

502/504(078.8)

Ц18

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДО- КОРИСТУВАННЯ

Навчальний посібник

502/504(075.8)

БІБЛІОТЕКА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

Bases of Ecology and Environment Economy

The textbook

Sumy
«University Book»
2018

502/504(075.8)
Ц18

Основи екології та економіка природокористування

Навчальний посібник

3-є видання, перероблене і доповнене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

НТБ ВНТУ

482137

502/504(075.8) Ц18 2018

Царенко О.М. Основи екології та економіка прир

Суми
«Університетська книга»
2018

482 137 + 330 15: 502.441.045

УДК 504+332](042.4)

ББК 65.04я73

Ц 18

Рецензенти:

Є.В. Мішенія, доктор економічних наук, професор;

А.В. Чупіс, доктор економічних наук, професор

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.

Лист № 14/18.2-56 від 30.01.01

Царенко О. М.

Ц 18 Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум : навчальний посібник / Царенко О. М., Несветов О. О., Кадацький М. О. – 3-є вид., перероб. і доп. – Суми : Університетська книга, 2018. – 592 с.

ISBN 978-966-680-337-8

У навчальному посібнику, підготовленому вченими кафедри економіки АПК і економічного менеджменту СНАУ відповідно до програми дисципліни «Основи екології та економіка природокористування», розглядаються питання екології навколишнього природного середовища та економіки природокористування. Наведено основні терміни та поняття, що стосуються екології, впливу людини на стан навколишнього природного середовища, економічних та фінансово-кредитних механізмів регулювання відносин у сфері охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів. Теоретичні положення підкріплені фактичними розрахунками.

Для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації, аспірантів, викладачів.

УДК 504+332](042.4)

ББК 65.04я73

482 137

ISBN 978-966-680-337-8

© О.М. Царенко, О.О. Несветов,
М.О. Кадацький, 2007

© ТОВ «ВТД «Університетська
книга», 2018

НТБ ВНТУ
м. Вінниця

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	9
Тема 1. Екологічні проблеми сучасності.....	11
Вступ	11
Основні терміни і поняття	12
Сучасні масштаби впливу людини на навколишнє середовище та актуальність охорони природи і раціонального використання природних ресурсів	15
В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу	20
Тема 2. Загальна характеристика природних ресурсів та природничих комплексів	24
Визначення природних ресурсів. Їх класифікація	24
Водні ресурси (гідросфера).....	26
Атмосфера.....	27
Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ	28
Земельні ресурси	28
Тема 3. Економіка природокористування як наука та екологічна політика держави.....	32
Завдання, предмет і метод економіки природокористування	32
Державна політика в галузі охорони природи.....	35
Сутність природоохоронної діяльності	41
Причини загострення екологічної ситуації	42
Тема 4. Загальна рівновага. Зовнішні ефекти та еколого-економічне моделювання	48
Еколого-економічна рівновага і умови життя людини	48
Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства	49
Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку	52
Тема 5. Організація управління у сфері охорони навколишнього природного середовища	56
Цілі та завдання управління в галузі природокористування	56
Законодавчі функції управління	57
Виконавчі функції управління	58
Контроль за станом навколишнього природного середовища.....	59
Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища	60

Тема 6. Екологічний менеджмент і екологічна безпека	68
Екологічний менеджмент, цілі і завдання	68
Пріоритети екологічної безпеки	71
Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності	73
Тема 7. Економічна ефективність природоохоронних заходів	77
Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів	77
Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності	78
Чистий економічний ефект природоохоронних заходів	80
Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві ...	81
Тема 8. Теорія економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля	84
Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища	84
Класифікація економічних збитків	86
Методи визначення економічних збитків	87
Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі	91
Тема 9. Економічний механізм охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів ...	94
Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища	94
Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища	97
Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів	98
Принципи визначення плати за використання природних ресурсів	100
Тема 10. Фінансово-кредитний механізм охорони навколишнього середовища	104
Організація системи фінансування природоохоронних заходів	104
Екологічне оподаткування	106
Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності	108
Тема 11. Ліцензування, страхування та система екологічної сертифікації	111
Ліцензування	111
Екологічне страхування	113
Екологічна сертифікація	124
Тема 12. Екологічна безпека, експертиза та екологічна оцінка проектів	128
Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки	128
Екологічна експертиза	130

Тема 13. Правове забезпечення охорони навколишнього середовища	134
Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства	134
Структура екологічного законодавства України	136
Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України	140
Відповідальність за порушення природоохоронного законодавства ...	142
Тема 14. Концептуальні засади природокористування	145
Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище	145
Процес зростання	147
Збільшення виробничих потужностей	148
Технічний прогрес	149
Потенційні чинники, що гальмують процес зростання	150
Тема 15. Міжнародний досвід і співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища	156
Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах	156
Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля	160
Міжнародне співробітництво	168
Тема 16. Поняття про ринок екологічних товарів та спеціальних екологічних послуг	172
Екологізація виробництва сільгосппродукції	172
Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією	174
Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції	176
Вітчизняний та міжнародний досвід	179
Практикум з економіки природокористування	181
Тестові завдання для контролю знань	187
<i>Додаток 1. Конституція України (витяг)</i>	202
<i>Додаток 2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»</i>	208
<i>Додаток 3. Водний кодекс України (скорочено)</i>	254
<i>Додаток 4. Господарський кодекс України (витяг)</i>	299
<i>Додаток 5. Земельний кодекс України</i>	309
<i>Додаток 6. Кримінальний кодекс України (витяг)</i>	400
<i>Додаток 7. Лісовий кодекс України (із скороченнями)</i>	408
<i>Додаток 8. Закон України «Про охорону атмосферного повітря»</i> ...	448

<i>Додаток 9. Закон України «Про екологічну експертизу» .....</i>	<i>467</i>
<i>Додаток 10. Кодекс України «Про надра»(із скороченнями) .....</i>	<i>486</i>
<i>Додаток 11. Диференційовані нормативи плати за видобуток деяких корисних копалин .....</i>	<i>510</i>
<i>Додаток 12. Інструкція щодо заповнення типової форми первинної облікової документації № ПОД-2 «Журнал обліку виконання заходів з метою охорони атмосферного повітря» .....</i>	<i>513</i>
<i>Додаток 13. Інструкція про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря .....</i>	<i>525</i>
<i>Додаток 14. Інструкція щодо заповнення форм державних статистичних спостережень за станом атмосферного повітря № 2-ТП (повітря) (річна) та № 2-ТП (повітря) (квартальна) «Звіт про охорону атмосферного повітря» .....</i>	<i>535</i>
<i>Додаток 15. Порядок видачі дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, проведення оплати цих робіт та обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи .....</i>	<i>541</i>
<i>Додаток 16. Порядок встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору .....</i>	<i>545</i>
<i>Додаток 17. Порядок справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів .....</i>	<i>555</i>
<i>Додаток 18. Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин (скорочено) .....</i>	<i>557</i>
<i>Додаток 19. Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища .....</i>	<i>561</i>
<i>Додаток 20. Про проведення індексації нормативів плати (збору) за використання природних ресурсів .....</i>	<i>570</i>
<i>Додаток 21. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України .....</i>	<i>571</i>
<i>Список рекомендованої та додаткової літератури .....</i>	<i>579</i>
<i>Предметний покажчик .....</i>	<i>589</i>

ПЕРЕДМОВА

У наш час проблеми раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища є чи не найактуальнішими. Науково-технічна революція надто ускладнила взаємовідносини суспільства з навколишнім середовищем. Широкомасштабний і до кінця не передбачуваний вплив людини на всі без винятку складові біосфери саме тепер, здається, досяг свого критичного рівня, адже зв'язки між окремими компонентами біосфери формувалися впродовж тисячоліть. Людина, застосовуючи різноманітні технічні засоби, за значно коротший проміжок часу різко змінила плпип природних процесів.

Вичерпність багатьох природних ресурсів створює певні труднощі в забезпеченні людства матеріальними благами, забруднення навколишнього природного середовища призводить до порушення нормальних умов існування живих організмів, до зростання економічних збитків та до виникнення інших негативних наслідків, вимагає перегляду відносин між людиною й довкіллям. Як тут не пригадати крилатий вислів І.В. Мічуріна: «Ми не можемо чекати милостей від природи...», який нині сприймається зовсім з іншим емоційним забарвленням, ніж на початку ХХ сторіччя.

З метою розв'язання суперечностей, що виникли між суспільством і природою в умовах прискореного руйнування біосфери нашої планети, необхідно побудувати господарську діяльність на принципах, які б передбачали узгодження соціальних і економічних потреб людини, а також спроможності біосфери задовольнити ці потреби без загрози для свого власного існування. Саме шляхи вирішення цих і багатьох інших питань та проблем, пов'язаних зі стосунками між людьми, між суспільством і навколишнім природним середовищем у процесі господарської діяльності вивчає дисципліна «Основи екології та економіка природокористування». Ця дисципліна є комплексною і тісно пов'язана з такими предметами, як біологія, екологія, економічна теорія, економіка сільського господарства, економіка промисловості, соціологія, медицина, географія.

Пропонований посібник спирається на теоретико-методологічну спадщину провідних економістів-екологів, таких, як О.Ф. Балацький, І.Я. Блехцин, П.П. Борщевський, В.М. Герасимович, О.О. Голуб, О.В. Голубев, К.Г. Гофман, О.О. Гусев, Б.М. Данилишин, Р.О. Іванух, О.С. Карнаухова, О.Л. Кашенко, В.Я. Лемешев, О.О. Мінц, Л.Г. Мельник, П.Г. Олдак, Б.І. Пасхавер, М.Ф. Реймерс, П.П. Руснак, В. Г. Сахаєв, С.Г. Струмилін, С.О. Суспіцин, Ю.В. Сухотін, Н.П. Федоренко, С.К. Харічков, Т.С. Хачатуров, О.М. Царенко, А.В. Чупіс, С.С. Шаталін, В.Я. Шевчук, і на сучасні наукові погляди на проблеми охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Навчальний посібник підготовлений на кафедрі економіки природокористування в АПК Сумського національного аграрного університету. Автори сподіваються, що їх праця сприятиме формуванню в студентів екологічного світогляду, який відповідатиме новому етапу ринкових перетворень, більш повному засвоєнню нових знань, спрямованих на гармонізацію відносин між суспільством і навколишнім природним середовищем.

Екологічні проблеми сучасності

- Вступ
- Основні терміни і поняття
- Сучасні масштаби впливу людини на навколишнє середовище та актуальність охорони природи і раціонального використання природних ресурсів
- В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу

Вступ

Виникнення нових дисциплін, таких, як соціоекологія, промислова екологія, екологічний менеджмент, екоаудит, і посилення уваги до природокористування є об'єктивним і закономірним явищем, оскільки людство вже стоїть на порозі екологічної кризи. Сьогодні, здійснюючи перші кроки у розв'язанні екологічних проблем, ми тільки починаємо спиратися на наукові засади. Гальмує цей процес екологічна необізнаність спеціалістів, низький рівень екологічної свідомості, особливо це відчутно в сільському господарстві.

Оволодіння знаннями з економіки природокористування передбачає підготовку як з технічних і технологічних дисциплін (рослинництво, тваринництво, механізація сільського господарства), так і з економічних (основи економічної теорії, економіка сільського господарства, економічний аналіз, менеджмент, організація діяльності сільськогосподарських підприємств).

З метою поглибленого вивчення студентами особливостей ефективного управління та організації виробничого процесу з урахуванням екологічної складової, надбання навичок еколого-економічного аналізу та практичного застосування економічних важелів регулювання охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів в університеті створено кафедру економіки природокористування в АПК. Наукові працівники і викладачі кафедри сподіваються, що їх навчально-викладацька робота сприятиме правильному розумінню сучасних екологічних проблем, формуванню в студентів нового

типу еколого-економічного мислення і світогляду. Це певною мірою допоможе студентам як фахівцям агропромислового комплексу в подальшій роботі, а можливо, і дасть поштовх для майбутнього професійного і фахового самовдосконалення.

Основні терміни і поняття

Природа у широкому розумінні – це існуючий світ в усій різноманітності його форм і проявів, біотичного (живого) і абіотичного (неживого) компонентів. Щоб зберегти цей дар для нинішнього та майбутніх поколінь, слід знати, як з ним поводитись.

Економіка природокористування – міждисциплінарна наука, спрямована на отримання і практичне використання нових знань у галузі регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів. Це гуманітарна дисципліна. Отже, об'єктом її дослідження є відносини між людьми і природою.

Економіка (з грец. *oikos* – дім, господарство, *nomos* – вчення, закон) – це наука або мистецтво ведення домашнього господарства. У повсякденному вжитку використовується в декількох значеннях:

- сукупність виробничих відносин певної соціально-економічної формації, економічна основа суспільства;
- народне господарство даної країни або його структурна одиниця, відповідна галузь чи вид виробництва;
- наукова дисципліна, економічна теорія.

Екологія – це наука про відносини тварин і рослин, які утворюють спільність між собою і навколишнім середовищем. Термін «екологія» запропонував у 1869 році Ернест Геккель (1834–1919), німецький біолог, представник наукового природничого матеріалізму, прихильник і пропагандист вчення Чарльза Дарвіна.

Під **навколишнім середовищем** розуміють цілісну систему взаємопов'язаних природних і антропогенних об'єктів і явищ, під впливом і при безпосередньому використанні яких відбувається праця, побутова діяльність, відпочинок людей. Поняття «навколишнє середовище» мстить соціальні, природні і штучно створені фізичні, хімічні та біологічні фактори, тобто все те, що впливає на життя і діяльність людини. Складовою навколишнього середовища є природне середовище.

Перед сучасним суспільством стоїть завдання не тільки зберегти природу, але й запобігти негативним наслідкам господарської діяльності людини в майбутньому. Для цього потрібне вивчення різноманітних процесів, які постійно відбуваються в навколишньому природному середовищі.

Основою розуміння цих процесів є вчення про біосферу Землі. Поняття «біосфера» з'явилося у другій половині XIX ст. і в буквальному розумінні означало вчення про життя живих істот на Землі. Засновником сучасних уявлень про біосферу є радянський природознавець *В.І. Вернадський (1863–1945)*, перший президент АН УРСР. Він розглядав біосферу як єдину термодинамічну оболонку, де зосереджене життя і здійснюється постійна взаємодія всього живого з неорганічними умовами середовища. Загальна маса живої речовини Землі, за розрахунками В.І. Вернадського, становить сотні білйонів тонн і включає 500 тис. видів рослин та близько 2 млн. видів тварин. Основою біологічної рівноваги і стійкості біосфери є кругообіг речовини і перетворення енергії. Елементарною первісною структурною одиницею біосфери є біогеоценоз. Під цим поняттям розуміють ділянку біосфери, через яку неможливо провести жодної істотної ґрунтово-геохімічної межі, тобто це однорідні за топографічними, мікрокліматичними та біотичними умовами ділянки біосфери. До складу біогеоценозу входять такі компоненти:

- рослинний світ (фітоценоз);
- тваринний світ (зооценоз);
- мікроорганізми (мікробіоценоз);
- ґрунти і ґрунтові води;
- ґрунтовий покрив разом із живими організмами (едафотоп).

Біосфера – сфера активного життя на земній кулі. У біосфері живі організми і середовище їх існування органічно пов'язані одне з одним й утворюють цілісну динамічну систему. Біосфера поєднує нижню частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери.

Літосфера – зовнішня оболонка Землі, містить земну кору і частину верхньої мантії.

Моніторинг – постійне спостереження, аналіз і прогноз змін стану навколишнього середовища, як правило, у зв'язку з господарською діяльністю людини.

Розрізняють три головні ступеня моніторингу:

- 1) глобальний (біосферний);
- 2) регіональний (біосистемний), або природно-господарський;
- 3) локальний (біоекологічний), або санітарно-гігієнічний.

Це один із головних елементів системи управління середовищем. Моніторинг вимагає серйозного обґрунтування складу показників, місця, періодичності і засобів здійснення аналізу та прогнозу, узагальнення, зберігання і передачі інформації.

Природокористування – задоволення потреб суспільства в елементах природи. Може бути прямим і непрямим. *Прямим* називається безпосереднє використання природних ресурсів як джерел сировини, енергії і простору. *Непрямим* – використання природних ресурсів, як правило, без їх вилучення (наприклад, використання водних ресурсів для потреб гідроенергетики та водного транспорту і риборозведення, рекреаційне використання територій тощо). Воно може бути *загальним* – для задоволення життєво необхідних потреб людини, безоплатно, без закріплення за окремими особами і надання спеціальних дозволів; а також *спеціальним* – надання в користування, володіння або оренду природних ресурсів на підставі спеціальних дозволів, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності.

Сучасну екологію прийнято поділяти на факторіальну, популяційну і біогеоценологію.

Факторіальна екологія досліджує сукупність екологічних факторів, які діють на ізольовану особину, і реакцію – відповідь особини на їх дію.

Екологічними факторами називають елементи середовища, які істотно впливають на живі організми. Вони поділяються на три великі групи:

- 1) **абіотичні** (фактори неживого середовища) – кліматичні, едафічні, топографічні, гідрофізичні, гідрохімічні фактори. Серед кліматичних факторів важливу роль відіграють температура, вологість і світло; до едафічних факторів відносять сукупність фізичних і хімічних властивостей ґрунту; до гідрохімічних і гідрофізичних – усі фактори, пов'язані з водою;
- 2) **біотичні** (пов'язані з впливом живих істот) – до них відносять всю суму взаємних впливів живих істот (бактерії, рослини, тварини);
- 3) **антропогенні** (пов'язані з діяльністю людини) – усі форми діяльності людського суспільства. Окремо розглядають *техногенні* фактори, що пов'язані з використанням технічних засобів виробництва в усіх галузях народного господарства.

Популяційна екологія вивчає формування структури і динаміки природних угруповань особин одного виду – популяцій. Вона досліджує коливання чисельності різних видів і встановлює причини цих коливань, окремі представники популяції не є предме-

том дослідження. Цей підхід ґрунтується на здатності популяції регулювати свою чисельність унаслідок впливу різних факторів навколишнього середовища. Вчення про популяції дало змогу перейти до вивчення більш складних угруповань – *біогеоценозів*.

Біогеоценологія – наука про взаємовідносини між живими істотами, представниками рослинного і тваринного світу, що належать до різних популяцій одного угруповання, а також між цими живими істотами і навколишнім природним середовищем.

Сучасні масштаби впливу людини на навколишнє середовище та актуальність охорони природи і раціонального використання природних ресурсів

Власне *економіка природокористування* як наукова дисципліна сформувалась лише в останні десятиріччя. Проте вже утворилися наукові школи, які досліджують шляхи вирішення найактуальніших проблем охорони природи і раціонального використання природних ресурсів, розробляють методiku і методологію еколого-економічних досліджень. Зокрема, у Сумах (О.Ф. Балацький, А.В. Чупіс, Л.Г. Мельник), Києві (В.Г. Сахаєв, П.П. Борщевський, М.Ф. Реймерс та ін.), в Одесі (С.К. Харічков, В.М. Степанов), а також у Житомирі, Дніпропетровську, Донецьку, Луганську та Львові.

Як і кожна економічна наука, економіка природокористування має *об'єктом* свого вивчення виробничі та життєві відносини між людьми, у даному випадку відносини, що виникають в процесі взаємодії між суспільством і природним середовищем. У третьому тисячолітті – у період бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, виникнення новітніх технологій – людство постало перед загрозою свого фізичного винищення. Надбанням сучасної цивілізації стали значний приріст населення планети, інтенсифікація використання (а практично хижацьке винищення) природних ресурсів планети, викиди і скиди екологічно небезпечних відходів виробництва, порушення екологічного балансу Землі, більше того – забруднюється навіть навколосемний простір. Людство перебуває на межі глобальної планетарної катастрофи. Екологічні проблеми виникли і виникають далі з причини нераціональної взаємодії навколишнього середовища і людини та її господарської діяльності, що посилює *антропогенне* і *техногенне* навантаження на довкілля. Зміни, які породжуються діяльністю людини, дуже часто перевищують екологічні можливості території, обумовлені природно-ресурсним потенціалом та здатністю живої природи до

самовідновлення. Антропогенне навантаження на природне середовище має комплексний, всеохоплюючий характер.

Якщо взяти до уваги, наприклад, проблему забруднення атмосферного повітря, то вона має декілька аспектів – негативний вплив як на саму атмосферу (зміна хімічного складу, температури, вологості тощо), так і вплив на її фізико-хімічні властивості, а саме: не передбачуваний наперед склад, неконтрольоване збільшення оксидів вуглецю, метану, фреонів та інших отруйних речовин і газів, що викликають кислотні дощі, руйнацію озонового шару та парниковий ефект. На жаль, на сьогодні людство синтезувало вже понад 3000 нових небезпечних домішок і хімічних речовин при створенні необхідних для себе засобів виробництва та предметів першої необхідності. Значна частина цих речовин має штучне походження і не може бути залученою в біологічні цикли, а отже, і знешкодженою природним шляхом. До найбільш значних джерел забруднення належать автомобільний транспорт, електростанції, підприємства важкої металургії, нафто- та газопереробної, хімічної, лісової промисловості.

Велика кількість шкідливих речовин надходить в атмосферу з вихлопними газами автомобілів, причому такі викиди постійно зростають. Якщо в Україні ця цифра становить близько 28–32% загального рівня забруднення, то в США вона перевищує 60%. Підраховано, що лише один автомобіль за рік викидає в атмосферу близько 700 кг оксиду вуглецю, 200 кг вуглеводнів, що не згоріли та 40 кг оксиду азоту. Помноживши ці цифри на кількість автомобілів в усьому світі (а їх близько 400 млн), можна визначити, яку величезну шкоду завдає один лише автомобільний транспорт навколишньому середовищу.

Не менш вражаючими є показники забруднення атмосфери підприємствами енергетичного комплексу. Практично половина вугілля, що видобувається на шахтах України, має у своєму складі понад 2,5% сірки. У результаті видобутку і використання цього вугілля в атмосферу потрапляє близько $75 \cdot 10^6$ т оксиду сірки, $53 \cdot 10^6$ оксиду і двоокису азоту, $304 \cdot 10^6$ оксиду вуглецю, $88 \cdot 10^6$ т вуглеводнів. Слід зазначити, що вплив господарської діяльності людини на стан навколишнього середовища звичайно визначається рівнем техніки і технології, забезпеченістю і станом природоохоронного обладнання. Характерним показником є збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферу за останні роки при незначному зростанні обсягів виробництва. Це можна простежити на прикладі Сумської області (табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних (автотранспорт) джерел забруднення по Сумській області

	1997	1998	1999	2000	2001	2004
Загальна кількість викидів в атмосферу по області (тис. т),	75,6	67,3	60,2	80,9	85,7	80,8
у тому числі:						
- від стаціонарних джерел забруднення	29,4	25,1	24,8	26,1	30,5	30,2
- від автотранспорту	46,2	42,2	35,4	54,8	55,2	50,6

Проте зростання обсягів виробництва відбувається значно нижчими темпами, ніж надходження забруднюючих речовин. У той час, коли обсяги виробництва зросли лише на 5–7%, обсяги забруднення збільшилися на 42% (2001 рік – порівнянно з 1999 роком). А це свідчить про погіршення ефективності роботи наявного природоохоронного обладнання, послаблення контролю за його роботою і може призвести (і призводить) до виникнення аварійних й інших надзвичайних ситуацій.

Не кращий стан справ і в галузі споживання водних ресурсів. На сьогодні в багатьох регіонах великою проблемою є дефіцит свіжої питної води. Вода потрібна практично кожній галузі народного господарства: комунально-побутовій, промисловості і особливо сільському господарству. З розвитком промисловості і бурхливим науково-технічним прогресом значно зросло споживання прісної води, паралельно з цим різко збільшилися і обсяги скидів у природні водоймища. Лише за останні 20 років обсяги скидів у водні ресурси в Україні зросли у 4,5 рази. Велика кількість забруднених стоків взагалі не проходить навіть попереднього очищення, ефективність роботи очисних споруд незадовільна.

Виходячи з цього, можна дійти лише одного висновку: становище водного басейну України критичне. Найбільшими джерелами забруднення водних об'єктів Сумської області є підприємства комунально-побутового водопостачання та великі промислові підприємства. Слід зазначити, що нормативно очищені води теж мають у своєму складі забруднюючі речовини, тому для доведення їх до належного стану на кожний кубометр необхідно до 6–12 кубометрів свіжої води. Перспективним напрямком є використання недостатньо очищених вод (що не містять шкідливих речовин) для зрошення у сільському господарстві або для повторно-последовного використання на промислові потреби.

На показники роботи водоохоронних комплексів впливають обсяги державних капіталовкладень, що виділяються на ці цілі. Якість будівництва та експлуатації водоохоронних комплексів також залежить від рівня проектного рішення. Але, на жаль, слід враховувати й ті обставини, що навіть ці вимоги будівельними організаціями не виконуються, про що свідчить сучасний стан навколишнього середовища

Останніх кілька десятиліть значною проблемою для людства стає дефіцит деревини, що викликало бум у лісопереробній галузі. Ліси винищуються швидкими темпами і на значних територіях. І хоча ліси здатні до самовідновлення, на цей процес потрібно багато часу (десятки років). Існує ще одна проблема – досить часто на вирубках замість цінних порід дерев починають рости малоцінні породи або кущі, що призводить до знецінення лісових масивів. Крім безпосереднього винищення лісів людиною, реальним є також фактор опосередкованого негативного впливу на цей природний ресурс, а саме: забруднення атмосферного повітря і води. Лісові насадження деградують, перестають бути повноцінними учасниками природного процесу відновлення стану довкілля. Збільшення кількості надзвичайних подій, таких, як зсуви ґрунтів (особливо у гірських районах), тільки підкреслюють значення лісів. Одне доросле дерево здатне утримувати до 500 м³ ґрунтових вод. Зрозуміло, до чого може призвести знищення гірських лісів.

На фоні загальної деградації природного середовища все частіше стали виникати *екологічні катастрофи*, які теж, як правило, спричинені декількома факторами:

- стихійними природними явищами, які можуть бути спровоковані людською діяльністю (зсуви під час повені в Карпатах у 1999 році виникли не лише внаслідок надмірної кількості опадів, а й через вирубування лісу на схилах гір);
- неправильними технологічними рішеннями, як це сталося під час аварії на Чорнобильській АЕС;
- свідомим руйнуванням природного середовища під час воєнних дій або актів диверсії.

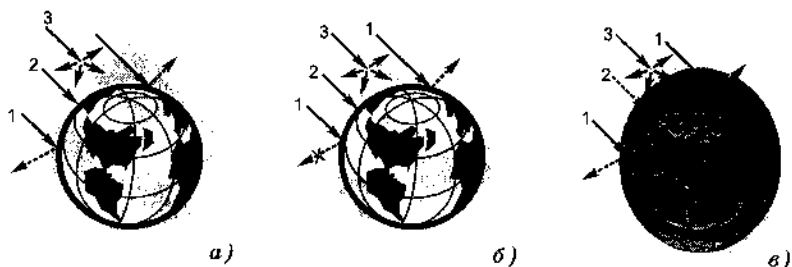
Загальна кількість і частота локальних екологічних катастроф у світі упродовж другої половини ХХ ст. швидко збільшувались. За десятиліття з 1960 по 1970 р. їх було 14, а за десятиліття з 1980 по 1990 р. великих катастроф зареєстровано вже 70. Тільки в 1989 р. у світі сталося 1773 великі аварії з викидами в навколишнє середовище нафти та різних токсичних речовин. Почали реєструвати техногенні землетруси, що виникають

унаслідок виймання гірських порід, видобутку нафти, газу, спорудження водосховищ, закачування промислових стічних вод у пласти гірничих порід або відкачування таких вод. Однак головна небезпека для людства полягає не в окремих екологічних катастрофах, якими б трагічними не були їх наслідки, а в поступовій деградації природного середовища під впливом виробничої діяльності людини. Саме вона спричиняє такі серйозні планетарні явища, як *глобальне потепління*, кислотні дощі, втрата біологічної різноманітності.

Потепління клімату зумовлюється переважно парниковим ефектом, який на 46% спричинений виробництвом енергії шляхом спалювання викопного палива, що супроводжується викидами в атмосферу вуглекислого газу, на 24% – забрудненням атмосфери іншими хімічними речовинами, на 18% – вирубуванням лісів, на 9% – інтенсифікацією сільського господарства, на 3% – спалюванням сміття. Потепління клімату може спричинити зміни погоди і, насамперед, позначитись на сільськогосподарському виробництві. Виникає потреба у зміні агротехніки, районуванні сортів культурних рослин, порід тварин і взагалі в реорганізації бази сільського господарства. Якщо країнам, розміщеним у помірному поясі, потепління може бути вигідним (хоча це й спірне питання), то в країнах, розташованих у тропіках і субтропіках, потепління клімату може викликати таке негативне явище, як спустелювання. Проте внаслідок антропогенного (і природного) забруднення атмосфери можуть виникнути процеси, пов'язані з глобальним похолоданням, як це, можливо, мало місце у льодяниковому періоді (рис. 1.1.)

Спустелювання у світі зазнало 4616 млн га земель, площі спустошених земель далі збільшуються. Темп цих процесів упродовж XX сторіччя був особливо високим: щорічно за його рахунок територія пустель світу зростала на 60 000 км². Спустелювання – це виснаження аридних і напіваридних екосистем під впливом діяльності людини та посух. Воно полягає в значній деградації природних біомів і втраті родючості ґрунтів. Території, які зазнали спустелювання, вже не здатні до самовідновлення.

Не менш небезпечним проявом екологічної кризи стали *кислотні дощі*, які нині випадають повсюдно. Виникаючи внаслідок спалювання пального, що містить сірку, формуючись над районами з розвинутою промисловістю, вони завдають великої шкоди лісам Європи. Від таких опадів насамперед починають засихати хвойні дерева віком понад 60 років. Високою кислотністю відрізняються опади в Західній Європі. Типовими вони стали і для України. Так,

Єдиним джерелом енергії на Землі є сонячна енергія. Певна її частина (1) відбивається від поверхні Землі за межі атмосфери, друга частина (2) залишається на поверхні, наступна (3) – розсіюється в атмосфері (а). Унаслідок викидів так званих «парникових» газів верхній шар атмосфери стає напівпрозорим, і та частка сонячної енергії, що відбивалась за межі атмосфери залишається, що й призводить до глобального потепління (б). Але при забрудненні повітря сажею та пилом на Землю може взагалі не потрапляти частина сонячної енергії (2), що призведе до глобального похолодання (в).

Рис. 1.1. Схема можливих глобальних змін клімату

у Черкаській області опади підкиснені азотною кислотою, у Сумській – сірчаною та плавиковою. Під впливом кислотних дощів відбувається швидке підкиснення води в річках, озерах, ставках та інших водоймах. Під впливом кислотних дощів збільшилася кислотність ґрунтів. В Україні за останні 30 років площа кислих ґрунтів зросла на 30%, при цьому підвищується міграція свинцю, цинку, нікелю, міді, що завдає збитків сільському господарству і природній рослинності. Кислі ґрунти потребують меліорації, вапнування, що збільшує вартість сільськогосподарської продукції.

В.І. Вернадський – життєвий шлях, вчення про біосферу та ноосферу

Народився у Петербурзі 12 березня 1863 р. У 1868 р. родина Вернадських переїхала до Харкова. Майбутній вчений навчався спочатку в Харкові, а з третього класу – у Петербурзькій класичній гімназії, що вважалася однією з найкращих у Росії. Тут добре викладали іноземні мови, історію, філософію. У подальшому Вернадський самостійно вивчив кілька європейських мов. Він читав наукову літературу (і не тільки наукову) 15 мовами, і навіть свої статті писав французькою, англійською, німецькою. Інтерес до історії і філософії він зберіг на все життя. Видається дивним, що в цей час майбутній вчений-геолог, еколог порівняно

мало уваги приділяв вивченню Землі. Перша його наукова праця була присвячена слов'янській історії.

Вищу освіту В.І. Вернадський здобув на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету. У нього з'явилися можливості повною мірою виявити самостійність, відчутти безмежність істинної науки, на відміну від обмеженого спрощеного світу навчальних посібників.

Серед професорського складу університету в той час були Менделєєв, Докучаєв, Сеченов, Бутлеров, Іностранцев, Воейков. Усі вони займалися активною науковою діяльністю, доповідали студентам про свої дослідження, про нові пошуки, про майбутні можливі досягнення. У ці роки на формування наукового і громадського світогляду В.І. Вернадського мали значний вплив В.В. Докучаєв і Л.М. Толстой.

Життєвий шлях Вернадського сповнений багатьма подіями: він мандрував, зустрічався з цікавими особистостями, брав активну участь у суспільному житті. Та все ж головним завжди залишалась напружена духовна діяльність, роздуми, пізнання природи.

Ще навчаючись в університеті, Вернадський брав участь в експедиціях з вивчення ґрунтів Нижньогородської губернії під керівництвом В.В. Докучаєва. Саме в цей час Докучаєв розпочав комплексні дослідження ґрунту як особливого природного тіла, що має свою власну історію. Найрізноманітніші живі організми працюють над створенням ґрунту і збереженням його структури. Людина за останні тисячоліття також приєдналася до цієї роботи, проте як споживач. Наслідки нам вже відомі.

Одна з перших дослідницьких робіт Вернадського була присвячена ховрахам. З'ясувалося, що з урахуванням простору степів обсяги ґрунту, переміщеного цими тваринами, сягають геологічних масштабів, а коли зважити на те, що їхня невпинна праця триває вже тисячі років! У 21 рік (1884) В.І. Вернадський виступив зі своєю першою науковою доповіддю в університетському науково-літературному товаристві. Ця доповідь цікава саме тим, що в ній присутні деякі важливі ідеї про біосферу.

1886 р. – одруження з Наталією Єгорівною Старицькою. Вона була високоосвіченою людиною, добрим товаришем, дружиною, помічником. Познайомившись ще на заняттях наукового гуртка, вони обговорювали можливість залишити Росію, оскільки були обурені монархією, непереможними наслідками кріпацтва, соціальною нерівністю. У цей час В.І. Вернадським був зроблений запис у щоденнику «Інстинкти осіб, до рук яких потрапила влада,

розбещені, і нам залишається лише засмучуватися через загибель того, що зроблене поколіннями». Цього ж року В.І. Вернадського залишили наглядачем мінералогічного кабінету Московського університету.

1887 р. – народжується син Георгій (пізніше він став професором російської історії Йельського університету в США). Тим часом В.І. Вернадський від'їжджає до закордонного відрядження (Італія, Німеччина, Франція, Англія, Швейцарія), його обирають членом-кореспондентом Британської асоціації наук. Після повернення до Росії бере участь в експедиції по Полтавській губернії, яку очолював геолог, ґрунтознавець В.В. Докучаєв. Стає приват-доцентом кафедри мінералогії Московського університету. Захищає магістерську дисертацію, читає лекції.

1897 р. – захист докторської дисертації.

1898 р. – народження дочки Ніни (вона в подальшому стане психіатром).

1906 р. – обрання членом Державної Ради Московського університету.

1911 р. – антидемократичні дії уряду викликали протест вченого і переїзд до Петербургу.

1915 р. – за ініціативи В.І. Вернадського створюється КЕПС (Комісія з вивчення виробничих сил природи).

1916 р. – В.І. Вернадського обрано головою вченої ради при Міністерстві землеробства.

1917 р. – хвороба легенів змушує переїхати до Києва, де він бере активну участь у створенні Української академії наук та обирається першим її президентом.

1921 р. – Москва, директор Радієвого інституту.

1923 – 1926 рр. – Сорбонна (Париж), викладацька і наукова діяльність.

1926 р. – опубліковано монографію «Біосфера».

1928 р. – засновує біогеохімічну лабораторію.

1943 р. – в евакуації помирає дружина (56 років спільного життя).

1944 р. – повернення до Москви, крововилив у мозок.

Помер 6 січня 1945 р. у віці 82 років.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає взаємозв'язок економіки і екології?
2. Поясніть значення терміну «екологія».

3. Що таке економіка?
4. Поясніть терміни «біосфера» та «ноосфера».
5. Що таке моніторинг?
6. Чому природні ресурси є одним із найважливіших факторів виробництва?
7. Що ви розумієте під забрудненням навколишнього середовища?
8. Перелічіть типи та види забруднення навколишнього середовища.
9. Наведіть приклади порушення стану навколишнього природного середовища.
10. Поясніть поняття «антропогенний вплив» і «техногенне навантаження».
11. Наведіть приклади глобальних, регіональних і локальних змін у стані навколишнього природного середовища, що відбуваються під впливом діяльності людини. Використовуйте власний досвід.

Теми для дискусій

- Роль науково-технічного прогресу та його вплив на стан навколишнього середовища (на прикладі аграрного сектору економіки).

Загальна характеристика природних ресурсів та природничих комплексів

- Визначення природних ресурсів. Їх класифікація
- Водні ресурси (гідросфера)
- Атмосфера
- Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ
- Земельні ресурси

Визначення природних ресурсів. Їх класифікація

Природні ресурси – найважливіші компоненти навколишнього середовища, які використовуються в процесі виробництва з метою забезпечення матеріальних і культурних (духовних) потреб суспільства. Це частина усієї сукупності умов існування людини. Головною особливістю природних ресурсів з економічної точки зору є можливість їх використання у виробничому процесі та обмеженість (фізичні запаси наявних ресурсів) або обмеження, що пов'язані з рівнем сучасного розвитку техніки і технології. Схема класифікації природних ресурсів наведена на рис. 2.1.

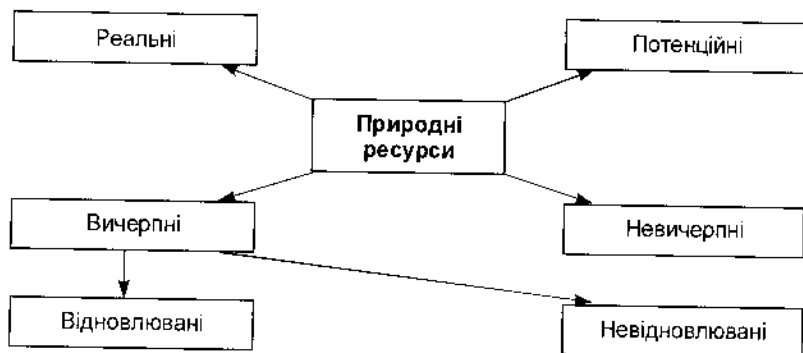

Рис. 2.1. Класифікація природних ресурсів

До природних можуть бути віднесені такі ресурси:

- сонячна радіація;
- внутрішнє земне тепло;
- водні, земельні;
- ресурси рослинного і тваринного світу;
- мінеральні;
- космічні;
- інформаційні;
- оздоровчі (санаторії, бази відпочинку), бальнеологічні та ін.

Також виділяють ресурсне значення навколишнього природного середовища не за окремими його компонентами, а в комплексі. Наприклад, асиміляційний потенціал території (здатність поглинути і без помітних негативних наслідків знешкодити певну кількість забруднюючих речовин за визначений проміжок часу).

Невідновлювані ресурси характеризуються обмеженими запасами, використати їх можна лише один раз (вугілля, нафта, газ, різні руди і т.д.).

Відновлювані ресурси – ґрунт, рослинний і тваринний світ, деякі мінеральні ресурси, наприклад, кам'яна сіль.

До *невичерпних природних ресурсів* належать водні ресурси, кисень атмосферного повітря, сонячна радіація, ресурси космосу. Вони невичерпні як фізичне тіло. Однак такі ресурси, як вода і повітря, зазнають впливу технічного прогресу, а в разі сильного забруднення можливе якісне виснаження цих видів ресурсів, що зумовлює їх перехід до категорії обмежених (уявіть собі мандрівників, що знаходяться посеред солоного океану з обмеженими запасами прісної води).

Реальні ресурси – це ті, які використовуються у виробництві на певному рівні розвитку продуктивних сил суспільства.

Потенційні – це ресурси, що хоч і потрібні суспільству, але не можуть бути залучені з якихось причин. Наприклад, ресурси прісної води в льодовиках Антарктики, ліси у високогірних районах та ін. Потенційні ресурси можуть переходити в реальні (так, морська вода після опріснювання може використовуватись для задоволення побутових потреб, наприклад на підводних човнах).

Основою природної класифікації є належність ресурсів до того чи іншого компоненту географічної оболонки (копалини, водні, ґрунтові, атмосферні тощо). Основа економічної класифікації – поділ ресурсів за характером використання в основних секторах матеріального виробництва або в невиробничій сфері.

Виробнича сфера – промисловість, сільське господарство, зв'язок, транспорт, будівництво. *Невиробнича сфера* – рекреація, відпочинок, спорт, естетичне виховання, тобто ресурси для задоволення різноманітних потреб людини.

Водні ресурси (гідросфера)

Гідросфера (водні ресурси) – її називають ще водною оболонкою Землі – сукупність усіх водних об'єктів земної кулі: океанів, морів, рік, озер, водосховищ, боліт, підземних вод, льодовиків і снігового покриву. Сюди можна залучити також атмосферну і ґрунтову вологу, воду, яка входить до складу живих організмів.

Загальні ресурси гідросфери за різними оцінками складають понад 1,4 млрд км³, при цьому від 94 до 96,5% – це води Світового океану. Запаси прісної води на нашій планеті – приблизно 35 млн км³, але й вона зосереджена головним чином у малодоступних льодовиках і підземних горизонтах. Льодовикові покрови – 71,7 тис. км³. Запаси води гірських льодовиків – близько 2,4 тис км³, а Арктики – 9 тис. км³. Проте як їх використати? Доступних для використання прісних вод суші на Землі залишається менше одного відсотка, а якщо врахувати її нерівномірне розповсюдження (понад 75% земельних угідь знаходяться в зоні недостатнього зволоження), то стає зрозумілим, чому багато регіонів на планеті потерпає від водного дефіциту.

Таблиця 2. Основні показники водопостачання та водовідведення промисловими підприємствами Сумської області (млн. м³)

	Роки					
	1997	1998	1999	2000	2001	2004
Потреби свіжої води, аського, у т.ч.:	183,3	137,8	134,8	127,5	114,1	121,3
Відаедення (скид) стічних вод, у т.ч.:	93,3	90,0	88,7	84,1	76,5	72,8
- забруднених, із них:	17,4	15,4	15,8	14,5	13,5	10,6
- нормативно очищених	49,5	49,6	47,8	46,4	37,7	31,3
Обсяги обігового та послідовного використання води	338,9	247,9	249,5	187,6	206,6	203,0

Ще один фактор, який впливає на рівень водозабезпечення, – забруднення вод стоками промислових підприємств, комунального і сільського господарства. Саме забруднення поверхневих та підземних вод призводить до таких негативних змін, що стає неможливим використання водних ресурсів і людина змушена шукати інші джерела водопостачання. Як наслідок – водні ресурси переходять з категорії невичерпних до обмежених.

Сумська область не належить до регіонів, де відчувається нестача водних ресурсів. Негативні зрушення у водному балансі території відбувались, насамперед, унаслідок осушення торф'яних боліт. За останні роки показники водопостачання та відведення стічних вод характеризуються даними, які наведено в табл. 2.1.

Водні ресурси – це придатна для використання вода. Вони складаються з двох основних частин:

- 1) підземної, яка є постійною;
- 2) поверхневого стоку, який дуже змінюється і для користування потребує додаткового регулювання.

Атмосфера

Атмосфера – газова оболонка, що оточує Землю. Атмосферою вважають ділянку навколо Землі, у якій газове середовище обертається разом із Землею. Атмосфера забезпечує можливість життя на Землі і суттєво впливає на життя людини.

Склад атмосфери над поверхнею Землі:

- азот – 78,1%,
- кисень – 20,8%,
- аргон і незначна частка вуглекислого газу, водню, гелію та інших домішок – 0,9%.

На висоті 20 км від Землі – водяний пар. На висоті 20–25 км – шар озону, який оберігає живі організми від шкідливого короткохвильового випромінювання. Вище 100 км – легкі гази (іоносфера). Залежно від температури її підрозділяють на тропосферу, стратосферу, мезосферу, термосферу. Близько 80% атмосфери зосереджено в тропосфері.

Негативний антропогенний вплив господарської діяльності людини полягає в забрудненні – газові та димові викиди промислових підприємств, автотранспорту.

Біологічні ресурси. Рослинний і тваринний світ

Значну частину природних багатств становлять рослинні ресурси. Загальний потенціал флори досягає 100 тис. видів рослин. Найбільше господарське значення має ліс. Площа Землі, що вкрита лісом, становить 769,8 млн га.

Зелені насадження називають легенями нашої планети: 1 га лісу поглинає щороку 6,5 т вуглекислого газу і виділяє 5 т кисню. Річна норма кисню для однієї людини – 406 кг, його може дати 0,3 га насаджень.

Ліси – важливий найефективніший засіб підтримання природного стану біосфери і незамінний фактор естетичного, культурного та соціального значення. Їх водоохоронні, гідрологічні, ґрунтозахисні та інші корисні функції сприяють захисту ґрунтів від водної і вітрової ерозії, а річок – від висихання та замулення. У результаті позитивного впливу лісу на гідрометеорологічні процеси пом'якшується клімат. Надзвичайно важливе значення мають окремі ділянки, природні території, такі, як болота, хвойні ліси, степові природні території, субтропічні і тропічні ліси.

Тваринний та рослинний світ створюють неповторність біологічного різноманіття. Вони є джерелом отримання нової «інформації» для науки, техніки і технологій, особливо в сільському господарстві. Разом із корисними функціями (забезпечення сировинними ресурсами, підтримання фундаментальних процесів, постачання продуктів харчування, побічної продукції тощо) вони є своєрідним видом ресурсу. Це перш за все генетична різноманітність живих істот, у тому числі й окремих особин одного біологічного виду, а також їх кількісний та якісний склад, видова і популяційна різноманітність живої природи.

Разом із чистим повітрям, свіжою водою, привабливими ландшафтами біологічні ресурси є суспільними благами, створюють добробут і кращі умови існування та життєдіяльності людини. Ресурси біологічної різноманітності є новим джерелом отримання продуктів харчування, лікарських препаратів, енергії, сировиною для хімічної промисловості.

Земельні ресурси

Загальна площа території нашої держави становить 60,3 млн га. Земельні (ґрунтові) ресурси України характеризуються високопродуктивними чорноземами, які є найкращими в Європі. Структура

земельних ресурсів Сумської області за даними Обласного державного управління Мінекобезпеки України наведена в табл. 2.2. За останні роки склалася стійка тенденція до зменшення площ сільськогосподарських угідь.

Земля є одночасно предметом і засобом праці, базисом для розміщення продуктивних сил, основою для відтворення економічного зростання. Найважливішим компонентом земель є ґрунт – верхній родючий шар. Він є відтворюваним природним ресурсом, але для його природного відновлення потрібні сотні років. Тому дуже важливо запобігати деградації ґрунтів (процесу втрати родючості), підтримуючи, а по можливості, і збільшуючи природну родючість.

Природний потенціал землі як природного ресурсу можна множити при зваженому підході до її використання. Земельні угіддя можна перетворювати в рілля шляхом розорювання цілинних земель, зрошення азидних територій, осушення боліт, рекультивації порушених ділянок тощо. Проте можна й необхідно збільшувати ефективність використання наявних земельних ресурсів при загальному зменшенні антропогенного навантаження, скороченні площ, що знаходяться в обробітку, у першу чергу за рахунок вилучення із сільськогосподарського обороту погіршених та екологонебезпечних угідь. Обов'язковою умовою екологізації сільськогосподарського виробництва є еволюційний перехід до *адаптивної системи землеробства*, тобто застосування прогресивних форм і методів користування земельними ресурсами,

Таблиця 2.2. Земельний фонд Сумської області станом на 01.01.2005, тис. га

Основні види угідь	Площа	% загальної площі
Площа території області, всього	2383,2	100
Сільськогосподарські угіддя,	1705,2	71,6
із них:		
- рілля	1236,5	51,9
- багаторічні насадження	24,4	1,0
- сіножаті	274,7	11,6
- пасовища	169,4	7,1
Ліси та інші лісовкривні площі	450,7	19,0
Забудовані землі	83,8	4,0
Відкриті заболочені землі	61,7	3,0
Території, вкриті поверхневими водами	30,6	1,3

що максимально відповідають умовам навколишнього природного середовища. Цей процес у подальшому має перетворитись на *біологізацію виробництва* – поступову заміну енерго- та ресурсоемних технологій на нові технології, які відтворюватимуть природні процеси.

Загострення екологічних проблем у сільському господарстві спричинюють:

- надзвичайно висока інтенсивність ведення сільськогосподарських робіт;
- використання потужних сільгоспмашин;
- збільшення доз і дисбаланс внесення мінеральних добрив;
- неконтрольоване використання отрутохімікатів в умовах низької культури виробництва.

Проявом негативного впливу антропогенної діяльності на стан земельних ресурсів є *ерозія* – руйнування родючого шару. Звичайно деякі види ерозії відбуваються під впливом природних чинників, але господарська діяльність – це чинник, який суттєво прискорює ці процеси.

Водна ерозія – розмив ґрунту під дією атмосферних опадів. Щороку розмивається 1,5 млрд тонн крапчої землі, що призводить до втрат понад 75 т гумусу. На відтворення 1 тонни гумусу потрібно до 1 тис. грн.

Вітрова ерозія – винесення ґрунту з поверхні землі внаслідок атмосферних процесів – вітру, пересушення.

Дефіціяція – механічне винесення ґрунту, у тому числі з сільськогосподарською продукцією, на робочих органах сільськогосподарської техніки.

Основні види забруднення (пошкодження), які призводять до зміни якості земель:

- механічне;
- хімічне;
- радіоактивне;
- біологічне;
- промислові відходи та викиди і скиди;
- забруднення стічними водами;
- вплив атмосферних опадів (наприклад, кислотних дощів).

Заходи, спрямовані на охорону земельних ресурсів, – створення полезахисних смуг, терасування схилів, рекультивація, щільвання, залуження та залісення екологонебезпечних угідь, будівництво протиерозійних споруд та ін.

Аналогічні до аграрного сектору проблеми використання земельних ресурсів виникають у лісовому господарстві. А от для транспорту, промисловості, будівництва земельні ресурси відіграють роль просторового базису або територій для розміщення відходів. Проте разом із біологічними ресурсами, природними умовами, ландшафтами вони створюють неповторні естетичні комплекси, *рекреаційні ресурси* і можуть служити для задоволення нематеріальних (духовних, естетичних, оздоровчих) потреб суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що таке природні ресурси?
2. Наведіть відомі вам класифікації природних ресурсів.
3. Дайте характеристику замісних і незамінних, вичерпних і невичерпних природних ресурсів.
4. Охарактеризуйте відновлювані і невідновлювані ресурси, природні ресурси і природні умови.
5. Дайте характеристику водних ресурсів і особливостей їх використання.
6. У чому полягають особливості використання водних ресурсів у промисловості, сільському, рибному та комунальному господарстві, для потреб гідроенергетики?
7. Використання атмосфери як природного ресурсу.
8. Що таке біологічна різноманітність? Чому ми відносимо її до біологічних ресурсів?
9. Охарактеризуйте роль і значення земельних ресурсів.
10. Які чинники виникнення і розвитку ерозії ґрунтів?
11. Які ви знаєте напрямки боротьби з деградацією ґрунтів? Наведіть приклади.
12. Дайте характеристику інших видів природних ресурсів (бальнеологічних, мінеральних, рекреаційних тощо) та назвіть особливості їх використання людиною.

Теми для дискусій

- Права власності і використання природних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.
- Проблеми сталого розвитку економіки і охорона навколишнього природного середовища. Комплексний підхід до їх вирішення.

Економіка природокористування як наука та екологічна політика держави

- Завдання, предмет і метод економіки природокористування
- Державна політика в галузі охорони природи
- Сутність природоохоронної діяльності
- Причини загострення екологічної ситуації

Завдання, предмет і метод економіки природокористування

На нашу думку, людство у своєму ставленні до природи пройшло три основні періоди розвитку та наблизилось до четвертого. Спочатку людина була частиною природи, яка мало чим відрізнялась у ставленні до «мами» від інших «синів» та «дочок». Це був період пасивного використання дарів природи. Але з часом природа змінюється, змінюється і людина. Щедрот по троху меншає, тому людині довелося активізувати свою діяльність і розпочати процес завоювання природи. У цей час їй спадає хибна думка, що вона все може, що вона – вінець природи. Але зухвалість ніколи не буває безкарною. Починається зворотна реакція. Матінка-природа «віддячує» людині за недбале ставлення до неї: брудна вода, повітря, земля скорочують життя та наповнюють його ненотрібними стражданнями, а отже, позбавляють будь-якого сенсу. Епідемії хвороб різної етіології є яскравим доказом цього. І тільки після гірких уроків матінки-природи людина розпочинає пошуки гармонійного співіснування з Природою. Наступний етап у розумінні значення навколишнього природного середовища – це усвідомлення безсумнівного пріоритету екологічних вимог над економічними. Цей шлях нам треба пройти як єдиний, що забезпечить збереження життя на Землі.

Отже, якщо говорити про екологічні пріоритети, то спочатку треба знати, що ж це за дефініція – «екологія».

З одного боку, **екологія** – це комплексна наука, яка досліджує середовище існування живих істот, з іншого – це спеціальна галузь знань, що досліджує певну сукупність предметів та явищ з погляду суб'єктів та об'єктів, які обираються як центральні.

Економіка природокористування – це міждисциплінарна наука, спрямована на отримання і практичне використання нових знань у галузі регулювання взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів; наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів, про організацію дієвої системи охорони навколишнього середовища.

Конституція України (ст. 16) зобов'язує державу забезпечити екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу. У ст. 3 задекларовано, що людина, її життя та здоров'я «... визначається ... найвищою соціальною цінністю», тому гарантується (ст. 50) право на безпечне для її життя і здоров'я довкілля. Проте кожний громадянин України має не лише права. Він зобов'язаний (ст. 68) не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні ним збитки.

Отже, людина на даному етапі розвитку шукає гармонійного розв'язання економічних та екологічних питань, тобто, усвідомлюючи своє місце в природі, своєю діяльністю вона зміщує, перебудовує окремі фрагменти природного середовища, користується природними умовами, природними ресурсами на свій розсуд.

Перш ніж перейти до дефініції «природокористування», визначимо, що слід розуміти під природними ресурсами, природними умовами тощо. Слід розрізняти схожі на перший погляд поняття – природні ресурси та природні умови.

Природні ресурси – це тіла та сили природи, які можуть бути використані як предмети споживання або як засоби виробництва і суспільна корисність яких змінюється під впливом людини.

Природні умови – це елементи та властивості природи, які не потребують для свого використання в господарських цілях трудових витрат.

Термін «природокористування» можна визначити як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів для його збереження. Справедливе й таке визначення: **природокористування** – це використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Об'єкт природокористування – це комплекс взаємовідносин між природою та суспільством, можливості його соціально-

економічного розвитку на базі використання існуючих природних умов і природно-ресурсного потенціалу.

Предметом природокористування є оптимізація відносин між природою та суспільством з метою збереження та відновлення середовища існування людини.

Таким чином, визначені всі основні поняття, що будуть формуватися при вивченні курсу «Економіка природокористування».

Економіка природокористування завдяки синтезу багатьох наук вивчає взаємозв'язки між екосистемами та економічними системами в найширшому розумінні.

Основними завданнями економіки природокористування є:

- дослідження економічних закономірностей використання суспільством (обмежених) природних ресурсів з метою задоволення своїх (необмежених) потреб;
- розробка методів оцінки природних ресурсів з метою включення в економічні розрахунки їх вартості;
- створення економічних механізмів управління раціональним використанням природних ресурсів і охороною навколишнього середовища;
- розробка методів розрахунку економічної ефективності капітальних вкладень у раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, використання нової техніки та технологій, проектів, господарських рішень тощо;
- визначення перспектив розвитку виробництва з урахуванням екологічних факторів;
- прогноз змін стану навколишнього природного середовища;
- комплексне використання сировини і вторинних ресурсів.

Предмет економіки природокористування – дослідження механізму суспільних відносин з приводу охорони навколишнього середовища і залучення природних ресурсів в процес виробничо-господарської діяльності людини.

Отже, економіка природокористування здатна забезпечити раціональне природокористування як при використанні природних умов та ресурсів, так і при їх відтворенні чи при охороні навколишнього середовища.

Взагалі слід розрізняти три види природокористування:

- 1) вилучення, безпосереднє використання природних ресурсів;
- 2) забруднення компонентів навколишнього природного середовища, опосередковане використання природних ресурсів або зміна їх стану;
- 3) компенсаційна діяльність, спрямована на відтворення та раціональне використання ресурсів і запобігання забруднення.

Як уже зазначалося, антропогенна діяльність змінює якість навколишнього природного середовища (НПС). На наш погляд, якість НПС визначається його спроможністю виконувати певні функції. Насамперед це:

- середовище існування та життєдіяльності людини;
- джерело природних ресурсів;
- місце для розселення та розміщення продуктивних сил;
- зберігання генофонду.

На якість НПС значною мірою впливає його забруднення.

Існує два підходи до визначення поняття «забруднення». З одного боку, *забруднення* – це потрапляння будь-яких речовин у компоненти НПС, з іншого – здатність спричиняти забруднення властива лише тим речовинам, які можуть викликати негативні наслідки.

Методи економіки природокористування. Кожна наука користується певними прийомами дослідження, що становлять її метод або дають змогу розкрити його. Слово «метод» означає «шлях дослідження, вчення». У широкому розумінні слова методом називають шляхи, способи і засоби пізнання дійсності, сукупність взаємопов'язаних принципів і способів дослідження процесів, явищ і предметів у природі та суспільстві. Основні методи дослідження:

- спостереження;
- аналіз і синтез;
- експеримент;
- моделювання;
- прогнозування;
- пізнання;
- практика.

Отже, *методом економіки природокористування* є комплексне і взаємопов'язане дослідження еколого-економічної ситуації з метою виявлення взаємовідносин природи і людини, впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища за допомогою опрацювання інформації різними науковими способами.

Державна політика в галузі охорони природи

Основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблені відповідно до ст. 16 Конституції

України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду є обов'язком держави.

Державна політика у сфері екології, як і в будь-якій іншій сфері, має базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо в перехідний період, повинна бути еластичною, тобто швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватись до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави.

Основні напрямки втілюватимуться за допомогою системи екологічного права. Правовий механізм має надати основним напрямкам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачається здійснювати у двох напрямках:

- 1) складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, води, повітря, рослинності тощо);
- 2) складання і затвердження комплексу еколого-економічних показників державного контролю за станом довкілля та діяльністю господарчих структур.

Важливим кроком до зміцнення природоохоронної сфери стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, в якій стверджується, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16), кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50) і кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66). Також у цій сфері Україна має такі закони та акти: «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про тваринний світ»; «Про природно-заповідний фонд»; «Про охорону атмосферного повітря»; Лісовий кодекс України; Водний кодекс України; Земельний кодекс України; Кодекс України про надра.

Потребує удосконалення ресурсно-екологічне законодавство щодо рекреаційних зон, курортних, лікувально-оздоровчих зон і зон з особливими умовами природокористування; підготовлено такі проекти нормативно-правових актів: Правила відшкодування збитків, завданих порушеннями екологічного законодавства, Положення про екологічний контроль, Положення про екологічний аудит, Положення про екологічне ліцензування.

Формує, забезпечує та реалізує державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України (Мінекобезпеки), тобто саме це Міністерство здійснює нормативно-правове регулювання, комплексне управління та екологічний контроль щодо охорони, використання і відтворення.

Наукові дослідження щодо вивчення і розробки заходів зі збереження біологічного різноманіття здійснюють фахівці наукових інститутів та центрів, насамперед Національної академії наук (НАН): Інститутів ботаніки, зоології, гідробіології, географії, біології південних морів, екології Карпат, молекулярної біології, мікробіології, клітинної біології та генетичної інженерії, Ради з вивчення продуктивних сил, Центрального ботанічного саду, Донецького ботанічного саду та інших; інститутів Української академії аграрних наук (УААН): землеустрою, рослинництва, землеробства, агроекології, ветеринарної медицини, розведення і генетики тварин, птахівництва, селекційно-генетичний, винограду і вина та ін.; факультети і кафедри екологічного профілю навчальних закладів тощо. Ряд питань, пов'язаних із науковими дослідженнями і управлінням у цій сфері, вирішують наукові центри, лабораторії і інститути при центральних органах виконавчої влади, зокрема Український науково-дослідний інститут екологічних проблем та Український науковий центр екології моря при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Державне регулювання у цій сфері не може існувати без ефективною системою нагляду за станом середовища, тобто без системи постійно діючого моніторингу.

Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування

екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Створення і функціонування Державної системи екологічного моніторингу довкілля повинно сприяти здійсненню державної екологічної політики, яка передбачає:

- екологічно раціональне використання природного та соціально-економічного потенціалу держави, збереження сприятливого середовища життєдіяльності суспільства;
- соціально-екологічне та економічно раціональне вирішення проблем, які виникають у результаті забруднення довкілля, небезпечних природних явищ, техногенних аварій та катастроф;
- розвиток міжнародного співробітництва щодо збереження біорізноманіття природи, охорони озонового шару атмосфери, запобігання антропогенній зміні клімату, захисту лісів і лісовідновлення, транскордонного забруднення довкілля, відновлення природного стану Дніпра, Дунаю, Чорного і Азовського морів.

Державна система екомоніторингу довкілля є інтегрованою інформаційною системою, що здійснює збирання, збереження та обробку екологічної інформації для відомчої та комплексної оцінки і прогнозу стану природних середовищ, біоти та умов життєдіяльності, вироблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних соціальних, економічних та екологічних рішень на всіх рівнях державної виконавчої влади, удосконалення відповідних законодавчих актів, а також виконання зобов'язань України з міжнародних екологічних угод, програм, проєктів і заходів.

Екологічний моніторинг довкілля здійснюється за довгостроковою державною програмою, яка визначає спільні, узгоджені за цілями, завданнями, територіями та об'єктами, часом (періодичністю) і засобами виконання дії відомчих органів державної виконавчої влади, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності.

Суб'єктами державної системи екологічного моніторингу довкілля, відповідальними за обов'язкове здійснення державної програми екомоніторингу довкілля, є міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які згідно зі своєю компетенцією отримують і обробляють дані про стан довкілля і виробляють відповідні рішення щодо нормалізації або поліпшення екологічної ситуації, раціонального використання і забезпечення якості природних ресурсів.

Об'єктами інформації в Державній системі екомоніторингу довкілля України є процеси відомчої екологічної діяльності та їх інтеграція на локальному, адміністративно-територіальному і державному рівнях, які відповідно охоплюють:

- території промислово-міських агломерацій, санітарно-захисних зон великих підприємств, у тому числі АЕС, великих водоймищ, природоохоронних зон та інших спеціально визначених просторових одиниць;
- територію Автономної Республіки Крим та території областей України;
- території промислово-економічних регіонів, басейнів великих річок та України в цілому.

Територія країни за ступенем екологічної безпеки поділяється на зони, для яких встановлюються нормативи, що дозволяють чи забороняють види виробничої, господарської та іншої діяльності, які враховують екологічні, соціальні та економічні умови.

Аналізуючи цю велику сукупність проблем, можна дійти важливих висновків щодо екологічної ситуації в нашій державі, виявити чинники й особливості життєдіяльності та природокористування.

«Базовими» недоліками України на сучасному етапі є складні, багатогранні фактори, які здійснюють комплексний, тотальний вплив на всі галузі економіки, діють у різних сферах, на різних рівнях господарювання, і тому вони потребують особливої уваги, особливих рішень, тобто системного розв'язку з боку держави. Цими факторами є:

- макроекономічна політика, яка змушує суб'єктів господарювання до екстенсивного використання природних ресурсів;
- інвестиційна політика, орієнтована на розвиток ресурсомістких секторів економіки;
- помилкова секторальна політика (паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство, лісове господарство та ін.);
- нестабільне законодавство;
- відсутність прав власності на природні ресурси;
- відсутність еколого-збалансованої довгострокової економічної стратегії;
- на регіональному і локальному рівнях брак прямого та непрямого ефекту від охорони довкілля (економічного і соціального), «глобальних прибутків»;
- інфляція, економічна криза і нестабільність економіки заважають здійсненню довготривалих проектів, до яких належить більшість екологічних проектів;

- природно-ресурсні особливості експорту;
- наявність значного стимулу до отримання значних і швидких прибутків від продажу природних ресурсів (ліс, руди);
- відсутність екологічного мислення, екологічної свідомості.

Для розв'язання цих питань 12 травня 1997 р. Кабінет Міністрів України постановою № 439 затвердив Концепцію (стратегію) збереження біологічного різноманіття України, для втілення якої розроблено Національну програму дій на 1998–2015 роки. Основними завданнями діяльності в цій сфері є збереження, поліпшення стану та відновлення природних і порушених екосистем, середовищ існування окремих біологічних видів й компонентів ландшафтів; сприяння переходу до збалансованого використання природних ресурсів; мінімізація прямого й непрямого негативного впливу на екосистеми, їх компоненти та комплекси; підвищення рівня інформованості населення з питань біологічного різноманіття, а також активізація участі громадян у діяльності щодо його збереження; посилення відповідальності підприємств, організацій, установ і громадян, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів або впливає на стан довкілля, за збереження біологічного різноманіття.

Для їх вирішення передбачається застосовувати і розвивати відповідні правові, фінансові, організаційні, науково-методичні та інформаційно-освітні засоби. При цьому основними напрямками діяльності щодо збереження біологічного різноманіття є досягнення економіко-екологічної збалансованості, структурна перебудова економіки, глибоке удосконалення законодавства та культури природокористування, збереження й поновлення екосистем, а саме: збереження та відновлення прибережно-морських і морських, річкових і заплавних, озерних і болотних, лучних і степових, лісових і гірських екосистем; збереження видів та популяцій; екологічне оздоровлення урболандшафтів та інших територій інтенсивного ведення господарської діяльності; екологізація агроландшафтів та агротехнологій, методів діяльності в лісовому, рибному, мисливському, водному й земельному господарствах; створення національної екологічної мережі (системи «зелених» коридорів) як складової частини європейської екологічної мережі.

Сутність природоохоронної діяльності

Сутність природоохоронної діяльності полягає у взаємодії виробничих сил, що постійно розвиваються, з навколишнім середовищем. Це комплекс заходів з охорони, раціонального використання і відтворення живої (рослинність і тваринний світ) та неживої (грунти, води, атмосфера, надра, клімат і ін.) природи. Загальні принципи взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища можуть бути визначені виходячи з наведеної схеми (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Взаємодія економічної системи і навколишнього природного середовища

До середини ХХ ст. швидкий розвиток промисловості, науково-технічний прогрес, розбудова міст, населення та інші фактори різко посилили вплив людини на природу, склали небезпеку виснаження природних ресурсів, забруднення та зміни довкілля і біосфери в цілому. Охорона природи зростає до глобальної проблеми, у зв'язку з чим утворилися численні міжнародні організації і проекти.

Причини загострення екологічної ситуації

Стрімке вторгнення людини в природні процеси, її вплив на навколишнє середовище в ході науково-технічного прогресу набули глобального характеру і можуть призвести до незворотних наслідків та неконтрольованих змін природи в державному і міжнародному масштабах, якщо не вжити заходів щодо їх знешкодження. Безгосподарне використання природних ресурсів (надр землі, ґрунтів, лісових і водних багатств), забруднення ґрунтів, водних джерел стоками і атмосферного повітря викидами, безвідповідальне застосування добрив і отрутохімікатів призвели до того, що екологічні проблеми стали найбільш пекучими, першочерговими у повсякденному житті і виробничій діяльності людини.

Екологічна ситуація в Сумській області

Сумська область розташована в північно-східній частині України. Сусідами її на півдні і південному сході є Полтавська і Харківська, на заході – Чернігівська області. На півночі і сході протягом 498 км її межі збігаються з українсько-російським кордоном, де область межує з Брянською, Курською та Белгородською областями Росії.

Область розташована в межах двох фізико-географічних зон – Полісся та Лісостепу. На Поліссі переважають дерново-підзолисті ґрунти, у лісостеповій частині – глибокі малогумусні чорноземи та вилугувані середньогумусні чорноземи.

Загальна площа Сумщини становить 2383,2 тис. га (3,9% території держави), у тому числі 1705,2 тис. га сільськогосподарських угідь (71,6% загальної площі), з яких 1236,5 тис. га рілля (51,9%), 454,3 тис. га (19%) ліси та лісовкриті площі. По території області протікає 165 річок, протяжність яких становить 5,4 тис. км. Найбільші з них – Десна, Сейм, Сула, Псел, Ворскла. У межах області розташовані 33 великих озера та більше 1600 ставків і водойм із загальним об'ємом води майже 130 млн м³. Площа природно-заповідного фонду області становить 156,5 тис. га (6,57% загальної площі).

Населення області становить 1243,9 тис. чол., які проживають у 35 міських населених пунктах (15 міст та 20 селищ міського типу) та 1498 селах.

Промисловий потенціал області зосереджений у містах Суми, Конотоп, Охтирка, Ромни, Шостка, де розташовані найбільші

промислові підприємства машинобудівної, хімічної, нафтогазовидобувної, енергетичної, харчової та інших галузей. У 2004 р. зростання обсягів промислового виробництва становило 7,6% (в Україні – 12,5%), основними чинниками якого були сприятливі зовнішня і внутрішня кон'юнктури та підвищення продуктивності праці на 7%.

Зростання обсягів виробництва відбулося майже за всіма основними видами промислової діяльності. У добувній промисловості одержано приріст 6% (в Україні – 4,1%), нафтогазовидобувні підприємства збільшили видобуток нафти на 3,3%, але скоротили видобуток газу на 12,4%. У хімічній та нафтохімічній промисловості випуск продукції збільшився на 4,4% (в Україні – 14,4%), у машинобудуванні – на 11,6% (в Україні – 28%).

На підприємствах харчової та переробної промисловості виробництво зменшилося на 5%, на підприємствах легкої промисловості – зниження виробництва на 4,4%. Підприємства енергетичної галузі збільшили обсяги виробництва на 10,3%, у той час як по Україні цей показник має тенденцію до зниження (-1,1%).

За результатами 2004 р. 134 підприємства (53%) наростили обсяги промислового виробництва порівняно з минулим роком, 81 підприємство їх скоротило.

У 2004 р. на п'яти підприємствах області впроваджена система управління якістю продукції відповідно до міжнародних стандартів ISO 9000, а всього в області її впровадили 16 підприємств.

Протягом року в промисловості впроваджено 57 нових прогресивних технологічних процесів (за 2003 р. – 35), проте кількість освоєних нових видів продукції зменшилася проти попереднього року на 38,5% і склала 205 найменувань, із них 73 – нові види техніки (у 2003 р. – 64).

В аграрному секторі всіма категоріями господарств вироблено валової продукції (у порівняльних цінах) на суму 2192 млн грн, що на 10% більше, ніж у 2003 р., у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності – на 23%, у господарствах населення – на 2%.

Валовий збір зернових культур склав майже 1,3 млн тонн, що на 476 тис. тонн більше, ніж у попередньому році, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами зібрано 1,1 млн тонн. Збільшення виробництва зерна відбулося внаслідок розширення посівних площ на 66,1 тис. га (14,9%) та підвищення врожайності на 6,9 ц/га (37,9%).

Незважаючи на здійснені заходи з нарощування виробництва вигідних в економічному плані культур кукурудзи та цукрового

буряку, в області не вдалося досягти очікуваних результатів. Зерна кукурудзи зібрано менше, ніж у минулому році, на 7%, цукрового буряку – на 6%.

Спостерігається негативна динаміка і в розвитку галузі тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці зменшилося порівняно з попереднім роком на 7%, 7,4%, 0,1% відповідно.

Порівняно з 2003 р. тваринницькою галуззю області вироблено 502 тис. тонн молока (+1%), 336 млн шт. яєць (+3%), 98,2 тис. тонн м'яса (-5%).

Відповідно до завдань, визначених програмами енергозбереження, в області продовжується робота зі збільшення виробництва власних енергоносіїв та підвищення ефективності енергоспоживання. У результаті реконструкції Шосткинської ТЕЦ та введення в дію трьох установок на ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» власні генеруючі потужності з виробництва електроенергії збільшилися з 50 мВт у 2000 р. до 143 мВт у 2004 р. Процес паспортизації енергоспоживаючих об'єктів відбувається повільно. Станом на 01.01.05 р. в області зареєстровано 638 енергопаспортів, або 74% підприємств, що підлягають паспортизації, із них у цьому році зареєстровано лише 28.

У 2004 р. завершено будівництво та реконструкцію 42 котельень закладів освіти, у т.ч. збудовано 22 енергозберігаючі мінікотельні. Розширюється впровадження дахових та блочних котельень і в житловому секторі – їх збудовано 17. Протягом року на 95 котлоагрегатах, що працюють на природному газі, проведені режимно-налагоджувальні еколого-теплотехнічні роботи.

Прокладено понад 18 км тепломереж з використанням попередньо ізольованих пінополіуретаном труб, у т.ч. 2,5 км у 2004 р. За рік встановлено 87,4 тис. одиниць поквартирних приладів обліку холодної води та 52,4 тис. одиниць гарячої води. Рівень оснащеності житлового фонду області поквартирними приладами обліку досяг 35,8%.

Діяльність в галузі охорони навколишнього природного середовища була спрямована на реалізацію державної екологічної політики та впровадження системних методів управління відповідно до Комплексної програми охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 р., яка передбачає комплексний системний підхід до вирішення екологічних проблем у сферах поводження з відходами, управління водними та земельними ресурсами, розвитку екомережі та стратегії охорони, використання і відтворення біоресурсів.

Виконання першочергових заходів Комплексної програми та аналіз екологічних показників компонентів довкілля дозволяє характеризувати екологічний стан області як стабільний і керований.

Аналіз обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря порівняно з 2003 р. свідчить про їх незначне збільшення з 27,8 тис. до 30,2 тис. тонн, що обумовлено стабілізацією роботи промислових підприємств, збільшенням обсягів виробництва. Одночасно в області здійснена ціла низка природоохоронних заходів, що дало змогу скоротити викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел. Щільність викидів від стаціонарних джерел по області становить 1,2 т на 1 км² (по Україні – більше 6 т на 1 км²), у розрахунку на душу населення – 24,3 кг/рік.

Викиди від автотранспортних засобів становлять 50,6 тис. т, або 62% загальних викидів шкідливих речовин по області.

У сфері використання водних ресурсів обсяг забраної води порівняно з 2003 р. збільшився на 11,1 млн м³, відповідно збільшився і скид стічних вод. Скид забруднюючих речовин у водні об'єкти на душу населення становив 36,1 кг/рік, споживання води – 240,7 л/добу, у т.ч. з підземних джерел – 136,9 л/добу. Протягом року вирішувались невідкладні першочергові завдання з будівництва та реконструкції очисних споруд у м. Білопілля, Конотоп, Лебедип та смт. Хотінь. Виконано ліквідаційний тампонаж 69 недіючих артезіанських свердловин, проведений ремонт 15 свердловин, які вийшли з ладу. Прокладено та капітально відремонтовано 2150 п.м каналізаційних мереж.

У сфері поводження з відходами відповідно до затверджених програм продовжується впровадження системних заходів з утилізації та перезатарювання непридатних пестицидів, збору та переробки свинцевих відходів. Завдяки реалізації заходів цієї системи в області перезатарено та утилізовано більше 190 тонн непридатних агрохімікатів. Відповідно до методики проведення інвентаризації відходів на засадах екологічного аудиту проведена інвентаризація на 22 підприємствах. Розглянуті та погоджені матеріали паспортизації місць видалення відходів по 85 підприємствах та полігонах ТПВ. За 2004 р. підприємствам видано 282 ліміти та дозволи на утворення й розміщення відходів. Обсяг накопичених відходів становить 29,4 млн тонн, що в розрахунку на 1 км² площі області становить близько 1234 т. Порівняно з ситуацією в Україні стан поводження з відходами в області ще умовно безпечний.

У галузі охорони земель та біоресурсів проводяться роботи зі створення захисних лісонасаджень на непридатних для сільськогосподарського виробництва та ерозійно-небезпечних землях: за рік заліснено 371 га таких земель. На площі 6,6 тис. га здійснено консервацію деградованих орних земель.

У мисливському господарстві області на охорону, відтворення диких тварин та проведення біотехнічних заходів використано близько 400 тис. грн. Продовжуються роботи з розбудови екомережі області. За рік розроблено 11 проектів створення об'єктів природно-заповідного фонду, створено 10 нових природно-заповідних об'єктів місцевого значення загальною площею 211 га у Глухівському, Роменському, Буринському, Лебединському та Ямпільському районах.

Кошти обласного фонду охорони навколишнього природного середовища в сумі 1627,2 тис. грн використовувались згідно із затвердженим кошторисом на виконання першочергових природоохоронних заходів, у т.ч. заходи з поводження з відходами – 882,1 тис. грн (54,2% загального обсягу коштів), на охорону і використання водних ресурсів, у т.ч. будівництво та реконструкцію очисних споруд – 440,0 тис. грн (27%), на охорону земель, охорону і раціональне використання біоресурсів та розширення природно-заповідного фонду – 107,5 тис. грн (6,6%).

Хоча за більшістю екологічних показників Сумщину відносять до екологічно стабільних областей, в області існує низка екологічних проблем, які потребують негайного вирішення:

- утилізація неопізнаних і непридатних до використання пестицидів, яких в області накопичено 2512,3 т, у т.ч. на ст. Победа С.-Будського району – 937 т;
- завершення будівництва та реконструкції очисних споруд у м. Суми, Конотоп, Ромни, Білошля та смт. Ямпіль;
- проведення ліквідаційного тампонажу 358 артезіанських свердловин (безгоспних, недіючих);
- впровадження попереднього очищення на підприємствах молочної промисловості;
- здійснення заходів з роздільного збору та утилізації ТПВ, перевантаження існуючих полігонів ТПВ;
- впровадження системи поводження із свинцево-кислотними відходами;
- відродження природних комплексів території степового заповідника «Михайлівська цілина» та створення Національного природного парку «Тростянецько-Вореклянський»;

- впровадження цілісної системи управління навколишнім природним середовищем відповідно до міжнародних стандартів ISO 14000.

Більш детальна характеристика екологічного стану компонентів довкілля наведена у відповідних розділах доповіді про стан навколишнього природного середовища (<http://www.eco.sumy.ua>).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення дисципліни «Економіка природокористування».
2. Охарактеризуйте найголовніші завдання, що поставили перед економікою природокористування.
3. Предмет і методи економіки природокористування.
4. Визначте місце і роль економіки природокористування.
5. Охарактеризуйте історичний розвиток взаємовідносин суспільства і навколишнього природного середовища.
6. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, пов'язані зі впливом людини на стан атмосферного повітря.
7. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, пов'язані зі впливом людини на стан водних ресурсів.
8. Назвіть причини і наслідки ускладнення екологічної ситуації, що пов'язані з експлуатацією земельних ресурсів.

Теми для дискусій

- Перспективи досягнення оптимального співвідношення між соціально-економічним розвитком суспільства і довкіллям.
- Історичний розвиток і сучасні теоретичні погляди на взаємовідносини між суспільством і навколишнім середовищем (погляди Томаса Мальтуса, класична теорія, неокласична, марксизм, післявоєнні роки, сучасні школи).

Загальна рівновага. Зовнішні ефекти та еколого-економічне моделювання

- Еколого-економічна рівновага і умови життя людини
- Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства
- Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку

Еколого-економічна рівновага і умови життя людини

Серед сучасних глобальних світових проблем людства екологічні проблеми посідають чи не найголовніше місце. Охороні навколишнього середовища і раціональному використанню природних ресурсів нині приділяється особлива увага з боку урядових структур, міжнародної громадськості. На порядок денний виносяться питання забезпечення екологічної безпеки держави.

Науково-технічна революція надто ускладнила взаємовідносини суспільства з навколишнім середовищем. Широкомасштабний і до кінця не передбачений вплив людини на всі складові навколишнього середовища вже досяг свого апогею. Зв'язки між різними компонентами біосфери формувалися впродовж тисячоліть. Людина, застосовуючи різноманітні технічні засоби, за значно коротший проміжок часу різко порушила природну рівновагу.

Вичерпність багатьох природних ресурсів створює певні труднощі щодо подальшого забезпечення суспільства матеріальними благами. Забруднення навколишнього середовища промисловими викидами, його деградація призводять до порушення нормальних умов життя і діяльності людей, існування живих організмів. За останні десятиліття людство почало усвідомлювати, що у світі, де й без того багато злиденності і стан навколишнього середовища дедалі погіршується, неможливим стає і здорове суспільство та економіка.

Зростаючі економічні збитки та інші негативні наслідки неконтрольованого техногенезу вимагають перегляду ставлення

людини до природи. Велінням часу стало їх гармонійне співіснування, еколого-економічна рівновага. Але чи існує екологічна рівновага в природі взагалі? Адже будь-яке значне виверження вулканів або землетрус не лише викликають порушення екологічної рівноваги, а й впливають на зміни геохімічного фону на великих просторах. Відмітною особливістю навколишнього природного середовища є здатність до самовідновлення та самовідтворення. Завдяки природним циклам докільля порівняно швидко поновлює первісний стан у разі незначних пошкоджень. Перебіг цих процесів відбувається аналогічно до відомого з хімії *принципу Ле-Шательє* (рівновага хімічних реакцій). Дійсно, людина порушила цю рівновагу і тепер, виправляючи свої помилки, повинна або повернути минуле, або докорінно переглянути своє ставлення до природоексплуатації і знайти шляхи сталого розвитку економіки і екології.

Отже, у буквальному розумінні екологічної рівноваги не може бути, як не може бути «вічного двигуна». Природні процеси відбуваються еволюційним шляхом. Але суспільство, створюючи для себе раціональні умови життя, повинно використовувати природні ресурси економно і бережливо. Необхідно врахувати, що, порушуючи природну рівновагу, сьогодні можемо очікувати зворотну реакцію – відповідь, яка буде спрямована на протидію втручанням людини.

Поєднання природоохоронної та господарської діяльності і їх вплив на темпи економічного розвитку суспільства

На розв'язання практичних економічних і екологічних проблем спрямована діяльність людей та урядів більшості країн світу. У розвинених країнах гостро стоїть питання про скорочення техногенного навантаження на навколишнє середовище, поліпшення умов життя і діяльності людини. У країнах з низьким рівнем доходів велике значення мають проблеми виживання, боротьба з голодом, бідністю, хворобами. Проте саме тут найгостріше постають питання екологізації господарської діяльності та збереження докільля.

Природний і штучний (створений людиною) матеріальний світ є тим середовищем, в якому людина існує, господарює, задовольняє свої потреби і врешті-решт впливає на стан докільля. Навколишнє середовище завжди було необхідною умовою і складовим

елементом процесу відтворення матеріальних і духовних цінностей, одночасно виконувало функції і природних ресурсів, і життєвого простору. Відтворюючи природні ресурси і навколишнє середовище, суспільство відтворює і свої продуктивні сили. Деградація довкілля не тільки погіршує загальний стан екосистем, але й скорочує забезпеченість виробництва сировиною, ускладнює технологічні цикли, погіршує умови життя людини.

Екологічні фактори неодноразово ставали причиною багатьох кризових ситуацій в історії людства (дорожнеча наливно-енергетичних ресурсів, наслідки повеней, зсувів ґрунтів, техногенних аварій і катастроф). *Екологічними факторами* називаються елементи навколишнього природного середовища, які істотно впливають на живий організм. Вони поділяються на три великі групи:

- 1) *абіотичні* (фактори неживої природи);
- 2) *біотичні* (пов'язані з впливом живих істот);
- 3) *антропогенні*.

До *першої* групи належать кліматичні, едафічні (наприклад, сукупність фізичних і хімічних властивостей ґрунту), гідрофізичні, гідрохімічні фактори.

До *другої* групи належать фактори, що відображають суму впливів живих істот одна на одну, на неживу природу і на людину.

До *третьої* групи факторів відносять вплив людини на стан навколишнього природного середовища, тобто всі форми діяльності людського суспільства.

Екологічні вимоги все частіше відіграють важливу роль у відносинах між державами, загострюють боротьбу за ринки виробництва і постачання продукції, стають бар'єром на шляху імпорту в країни екологічно незахищеної промислової, сільськогосподарської та іншої продукції. На сучасному етапі розвитку суспільства у сферу виробництва залучено майже всі види природних ресурсів суші і значну частку багатств Світового океану. Людство вже використовує майже 70% земель, придатних для сільського господарства, 80–90% природних кормових угідь, близько 50% приросту деревини в лісах. У річках і водоймах виловлюється майже 90% усього приросту основних промислових риб. З огляду на це в багатьох країнах вже прийняті законодавчі акти про забезпечення екологічної безпеки держави. На планеті сформувався досить великий регіон, де рівень забруднення атмосфери досяг загрозливих масштабів. Постійно збільшується приріст і зростає чисельність населення. Тільки за остан-

ню тисячу років природний приріст населення планети збільшиться в тисячу разів – з 2% за тисячу років до 2% на рік (зверніть увагу на те, що в Україні зараз відбувається зменшення населення – смертність перевищує народжуваність).

Зростання чисельності населення, прискорення темпів розвитку продуктивних сил, залучення значних обсягів природних ресурсів у суспільне виробництво активізують процес деградації природи, спричиняють непередбачені зміни навколишнього середовища. Сучасна екологічна ситуація зумовлює потребу конструктивного підходу до поліпшення екологічного стану територій і розробки спільних програм у галузі використання природних ресурсів. При цьому важливе значення має визначення пріоритетних шляхів розв'язання екологічних проблем у країнах з рівним рівнем економічного розвитку.

У країнах, що розвиваються, мінімальний розмір доходів у 15 разів, а максимальний – у 6 разів менший порівняно з аналогічними показниками розвинених країн. Найбільш високий рівень доходів у США, Канаді, Німеччині, Японії, а найнижчий – у країнах СНД, Афганістані, країнах Центральної Африки. Скорочення різниці в економічному розвитку і доходах пов'язане із залученням значної кількості ресурсів навколишнього середовища у виробничу сферу. У зв'язку з цим постає питання про адекватність використання природних ресурсів темпам розвитку економіки, що сприятиме поступовому підвищенню якості життя в слабо-розвинених країнах світу і в цілому на планеті. Характеризуючи особливості сучасного стану розвитку економічних відносин у суспільстві, ми повинні відзначити деякі особливості, пов'язані з взаємовідносинами між суспільством і природою, а саме:

- впровадження досягнень НТП спрямовується на підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяє підвищенню добробуту людини;
- економічним *результатом* господарської діяльності є задоволення матеріальних та інших потреб людства;
- екологічним *результатом* сучасної господарської діяльності, на жаль, є забруднення і деградація навколишнього середовища.

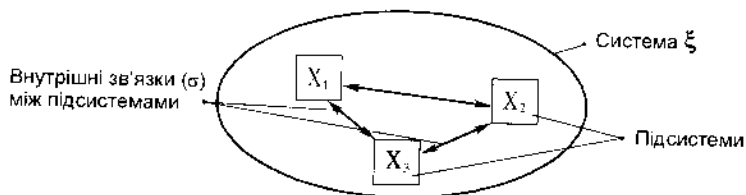
Природоохоронна і господарська діяльність – це дві сторони єдиного процесу господарювання людини. Відтак екологічним результатом господарювання має стати забезпечення потреби людей якісними умовами існування. Впровадження досягнень НТП повинно бути спрямованим саме на гармонізацію господарської та природоохоронної діяльності, зменшення негативних наслідків для навколишнього середовища.

Теорія зовнішніх ефектів. Моделі глобального розвитку

Глобальним і локальним екологічним системам властиві стійкість до зовнішніх і внутрішніх впливів (ефектів), пластичність, виживання за несприятливих умов, циклічність і ритмічність процесів і функцій складових компонентів, різного роду круговорот речовини та енергії, збалансованість природних процесів.

Проте одні види діяльності можуть спричиняти зміни стану природних компонентів і впливати на результативність інших видів діяльності. Так, промислове забруднення атмосфери в багатьох випадках призводить до втрат врожаю сільськогосподарської продукції, скиди забруднюючих речовин у водні джерела зменшують рибопродуктивність тощо. Такі наслідки мають характер *зовнішніх ефектів (екстерналії)* щодо тих видів діяльності, які є першоджерелами негативних зрушень стану навколишнього середовища. Як правило, зовнішні ефекти не враховуються першими, але впливають на економічний результат інших суб'єктів господарювання.

Складна система взаємозв'язків в органічному і неорганічному світі підтримує природні системи і обумовлює їх динамічний розвиток. Проте відповідна рівновага процесів і явищ постійно порушується, причому зміни в кожному конкретному випадку охоплюють всю або значну частину зв'язків, наслідок одного порушення стає причиною іншого і т.д., до якоїсь тимчасової стабілізації системи на певному рівні розвитку (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Приклад побудови моделі соціоекологоекономічної системи:

X_1 - людина, суспільство (соціальна сфера); X_2 - екологія (навколишнє природне середовище); X_3 - економіка, (виробнича сфера); $\sigma_{1,2}$ - вплив людини на навколишнє середовище (екологічна освіта, культура); $\sigma_{1,3}$ - господарська діяльність (економічна); $\sigma_{2,1}$ - вплив природи на людину (здоров'я, відпочинок, естетичне, духовне і екологічне виховання); $\sigma_{2,3}$ - використання природних ресурсів; $\sigma_{3,1}$ - одержання економічного результату (задоволення потреб, підвищення добробуту); $\sigma_{3,2}$ - екологічні наслідки (забруднення, виснаження природних ресурсів)

Отже, якщо ξ -система, то множина χ (сукупність) елементів –

$$\chi = \{X_1, X_2, X_3 \dots X_n\} - \quad (4.1)$$

називається її **складом**, а множина Σ зв'язків (відносин) між окремими елементами

$$\Sigma = \{\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \dots, \sigma_n\} \quad (4.2)$$

називається **структурою** системи.

Одна з найперших математичних моделей суспільства з урахуванням можливостей забезпечення ресурсного потенціалу подальшого розвитку була запропонована авторами праці «Межі зростання» (Д. Медоуз, 1972). Це була спроба оцінити можливості розвитку людства на перспективу понад 100 років. Модель враховувала взаємодію п'яти основних факторів, які визначають цей розвиток:

- 1) народонаселення;
- 2) природні ресурси;
- 3) продовольство;
- 4) капітал;
- 5) навколишнє середовище.

Динаміку змін цих факторів наведено на рис. 4.2.

Власне імітаційну модель, точніше її основу, запропонував Д. Форрестер (1971) – *модель світової динаміки*. У цій моделі

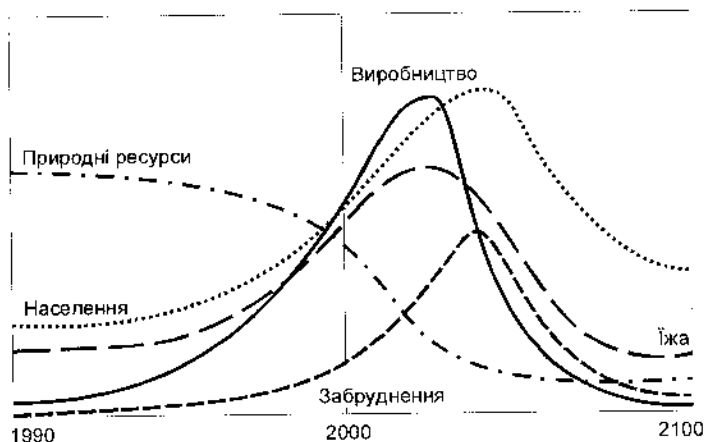

Рис. 4.2. Динаміка змін глобальної моделі з урахуванням обмеження природних ресурсів

було проаналізовано понад 100 елементів та їх взаємозв'язки. У результаті такого аналізу було висунуто альтернативу: або економічне зростання та збільшення народонаселення, і тоді неминучим стає порушення рівноваги між суспільством та природою; або ж відновлення цієї рівноваги шляхом відмови від подальшого економічного зростання і стабілізація народонаселення. Ця теорія дістала назву теорії нульового зростання. Проте такий підхід має досить умовний характер, він містить багато припущень.

Приблизно у той же час американським вченим російського походження В. Леонтьєвим було використано метод економіко-математичного моделювання (розроблений ним ще у 1930-ті роки), який дістав назву «міжгалузевий баланс» і враховував вимоги охорони навколишнього середовища. З цією метою було розширено межі галузевої моделі шляхом введення додаткових умов – забруднення навколишнього середовища. Тобто до існуючої моделі «витрати – випуск» було введено як результат економічної діяльності утворення відходів виробництва та витрати, пов'язані з їх знешкодженням.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, яким чином пов'язані між собою стан навколишнього природного середовища і умови існування людини.
2. У хімічних реакціях рівновага встановлюється відповідно до принципу Ле-Шательє. Яким чином цей принцип можна використати для пояснення екологічної рівноваги?
3. Що ви розумієте під екологічним результатом, соціальним результатом природоохоронної діяльності?
4. Наведіть приклади природоохоронних заходів (цілевих і багатоцілевих), прокоментуйте їх.
5. Які негативні наслідки забруднення атмосфери (водних ресурсів, земель) ви знаєте, у яких галузях народного господарства вони виявляються.
6. Наведіть приклади і прокоментуйте причини виникнення і наслідки деградації ґрунтів.
7. Охарактеризуйте вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього природного середовища.
8. Побудуйте вербальну модель, аналогічну до запропонованої на рис. 4.1, де виробнича сфера (економіка) – це сільськогосподарське виробництво.

Теми для дискусій

- Модель Форрестера – Медоуза ґрунтується на визнанні обмеженості природних ресурсів. Результатом розрахунків став висновок про неминучість колапсу соціально-економічного розвитку нашого суспільства. Чи можливі, на вашу думку, інші шляхи розвитку людства?
- Вкажіть шляхи трансформації зовнішніх ефектів щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Організація управління у сфері охорони навколишнього природного середовища

- Цілі та завдання управління в галузі природокористування
- Законодавчі функції управління
- Виконавчі функції управління
- Контроль за станом навколишнього природного середовища
- Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища

Цілі та завдання управління в галузі природокористування

Сутність управління в галузі охорони навколишнього середовища полягає у виконанні функцій:

- регулювання;
- нагляду;
- прогнозування;
- планування;
- інформування;
- програмування;
- експертизи;
- досліджень;
- контролю та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності.

Головним завданням управління є реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів в галузі охорони навколишнього середовища.

Оснoву організації управління навколишнім середовищем і раціональним використанням природних ресурсів складає Закон України «Про охорону навколишнього середовища» (1991). Закон містить 72 статті, які об'єднуються в 16 розділів. Ось деякі з них:

I. Загальні положення.

II. Екологічні права та обов'язки громадян.

III. Повноваження Рад народних депутатів.

IV. Повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

<...>

XV. Відповідальність за порушення законодавства про навколишнє природне середовище.

XVI. Міжнародні відносини України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Організація управління охороною навколишнього природного середовища регламентується також розробленими відповідно до цього Закону кодексами – земельним, лісовим, водним, про надра – а також законом «Про охорону атмосферного повітря», законодавством про охорону та використання рослинного і тваринного світу та іншими юридичними нормами, нормативами і стандартами.

Законодавчі функції управління

Законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Верховна Рада України та органи місцевої влади. До виключної компетенції *Верховної Ради України* в галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища належать:

- визначення основних напрямків державної політики в галузі охорони навколишнього середовища;
- затвердження державних екологічних програм;
- визначення повноважень Рад народних депутатів, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони природи, у т.ч. щодо прийняття рішень про обмеження, тимчасове зупинення або припинення діяльності підприємств у разі порушення ними екологічного законодавства;
- встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території держави.

Органи місцевої влади несуть відповідальність за стан навколишнього середовища на своїй території і виконують такі функції:

- забезпечують реалізацію екологічної політики держави;
- дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ, організацій;
- затверджують місцеві екологічні програми;
- організовують вивчення навколишнього середовища;
- забезпечують інформування населення про стан навколишнього середовища;
- організовують роботу з ліквідації екологічних наслідків аварій;
- здійснюють контроль за додержанням екологічного законодавства;
- припиняють господарську діяльність підприємств у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього середовища;
- інші функції.

Виконавчі функції управління

Функції виконавчих органів управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади, а також спеціально уповноважені на те державні органи.

Кабінет Міністрів України:

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою екологічної політики;
- забезпечує розробку державних, міждержавних та регіональних екологічних програм;
- керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
- координує діяльність міністерств, відомств та інших державних установ у питаннях охорони природи;
- встановлює порядок визначення плати за спеціальне користування природними ресурсами, за забруднення навколишнього природного середовища.

Виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади мають такі функції:

- реалізація рішень відповідних Рад народних депутатів;
- організація розробки місцевих екологічних програм;
- визначення нормативів плати і розмірів платежів за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів;

- затвердження для підприємств лімітів використання природних ресурсів (газ, електроенергія, нафта та ін.), за винятком державних ресурсів;
- організація збирання, переробки, утилізації й захоронення всіх відходів на своїй території;
- забезпечення систематичного й оперативного (правдивого) інформування населення про стан навколишнього середовища, епідемії, захворювання населення;
- інші функції.

Контроль за станом навколишнього природного середовища

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів є *Міністерство екології та природних ресурсів України* і його органи на місцях (управління обласних державних адміністрацій).

До компетенції міністерства і його органів на місцях належить:

- здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього середовища, проведення єдиної науково-технічної політики, координація діяльності міністерств, відомств і установ в цій галузі;
- державний контроль за використанням і охороною природних ресурсів (земель, надр, вод, повітря, лісів, тваринного світу), а також за додержанням норм екологічної безпеки;
- організація моніторингу (спостереження, оцінка, прогноз) навколишнього середовища, створення і забезпечення державної інформаційної системи;
- затвердження нормативів, правил, стандартів з використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;
- здійснення державної екологічної експертизи;
- складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання ресурсів;
- підготовка та подання щороку Верховній Раді України Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища.

До його компетенції входять і інші контрольно-організаційні та правові функції. Відповідно до ресурсного законодавства

контроль за станом і раціональним використанням природних ресурсів покладено й на інші міністерства і відомства в межах їхньої компетенції. Так, на Міністерство аграрної політики України покладено контроль за станом і раціональним використанням земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

Стандартизація і нормування якості навколишнього природного середовища

Екологічні стандарти і екологічне нормування – регулятор антропогенного навантаження на екосистеми. Завдяки встановленню екологічних норм і нормативів визначаються межі впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище і забезпечуються належні умови для існування людини.

Основу екологічного нормування складають:

- ГДК – гранично допустимі концентрації;
- ОБРВ – орієнтовно безпечні рівні впливу;
- ГДВ – гранично допустимі викиди (в атмосферу);
- ГДС – гранично допустимі скиди (у водні об'єкти);
- тимчасово погоджені викиди і скиди;
- ліміти використання природних ресурсів, викидів і скидів.

Норми (ГДК і ОБРВ) є єдиними для всієї території України. Екологічні нормативи (ГДВ, ГДС) розробляють і вводять у дію державні природоохоронні органи, норми охорони здоров'я – інші уповноважені на те державні органи в межах своєї компетенції відповідно до природно-ресурсного законодавства.

Нормування якості навколишнього природного середовища повинне здійснюватись з метою встановлення граничних норм впливу антропогенної діяльності, що гарантують екологічну безпеку населення, збереження генофонду, забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності. Виходячи з цього, можна стверджувати, що екологічне нормування обмежує як сам вплив шкідливих факторів, так і фактори навколишнього середовища, які віддзеркалюють цей вплив, а також реакцію навколишнього середовища на нього.

Проте людина виявляється чи не найбільш чутливою істотою стосовно негативних факторів впливу. Отже, системою екологічного нормування передбачається таке навантаження на екосистеми, під впливом якого відхилення від нормального ста-

ну не перевищуватиме природних коливань і не викликатиме небажаних наслідків щодо погіршення їх якості. На сьогодні, на жаль, відомі лише деякі спроби розрахунків антропогенного навантаження на рослини та рибні ресурси у водоймах промислового призначення.

Визначення нормативів якості навколишнього середовища та продуктів харчування спирається на концепцію порогів впливу. *Поріг шкідливої дії* – це мінімальна доза речовини, при якій в організмі відбуваються зміни, що виходять за межі фізіологічних реакцій. Таким чином, гранична доза речовини (або поріг дії) викликає в біологічного організму реакцію, що порушує його стан. *Гранично допустимі концентрації* (ГДК) – це нормативи, які встановлюються для концентрації шкідливих речовин в одиниці об'єму повітря, води; маси харчових продуктів, ґрунту; або на поверхні, що при їх наявності у визначеній концентрації за певний проміжок часу практично не впливають на здоров'я людини і не викликають негативних наслідків у потомства.

Таким чином, санітарно-гігієнічне нормування враховує всі можливості надходження шкідливих речовин в організм людини, хоча рідко відображає комбіновану дію і не враховує ефекту комплексного впливу різноманіття фізичних, хімічних, біологічних факторів навколишнього середовища. Існує лише обмежений перелік речовин, що мають ефект сумачі при їх одночасному вмісті в атмосферному повітрі.

Аналіз змін, які відбуваються у визначенні показників гранично допустимих концентрацій, свідчить про їх відносність, бо спирається на знання шкідливої дії даних речовин. Тому для речовин, про які ще немає достатньо інформації, встановлюються *тимчасово допустимі концентрації* (ТДК), отримані шляхом розрахунків; вони рекомендовані, як правило, терміном на 2–3 роки. Іноді використовують інші характеристики забруднюючих речовин. Під *токсичністю* розуміють здатність речовини викликати порушення фізіологічних функцій організму, що, у свою чергу, призводить до захворювання. Ступінь токсичності речовини називають *токсичною дозою*, тобто кількістю речовини, що викликає токсичний ефект. Чим менша токсична доза, тим вища токсичність.

Санітарно-гігієнічні та екологічні *нормативи* визначають якість навколишнього середовища для здоров'я людини і стану екосистем, але не вказують на джерело забруднення, а тим більше не регулюють його діяльність. Вимоги, що висуваються до

джерел забруднення, відображені в науково-технічних нормативах. До них належать **нормативи викидів і скидів** шкідливих речовин – гранично допустимі викиди та гранично допустимі скиди (ГДВ та ГДС), а також технологічні, будівельні норми і правила, у яких вміщено вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища. Науково-технічні нормативи розроблені за таким принципом: при умові дотримання нормативів всіма підприємствами даного регіону вміст будь-яких домішок у повітрі, воді та ґрунті повинен задовольняти вимогам санітарно-гігієнічного нормування.

Науково-технічне нормування передбачає певні обмеження діяльності народногосподарських об'єктів відносно забруднення навколишнього середовища. Від підприємства вимагається дотримання ГДК та лімітів викидів і скидів шкідливих речовин, які встановлені для об'єкта в цілому або для конкретних джерел забруднення. Встановлюються різні нормативи якості промислових зон, середньодобової концентрації забруднюючих речовин, максимальної разової тощо. З метою встановлення і визначення якості *атмосферного повітря* використовується індекс забрудненості, який може бути розрахований за формулою:

$$Y_n = \sum_{i=1}^n Y_i \left(\frac{q_{срi}}{ГДК_{срi}} \right)^{C_i}, \quad (5.1)$$

де Y_i – індекс забруднення для i -ї речовини; $q_{срi}$ – середня концентрація i -ї речовини; $ГДК_{срi}$ – гранично допустима концентрація для i -ї речовини; C_i – константа приведення ступеня небезпеки i -ї речовини до умовного показника.

За останні роки збільшується кількість наукових публікацій стосовно шкідливої дії забруднюючих речовин на біоту, особливо кислотоутворюючих домішок в атмосфері – на рослинність. Проте практичне застосування ці спостереження поки що знаходять лише як засіб біологічного моніторингу. Екологічне нормування стану атмосферного повітря фактично не реалізоване.

Відповідно до «Санітарних норм і правил» питна вода повинна бути безпечна в радіаційному, епідеміологічному плані, за своїм хімічним складом і мати позитивні органолептичні властивості. Під **якістю води** розуміють її склад та властивості, що визначають доцільність для певного використання. Якість води визначається за такими показниками:

- **санітарний** – визначаються мікробіологічні та паразитарні параметри;

- *токсикологічний* – безпечність хімічного складу води не повинна перевищувати встановлених норм;
- *органолептичний* – температура, прозорість, колір, запах, смак, жорсткість.

Гранично допустима концентрація домішок у воді водойм господарчого, культурно-побутового призначення ($ГДК_g$) – це концентрація шкідливих речовин, яка не повинна впливати безпосередньо або опосередковано на організм людини протягом всього життя та на здоров'я майбутніх поколінь; вона не повинна погіршувати гігієнічні умови водокористування.

Гранично допустима концентрація у воді водойм, що використовуються для рибної промисловості ($ГДК_{rp}$), – концентрація шкідливих речовин, яка не повинна мати шкідливого впливу (безпосередньо або опосередковано) на популяції риб, у першу чергу промислових, або інших водних організмів.

У практичній діяльності можна використовувати різні методи оцінки екологічної якості водних ресурсів. За сукупністю наявних домішок та іншими показниками стану забруднення водного об'єкту застосовують інтегральний показник, який враховує перевищення ГДК, повторність випадків перевищення ГДК і розраховується в балах за такою схемою:

$$\begin{aligned} K_i &= C_i / ГДК_i; \\ N_i &= n ГДК / N_i; \\ V_i &= K_i N_i, \end{aligned} \tag{5.2}$$

де K_i – кратність перевищення ГДК; C_i – концентрація у воді забруднюючої речовини; $ГДК_i$ – гранично допустима концентрація забруднюючої речовини; N_i – повторюваність випадків перевищення ГДК; $n_{ГДК}$ – кількість випадків перевищення ГДК; N_i – кількість відборів проб на аналізи; V_i – інтегральний бал оцінки якості водного джерела.

Для ґрунтів встановлено лише порму, яка визначає допустимий рівень забруднення шкідливими речовинами ґрунту. **Гранично допустима концентрація в ґрунті ($ГДК_p$)** – це концентрація шкідливих речовин у поверхневому шарі ґрунту, яка не повинна (безпосередньо або опосередковано) впливати на здоров'я людей, а також на здатність ґрунту до самоочищення. Ці норми розроблені для речовин, які можуть мігрувати в атмосфері, ґрунтових водах і негативно впливають на якість сільгосппродукції. Проте існує потреба обґрунтування і встановлення індивідуальних норм ГДК для ґрунтів різної якості і

різного типу з урахуванням особливостей міграції та трансформації шкідливих речовин.

Оцінка рівня забруднення хімічними речовинами ґрунту може бути здійснена за показниками коефіцієнта концентрації хімічного елементу та сумарним показником забруднення:

$$K_c = C/C_\phi, \quad (5.3)$$

$$Z = \sum K_{ci} - (n - 1),$$

де K_c – коефіцієнт концентрації хімічної речовини; C – реальний вміст хімічної речовини (фактична концентрація); C_ϕ – фонові концентрації хімічної речовини; Z – сумарний показник забруднення; K_{ci} – коефіцієнт концентрації i -ї хімічної речовини; n – загальна кількість вимірюваних забруднюючих речовин.

Для контролю за якістю продуктів харчування встановлюються ГДК (залишкова кількість) шкідливих речовин. Це така кількість шкідливої речовини, яка при щоденному вживанні продуктів харчування не викликає захворювань або відхилень у стані здоров'я людини. Санітарно-гігієнічні норми вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування стосуються перш за все пестицидів та залишків агрохімікатів, а також вмісту важких металів.

На сьогодні в Україні вперше розроблено і затверджено Державний гігієнічний норматив «Перелік речовин, продуктів, виробничих процесів, побутових та природних факторів, канцерогенних для людини». Державний гігієнічний норматив є обов'язковим до виконання міністерствами, відомствами, керівниками державних, кооперативних колективних та приватних підприємств, організацій і установ, незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності, а також посадовими особами і громадянами України.

Державний гігієнічний норматив «Перелік речовин продуктів, виробничих процесів, побутових та природних факторів, канцерогенних для людини» (далі – Норматив) містить перелік основних хімічних сполук та факторів (хімічної, біологічної, фізичної природи), які здатні викликати в людини утворення злоякісних та доброякісних пухлин. Канцерогенна небезпека конкретних речовин чи факторів пов'язана з умовами дії, такими, як їх рівень, тривалість дії та лаг впливу на людину, наявність супутніх сполук тощо, які спроможні модифікувати їх біологічний ефект.

Дотримання Нормативу повинно забезпечити попередження несприятливого впливу цих сполук, процесів і факторів на здоров'я населення. Цей Норматив призначений для органів та установ державного і відомчого нагляду, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, проектних і конструкторських організацій, адміністрацій і відділів техніки безпеки підприємств, профспілкових та інших державних і громадських організацій незалежно від форм власності. Даний Норматив повинен використовуватись при організації заходів щодо профілактики злоякісних новоутворень, атестації робочих місць, санітарно-гігієнічної паспортизації виробництв, що застосовують або виробляють канцерогенні сполуки та продукти, а також при експертизі професійно обумовленого онкологічного захворювання, при проведенні державної санітарно-гігієнічної експертизи нормативних документів на продукцію, що виробляється чи ввозиться з-за кордону.

Попередження канцерогенної небезпеки дії на людину речовин, продуктів, виробничих процесів, побутових і природних факторів має містити комплекс організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних та технологічних заходів на державному, регіональному, галузевому рівнях щодо повного вилучення канцерогенних речовин чи факторів з технологічного процесу або максимального зменшення їх рівня. Сприяти цьому має виконання таких вимог:

1. Розробка і впровадження заходів щодо повного виключення канцерогенних факторів з метою попередження контакту з ними людини як в умовах виробництва, так і в побуті. Пріоритетним тут є заміна канцерогенних неканцерогенними або більш безпечними сполуками.
2. У тих випадках, коли повного видалення канцерогенних факторів досягти неможливо (з технічних, економічних чи інших причин), обов'язковим є встановлення гранично допустимих концентрацій (доз, рівнів) з урахуванням канцерогенного ефекту і забезпечення методами кількісного визначення та організації регулярного контролю за їх вмістом у повітрі виробничої зони, об'єктах навколишнього середовища, промислових виробках, продуктах харчування тощо.
3. Коло людей, що зазнають впливу канцерогенних факторів на виробництві, та тривалість цього впливу мають бути скорочені максимально. Попередження контакту робітників з канцерогенними факторами досягається застосуванням безперервних, безвідходних технологічних процесів з максимальним ступенем автоматизації та механізації, які забезпечують

досягнення гігієнічних нормативів допустимого рівня шкідливих речовин.

4. Для виробництв, в технології яких має місце застосування канцерогенних сполук або очікується їх утворення, обов'язковим є їх облік.
5. Кожний працівник, який зазнає впливу канцерогенних речовин на виробництві, має отримувати від власника інформацію про наявність канцерогенних речовин та очікуваний ризик, а також пройти інструктаж щодо можливої їх дії та заходів попередження шкідливого впливу.
6. Кожний працівник, що має контакт з канцерогенними факторами, повинен проходити медичні огляди у встановленому законом порядку.
7. У разі транспортування і транзиту речовин і продуктів, що входять до Нормативу, інформація щодо їх канцерогенної небезпеки має бути включена в супровідні документи відповідно до міжнародних вимог.

Екологічному нормуванню підлягає і спеціальне використання природних ресурсів. Так, **нормування водоспоживання** – це встановлення планового виміру споживання води з урахуванням її якості, розробка та затвердження норм споживання води на одиницю продукції, що планується до випуску (робіт), відповідно до номенклатури, а також контроль за їх дотриманням.

Норма водоспоживання – максимальна планова кількість свіжої води потрібної якості, необхідна для виробництва одиниці продукції (здійснення роботи) при певних організаційно-технічних умовах виробництва.

Норматив водоспоживання – поелементні складові частки норми.

Норма водовідведення – максимальна планова кількість стоків встановленої якості, що можуть бути скинуті в природні об'єкти.

Ліміт водоспоживання – розрахункова кількість свіжої води (питної та технічної), що доводиться підприємству у встановленому порядку з урахуванням виробничої програми, норм водоспоживання, заходів з її раціонального використання, сезонності і коефіцієнтів технологічних втрат, потреб інших споживачів.

Ліміт водовідведення – обсяги стічних вод, що доводяться підприємству у встановленому порядку, виходячи з норм водовідведення, з урахуванням екологічного стану водного об'єкта і потреб інших водоспоживачів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
2. На які органи управління покладено законодавчі функції управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
3. На які органи покладено виконавчі функції управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів?
4. На які органи управління покладено функції контролю за станом навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів?
5. Які функції управління покладено на Міністерство аграрної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів?
6. Наведіть структуру управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів в Україні.
7. Що таке норми та які принципи їх встановлення?
8. Що таке нормативи та які основні підходи щодо визначення ГДВ і ГДС?
9. Охарактеризуйте критерії оцінки стану та якості атмосферного повітря і водних ресурсів.
10. Охарактеризуйте критерії оцінки стану та якості земельних ресурсів і продуктів харчування.
11. Нормування використання природних ресурсів. Що таке спеціальне використання?

Теми для дискусій

- Становлення сучасних поглядів щодо управління охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів в Україні і у світі.
- Системи управління якістю навколишнього природного середовища і умов життєдіяльності людини.

Екологічний менеджмент і екологічна безпека

- Екологічний менеджмент, цілі і завдання
- Пріоритети екологічної безпеки
- Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності

Екологічний менеджмент, цілі і завдання

До недавнього часу організація, планування і програмування природоохоронної діяльності здійснювались виключно шляхом розробки комплексних програм і розробки різноманітних планів:

- галузеві програми і плани природоохоронних заходів;
- схеми здійснення заходів щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів (земельних, водних, рибних, лісів тощо);
- цільові комплексні програми охорони навколишнього природного середовища або їх аналоги – територіальні комплексні схеми охорони природи;
- індикативні плани природоохоронної діяльності.

Екологічний менеджмент – система управління навколишнім середовищем; *система екологічного менеджменту* – частина загальної системи управління, що включає організаційну структуру, діяльність із планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методика, процеси й ресурси для розробки, здійснення й аналізу екологічної політики. Екологічні норми й вимоги стають сьогодні одним з найбільш важливих інструментів у стосунках між країнами, інструментом загострення боротьби за ринки збуту продукції, екологічним бар'єром для обмеження ввезення в країну багатьох видів промислової й сільськогосподарської продукції. Завдання екологічного менеджменту полягає в пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем, що виникають у виробництві продукції.

Поява в 1996 році міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту на підприємствах і в компаніях ISO серії 14 000

називають однією з найбільш значних міжнародних природоохоронних ініціатив. Рішення про розробку ISO 14 000 є результатом уругвайського раунду переговорів з Всесвітньої торговельної угоди і зустрічі на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро в 1992 році з проблем навколишнього середовища й розвитку.

Система стандартів ISO 14 000 орієнтована не на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації речовин тощо) і не на технології (вимога використовувати або не використовувати певні технології, вимога використовувати «найкращу доступну технологію»). Основним предметом, що розглядається системою стандартів ISO 14 000, є система екологічного менеджменту. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що організація повинна виконувати певні процедури, підготувати певні документи, повинні бути призначені відповідальні за визначені сфери екологічно значимої діяльності. Стандарти серії ISO 14 000 не містять жодних «абсолютних» вимог до впливу організації на навколишнє середовище за винятком того, що організація в спеціальному документі (екологічній політиці) повинна оголосити про своє прагнення відповідати природоохоронному законодавству й національним стандартам.

Такий характер стандартів обумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14 000 як міжнародні стандарти не повинні втручатися у сферу дій національних нормативів. З іншого боку, попередником ISO є «організаційні» підходи до якості продукції (наприклад, концепція «загального управління якістю»), згідно з якими ключем до досягнення якості є побудова належної організаційної структури і розподіл відповідальності за якість продукції й послуг.

У впровадженні стандартів ISO 14 000 світовими лідерами є такі індустріально розвинуті країни, як Японія, Німеччина, Великобританія, Швеція. В Україні міжнародні стандарти ISO серії 14 000 були прийняті як національні в 1997 році. Однак їх впровадження здійснюється досить повільними темпами. Станом на 1 січня 2006 р. в національній системі сертифікації УкрСЕПРО зареєстровані лише 23 підприємства, що впровадили й сертифікували системи управління навколишнім середовищем.

Узагальнюючи наведене, можна констатувати, що *екологічний менеджмент* – це тип управління, принципово орієнтований на формування й розвиток екологічного виробництва й екологічної культури життєдіяльності людини, який ґрунтується на соціально-економічному й соціально-психологічному мотивуванні

гармонії взаємин людини з природою. Але остаточне оформлення загальноприйнятої теоретико-методологічної концепції екологічного менеджменту ще не завершено.

Термін «екологічний менеджмент» у вітчизняній науці став активно вживатися з середини 90-х років ХХ століття. Щодо визначення даного терміну і його змісту точаться наукові дискусії. В одних випадках під екологічним менеджментом розуміють добровільну ініціативну та результативну діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на реалізацію їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі екоефективності та екосправедливості. В інших акцент робиться на ринкові орієнтири екологічного менеджменту як складової загальної системи управління підприємством, корпорацією, що має за мету досягнення екологічної вигоди або прибутку із застосуванням ринкових механізмів. Розглядають екологічний менеджмент і як систему стосунків і сукупність методів щодо розв'язання різноманітних природно-ресурсних і екологічних проблем на різних рівнях економічної ієрархії – від підприємства і населеного пункту до загальнонаціональної й глобальної екопоміки. У будь-якому разі екологічний менеджмент розглядається як складова управління підприємством (корпоративний екоменеджмент), галуззю (охорона довкілля як вид господарської діяльності) та як комплекс засобів державного екологічного контролю.

У ринкових умовах екологічний менеджмент – це використання принципів і методів менеджменту¹ як теоретичної й прикладної бази для раціоналізації використання природних ресурсів та підвищення ефективності природоохоронної діяльності підприємства. Незаподіяння шкоди довкіллю й принципи сталого розвитку повинні стати основними критеріями в оцінці результатів господарської діяльності підприємства і головною метою екологічного менеджменту. В основу екологічного менеджменту

---

¹ У фундаментальному Оксфордському словнику англійської мови «менеджмент» трактується як:

- 1) спосіб, манера спілкування з людьми;
- 2) влада і мистецтво управління;
- 3) особливого роду вмільість і адміністративні навички;
- 4) орган управління, адміністративна одиниця (The Oxford English Dictionary. L., 1983, Vol. VI, p. 106).

Але найчастіше менеджмент розглядається як сукупність стратегій, філософій, принципів, методів, засобів і форм наукового керівництва будь-якою діяльністю з метою підвищення її ефективності та задоволення ринкових потреб споживачів.

покладені загальні функції менеджменту – планування, організація, мотивація і контроль, а отже, функції екологічного менеджменту полягають у:

- плануванні господарювання відповідно до визначених екологічних імперативів;
- організації запланованої діяльності;
- мотивації персоналу і керівного складу до забезпечення досягнення екологічних цілей, у тому числі шляхом підвищення екологічної свідомості, культури, етики, виховання;
- контролі шляхом зіставлення фактично досягнутих екологічних результатів із запланованими і прийняття відповідних управлінських рішень.

Таким чином, сутність екологічного менеджменту полягає в суцільній екологізації системи менеджменту, що вимагає насамперед:

- формування високої екологічної свідомості керівного складу та виробничого персоналу;
- удосконалення організації з виробництва на всіх його етапах (шляхом підвищення технологічності виробничих процесів та екологізації технологій);
- цільової спрямованості екологічної політики з переходом від прямого адміністрування до ринково-економічних методів управління;
- удосконалення професійної підготовки та відбору керівних кадрів і персоналу;
- формування відповідної нормативно-правової бази на державному, галузевому, виробничому рівнях;
- виділення в необхідному обсязі фінансових ресурсів для виконання природоохоронних заходів;
- удосконалення існуючих методів обліку витрат на природоохоронні заходи.

Пріоритети екологічної безпеки

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього середовища, за якого унеможлиблюється погіршення екології та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Складовими елементами екологічної безпеки є:

- 1) *екологічно чиста продукція* – матеріали або продукти (харчового, технічного призначення), що не містять у собі шкідливих домішок у концентраціях, небезпечних для природного середовища, тварин та рослин і здоров'я людей; надходження

шкідливих речовин у навколишнє середовище при цьому також має бути цілком виключене;

- 2) *екологічно чисті ґрунти* – такі, які не містять шкідливих домішок у кількостях, що загрожують стану ґрунтової біоти і здоров'ю людини;
- 3) *екологічно чисте виробництво* – забезпечення такого рівня організації виробництва, при якому встановлюється відповідність екологічним вимогам, нормам і нормативам; близьким за значенням є поняття «безвідходне виробництво», але в даному випадку мається на увазі не тільки виробничий процес, але й усі стадії життєвого циклу товарів, у тому числі транспортування, обмін і споживання, утилізація відходів;
- 4) *екологічна експертиза* – комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та іншої документації, який проводять висококваліфіковані спеціалісти та експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству, екологічним нормам; поділяється на державну та громадську екологічну експертизу.

Обираючи шляхи протидії екологічній небезпеці та попередження загроз, слід зосереджувати максимальні зусилля в таких напрямках:

- недопущення погіршення стану здоров'я людей, що пов'язано з якістю навколишнього середовища і умовами життєдіяльності;
- попередження втрат у продуктивності, зумовлені збитками або руйнуванням фізичного капіталу, деградацією природного середовища;
- підтримка стану біосфери в цілому або окремих екосистем, біологічного різноманіття живої природи;
- підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів.

Пріоритети слід віддавати малозатратним, економічно і соціально обґрунтованим заходам. Економічна безпека, у свою чергу, залежить від рівня розвитку технологій, від загальної культури виробництва, організації системи управління. Більшість галузей промисловості України базується на технологічно застарілому способі виробництва. Щорічні втрати від нерационального природокористування й забруднення навколишнього середовища становлять близько 20% національного доходу і є одними з найбільших у світі, а частка екологічних витрат у ВВП – 0,25%. Останнім часом надзвичайно актуальним стало питання пошуку альтернативних і поновлюваних джерел енергії.

Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності

Управління, планування та програмування природоохоронної діяльності в межах країни, регіонів, міст і селищ, окремих суб'єктів господарської діяльності, складання схем розвитку і розміщення продуктивних сил значною мірою залежать від наявності вірогідної інформації. Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності має синтетичний, аналітичний і оперативний характер.

Синтетичний характер інформації обумовлюється її регіональними і міжгалузевими особливостями (медицина, гігієна, метеорологія, біологія, техніка і технологія тощо).

Аналітичний характер обумовлюється великою кількістю даних, які слід зіставити з метою подальшого аналізу.

Оперативний характер інформації виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі внаслідок порушення його стану з метою зменшення негативних наслідків та попередження подальших негативних змін у майбутньому.

Отримання і генерація необхідної інформації щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів пов'язані з такими особливостями:

- збільшення масштабів екологічної статистики та виникнення нових даних у зв'язку з поглибленням знань у цій галузі;
- інертність інформації (події вже відбулися, а необхідні дані ще потребують додаткового уточнення);
- суттєвий вплив фонових факторів (разом із даними про стан того чи іншого об'єкта або природного компонента – атмосфери, води, ґрунту – слід враховувати додаткову інформацію про стан суміжних об'єктів, динаміку процесів);
- багатоетапність (ітеративність) збору й отримання інформації.

Розрізняють первинну і вторинну (похідну) інформацію. *Первинна інформація* отримується безпосередньо від об'єкта спостереження. *Вторинна інформація* є похідною від первинної і отримується, як правило, шляхом аналізу і синтезу наявних даних.

Для вирішення завдань, що стоять перед економікою природокористування, важливою є інформація про всі види антропогенної діяльності та результати спостереження за природними процесами і явищами. Найважливішими напрямками отримання й узагальнення інформації є:

1. У промисловості:

- загальна характеристика підприємств(а);
- характеристика прилеглих територій і впливу підприємств(а) на них (зони впливу);
- параметри і ступінь впливу підприємства на навколишнє середовище (обсяги викидів і скидів, порушення довкілля і т.д.), які необхідні для проведення еколого-економічного аналізу.

2. У галузі охорони здоров'я:

- демографічна інформація;
- інформація про стан здоров'я населення (безпосередньо в галузі охорони здоров'я);
- інформація про санітарно-гігієнічні умови життєдіяльності людей (додаткове медичне обстеження населення, статистичні дані, аналітичні дані).

3. У житлово-комунальному господарстві й обслуговуванні населення:

- витрати на прибирання;
- витрати на експлуатацію громадського транспорту;
- витрати на ремонт житлового фонду;
- витрати на побутове обслуговування;
- утримання зелених насаджень.

4. У сільському і лісовому господарстві:

- загальний стан угідь у порівнянні й у динаміці;
- дохід господарства;
- якісний стан ґрунтів і їх оцінка;
- енергоозброєність;
- гідрологічна характеристика;
- витрати на підтримку родючості;
- витрати на використання засобів хімізації;
- структура галузей (тваринництво, рослинництво);
- ...

Інформація повинна бути опрацьована в динаміці і подана в порівнюваному вигляді. Базою для створення інформаційної системи є статистична звітність, а також матеріали і звіти спеціально уповноважених органів контролю за станом навколишнього природного середовища та кадастри природних ресурсів. Так, інформація про джерела забруднення атмосферного повітря і обсяги викидів надається підприємствами-природокористувачами у формах *статистичної звітності 2-ТП (повітря)*, а про

стан охорони водних ресурсів – 2-ТП (водгосп). Зокрема, за формою 2-ТП (повітря) аналізуються джерела утворення (агрегати, устаткування) та джерела викидів (труба) забруднюючих речовин. Уся наявна інформація згрупована за п'ятьма розділами:

- 1) викиди шкідливих речовин в атмосферу; їх очищення й утилізація;
- 2) виконання заходів щодо зменшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферу;
- 3) характеристика джерел викидів шкідливих речовин;
- 4) показники ефективності роботи пило- і газоочисного устаткування;
- 5) зміни обсягів викидів шкідливих речовин.

Узагальнена інформація про стан природоохоронної діяльності на підприємствах може бути наведена в екологічних паспортах, інформація про стан природних ресурсів за територіальним принципом – у кадастрах (земельний кадастр, водний кадастр, кадастр відходів тощо).

Для урахування екологічних вимог у ході розгортання приватизаційних процесів дедалі більшого значення набуває *екологічний аудит*. Запровадження екологічного аудиту в практику сприятиме одержанню основних даних про несприятливі з погляду екології підприємства для приватизаційної діяльності, визначенню завдань у короткотерміновий період. Удосконалення діючого економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів в умовах переходу до ринкових відносин має стати органічною складовою системи управління й регулювання економіки, стимулювати охорону і відтворення природно-ресурсного потенціалу країни шляхом створення відповідних економічних умов (інвестиційних, податкових, кредитних тощо).

Питання для самоконтролю

1. Поясніть необхідність планування природоохоронної діяльності.
2. Охарактеризуйте основні напрямки програмування і планування природоохоронної діяльності.
3. Назвіть найголовніші пріоритети екологічної безпеки.
4. Що таке екологічно безпечна продукція, екологічно безпечна технологія? Наведіть приклади.

5. Поясніть зміст терміна «синтетичний характер інформації».
6. Дайте характеристику основних джерел отримання еколого-економічної інформації.

Теми для дискусій

- Чи загрожують екологічній безпеці найсучасніші технології, що використовуються в сільському господарстві? Наведіть приклади.
- Роль екологічного моніторингу для забезпечення створення інформаційних систем.
- Сучасні інформаційні технології й охорона довкілля.

Економічна ефективність природоохоронних заходів

- Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів
- Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності
- Чистий економічний ефект природоохоронних заходів
- Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві

Екологічні та соціально-економічні результати природоохоронних заходів

До *природоохоронних заходів* належать усі види господарської діяльності, що спрямовані на зменшення і ліквідацію негативно-го антропогенного впливу на навколишнє середовище. Це будівництво і експлуатація очисних споруд, розвиток маловідходних і безвідходних технологій, охорона та відтворення флори і фауни, охорона надр, боротьба з ерозією ґрунтів, розміщення підприємств, господарств і транспортної мережі з урахуванням екологічних вимог.

Комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат. *Екологічний результат* природоохоронної діяльності обумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і виявляється у зменшенні обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу, збільшенні кількості і поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних, біологічних та інших природних ресурсів.

Соціально-економічні результати ґрунтуються на економії або запобіганні втратам природних ресурсів, живої і минулої праці у всіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання і передбачають:

- підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності населення і врешті-решт збільшення національного багатства та добробуту;

- поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
- задоволення нематеріальних (культурних, естетичних, освітніх) потреб людини;
- підтримання екологічної рівноваги;
- створення сприятливих умов для зростання творчого потенціалу особистості, підвищення рівня її свідомості.

Економічне обґрунтування природоохоронних заходів вимагає підходу, який передбачає обов'язкове урахування зовнішніх ефектів:

- а) повне охоплення всіх соціальних, екологічних і економічних результатів природоохоронних заходів у різних сферах народного господарства – як найближчим часом, так і в перспективі;
- б) повне охоплення усіх витрат, пов'язаних зі здійсненням різних варіантів природоохоронних заходів;
- в) урахування фактора часу при оцінці витрат і результатів природоохоронних заходів;
- г) міжгалузевий підхід з урахуванням необхідності економії витрат і забезпечення ефективнішого використання природних ресурсів у масштабі території, що розглядається (району, області, країни).

Загальна ефективність природоохоронних заходів проявляється:

- у сфері матеріального виробництва – приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;
- у невиробничій сфері – економією витрат на виконання робіт і надання послуг;
- у сфері особистого споживання – скороченням витрат особистих коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища.

Абсолютна та порівняльна економічна ефективність природоохоронної діяльності

Економічне обґрунтування екологічних програм спирається на зіставлення економічних результатів від впровадження природоохоронних заходів із витратами на їх здійснення. Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір варіантів у межах однієї території, де досягається однакова (нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність розраховується за такою формулою:

$$E_{abc} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \left(\frac{P_{ij} - C_i}{K_i \cdot \varepsilon} \right), \quad (7.1)$$

де E_{abc} – показник абсолютної еколого-економічної ефективності фінансування заходів природоохоронного призначення; P_{ij} – щорічний результат (ефект) i -го виду природоохоронної діяльності щодо запобігання втрат (зменшення негативних зовнішніх ефектів) j -го виду; C_i – річні експлуатаційні витрати (собівартість) на здійснення; K_i – обсяги фінансування (капітальні витрати) на здійснення i -го виду природоохоронної діяльності; ε – норма дисконту.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнями загальної рентабельності господарської діяльності (E_n).

Результат (ефект) визначається як приріст економічної оцінки продукції, ресурсу або як приріст чистого доходу, зниження собівартості виробництва продукції. Так, у сільському господарстві результат ($P_{c/x}$) може бути розрахований за формулою:

$$P_{c/x} = (O_2 - O_1) \cdot S, \quad (7.2)$$

$$\text{або } P_{c/x} = (\Pi_2 - \Pi_1) \cdot S, \quad (7.3)$$

де O_1, O_2 – річна економічна оцінка угідь до та після проведення природоохоронних заходів відповідно; Π_1, Π_2 – відповідні обсяги отримання чистої продукції; S – площі угідь, у межах яких здійснюється природоохоронна діяльність.

Якщо здійснюються багатоцільові заходи (наприклад, спрямовані на поліпшення якості продукції), результат ($P_{c/x}$) може бути розрахований за такою формулою:

$$P_{c/x} = V_2(U_2 - C_2) - V_1(U_1 - C_1), \quad (7.4)$$

де V_1, V_2 – середньорічні обсяги отриманої продукції до та після проведення природоохоронних заходів відповідно; U_1, U_2 – ціна продукції до та після проведення природоохоронних заходів відповідно; C_1, C_2 – собівартість продукції до та після проведення природоохоронних заходів відповідно.

Проте в даному разі природоохоронна діяльність розглядається як сума заходів без урахування індивідуальних особливостей та ефективності виконання кожного з них окремо. Тому з метою зіставлення варіантів окремих природоохоронних рішень доцільним є використання показника *порівняльної економічної ефективності*:

$$E_n = P - B, \quad (7.5)$$

де P – еколого-економічний результат, B – витрати на проведення конкретного заходу.

Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбаченим нормативними документами. Цей показник може бути визначений як чистий економічний ефект.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається з метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей та суб'єктів господарської діяльності – як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом, як це було сказано раніше.

Економічний результат природоохоронних заходів (P) найчастіше визначається за величиною *економічних збитків* (Y_{np}), яких завдяки цим заходам вдавалося уникнути¹ та величиною *додаткового доходу* (ΔD) від повторного використання знешкоджених речовин або іншої продукції у випадку, коли природоохоронні заходи мають багатоцільову спрямованість, тобто:

$$P = Y_{np} + \Delta D. \quad (7.6)$$

Річні витрати на здійснення природоохоронних заходів визначаються за формулою:

$$Z = C + E_n K, \quad (7.7)$$

¹ Теорія економічних збитків розглядається у наступній темі (прим. – авт.)

де C – експлуатаційні витрати; E_n – коефіцієнт приведення одноразових вкладень до одного року. Інколи в літературі він називається коефіцієнтом дисконтування або нормативним коефіцієнтом ефективності капітальних вкладень. Розміри цього коефіцієнту залежать від норми прибутковості в галузі, термінів експлуатації обладнання та устаткування, макроекономічних показників і в середньому $E_n = 0,12 \dots 0,15$; K – одноразові (капітальні) вкладення.

Тоді з урахуванням формул (7.6), (7.7)

$$E_n = (V_{np} + \Delta D) - (C + E_n K). \quad (7.8)$$

Розрізняють фактичний та очікуваний (проектний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів. *Фактичний* чистий економічний ефект визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проекту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проектів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечує одержання максимального економічного ефекту при додержанні чинних вимог до якості навколишнього середовища.

Поточні витрати, результат і чистий економічний ефект розраховуються, як правило, за один рік. Інколи є необхідність визначення загального порівняльного економічного ефекту (на весь термін здійснення природоохоронного заходу). Тоді слід приймати в розрахунках не приведену, а загальну суму капітальних витрат, а річні поточні витрати (собівартість) та щорічний результат дисконтувати відповідно до того, як це було запропоновано при визначенні абсолютної економічної ефективності у формулі (7.1). При цьому слід мати на увазі, що внаслідок макроекономічних процесів (наприклад, інфляції) відбувається зміна вартості. Отже, для таких розрахунків необхідно також додатково використовувати економічні інструменти приведення грошових (вартісних) показників до порівняльного виду.

Економічна ефективність природоохоронних заходів у землеробстві

Ефективність природоохоронних заходів у землеробстві визначають через систему економічних показників, основними з яких є:

- фактичний і можливий рівень задоволення потреб населення в продукції землеробства;
- приріст виробництва основних видів продукції на душу населення;
- процент продукції землеробства в структурі всього національного доходу;
- структура і темпи зростання ресурсної віддачі;
- продуктивність (виробництво продукції на 1 га с/г угідь);
- фондвіддача (виробництво продукції на 100 грн основних виробничих фондів);
- окупність 1 грн виробничих витрат;
- матеріаловіддача (виробництво продукції на 100 грн матеріальних витрат);
- ...;
- зниження собівартості виробництва продукції;
- ефективність капітальних вкладень;
- загальний рівень якості продукції;
- ....

Екологічна складова ефективності визначається за такими показниками:

- коефіцієнт екологічної ефективності – відношення фактичних показників екологічної ефективності землеохоронних заходів до науково обґрунтованих нормативів;
- динаміка стану і якості земельних ресурсів;
- динаміка збереження окремих видів рослин і тварин;
- динаміка показників негативного антропогенного впливу (забруднення, зміна ландшафту, радіоактивність);
- темпи відтворення природного стану земельних ресурсів (рекультивація, система землеробства, створення заповідників тощо).

Соціальна ефективність характеризується такими чинниками:

- теми продуктивності живої праці;
- економія живої праці;
- динаміка рівня захворюваності населення;
- рівень задоволення матеріальних і духовних потреб працюючих;
- динаміка показників рівня життя населення (освіта, охорона здоров'я, культура, житлове і комунальне обслуговування, соціальне, транспортне забезпечення);
- структура одержання і використання доходів населення.

Поряд з економічною оцінкою збитків від забруднення ґрунтів у землеробстві важливим є визначення витрат для запобігання їх деградації. Ці витрати можна назвати екологічними (кошти

на вапнування, гіпсування, будівництво протиерозійних, гідротехнічних споруд, рекультивацію, заліснення та ін.)

До витрат на основне виробництво обов'язково слід відносити й витрати на охорону земельних ресурсів, тобто екологічні витрати повинні входити в собівартість продукції і окупатися доходами. Термін їх окупності настає тоді, коли сума ефекту від проведення охоронних заходів земель дорівнює витратам на їх проведення. При визначенні окупності слід врахувати, що екологічні витрати в землеробстві не тільки зменшують забруднення ґрунтів, але й підвищують ефективність виробництва і якість продукції. Можна визначити економічну ефективність кожного окремого заходу з охорони земельних ресурсів (застосування прогресивних технологій, використання міңдобри́в та отрутохімікатів, впровадження протиерозійних заходів, меліорація та ін.).

Усі ці заходи, спрямовані на охорону та раціональне використання сільськогосподарських угідь, сприяють підвищенню їх продуктивності та значення економічної грошової оцінки.

Питання для самоконтролю

1. Які види діяльності належать до природоохоронних заходів? Наведіть приклади.
2. Які наслідки можна розглядати як соціально-економічні результати природоохоронної діяльності?
3. Яким чином визначається ефективність природоохоронних заходів?
4. Що таке еколого-економічний результат господарської діяльності?
5. Еколого-економічні результати господарської діяльності в АПК.
6. Які чинники впливають на ефективність використання природних ресурсів та здійснення природоохоронної діяльності?
7. Поясніть, у чому полягає сутність економічної, соціальної та екологічної ефективності природоохоронних заходів?

Теми для дискусій

- Принцип паретооптимального управління використанням природних ресурсів та підвищення ефективності природоохоронної діяльності.
- Права власності на природні ресурси і економічна ефективність природокористування.

Теорія економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля

- Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища
- Класифікація економічних збитків
- Методи визначення економічних збитків
- Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі

Загальна класифікація порушень навколишнього природного середовища

Розв'язуючи конкретні виробничі завдання щодо задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, людина активно змінює природу, у більшості випадків негативно впливає на її рівновагу, припускає надто багато порушень вимог і норм охорони довкілля. Проте й сама природа може негативно впливати на рівновагу компонентів навколишнього природного середовища, справляє зворотню дію, призводить до порушення стану еколого-економічних систем. Масштаби впливу досягли таких розмірів, що під загрозу поставлене саме життя на планеті. Отже, за характером впливу на природу *порушення навколишнього природного середовища* можна класифікувати як:

- природні (природничі);
- антропогенні (техногенні).

Особливо небезпечними є антропогенні порушення. Небезпека антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища полягає не стільки в масштабах цього впливу, скільки в концентрації діяльності, а відповідно, і тих порушень, що виникають в навколишньому середовищі на обмеженій території з великою густиною населення.

За масштабами впливу порушення навколишнього природного середовища поділяються на:

- глобальні;
- регіональні;
- локальні.

За типом діяльності людини (антропогенних факторів) порушення навколишнього природного середовища класифікуються на:

- організаційні недоліки;
- технологічні недоліки;
- експлуатаційні недоліки.

Прикладами таких порушень є:

- 1) недисциплінованість, безвідповідальність керівників, спеціалістів та працівників підприємств різних галузей;
- 2) недосконалість технологій виробництва, відсутність захисних приладів та обладнання;
- 3) втрати при транспортуванні та переробці, низький коефіцієнт використання добутих матеріалів і продуктів.

Основні причини порушень:

- безгосподарне використання природних ресурсів (надр землі, ґрунтів, лісових, водних, атмосферних);
- забруднення ґрунтів, водойм стоками і атмосфери викидами, розміщення виробничих відходів у навколишньому середовищі;
- безграмотне застосування мінеральних добрив і пестицидів;
- надзвичайно велике антропогенне навантаження на окремі території (зростання населення, невиправдана концентрація забруднюючих підприємств та ін.), а також фактори, що наведені в прикладах вище.

Основними джерелами порушень навколишнього природного середовища є:

- автомобільний транспорт;
- підприємства чорної і кольорової промисловості;
- ТЕЦ, атомна енергетика;
- нафто-, газопереробна, хімічна промисловість;
- сільське та лісове господарство (меліорація, хімізація, застосування енергоємної техніки);
- промислові та комунально-побутові відходи.

Так, наприклад, обсяги забруднення атмосферного повітря від пересувних джерел (автотранспорт, залізничний транспорт тощо) сягають 34–67%; решта викидів поділяються таким чином:

- енергетика – 33%;
- металургія – 28%;

- вугільна промисловість – 18%;
- хімічна промисловість – 3%;
- інші галузі – 18%.

Споживацьке ставлення до природи дедалі більше переростає в нерациональне витрачання природних ресурсів, посилення надзвичайно негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Класифікація економічних збитків

Збитки виникають унаслідок:

- 1) зміни кількості та якості природних ресурсів та/або інших зовнішніх умов технологічних процесів і як наслідок – зменшення обсягів використання природних факторів у виробництві – *екологічні збитки* (див.: Взаємодія екології та економічної системи – рис. 3.1);
- 2) погіршення здоров'я фізичних осіб (громадян) або умов ведення особистого господарства при забрудненні навколишнього природного середовища чи інших несприятливих змін його стану – *соціальні збитки*;
- 3) наявністю витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків – *економічні збитки*. Економічні збитки складають *екологічні витрати* виробника.

За характером дії, ступенем визначеності, проявом у часі еколого-економічні збитки поділяються на:

- фактичні;
- прогнозні;
- попереджені.

Збитки, яких зазнає суспільство від порушень навколишнього природного середовища, можна класифікувати:

1) за галузями народного господарства:

- збитки промисловості;
- збитки сільського господарства;
- збитки комунальних підприємств;
- збитки оздоровчих закладів та ін.;

2) за компонентами навколишнього природного середовища:

- водних ресурсів;
- земельних ресурсів;
- атмосферних ресурсів;
- лісових ресурсів;

3) за елементами процесу праці:

- предмети праці,
- знаряддя праці,
- самі робітники – трудові ресурси.

Межі між економічними збитками та їх формами дуже умовні. Проте в кінцевому підсумку будь-якій формі порушень навколишнього природного середовища можна дати вартісну або, принаймні, матеріальну оцінку. Наприклад, втрати сільського господарства від забруднення навколишнього природного середовища можуть виявлятися у зниженні урожайності, продуктивності худоби тощо. На землях, забруднених пилом, урожайність основних сільськогосподарських культур знижується на 15–30%, а термін служби устаткування (техніки) скорочується на 20–30%.

Отже, економічні збитки виявляються в багатьох формах на всіх рівнях народного господарства.

Методи визначення економічних збитків

Існує декілька підходів щодо визначення збитків (в основному пов'язаних із забрудненням) від порушень стану навколишнього природного середовища, які з різним ступенем повноти враховують витрати, що виникають унаслідок забруднення середовища та негативних змін його стану. Пропонуються способи і методи розрахунку в натуральному вираженні, наводяться деякі залежності між ступенем забруднення середовища і розміром шкоди, заподіяної цим явищем. Однак грошове вираження збитків визначається досить суперечливо: одні пропонують визначати за витратами валової продукції; інші – за приведеними витратами на заходи з ліквідації наслідків забруднення і на відтворення продукції, що втрачається; треті – за зміною економічної оцінки ресурсу.

Можна розраховувати за балансовою вартістю пошкоджених фондів та об'єктів, можна здійснити розрахунки за таксами та встановленими тарифами.

Проте майже в усіх випадках недостатньо уваги надається визначенню ефективності здійснення природоохоронних заходів. При визначенні економічних збитків слід пам'ятати, що не можна соціально-економічні збитки зводити лише до матеріальних, що це не реальні матеріальні блага, не створена вартість, а матеріальні блага і вартість, які не можуть бути створені в результаті

погіршення стану навколишнього природного середовища. Виходячи з цього, під *еколого-економічними збитками* слід розуміти різницю між сукупним суспільним продуктом, який міг би бути одержаний на основі раціонального використання природного середовища, і сукупним суспільним продуктом, одержаним при допущених порушеннях навколишнього природного середовища. Саме недоодержаний сукупний продукт суспільство змушене компенсувати.

Визначення еколого-економічних збитків може здійснюватися за такими напрямками:

- прямі розрахунки втрат (метод контрольних районів);
- непряма емпірична оцінка (за методиками, які затверджуються у встановленому порядку);
- аналітичний (статистичний) метод.

Можна використовувати і комбіновані методи, однак слід мати на увазі, що отримані за різними методиками розрахункові дані не завжди порівнюювані. *Прямі розрахунки* еколого-економічних збитків, наприклад у галузі рослинництва, можна в загальному вигляді здійснити за такою формулою:

$$Y_p = \sum_{i=1}^n C_i \cdot (Y_{ui} - Y_{ki}) \cdot S_i, \quad (8.1)$$

де C_i – показник, що служить для переведення натуральних величин втрат врожаю i -ї культури у вартісне вираження, грн/ц; Y_{ui} та Y_{ki} – урожайності i -ї культури в досліджуваному (забрудненому) та в контрольному (чистому районі) відповідно, ц/га; S_i – посівна площа i -ї культури в досліджуваному районі.

Статистичні методи розрахунку збитків ґрунтуються на кореляційно-регресивному аналізі впливу різних чинників, у тому числі й забруднення навколишнього природного середовища, на досліджувані показники. Важливим аспектом здійснення цих розрахунків є інформаційне забезпечення (див. тему 6).

Емпірична оцінка збитків від забруднення атмосферного повітря здійснюється за такою формулою:

$$Y_{атм} = \gamma \cdot \sigma \cdot f \cdot M, \quad (8.2)$$

де γ – константа, що показує розмір шкоди, яка завдається при надходженні в навколишнє природне середовище 1 т умовної забруднюючої речовини, грн/умовну т; σ – коефіцієнт відносної небезпеки забруднення атмосфери в межах окремих територій (житлової забудови,

промисловості, с/г угіддя, рекреаційні, лісові тощо), визначається як середньозважена по всій площі забруднення і залежить від різноманітності територій, зони забруднення; f – коефіцієнт розсіювання домішок, який залежить від фракційного складу і швидкості осідання частинок (пил, краплини рідини, газоподібні речовини); M – порівнювана маса усіх забруднюючих речовин, що надходять у навколишнє середовище від джерела забруднення (умовних t) визначається за формулою:

$$M = \sum m_i \cdot A_i, \quad (8.3)$$

де m_i – річна маса викиду i -ї речовини; A_i – показник відносної агресивності, який обернено пропорційний до ГДК (умовних t/t) і орієнтовно може бути розрахований за формулою:

$$A_i = \frac{1}{ГДК_i}, \quad (8.4)$$

де $ГДК_i$ – гранично допустима концентрація речовини.

Тоді формула (8.3) матиме такий вигляд:

$$M = \sum \frac{m_i}{ГДК_i}. \quad (8.5)$$

Коефіцієнт σ не має розмірності і може бути розрахований за формулою:

$$\sigma = \frac{1}{S_j} \cdot \sum_{i=1}^n S_i \cdot \sigma_i, \quad (8.6)$$

де S_j – загальна площа зони активного забруднення; S_i – площа частини зони активного забруднення, що належить до території i -го типу; y_i – показник відносної небезпеки забруднення території i -го типу; n – кількість типів території, що потрапили до зони активного забруднення.

Зона активного забруднення для стаціонарних джерел забруднення висотою вище 10 м являє собою кільце, обмежене двома радіусами: r – внутрішній та R – зовнішній, які також можуть бути розраховані:

$$r = 2\phi h,$$

$$R = 20\varphi h, \quad (8.7)$$

де h – висота джерела викиду забруднюючих речовин; φ – температурна поправка для визначення висоти викиду, що може бути розрахована за такою формулою:

$$\varphi = 1 + \frac{\Delta T}{75^\circ\text{C}}, \quad (8.8)$$

де ΔT – середньорічне значення різниці температури викиду на виході з джерела забруднення та температури атмосферного повітря.

Коефіцієнт розсіювання (f) можна знайти за такими формулами:

а) для газоподібних домішок з дуже малою швидкістю осідання (менше 1 см/с):

$$f_a = \frac{100}{100 + \varphi h} \cdot \frac{4}{1 + u}; \quad (8.9)$$

б) для частинок, що осідають із середньою швидкістю (від 1 до 20 см/с):

$$f_s = \left(\frac{1000}{60 + \varphi h} \right)^{1/2} \cdot \frac{4}{1 + u}; \quad (8.10)$$

в) для великих частинок, що осідають зі швидкістю понад 20 см/с:

$$f_g = 10, \quad (8.11)$$

де u – середньорічний модуль швидкості вітру.

Оцінка збитків від забруднення водних ресурсів здійснюється за такою формулою:

$$Y_{\text{вод}} = \gamma \cdot \sigma \cdot M, \quad (8.12)$$

де γ – аналогічно до формули (8.2), а σ – (басейновий коефіцієнт) залежить від народногосподарського значення водного джерела, що зазнає забруднення.

Витрати, спрямовані на компенсацію збитків, непродуктивні, а спрямовані на попередження економіко-екологічних збитків – продуктивні. Перші витрати пасивні, другі – активні. Добре, якщо активні випереджають пасивні.

Відношення збитків (Z) від порушень навколишнього природного середовища у вартісному вираженні до всього створюваного суспільного продукту ($ССП$) показує рівень розвитку охорони навколишнього природного середовища, а також ступенів негативного впливу виробничої діяльності на природу (K):

$$K = Z/ССП. \quad (8.13)$$

В ідеалі, $K = 0$. Це стане можливим, коли будуть створені принципово нові екологічні технології.

В основу методики визначення економічних збитків може бути покладена й економічна оцінка природних ресурсів. Отже, загальний розмір економічних збитків, його точний прогноз у майбутньому абсолютно необхідні для визначення коштів на здійснення заходів з охорони навколишнього природного середовища як в цілому по країні, так і для оцінки раціонального природокористування на окремо взятому підприємстві.

Особливості розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі

Удосконалення системи природокористування і раціональне використання природних ресурсів у сільському господарстві неможливі без впровадження в цю сферу госпрозрахункових відносин. Вони потребують економічної (грошової, вартісної) оцінки сільськогосподарських природних ресурсів, особливо земельних, лісових і водних.

Під *раціональним землекористуванням* розуміють не тільки використання ґрунтів за прямим призначенням, але і їх охорону. Розрізняють дві основні проблеми охорони землі: економічну – охорона від виснаження, екологічну – охорона від забруднення та деградації. Обидві проблеми тісно взаємопов'язані між собою.

Відмітними особливостями розрахунку економічних збитків від антропогенного порушення довкілля в агропромисловому секторі є такі:

- 1) земля – малорухоме середовище, і міграція в ній забруднених речовин відбувається повільніше, ніж в атмосфері і воді, а їх концентрації постійно зростають (акумулюються), особливо важких металів, радіонуклідів, деяких хлорорганічних речовин (діоксинів);

- 2) забруднення ґрунту на людину впливає не прямо, а опосередковано – через кількість і якість врожаю та вироблених з нього продуктів харчування;
- 3) використання землі супроводжується перетворенням і зміною її природних первісних властивостей, виникненням нових. Перетворення сільськогосподарських угідь у рілля, зрошення в засушливих та осушення у зволжених регіонах нерідко мають небажані наслідки;
- 4) відсутність водоочисних споруд на тваринницьких комплексах та невисока ефективність їх роботи на підприємствах переробної промисловості;
- 5) безгосподарне використання мінеральних добрив та отрутохімікатів, які завдають значної шкоди земельним ресурсам та впливають на якість продукції АПК;
- 6) найбільшої шкоди завдає використання потужної техніки, що призводить до ущільнення ґрунтів, збитки від якого практично неможливо обрахувати;
- 7) диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Відмінністю розрахунку збитків у сільському господарстві є те, що їх можна оцінити за натуральними показниками (скільки втрачено продукції рослинництва і тваринництва). Проте така оцінка не може вирішити проблеми вибору найбільш ефективного варіанта раціонального використання природних ресурсів у сільськогосподарському виробництві, тому що натуральні показники мають різні спрямованість і розмірність. Тому впровадження узагальненого показника оцінки економічних збитків від антропогенного впливу на довкілля в агропромисловому секторі є необхідністю, яку потрібно ще вирішувати.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику порушень, що виникають унаслідок змін стану навколишнього природного середовища. Наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте основні джерела і чинники антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища.
3. Що ви розумієте під еколого-економічними збитками?
4. Використовуючи системний підхід (рис. 4.1), зробіть аналіз можливих економічних втрат від ерозії ґрунтів.
5. Яким чином можна здійснити еколого-економічну оцінку збитків?
6. Що таке натуральні показники і їх вартісна оцінка?
7. Охарактеризуйте методи економічної оцінки збитків.

8. Яким чином можуть бути пов'язані між собою система екологічного нормування та економічна оцінка порушень стану навколишнього природного середовища?
9. Поясніть, які особливості розрахунку економічних збитків в АПК?

Теми для дискусій

- Економічна ефективність природоохоронної діяльності та можливості використання теорії економічних збитків на сучасному етапі.
- Оцінка впливу сільськогосподарського виробництва на стан довкілля.

Економічний механізм охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів

- Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища
- Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища
- Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів
- Принципи визначення плати за використання природних ресурсів

Економічні методи регулювання охорони навколишнього середовища

Економічні методи (стимули), які могли б змусити підприємства і суспільство в цілому піклуватися про охорону навколишнього природного середовища і зменшення збитків, поки що використовуються недостатньо. Так, наприклад, ті мізерні кошти, що виділяються для здійснення природоохоронних заходів, підприємствам не вигідно спрямовувати на охорону довкілля, оскільки в результаті проведення природоохоронних заходів підвищується собівартість продукції, зростає обсяг основних фондів (природоохоронного призначення) та збільшується потреба в обігових коштах.

Найголовнішою передумовою ефективного використання економічних важелів стимулювання природоохоронної діяльності є той факт, що результат негативного антропогенного впливу на стан природного середовища має економічні наслідки для основної господарської діяльності. Між цими двома процесами (природоохоронна і господарська діяльність) існує пряма та зворотна залежності. Тим самим обидва результати – екологічний та економічний – відбиваються на прибутках підприємства і впливають на розміри виробничих та природоохоронних фондів суб'єктів господарювання та, є власне кажучи, двома сторонами виробничої та господарської діяльності.

За використання ресурсів, як правило, встановлюється плата, розміри якої визначені *тарифами*. Також встановлюються збори за забруднення, що стягуються з підприємств – забруднювачів навколишнього середовища. Ці стягнення за своєю сутністю носять податковий характер і повинні бути такими, щоб спонукати суб'єкт господарювання до використання коштів на впровадження природоохоронних заходів замість того, щоб платити штрафи. Зменшення забруднення довкілля повинно бути вигідним підприємству доти, доки природоохоронні витрати будуть меншими від плати за забруднення.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів виконують такі функції:

- 1) перенесення економічного тягаря збитків, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища, на ті суб'єкти господарювання, що спричиняють ці збитки (вилучення частини прибутку, який отримано унаслідок експлуатації навколишнього середовища і компенсація збитків, що завдаються цією експлуатацією);
- 2) узгодження розміру прибутків і фондів матеріального заохочення з ефективністю природоохоронної діяльності;
- 3) спонукання підприємства до зниження збитків (а, відповідно, і негативного техногенного навантаження на природне середовище) шляхом ефективного освоєння коштів на спорудження і обслуговування природоохоронних об'єктів, на придбання обладнання та приладів по знешкодженню забруднюючих речовин.

Щоб забезпечити ефективність природоохоронної політики, більшу увагу слід приділяти орієнтації економічних інтересів природокористувачів на охорону і раціональне використання природних ресурсів. У цьому випадку усувається суперечність між відомчими підходами окремих підприємств та інтересами решти суспільства. Проте чинні правові форми охорони середовища не відповідають сучасним вимогам. Наприклад, штрафні санкції не вирішують зазначеної проблеми: підприємствам на сьогодні вигідніше платити штрафи, ніж споруджувати очисні споруди, оскільки суми штрафів нижчі від затрат на природоохоронні заходи.

Штраф – це покарання винного, а не відшкодування збитків, завданих природному середовищу. Суттєвим недоліком штрафних санкцій є також обмежений характер їх дії. Штраф платиться один раз, а порушення навколишнього природного середовища тривають.

Певний інтерес становить концепція *компенсаційних платежів*, згідно з якою підприємство за заподіяну шкоду повинно сплачувати компенсацію, розмір якої відповідає витратам на відшкодування збитків. Але компенсаційні платежі також не здатні підвищувати ефективність природоохоронних заходів, хоча б тому, що вони безсистемні, тоді як природоохоронна діяльність вимагає регулярних відрахувань, оскільки охорона природи – це, як і виробництво, безперервний процес. Вони не враховують зміни вартісних оцінок у часі. Компенсаційні платежі сплачуються сьогодні, а відшкодування збитків буде проведене лише завтра, хоча самих збитків було завдано ще вчора.

Іншою поширеною концепцією регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів є теорія «платності» (природних ресурсів, забруднення тощо).

Але *плата за ресурси* за своїми функціями не може вирішити всього комплексу проблем. Ціноутворення повинно взаємодіяти з іншими економічними важелями управління – госпрозрахунком, фінансуванням та економічним стимулюванням, макро- та мікроекономічними показниками, податковою та бюджетною політикою держави. На сучасному етапі розвитку економіки можна виділити такі елементи *економічного механізму* регулювання природоохоронної діяльності:

- плата за природокористування;
- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- плата за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних факторів, особливо на продукцію природоексплуатуючих галузей народного господарства;
- створення екологічних фондів;
- екологічне програмування;
- торгівля ліцензіями;
- платежі за заставу;
- екологічне страхування.

Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища

Комплекс природоохоронних заходів і екологічних програм має перш за все відповідати інтересам охорони довкілля і здоров'я людини та забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний рівні природоохоронної діяльності. Тобто одночасно з *економічним результатом* господарювання – задоволення потреб суспільства в товарах та послугах – отримується й *екологічний результат*, а саме: задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності і забезпечення належного рівня якості навколишнього природного середовища. А разом вони сприятимуть підвищенню життєвого рівня населення, ефективності суспільного виробництва, збільшенню добробуту і національного багатства країни.

Екологічна оцінка стану навколишнього природного середовища передбачає розгляд таких основних критеріїв:

- 1) зменшення негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище;
- 2) збільшення кількості і поліпшення якості придатних до використання природних ресурсів;
- 3) забезпечення природних процесів, біологічної різноманітності тощо.

Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища ґрунтується на таких критеріях:

- 1) підвищення комфортності проживання населення;
- 2) поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
- 3) поліпшення умов праці і відпочинку;
- 4) створення сприятливих умов розвитку освіти, культури, соціального, комунального, житлового забезпечення, підвищення рівня свідомості людини;
- 5) приріст виробництва основних видів продукції на душу населення;
- 6) досягнення оптимальних темпів приросту національного доходу, темпів зростання продуктивності праці;
- 7) збільшення виробництва екологічно чистої продукції;
- 8) зниження собівартості виробництва продукції;
- 9) збільшення технічного рівня, удосконалення техніки і технології виробництва;
- 10) підвищення матеріального добробуту населення.

Оцінка стану навколишнього природного середовища, результативності охорони природних ресурсів має особливості в різних регіонах. Витрати на охорону природи не можна порівнювати на півночі України і в Автономній Республіці Крим. Тому для об'єктивної оцінки стану навколишнього природного середовища, для порівняння витрат на природоохоронні заходи необхідно вводити комплексні територіальні *кадастри природних* ресурсів – як систему відомостей про правовий режим, розподіл між користувачами, поділ на групи, категорії, зони, інші дані, що характеризують кількісний та якісний стан природних ресурсів і їх економічну оцінку.

Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів

Багато видів природних ресурсів є не лише предметами праці, але і її результатом. До того ж як предмет праці одні й ті самі ресурси мають багато корисних властивостей, а ефект від їх використання різний. Тому й існує потреба в економічній оцінці природних ресурсів. Оцінка повинна відображати не стільки фактичні витрати, пов'язані з використанням, скільки значення природних ресурсів для народного господарства.

В умовах товарно-грошових відносин економічна оцінка природних ресурсів (ЕОПР) набуває вартісної форми. Правильно виконана ЕОПР забезпечує:

- 1) однакові економічні (госпрозрахункові) можливості для суб'єктів господарювання, які функціонують в різних умовах;
- 2) створення ефективного матеріального стимулу до раціонального природокористування.

Поряд із грошовою оцінкою суспільство може розрахувати, які витрати праці потрібно понести для придбання (одержання) тих чи інших елементів навколишнього середовища. Отже, для проведення економічної (вартісної) оцінки природних ресурсів можуть бути використані кілька підходів:

- 1) *затратний підхід* (трудова оцінка ресурсів) – складає оцінку затрат необхідних ресурсів на освоєння і підтримання об'єктів природокористування в стані, здатному для експлуатації – результат праці;
- 2) *результатний* – відповідно до якого оцінка здійснюється на базі вартості продукції, отриманої з одиниці природного ресурсу (або при використанні одиниці ресурсу).

- 3) *рентний підхід*, оскільки загальноприйнятим критерієм ЕОПР є диференційна рента. Цей показник акумулює в собі оцінку таких факторів, як якість і місце розташування ресурсів, відмінності та особливості використання оцінюваного та альтернативних ресурсів;
- 4) розрахунок ціни природного ресурсу на підставі витрат на їх відновлення – *відтворювальний*;
- 5) *енергетична оцінка* природних ресурсів – ґрунтується на тому, що природні ресурси мають певний енергетичний еквівалент;
- 6) *затратно-збитковий* – платежі підприємств за допущене забруднення повинні відповідати розміру нормативної економічної оцінки збитків, що дорівнюють витратам на проведення відповідних природоохоронних заходів; у випадку перевищення нормативів викидів сума платежів повинна відповідати економічному збитку, що заподіяло понаднормативне забруднення. Його переваги:
  - дозволяє частково або повністю відшкодувати економічні збитки від забруднення навколишнього середовища і витрати, які потім підуть на фінансування природоохоронної діяльності і компенсацію негативного впливу забруднення навколишнього середовища;
  - ураховує реальні фінансово-економічні особливості регіону – платоспроможність підприємств і можливості органів, які контролюють природоохоронний фонд;
  - забезпечує високий стимулюючий ефект і об'єктивну залежність суми платежів від регіональних факторів і стану природоохоронної роботи на підприємстві.

При ЕОПР важливо забезпечити комплексний підхід – урахувати роль природних ресурсів у соціально-економічному розвитку суспільства, їх властивості, відмінну якість, умови відтворення й охорони, вартість їх видобутку та використання, зовнішні ефекти та інші макро- і мікроекономічні показники щодо їх використання. Слід враховувати також місце та значення ресурсів у загальному природному комплексі, вплив на них антропогенної діяльності та вартість природоохоронних заходів.

Під *економічною оцінкою землі* розуміють оцінку якості землі як основного засобу виробництва. Для цього використовується рентний підхід. Це не тільки оцінка родючості земель, але й оцінка ринків збуту продукції, адміністративних центрів, транспорту тощо. З іншого боку, для отримання однакової кількості продукції на землях різної якості необхідно понести різні витрати. Самі по собі відмінності характеру та якості ґрунтів не зумовлюють виникнення рентних відносин. Причина *ренти* –

відносини в суспільстві з приводу розподілу тих чи інших ресурсів, природних благ:

$$r = \max \sum (z_i - u_i) \cdot M_i, \quad (9.1)$$

де r – максимальний розмір річної ренти, що може бути отримана з одиниці площі земельної ділянки при раціональному її використанні; i – індекс виду продукції; z – затрати на виробництво продукції при використанні природних ресурсів найгіршої якості (замикаючі затрати); u – індивідуальні приведені затрати (при використанні природних ресурсів, що підлягають економічній оцінці); M – обсяги отриманої продукції.

Економічна оцінка природного ресурсу (земельної ділянки) на весь термін експлуатації становитиме:

$$R = \frac{r}{\varepsilon}, \quad (9.2)$$

де ε – коефіцієнт дисконтування (дисконт).

У тому разі, коли використання (експлуатація) природного ресурсу обмежена в часі – на період t років, ця формула матиме такий вигляд:

$$R = \frac{r}{\varepsilon^{t-1}}. \quad (9.3)$$

Відповідно до визначення ренти за Марксом, у ринкових умовах її розмір може бути розрахований таким чином:

$$K = P \cdot q - K(1 + \rho), \quad (9.4)$$

де P – ринкова вартість отриманої продукції; q – обсяги отриманої продукції; K – капітальні витрати; ρ – норма прибутку (банківський відсоток).

Принципи визначення плати за використання природних ресурсів

Згідно з чинним законодавством плата за використання природних ресурсів встановлюється на підставі нормативів плати і лімітів їх використання. *Нормативи плати* за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх поширення, якості,

можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки й утилізації відходів та інших факторів.

В Україні затверджені інструкції та відповідні офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за *спеціальне використання* надр і корисних копалин, рибних ресурсів, водних ресурсів, ресурсів рослинного і тваринного світу тощо.

Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають (надра), реалізують їх або використовують (земельні, водні ресурси) у своїй виробничій діяльності;
- б) суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ (шахта, рудник, сільгоспідприємство, агрофірма тощо), що займається видобутком корисних копалин або виробництвом відповідної продукції (сільгосппродукції, промислової продукції і т.д.) і передає їх для подальшої переробки або реалізації.

Головним економічним важелем, спроможним перетворити нерациональне природокористування на раціональне, слід вважати не спорадичні штрафи, а постійну обов'язкову плату за природні ресурси та пошкодження навколишнього середовища. Ця плата повинна бути досить високою, щоб економічно змусувати підприємства впроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі, мало- та безвідходні технології, ефективні очисні споруди та устаткування тощо.

Платність природокористування повинна вводитися на основі ціни й економічних оцінок природних ресурсів.

Введення платного природокористування повинне сприяти більш адекватному врахуванню екологічного чинника в економіці, раціональному використанні природних ресурсів. Певною мірою плата за природні ресурси є аналогом екологічного податку. Серед платежів за природні ресурси можна виділити плату:

- за право користування природними ресурсами;
- за відтворення й охорону природних ресурсів.

Плата за право користування природними ресурсами практично призначена для власника даних природних ресурсів, будь-то держава або приватний власник. Вона пов'язана з вилученням абсолютної ренти. Поширення плати за природні ресурси в Україні почалося після прийняття закону України «Про охорону навколишнього середовища» (1991), який започаткував функціонування низки економічних інструментів регулювання процесу

природокористування. Платежі за відтворення й охорону природних ресурсів являють собою компенсацію витрат природних ресурсів у процесі виробництва.

Сьогодні економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на концепції платності природокористування. Він охоплює систему економічних інструментів, спрямованих, з одного боку, на акумуляцію матеріальних ресурсів для реалізації природоохоронних програм, а з іншого – на спонукання товаровиробників до підвищення екологічності технологій, що використовуються, та власної продукції.

Основні позитивні результати чинного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що, по-перше, завдяки його економічним інструментам були відпрацьовані основи платного природокористування, і, по-друге, нині економічний інструментарій є єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що він, по-перше, не спроможний зацікавити товаровиробників у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, не кореспондує з іншими економічними показниками та підйомами господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Виробнича діяльність при переході до ринкових відносин має орієнтуватись на створення системи платності природокористування й системи оподаткування природокористувачів. Водночас система платежів за природокористування повинна стимулювати ефективність експлуатації природних ресурсів і забезпечити розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Платежі на відтворення і охорону природних ресурсів – це компенсація витрат природних ресурсів (вилучення) у процесі виробництва. Слід відрізнити плату за природні ресурси і орендну плату, що встановлюється як механізм регулювання відносин власності на природні ресурси.

Питання для самоконтролю

1. Порівняйте економічний (господарський), екологічний і соціально-економічний результат господарської діяльності.
2. Розкрийте сутність екологічних податків.
3. Які ви знаєте економічні методи стимулювання природоохоронної діяльності? Наведіть приклади.
4. У чому полягає стимулююча роль платежів за застапу?
5. Розкрийте сутність неподаткових методів стимулювання природоохоронної діяльності. Наведіть приклади їх застосування.
6. Економічна оцінка стану навколишнього природного середовища.
7. Соціально-економічна оцінка стану навколишнього природного середовища.
8. Принципи здійснення оцінки природних ресурсів.
9. Затратна концепція оцінки природних ресурсів, її переваги і недоліки.
10. Результатна концепція оцінки природних ресурсів, можливості її використання на сучасному етапі економічного розвитку. Її переваги і недоліки.
11. Рентна концепція оцінки природних ресурсів.
12. Земельна рента. Її використання для вартісної оцінки земель.
13. Кадастри природних ресурсів.
14. Що покладено в основу встановлення плати за використання природних ресурсів?

Теми для дискусій

- Основні напрямки економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні і світі на сучасному етапі.
- Існує дві концепції щодо плати за забруднення природних ресурсів: «забруднювач платить» та «споживач платить». Обміркуйте перспективи використання цих концепцій при застосуванні економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності.
- Створення ринку природних ресурсів та його значення з приводу регулювання природоохоронної діяльності.

Фінансово-кредитний механізм охорони навколишнього середовища

- Організація системи фінансування природоохоронних заходів
- Екологічне оподаткування
- Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності

Організація системи фінансування природоохоронних заходів

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

- державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- коштів підприємств, установ та організацій;
- позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;
- добровільних внесків та інших коштів.

Державний бюджет і місцеві бюджети формуються за рахунок платежів за використання природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення. Платежі за використання природних ресурсів місцевого значення повністю надходять до місцевого бюджету. Платежі за використання природних ресурсів загальнодержавного значення в розмірі 50% надходять до Державного бюджету України і 50% – до місцевих бюджетів.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до місцевих бюджетів, здійснюється відповідними обласними та міськими (міст загальнодержавного значення) Радами народних депутатів за поданням органів Міністерства екології та природних ресурсів України.

Для фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища також утворюються державний та місцеві *фонди*

охорони навколишнього природного середовища. Місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються в межах єдиного фонду відповідної Ради народних депутатів за рахунок:

- а) платежів за забруднення навколишнього природного середовища в розмірі 70% – у місцевий бюджет, 20% – в обласний бюджет;
- б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, а саме:
  - 50% суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
  - 50% коштів, стягнутих з громадян за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
  - 80% коштів, стягнутих з підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
  - 80% коштів, отриманих від реалізації незаконно добытих природних ресурсів, або продукції, виробленої з них, чи їх вартості;
- в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Розподіл платежів, що надходять до місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється відповідними обласними, міськими Радами народних депутатів за поданням відповідних органів Міністерства екології та природних ресурсів України.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

- а) 10% платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
- б) відрахувань із місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;
- в) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень.

Розподіл коштів, що надходять до державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом

Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Кошти місцевих і державних фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень, а також заходів, спрямованих на зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення, стимулювання працівників та громадських інспекторів, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушення природоохоронного законодавства.

В Україні можуть утворюватись й інші, у тому числі позабюджетні, фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (фонди заповідників, екологічні фонди підприємств тощо).

Екологічне оподаткування

Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дієвого економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б невигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономічне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Фінансово-економічні методи регулювання в ринкових умовах значно ефективніші від прямого адміністративного регулювання. Система адміністративних обмежень і заборон, суперечливе накладання часто формальних штрафів за порушення чинних норм врешті-решт виявились неефективними. Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний *податок* за використання і завдання шкоди основним природним ресурсам – воді, повітрю, ґрунту, надрам, рослинному і тваринному світу, порушення біосистем.

У сучасних умовах широкомасштабного завдання шкоди біосфері екологічний добробут по відношенню до матеріального в шкалі цінностей виходить на перший план, хоча не всі члени суспільства це повністю усвідомили. Тому можна вважати цілком

закономірним, що введення екологічного податку за використання і пошкодження природних ресурсів у ряді випадків призведе до деякого підвищення вартості продукції. Воно буде компенсуватися підвищенням якості навколишнього природного середовища та ліквідацією шкідливого для здоров'я людини хімічного забруднення продуктів харчування і інших небезпечних змін стану довкілля.

Обґрунтування розміру податку за використання та пошкодження природних ресурсів і розробка методів його визначення в наш час стає одним із першочергових завдань економіки природокористування. При цьому потрібний новий соціально-екологічний підхід, який одночасно враховував би соціальні, економічні й екологічні вимоги. При встановленні такого податку деякою мірою може враховуватись економічна оцінка ресурсів, визначена за обсягами трудовитрат на їх залучення в суспільне виробництво, ефекту від їх використання в процесі виробництва і прогнозу витрат на їх відновлення (якщо це можливо) або на відшкодування збитків, завданих довкіллю при їх використанні. Проте головним критерієм при встановленні *екологічного податку* повинно бути співвідношення потреб для суспільства відповідного природного ресурсу і можливостей природи щодо їх «безболісного» задоволення (тобто оцінка попиту і пропозиції).

Оскільки внаслідок просторової неоднорідності географічної оболонки попит і пропозиція природних ресурсів на різних ділянках земної кулі неоднакові, то податок за використання і пошкодження кожного виду природного ресурсу повинен бути територіально диференційованим з урахуванням неоднорідності природного середовища і антропогенного впливу на нього.

Набутий світовою практикою досвід і об'єктивно сформовані орієнтири природоохоронної політики показують, що при вирішенні питань щодо удосконалення природокористування в нашій державі прогресивною формою регулювання може бути єдина система оподаткування і платежів. У цьому питанні необхідно провести податкову реформу, суть якої полягає в поступовому переході від існуючого штрафування до прямого природоресурсного оподаткування. До того ж перспективним є застосування системи податкових пільг та податкових норм, яка існує в різних країнах світу стосовно стимулювання випуску екологічно чистої, безпечної продукції. Щодо виробництва екологічно небезпечної продукції і товарів, то на них також можуть бути встановлені податкові обмеження.

Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності

В Україні здійснюється фінансово-економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо охорони навколишнього природного середовища – при переході на мало-відходні і безвідходні ресурсо- та енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання та устаткування для утилізації забруднюючих речовин і переробки відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;
- надання на пільгових умовах короткотермінових і довгострокових кредитів для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;
- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;
- звільнення від оподаткування спеціальних екологічних фондів;
- передача частини коштів позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи, спрямовані на гарантоване зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливого впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій і виробництв;
- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;
- стимулювання працівників та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень, а саме:
  - штрафів, стягнутих з громадян за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

- 50% суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;
- 50% коштів, стягнутих з громадян за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20% коштів, стягнутих з підприємств, установ, організацій за шкоду, заподіяну природним ресурсам порушенням природоохоронного законодавства;
- 20% коштів, отриманих від реалізації незаконно добутих природних ресурсів, або продукції, виробленої з них, чи її вартості;
- коштів, отриманих від реалізації конфіскованих знарядь незаконного видобування природних ресурсів.

Фінанси – це застосування різноманітних економічних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу. Отже, підбиваючи підсумки цієї теми, відзначимо, що до *фінансів природокористування* відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій, ринок екопродукції;
- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, у тому числі й прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів, у разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування – з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання з урахуванням екологічної складової;
- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте джерела фінансування природоохоронних заходів.
2. Які принципи формування державного і місцевих природоохоронних бюджетів?
3. Особливості розподілу і використання бюджетних коштів природоохоронного призначення.
4. Які особливості застосування екологічних податків?
5. Які існують прийоми і методи фінансово-кредитного регулювання природоохоронної діяльності? Охарактеризуйте один із них.

Теми для дискусій

- Проблеми фінансування природоохоронної діяльності на сучасному етапі розвитку економічних відносин. Природоохоронне інвестування.
- Перспективи розвитку фінансово-економічних методів регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів в Україні і світі.

Ліцензування, страхування та система екологічної сертифікації

- Ліцензування
- Екологічне страхування
- Екологічна сертифікація

Ліцензування

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання. Законодавством України громадянам гарантується право *загального використання* природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів.

У порядку *спеціального використання природних ресурсів* громадянам, підприємствам, установам, організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів у формі ліцензій, зареєстрованих в установленому порядку за плату для здійснення виробничої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством, – на пільгових умовах.

Ліцензія є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах, є відповідно вказаною метою протягом встановленого строку при додержанні ним заздалегідь визначених вимог і умов.

Ліцензія повинна мати:

- дані про цільове призначення робіт, пов'язаних із використанням природних ресурсів;
- певні просторові межі природного об'єкта, надані в користування;
- строки дії ліцензії і термін початку робіт;
- умови, пов'язані з платежами за забруднення навколишнього середовища і користуванням природними ресурсами;

- узгоджений рівень виробництва первинної природної сировини;
- умови виконання, встановлені законодавством, стандартами (нормами, правилами) вимог щодо охорони природних ресурсів і навколишнього середовища.

Ліцензія на право користування природними ресурсами закріплює зазначені умови у формі договірних відносин природокористувача, угоди про розподіл продукції, контракту на надання послуг, може також доповнюватись іншими умовами, які не суперечать чинному законодавству.

Інструкція про порядок спеціального використання водних живих ресурсів, наприклад, визначає порядок спеціального використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення (крім видів, які занесені до Червоної книги України) підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами України (користувачі) у рибогосподарських водних об'єктах, у тому числі внутрішніх морських водах і територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України. Цією інструкцією визначено такі основні особливості:

1. *Водні живі ресурси* – сукупність водних організмів, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді.
2. *Дозвіл на спеціальне використання водних живих ресурсів* – офіційний документ, який засвідчує право користувача на спеціальне використання водних живих ресурсів у межах отриманої квоти.
3. *Квота спеціального використання водних живих ресурсів* – частка ліміту, яка виділяється користувачу.
4. *Ліміт спеціального використання водних живих ресурсів* – дозволений обсяг вилучення водних живих ресурсів з природного середовища. Ліміти встановлюються на види (групи видів) водних живих ресурсів, стосовно яких здійснюється промисел на відповідних водних об'єктах, за винятком об'єктів промислу, запаси яких формуються виключно шляхом їх штучного розведення.
5. *Рибогосподарські водні об'єкти* – водні об'єкти (їх частини), що використовуються для рибогосподарських потреб. До рибогосподарських водних об'єктів належать:
  - моря з затоками, лиманами та естуаріями;
  - ріки з їх додатковими системами (озера, бухти, затоки, канали, гирла, протоки, водосховища, що мають постійний або тимчасовий зв'язок з рікою);

- технологічні водойми, що використовуються (можуть використовуватись) для розведення, вирощування та вилову водних живих ресурсів або мають значення для відтворення їх запасів.

6. *Спеціальне використання водних живих ресурсів* – усі види використання водних живих ресурсів (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюється шляхом їх вилучення з природного середовища. Організаційне забезпечення державної системи ліцензування здійснюють відповідні державні органи управління та їх місцеві підрозділи в галузі охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів.

За своїм змістом ліцензування є елементом адміністративно-правового управління, оскільки в ліцензіях фіксуються відповідні умови та обмеження щодо користування природними ресурсами. Проте ліцензія (квота) може бути і елементом економічних відносин, якщо вона стає товаром, тобто може продаватися іншим користувачам, наприклад, на аукціонах.

Підприємницька діяльність у сфері виробництва, зберігання, транспортування, реалізації пестицидів і агрохімікатів та торгівлі ними також здійснюється на підставі ліцензії (спеціального дозволу), порядок видачі якої визначається Кабінетом Міністрів України. Ліцензію на виробництво пестицидів видає Міністерство промислової політики, а на реалізацію – органи, уповноважені Кабінетом Міністрів України здійснювати контроль у цій сфері.

Екологічне страхування

Організаційний механізм екологічного страхування

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду в галузі розробки і застосування економічних регуляторів зниження антропогенного навантаження на природне середовище показав, що можливість і ефективність застосування різних економічних механізмів залежить від рівня їх розробки. Існуюча система управління розвитком природоохоронної справи є двохрівневою. Верхній рівень (регулююча, керуюча система) містить структури державного управління – Міністерство охорони навколишнього природного середовища, державні адміністрації, місцеві органи самоврядування. Нижній рівень – це підприємства, які становлять певну загрозу для навколишнього середовища.

Стрижнем запропонованої системи страхування є спеціалізовані інститути (компанії) з обов'язкового і добровільного страхування. У загальній регіональній системі економічного регулювання природокористування аналогічні функції покладаються на позабюджетні екологічні фонди. Вони організуються при місцевих органах влади і являють собою багатофункціональну структуру. Це обумовлено тим, що механізм економічного регулювання природокористування передбачає створення складної багаторівневої системи фінансових відносин. Власне акумулювання коштів, які сплачуються за забруднення, є лише малою частиною того, що покладається на подібні органи. Сюди входить весь механізм банківського перерозподілу фінансів, участь у розробці і реалізації екологічних програм, моніторинг, накопичення й опрацювання інформації тощо. В екологічному страхуванні страхова компанія також повинна мати багатофункціональну спрямованість.

Підпорядкованість органів, які займаються страховою справою, повинна відповідати вимогам, які висуваються до них. Відповідальність за стан справ у галузі природокористування і впливу на навколишнє середовище в регіоні несуть регіональні органи управління. Цим пояснюється і доводиться правомірність створення саме державних служб з обов'язкового екологічного страхування. Однак разом із державним статусом цих організацій в нинішніх умовах в жодному разі не втрачається економічна договірна основа відносин між страхувальником і страховиком. Обов'язковість такого страхування дозволить охопити першочерговою увагою великі й небезпечні в екологічному плані об'єкти.

Визначення ступеня екологічної небезпеки виробництва є одним із головних питань в становленні системи екологічного страхування. Формальне визначення рівня небезпеки передбачає дослідження самої природи виникнення негативних наслідків. При аналізі ймовірності надзвичайних ситуацій рекомендується побудова моделей об'єктів, які їх створюють, аналогічно з виробничою функцією. Так, пропонується розглядати функцію екологічного стану як залежність між обсягом випуску продукції і величиною фінансових ресурсів, які спрямовані на проведення екологічних заходів, тобто

$$\Psi_i = f(u_i \cdot v_i), \quad (11.1)$$

де Ψ_i – функція екологічного стану; u_i – обсяг випуску продукції; v_i – витрати на екологічні заходи.

Разом з тим екологічна безпека об'єкта полягає не тільки в імовірності аварій, тяжкості факторів впливу, але й в тому, які реципієнти потрапляють в зону впливу аварії. Цей фактор визначається місцем знаходження об'єкта, кліматичними умовами, вихідним (доаварійним) станом навколишнього природного середовища.

У цьому випадку екологічну небезпеку аварійної ситуації в регіоні слід визначати як функцію

$$EH = f(P, P_i), \quad (11.2)$$

де EH – екологічна небезпека аварії на підприємстві, в регіоні; P – імовірність виникнення аварії на об'єктах регіону; P_i – фактор тяжкості наслідків аварії.

Імовірність виникнення аварії визначається із залежності:

$$P = 1 - \Sigma [1 - P_i(U_i, V_i)], \quad (11.3)$$

де P_i – імовірність виникнення аварії на i -му підприємстві (об'єкті); U_i, V_i – обсяг випуску продукції та витрати на екологічні заходи відповідно; $i = 1, 2, 3 \dots, n$ – об'єкти екологічної небезпеки в регіоні.

Фактор тяжкості наслідків аварії є функцією декількох змінних, тобто:

$$R_i = f(\sigma, \phi, C, B), \quad (11.4)$$

де σ – середньозважене значення показника, яке характеризує реципієнтний склад об'єктів у зоні забруднення; ϕ – комплексний показник кліматичних умов; C – показник, який характеризує вихідний (доаварійний) стан якості навколишнього природного середовища; B – сукупні приведені витрати на екологічну діяльність у регіоні.

Робота з виділення пріоритетних об'єктів екологічного страхування полягає в збиранні інформації про кожний об'єкт, що є екологічно небезпечним, а також у визначенні ступеня екологічної небезпеки на кожному з них, групуванні об'єктів залежно від імовірності аварій і розміру можливих наслідків та побудові пріоритетних рядів об'єктів за рангом для послідовного включення їх до сфери екологічного страхування. Інформація про підприємство повинна бути максимально об'єктивною і містити характеристики екологічного ризику, тобто однакові технології, техніки й організації праці; ступінь зносу обладнання, склад можливих забруднювачів, а також розмір коштів, які виділяються на природоохоронні і протиаварійні заходи в абсолютних

значеннях і в співвідношенні з обсягами випуску. До цього переліку слід включити і необхідні місцеві регіональні характеристики стану довкілля.

Добровільне екологічне страхування слід розглядати більше як вид підприємницької діяльності. Його можуть взяти на себе як державні страхові служби, так і незалежні самостійні організації. Це дозволить активізувати процес страхування, підвищити зацікавленість підприємств у ньому. Страховим компаніям, які здійснюють добровільне екологічне страхування, слід функціонувати на конкурентних засадах, що буде стимулювати появу гнучких взаємовигідних форм реалізації економічної відповідальності, сприяти широкому впровадженню найбільш перевірених варіантів страхування, постійно удосконалювати його методи, розширювати діапазон договірних умов страхування.

Водночас при здійсненні екологічного страхування слід дотримуватися головного принципу: підприємствам – джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитку від екологічних аварій. При цьому в обов'язковому страхуванні слід передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитку. Можливо, що в першу чергу варто передбачити часткове відшкодування збитку страхувальником, тобто не всю відповідальність слід перекидати на плечі страховика. Це необхідно зробити тому, щоб підприємство хоча б частково знаходилося в безпосередній залежності від свого рівня екологічної небезпеки.

Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страховика і страхувальника. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страховику, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки. Пряма залежність виявляється в тому, що зі зростанням імовірності аварії збільшуються і розміри страхових премій; тим більше страховик зацікавлений у зниженні екологічного ризику, оскільки витрати страхової компанії пов'язані з кількістю і тяжкістю наслідків аварії. Зацікавленість страховика в зниженні ступеня екологічного ризику активізує його діяльність щодо проведення попереджувальних заходів, наприклад, екологічного аудиту страхувальника. Частину різниці між страховою премією і страховим відшкодуванням страховику вигідно витратити на екологічний аудит, поліпшення якості моніторингу навколишнього середовища та інші екологічні заходи. Пов'язане це в першу чергу з тим, що можли-

ності страхувальника в реалізації протиаварійних заходів на своєму виробництві обмежені з таких причин:

- відсутність ресурсного потенціалу для комплексного дослідження рівня власної екологічної небезпеки;
- відсутність фахівців достатньої кваліфікації;
- усвідомлення імовірного можливого характеру виникнення аварії та аварійної ситуації.

Страховику слід відшукувати такі можливості, оскільки від цього залежить ефективність його діяльності (як і в будь-якому підприємстві, у страховій компанії після витрат на здійснення своєї цільової діяльності залишається певна частина прибутку).

Фінансові основи екологічного страхування

Фінансовою основою екологічного страхування є система екологічних страхових фондів, до якої входять страховий фонд підприємства, фонд взаємного страхування підприємств і фонд страхування екологічного ризику. Така система фондів змушує підприємство самостійно аналізувати ефективність свого функціонування, вибирати оптимальне співвідношення коштів, які спрямовуються в резерв та на споживання, а головне, що при цьому реалізується принцип вільного вибору способу резервування фінансових ресурсів на випадок аварії.

Страховий фонд підприємства призначений для реалізації відповідальності за відшкодування частини збитку, яка не підлягала передачі страховику. Фонд взаємного страхування передбачає накопичення коштів для тих самих цілей, що й у страховика, але з відповідною відмовою від послуг страхових компаній. Страховий фонд підприємств – джерел підвищеного екологічного ризику і фонд взаємного страхування, які створюються галузевими і регіональними об'єднаннями таких підприємств, побудовані за єдиним принципом. Вони створюються з метою відшкодування екологічного збитку, необхідність у чому виникає лише в результаті судових або інших вимог потерпілої сторони у випадку настання події, тобто аварії, що супроводжується раптовим залповим викидом забруднювачів до навколишнього природного середовища. Розміри внесків і відшкодування збитків із цих фондів визначаються або самим підприємством, або спільним рішенням учасників у кожному конкретному випадку.

В єдиній системі екологічного страхування ці два фонди відіграють допоміжну роль стосовно третього фонду – фонду

страхування екологічного ризику страховика. Цей фонд акумулює кошти страховика (страхової компанії) і забезпечує майнову відповідальність підприємств – джерел підвищеного екологічного ризику за нанесення збитків третім особам і власному виробництву через раптове аварійне забруднення середовища.

Природно, що створення системи страхових екологічних фондів у регіоні має бути багатограним, враховувати особливості накопиченого промислово-виробничого потенціалу, розміщення продуктивних сил, стан природно-ресурсного потенціалу. Ця система повинна орієнтуватися на реальні можливості відшкодування екологічних втрат з метою сталого соціально-економічного розвитку регіонів, підприємств і галузевих комплексів. Справа тут не тільки в масштабах відшкодування екологічних збитків. Першочергова мета – забезпечити можливість відшкодування збитку, невідворотність економічної відповідальності за залпове аварійне забруднення середовища.

З огляду на те що організація екологічного страхування передбачає наявність обов'язкової і добровільної форм проведення страхування, у договорі в першому випадку слід передбачити розміри сум компенсації за кожним видом збитків. Це дуже важливо для великих екологічно небезпечних підприємств з високою ймовірністю аварій через великий ступінь зносу устаткування, рівень безпеки технології сировини і матеріалів, потенційну небезпеку складу можливих забруднювачів, місце розташування виробництв і підприємства в цілому.

Список підприємств для обов'язкового страхування розробляється спільними зусиллями зацікавлених служб і має затверджуватися, як мінімум, на рівні адміністрації регіону. Добровільне страхування екологічного ризику не вводить, на відміну від обов'язкового, жодних обмежень ні для страховика, ні для страхувальника. Тому договір про страхування укладається без будь-яких обов'язкових для всіх вимог і має широкий діапазон напрямків договірних умов. Єдина умова тут полягає в тому, що чим вищим є ризик аварійних забруднень, тим вищими повинні бути ставки страхових премій.

Функціональна структура центрального суб'єкта страхування страховика містить такі елементи:

- основна діяльність;
- організація фінансування превентивних і природоохоронних заходів, а також заохочувального пільгового фінансування найбільш активних страхувальників за рахунок прибутку від страхової й іншої діяльності;

- екологічний аудит підприємств, які в даний час користуються послугами страховика, а також потенційних користувачів послугами страхової компанії;
- збирання, накопичення, опрацювання й аналіз даних для удосконалення системи страхування і підвищення ефективності роботи страховика.

Основна діяльність полягає в акумулюванні коштів страхових платежів, виплаті компенсацій за фактом аварійною забруднення, іншій роботі зі страхувальниками, її здійснює спеціальний функціональний відділ екологічного страхування. Відповідальність за оперативний рух фондів страхових премій покладається на фінансовий відділ страховика. Служба екологічного аудиту як окрема структура страховика виконує всі роботи, пов'язані з оцінкою екологічного стану страхувальників. Збирання, накопичення, опрацювання й аналіз даних здійснює спеціальна група, на яку покладається формування інформаційного банку для успішної роботи компанії.

Механізм здійснення екологічного страхування

Механізм реалізації екологічного страхування базується на використанні системи відповідних показників. Значення показників відіграють істотну роль у виборі стратегічної довгострокової орієнтації відносин страховика і страхувальника, бо від них залежить вирішення багатьох організаційних питань.

Основними показниками, які відображають якість функціонування страхової системи, є:

- перелік об'єктів та їх груп, які входять до страхового поля страховика з обов'язкового і добровільного страхування;
- ставки страхових премій для кожного об'єкта за видами ризику;
- імовірність аварій на об'єктах та їх групах;
- фактична і можлива тяжкість екологічних наслідків економічного збитку, що завдається залповим забрудненням навколишнього середовища;
- страхові суми;
- суми страхового відшкодування при настанні страхової події;
- показники фінансової усталеності операцій з екологічного страхування.

Одним із базових показників є ставка страхової премії (страховий тариф). *Страхові тарифи* – це, як уже зазначалося, ставки страхових платежів з одиниці страхової суми за певний період.

Періодом, прийнятим за основу для встановлення тарифів, слугуватиме один рік. Основна частина тарифної ставки створює фонд виплати страхового відшкодування (нетто-ставка). Інша – покриває видатки, пов'язані зі здійсненням страхування, і формує дохідну частину страхування.

Страховий тариф в екологічному страхуванні має визначатися такими чинниками:

- види ризику, які охоплені страхуванням;
- ступінь екологічної небезпеки виробництв на підприємствах, які входять до страхового поля; він враховує як імовірність аварії, так і тяжкість можливих наслідків.

Якщо види ризику, наприклад, обмежуються атмосферним забрудненням, то до чинників, які впливають на розмір тарифів, слід віднести масу можливого залпового викиду забруднюючих речовин. З цією метою рекомендується користуватися показником приведеної маси забруднювачів, що враховує клас небезпеки інгредієнта. Імовірнісний ступінь тяжкості наслідків знаходиться в прямій залежності від загального залпового викиду, складу реципієнтів забруднення та експозиції впливу, які, у свою чергу, визначаються не тільки виробничими, але й соціально-економічними, природними, кліматичними та іншими умовами. Тому ставку страхового платежу з метою диференціації відповідно до цих умов варто встановлювати в певному діапазоні. За допомогою цього діапазону слід відобразити різницю в складі реципієнтів забруднення, а також інші чинники, крім маси викидів. Такі межі обґрунтовуються тим, що структура реципієнтів в умовах міста, яка враховується при розрахунку збитку за допомогою коефіцієнта, змінюється незначною мірою.

Розкид (від мінімуму до максимуму) середнього значення коефіцієнта залежно від місця розташування підприємства згідно з розрахунковими роботами, проведеними в Донецьку та інших великих містах України і Росії, становив не більше ніж 1,6 рази. З урахуванням кліматичних та інших умов різних міст цей розкид доцільно збільшити до двох разів. Причому для найбільш вдало розташованих об'єктів ставка повинна дорівнювати шести, а для об'єктів, розташованих у найбільш населених районах – 12. Водночас з метою удосконалення страхового процесу, стимулювання підприємств до зниження екологічного ризику та маси аварійних забруднень, а також здійснення заходів превентивного характеру передбачає можливість використання відповідних поправкових коефіцієнтів.

Страхова премія визначається через добуток страхових тарифів та обсягу застрахованої відповідальності. Сума, на яку застрахована відповідальність, визначається в обов'язковому страхуванні в розмірі, що не перевищує величини ймовірного збитку. З огляду на те що система екологічного страхування покликана вчасно реагувати на претензії третіх осіб щодо відшкодування збитку від аварійного забруднення, доцільно в кожному конкретному регіоні визначити принаймні мінімальну частину збитку, що повинна бути обов'язково відшкодована. Природно, на період становлення системи екологічного страхування варто орієнтуватися на мінімальну встановлену суму відшкодування. До повного відшкодування збитку страховиком (за умови страхування відповідальності за весь можливий збиток), на наш погляд, вдаватися не слід, адже це буде стримувати зацікавленість страхувальника в зниженні ступеня ризику.

У добровільному страхуванні сума, на яку застрахована відповідальність, нічим не обмежується. Однак не слід допускати, щоб така сума перевищувала можливі наслідки аварійного забруднення. Це пояснюється тим, що система екологічного страхування повинна інтегруватися в механізм регулювання природокористування всіма своїми функціональними напрямками. Наприклад, служба екологічного аудиту повинна розробляти й налагоджувати механізм оцінки наслідків страхових випадків. Надалі страхувальник і страховик визначають свої відносини на умовах взаємної угоди.

Розмір виплат відшкодувань не залежить від початкового капіталу, кількості страхувальників і, відповідно, суми страхових платежів, а також можливості перестраховання в інших страховиків. Сума страхових відшкодувань як один із важливих показників страхування повинна обґрунтовуватися, насамперед, розмірами збитку в тій його частині, в якій визначений договірний розмір застрахованої відповідальності. Вона встановлюється звичайним у страховій справі способом, де в розрахунках використовуються дані про фактичні страхові випадки і значення сум, на які застрахована відповідальність. Ці показники визначаються за кожним об'єктом страхового поля або групами об'єктів пріоритетного для екологічного страхування ряду підприємств.

Найбільш важливим для роботи страховика є показник фінансової усталеності операцій страхування. Він відбиває потенційну прибутковість страхової справи компанії, її можливості в страхуванні. Цей показник використовується в плануванні

страхової діяльності. Особливо він необхідний тоді, коли страхуванням охоплюються все нові і нові види ризику. Як показник фінансової стійкості операцій страхування звичайно використовується максимально припустиме значення збитковості страхових сум на кожні сто гривень, що розраховується за певний період. Показник фінансової стійкості страхових операцій за групами об'єктів слід визначати за формулою:

$$K_{yc} = \sigma_a / \sum C_{ni} \cdot \gamma_{ni} \cdot K_{ni} \cdot n_i, \quad (11.5)$$

де σ_a – імовірнісне відхилення суми страхового відшкодування від суми страхових платежів за групами об'єктів; C_{ni} – сума, на яку застрахована відповідальність за збиток за кожним об'єктом страхового поля; γ_{ni} – ставка страхової премії (страховий тариф); K_{ni} – поправковий коефіцієнт страхового тарифу; n_i – кількість застрахованих об'єктів в рамках групи; $i = 1, 2 \dots, n$ – об'єкти страхового поля, що належать до кожної групи.

Значення показника σ_a визначається за формулою:

$$\sigma_a = \sum C_{ni} [n \cdot p(1 - p)]^{1/2}, \quad (11.6)$$

де n – кількість об'єктів у групі; p – імовірність аварій за групою об'єктів.

Показник фінансової усталеності операцій екологічного страхування, що дорівнює, наприклад, 0,1, означає: для об'єктів групи страхові операції лише один рік із десяти будуть для страховика нерентабельними.

Механізм стягнення платежів і виплати відшкодувань при настанні страхової події реалізується за допомогою звичайної схеми руху коштів на банківських рахунках страхових фондів.

У масштабах України першочерговими об'єктами екологічного страхування є підприємства вуглевидобувної, переробної, хімічної, металургійної і газової промисловості, об'єкти залізничного, трубопровідного транспорту. Першочерговими регіонами, де необхідне впровадження екологічного страхування, є території з найбільшим зосередженням зазначених джерел підвищеної екологічної небезпеки і найбільш уразливим реципієнтним складом граничних з об'єктами територій.

Підходи до визначення ступеня екологічної небезпеки (екологічного ризику) підприємств ілюструють достатню складність і трудомісткість цього процесу. Нормативна база для таких розрахунків тільки починає створюватися. Значного часу і зусиль вимагає розробка багатофакторних моделей кожного з підприємств, які підвладні ризику техногенних аварій і катастроф.

Для спрощення визначення показника екологічного ризику, одержання його усереднених значень, прийнятних для використання в початковому періоді становлення екологічного страхування, можна запропонувати використання трьох методів оцінки.

Перший заснований на статистичних даних про аварійні випадки за попередні роки. За допомогою відомого математичного апарату, на основі статистичних даних одержується ймовірнісне значення ризику аварійного залпового забруднення, а також середньостатистичні дані про тяжкість наслідків аварій. Такі розрахунки дозволяють екстраполювати знайдені характеристики, а потім ранжувати екологічно небезпечні об'єкти за критерієм імовірності аварій і тяжкості наслідків. Ступінь екологічного ризику, що вимірюється ймовірністю виникнення аварійного випадку на об'єкті і збитком, далі безпосередньо використовується у визначенні основних показників системи страхування.

Другий підхід полягає у використанні методу експертних оцінок. Експертна оцінка потенційного рівня екологічної небезпеки є результатом опитування думок експертів з приводу впливу різних залучених ними факторних ознак на розмір імовірних наслідків, їх тяжкість та імовірність аварій.

Експертну оцінку слід здійснювати у кілька етапів – залежно від особливостей і потужностей виробництв підприємств та масштабів можливих наслідків. На першому етапі слід націлити увагу на розміщення кожного з чинників ризику настання аварійної події за рангом. Після того як тим чи іншим шляхом знайдено головну (або головні) факторну ознаку, що впливає на ступінь екологічного ризику (наприклад, ступінь зносу устаткування у відсотках), процедура ранжування повторюється, але з метою визначення ступеня екологічної небезпеки кожного підприємства за виділеною факторною ознакою порівняно з іншими, які залучаються до системи оцінки.

У випадку значної розбіжності думок експертів необхідна більш глибока деталізація чинника або залучення більшої кількості експертів.

На другому етапі необхідно визначити ступінь відповідності кожного з чинників ризику тяжкості можливих наслідків у конкретних умовах регіону. При цьому вирішується завдання розміщення в системі страхування відповідальності рівнів тяжкості наслідків, які слід враховувати у визначенні екологічної небезпеки об'єкту, за рангом.

На третьому етапі мають бути отримані експертні дані про ймовірність аварій на об'єктах (їх групах) з урахуванням комплексних оцінок стану цих об'єктів.

Найбільш вагомими факторними ознаками є:

- рівень технології, техніки й організації праці;
- знос устаткування, у тому числі очисного;
- вибухо- і пожежонебезпечність виробництва;
- розміщення об'єкта;
- кваліфікація персоналу та умови праці;
- склад можливих забруднювачів.

Склад експертів варто формувати за принципом незалежності та на умовах рівної участі зацікавлених сторін.

Третій підхід до оцінки екологічної небезпеки виробничих об'єктів ґрунтується на співвідношенні величин аварійного і звичайного фонового забруднення. У цьому випадку слід вести розрахунки в інших напрямках. У першому напрямку встановлюється відсоткове співвідношення приведених мас викидів. У другому – співвідношення встановлюється за сплесками приземних концентрацій. Другий напрямок дозволяє до страхових подій включити факт непередбаченої спільної дії виробничих, кліматичних та інших чинників, які викликають перевищення середніх значень коливань концентрації в приземному прошарку. Показник ступеня екологічної небезпеки об'єкта є одним із найважливіших у системі показників, які характеризують та відображають весь процес екологічного страхування.

Екологічна сертифікація

З метою контролю за якістю виробленої продукції, за дотриманням норм і вимог екологічної безпеки в процесі виробництва, запобігання шкідливого впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей вводиться система екологічної сертифікації. **Сертифікат** – це посвідчення на якість продукції, сировини, товару, технології виробництва і т.д.

Екологічна сертифікація може проводитися в обов'язковому і добровільному порядку. Відповідно до чинного законодавства¹, сертифікація продукції здійснюється уповноваженими на те органами з сертифікації – підприємствами, установами і організаціями – з метою:

---

¹ Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 27. – С. 289).

- запобігання реалізації продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища;
- сприяння споживачеві в компетентному виборі продукції;
- створення умов для участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Обов'язковій сертифікації в національній системі УкрСЕПРО підлягають об'єкти, що згідно з чинним законодавством повинні відповідати вимогам з охорони навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки й збереження біологічного різноманіття.

Добровільній сертифікації можуть бути піддані інші об'єкти з урахуванням сформованої міжнародної практики відповідно до нормативних і законодавчих актів.

Об'єктами обов'язкової екологічної сертифікації є:

- системи управління охороною навколишнього середовища, регламентовані міжнародними стандартами, що розробляються в технічному комітеті ISO/TC207 «Управління охороною навколишнього середовища», у роботі якого Україна бере участь;
- продукція, шкідлива для навколишнього середовища, у тому числі озоноруйнівні речовини й продукція, що їх містить, передбачувані до ввезення і вивезення з України, а також товари, звезені на її митну територію;
- екологічно шкідливі технології, у тому числі ті, що ввезені на митну територію України і використовуються на промислових і дослідно-експериментальних об'єктах підприємств і організацій оборонних галузей промисловості;
- відходи виробництва й споживання, у тому числі небезпечні й інші відходи, які є об'єктом транскордонного перевезення, а також діяльність у сфері поводження з відходами;
- види тварин і рослин, їх частини або деривати, що підпадають під дію Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які знаходяться під загрозою зникнення та здобуваються у відкритому морі суднами під прапором України.

У разі позитивних результатів перевірки органи із сертифікації видають заявникам екологічні сертифікати встановленого зразка й дозвіл на право маркування об'єктів сертифікації екологічним знаком відповідності.

З метою визначення впливу підприємств на навколишнє середовище і контролю за дотриманням природоохоронних норм і правил у процесі господарської діяльності розробляється **екологічний паспорт** (сертифікат) підприємства – нормативно-технічний документ, у якому міститься інформація про використання природних

ресурсів і визначається вплив виробництва на навколишнє середовище. Екологічний паспорт розробляє власник підприємства за рахунок власних коштів, затверджує його керівник.

Узгоджений з органами місцевого самоврядування і природоохоронними органами, екологічний паспорт підлягає реєстрації. Основу екологічного паспорта становлять узгоджені і затверджені показники виробництва, розрахунки ГДВ і ГДС, дозволи на природокористування (*ліцензії*), паспорти пило-, газо- і водоочисних споруд, статистична звітність, результати інвентаризації джерел забруднення, нормативно-технічні документи тощо. Екологічний паспорт доповнюють і коригують при зміні технології виробництва, заміні устаткування.

Екологічний паспорт складається з таких розділів:

- 1) загальні відомості про підприємство;
- 2) природно-кліматична характеристика району розташування підприємства;
- 3) відомості про технологію виробництва;
- 4) сертифікат на сировину;
- 5) характеристика земельних ресурсів і ділянки, на якій розташоване підприємство;
- 6) характеристика викидів в атмосферу;
- 7) характеристика відходів виробництва;
- 8) розміщення відходів виробництва;
- 9) характеристика екологічної діяльності підприємства, у тому числі:
  - витрати на природоохоронні заходи;
  - платежі за викиди і скиди;
  - платежі за використання природних ресурсів.

Подібні екологічні паспорти (сертифікати) розробляються на окремі види природних ресурсів, готову продукцію виробництва, на технологію виробничого процесу. З метою обліку природних ресурсів складаються також кадастри.

Система сертифікації набуває особливого значення в наш час – час становлення ринкових відносин, час інвестицій, час широкого міжнародного співробітництва. Ринкові механізми і використання системи екологічної сертифікації та ліцензування створюють підґрунтя для розвитку нових напрямків економічної діяльності в галузі природокористування, таких, як екологічний маркетинг, екологічний менеджмент та екологічний аудит.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль відіграє система ліцензування в забезпеченні охорони природи і раціонального використання природних ресурсів?
2. Перелічіть об'єкти екологічного ліцензування та охарактеризуйте особливості здійснення цієї діяльності.
3. Екологічні ризики і методи запобігання їм.
4. Мета і основні принципи здійснення екологічного страхування.
5. Поясніть порядок здійснення екологічного страхування.
6. Що таке екологічний паспорт?
7. Запропонуйте структуру екологічного паспорта відомого вам об'єкта.

Теми для дискусій

- Особливості використання системи ліцензування в ринкових умовах.
- Проблеми і можливості сертифікації продукції АПК.

Екологічна безпека, експертиза та екологічна оцінка проектів

- Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки
- Екологічна експертиза

Екологічна безпека та гарантії екологічної безпеки

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Гарантом екологічної безпеки населення є комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Підприємства, установи й організації зобов'язані додержувати вимоги екологічної безпеки при розміщенні, проектуванні, будівництві, введенні в дію нових або реконструкції діючих підприємств, споруд, при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, отрутохімікатів, при експлуатації й обслуговуванні транспортних засобів. Спеціальні умови екологічної безпеки також існують щодо військових, оборонних об'єктів.

Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів мають здійснюватись з урахуванням *екологічної ємності території*, додержання вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. На підприємствах, що стають до ладу, слід передбачити вловлювання, утилізацію, знешкодження шкідливих речовин і відходів або їх повну ліквідацію, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей. Підприємства, окремі виробництва, діяльність яких пов'язана зі шкідливим впливом на довкілля, обов'язково повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також

приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин.

Ця особливість розташування господарських об'єктів пов'язана з використанням специфічних властивостей навколишнього природного середовища, що можуть бути визначені як різновид природного ресурсу. **Біоресурсний потенціал території** – здатність навколишнього природного середовища до самоочищення, а відповідно, й до сприйняття без негативних наслідків певної кількості відходів (викидів, скидів) або спроможність витримати без ушкодження інші антропогенні навантаження, які будуть зумовлені розвитком господарської діяльності в даному регіоні.

У такому разі важливим є використання *критерію сталого розвитку*. Він визначається як критерій справедливого розподілу ресурсів між нинішнім та майбутніми поколіннями. Мається на увазі, що використання ресурсів одним поколінням не повинне перевищувати обсягів, які забезпечили б, принаймні, збереження досягнутого рівня добробуту. Саме цей критерій покладений в основу концепції сталого розвитку – такого розвитку (техніки, технології та суспільних відносин), який не вступає в протиріччя з правом майбутніх поколінь на задоволення своїх власних потреб.

Необхідно суворо дотримуватись спеціальних правил охорони земельних і водних ресурсів під час транспортування, зберігання і застосування отрутохімікатів, мінеральних добрив, пестицидів та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними навколишнього середовища та продуктів харчування. Підприємства у своїй діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших шкідливих фізичних впливів на навколишнє середовище і здоров'я людей у населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах.

Рішенням Верховної Ради України окремі території держави можуть оголошуватись зонами екологічної катастрофи, зонами підвищеної екологічної небезпеки чи належати до інших категорій зон надзвичайних екологічних ситуацій. *Зонами екологічної катастрофи* оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стійкі або незворотні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на них населення і ведення господарської діяльності. *Зонами підвищеної екологічної небезпеки* оголошуються території, де внаслідок діяльності людини або руйнівного впливу

стихійних сил природи виникли тривалі негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що ставлять під загрозу здоров'я людини, збереження природних об'єктів і обмежують ведення господарської діяльності.

Екологічні вимоги до виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, захоронення токсичних та інших, небезпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовин визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи і погоджуються з органами охорони здоров'я та органами Міністерства екології і природних ресурсів України. Недотримання зазначених вище вимог створює реальну загрозу життю людини. У деяких інших країнах прийняті спеціальні законодавчі акти про екологічну безпеку (зокрема, у Російській Федерації). Це питання за своїм значенням стоїть поряд з питаннями економічної та політичної безпеки держави.

Екологічна експертиза

Екологічна експертиза – це комплексний аналіз технологій, матеріалів, устаткування, техніки, проектів, планів, прогнозів та іншої документації, який проводять висококваліфіковані спеціалісти та експерти з метою визначення відповідності поданих матеріалів чинному законодавству. Здійснюється вона на підставі Закону України «Про екологічну експертизу».

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. *Основними завданнями екологічної експертизи є:*

- визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм, будівельних норм і правил;
- оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;

- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Основні принципи екологічної експертизи:

- гарантування безпечного для життя і здоров'я людей стану навколишнього природного середовища;
- збалансованість екологічних, економічних і соціальних інтересів для врахування громадської думки;
- наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, гласність;
- екологічна безпека, територіально-галузєва доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи;
- державне регулювання;
- законність.

Об'єктами екологічної експертизи є проектна документація на будівництво нових чи реконструкцію діючих підприємств, об'єктів та впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних вимог.

Екологічній експертизі можуть підлягати:

- екологічні ситуації, що склалися в окремих регіонах;
- діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- технології;
- технічні засоби;
- проектні рішення та програми розвитку;
- продукція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші екологічні експертизи. Висновки *державної експертизи є обов'язковими* для виконання. Висновки *громадської експертизи* мають рекомендаційний характер. *Граничні строки проведення державної екологічної експертизи* мають рекомендаційний характер.

Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи об'єктів:

- 1) групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів, установ чи органами Міністерства екології та природних ресурсів України – до 54 календарних днів з продовженням у разі необхідності до 60 днів, а у виняткових випадках – до 120 днів;

- 2) спеціально створеними міжгалузевими еколого-експертними комісіями чи спеціалізованими організаціями – до 90 календарних днів.

Основні етапи проведення експертизи:

- 1) оголошується замовником через засоби масової інформації зава про екологічні наслідки діяльності;
- 2) подання замовником еколого-експертним органам комплекту документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище в такому складі:
  - паспорт робочого проекту;
  - загальна пояснювальна записка;
  - генеральний план;
  - будівельні рішення;
  - кошторисна документація.

Проектно-кошторисна документація обов'язково повинна бути погоджена з органами державного нагляду. Після цього еколого-експертна комісія проводить аналітичне опрацювання матеріалів. У разі необхідності проводить натурні обстеження. Потім узагальнює окремі експертні дослідження і готує висновки екологічної експертизи та подання їх зацікавленим органам. *Висновки екологічної експертизи* складаються зі вступної (протокольної), констатуючої (описової) та заключної (оціночно-узагальнюючої) частин.

Позитивні висновки державної екологічної експертизи після затвердження їх Міністерством екології та природних ресурсів України (або його органами на місцях) є підставою для відкриття/припинення фінансування проектів, програм чи діяльності. Без позитивних висновків державної екологічної експертизи реалізація проектів чи діяльності забороняється.

Питання для самоконтролю

1. Принципи екологічної безпеки.
2. Проаналізуйте можливі об'єкти впливу на стан навколишнього природного середовища з числа відомих вам і можливі наслідки екологічно небезпечних ситуацій.
3. Які екологічно небезпечні для сільського господарства техногенні процеси ви знаєте? Запропонуйте методи запобігання небажаним наслідкам.
4. Мета і основні принципи здійснення екологічної експертизи.
5. Що є об'єктом екологічної експертизи?

6. Які види екологічної експертизи ви знаєте?
7. Поясніть порядок здійснення екологічної експертизи. Запропонуйте порядок проведення експертизи засобів хімізації для АПК.
8. Порівняйте питання, розглянуті в цій темі, з питаннями, винесеними для обговорення до теми 2. Зробіть висновки щодо комплексного розв'язання проблем екологічної безпеки.

Правове забезпечення охорони навколишнього середовища

- Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства
- Структура екологічного законодавства України
- Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України

Багато хто з нас впевнений, що в цьому доброму старому світі отримувати блага можуть скінчитися для будь-кого. Я, наприклад, спостерігав, що всі ми отримуємо однакову кількість льоду, але багаті його мають в літню спеку, а бідні взимку.

*Бат Мастерсон,
репортер газети «Gunfighter»*

Необхідність розробки і удосконалення екологічного законодавства

Для того щоб усвідомити необхідність удосконалення екологічного законодавства, варто спробувати знайти відповідь на такі питання: чи справедливо розподілені екологічні ризики і чи справедливо розподіляються витрати, спрямовані на управління екологічними ризиками? З попередніх розділів ми можемо дійти висновку, що, хоча природоохоронну діяльність навряд чи можна назвати ефективною (оскільки вона призводить до збільшення сукупних витрат), проте чиста вигода такої діяльності для суспільства позитивна. Мається на увазі, що еколого-економічний результат природоохоронної діяльності перевищує втрати для суспільства в цілому, але це ще не означає, що всі члени суспільства отримали однакову вигоду. Хтось має непропорційно великі втрати, а хтось від цього отримує надзвичайний зиск.

Увага, яка приділяється правовому забезпеченню природоохоронної діяльності, має сенс з двох позицій – морально-етичної і прагматичної. У першому випадку етичний аспект проблеми полягає в закономірному бажанні дотримуватись принципів розподілу ризиків і вигод відповідно до соціальних норм право-

суддя. Прагнення до справедливості звичайно доповнюється прагненням до економічно ефективних дій. Прагматичний вимір підкреслює відносини між розподілом (тягарем) загальних витрат та ймовірністю, додаючи впевненості, що екологічне законодавство забезпечить справедливість у безальтернативній формі. Ті заходи, які не забезпечують справедливого розподілу, мають менше шансів на успіх, навіть коли вони спрямовані на досягнення сталого розвитку і одержання більших доходів в перспективі. Дотримання відповідних норм екологічного законодавства дозволяє визначити ресурси і вибрати такі програми дій, які спрямовані на досягнення бажаного справедливого розподілу витрат і вигод.

В економіці, як і в інших дисциплінах, норми соціального правосуддя не визначені, жодний з економічних критеріїв не бездоганний в цьому сенсі. Проте існують певні загальні механізми, які відповідають нашим вимогам. Ці механізми умовно можна поділити на дві групи – горизонтальні і вертикальні.

Принцип горизонтальності має місце, коли люди з однаковими рівнями доходів отримують однакову вигоду, незалежно від місця проживання (сільське населення чи мешканці великих міст) або соціального статусу. У тому разі, коли внаслідок забруднення атмосфери мешканці промислових районів страждають від цього забруднення більше, ніж в екологічно чистих зонах, коли вони отримують порівняно однакові доходи, принцип горизонтальності порушується. З погляду економіки цей принцип визначається звичайною умовою тотожності (коли можна поставити знак «дорівнює», порівнюючи доходи і отримані вигоди різних груп населення).

Принцип вертикальності стосується ситуації, за якої при згаданому вище порівнянні можна поставити знак «нерівності», або за умови, коли порівнюються групи населення, що мають неоднакові рівні доходів. При цьому слід враховувати, що чиста вигода може розподілятися пропорційно, прогресивно або регресивно щодо рівня доходу. Зазначені принципи можна пояснити, використовуючи схему, подану на рис. 13.1.

Згідно зі звичайною практикою регресивний розподіл чистої вигоди відносно до доходів означає тільки те, що частка населення з меншими доходами має відносно більшу частку чистої вигоди (соціальні допомоги, трансферти, медичне обслуговування), ніж ті, що отримують більші доходи. Фактично цей принцип порушує принцип вертикальності. Він існує виключно для того, щоб поліпшити соціальний статус найбідніших верств населення.

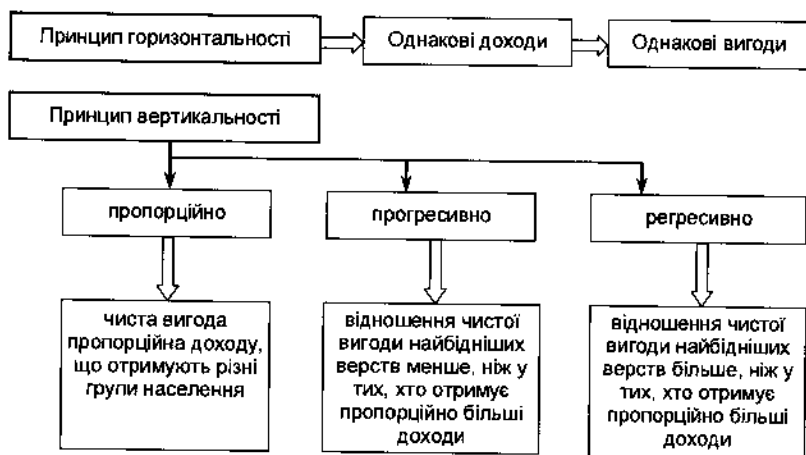

Рис. 13.1. Схема розподілу доходів і чистої вигоди – принцип горизонтальності і вертикальності

Наприклад, дослідження, проведені американськими суспільними організаціями стосовно розташування місць захоронення токсичних і небезпечних відходів, показали, що частка населення, яке отримує найменші доходи і мешкає у межах їх впливу, майже в три рази перевищує аналогічні показники в екологічно чистих регіонах. Відповідальність за порушення справедливості і виправлення такого стану речей може бути покладена на законодавство. Забруднення навколишнього середовища є іншим прикладом несправедливого розподілу екологічного тягаря. Витрати на атмосфероохоронні заходи розподіляються регресивно відносно груп населення з різним рівнем доходів, а позитивний ефект від них – прогресивно. Щодо забруднення водних ресурсів, існує аналогічна залежність, проте в даному разі більш актуальними є питання географічного різноманіття і особливостей розташування (як водних ресурсів, так і населення).

Структура екологічного законодавства України

Забезпечення сталого розвитку країни має супроводжуватися підтримкою безпечного стану навколишнього природного середовища для життєдіяльності людини. Приймаються нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних

ресурсів, охорону навколишнього природного середовища від забруднення, спрямовані на захист життя і здоров'я населення. Так, поступово складається система однорідних правових норм і правових інститутів, яка дістала назву **екологічного права**.

Законодавство в галузі регулювання відносин щодо раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і екологічної безпеки має надати розвитку правовідносин формальної визначеності, загальнообов'язковості. Воно сприяє всебічному врегулюванню та подоланню різних колізій, створює правову основу для своєчасного застосування до юридичних і фізичних осіб щодо їх юридичної відповідальності за екологічні правопорушення таких важелів:

- превентивних;
- оперативних;
- кореляційних;
- стимулювальних;
- регулятивних;
- примусових.

Первинним елементом та підставою для виникнення екологічно-правових відносин є екологічно-правові норми. *Екологічне законодавство України* виходить з того, що сучасний стан соціально-економічного розвитку в країні характеризується різким погіршенням екологічної ситуації на місцевому, регіональному і національному рівнях. Тому значна частина норм екологічного законодавства спрямована на попередження проявів екологічного ризику і небезпеки від стихійних явищ та негативного антропогенного впливу.

За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на такі три великі групи:

- 1) природоохоронні;
- 2) спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
- 3) пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів.

За юридичною силою норми поділяються на законодавчі та підзаконні.

За обсягом правового регулювання – комплексні та галузеві.

За змістом юридичних приписів – на:

- заборонні;
- попереджувальні;
- відновлювальні;
- заохочувальні;
- каральні.

Крім норм права, в екологічній сфері застосовуються також *норми процесуального характеру*.

Правові акти про охорону природи та навколишнього середовища мають спільні предмет, об'єкт, принципи, цілі та інші ознаки, які утворюють природоохоронне законодавство і поле правовідносин.

Від природоохоронних (регулювання навантаження на середовище, викиди, відходи тощо) відрізняються правові акти й норми, що пов'язані з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів. Такі правові акти і норми об'єднані в систему *ресурсного законодавства*.

Предметом екологічного права як галузі юридичної науки є дослідження екологічних проблем, норм, інститутів та екологічних правовідносин. *Об'єктами екологічного права* є навколишнє природне середовище та його елементи: земля, надра, води, ліси, атмосферне повітря, тваринний світ, природні комплекси та ін. *Суб'єкти* – юридичні та фізичні особи. Юридичною основою для екологічного права є екологічне законодавство.

Екологічне законодавство складається із загальнодержавних та галузевих актів, що регулюють споріднені суспільні відносини в екологічній сфері, а саме:

- земельне право;
- надрове право (акти про надра);
- водне законодавство;
- лісове законодавство;
- законодавство про тваринний і рослинний світ;
- атмосфероохоронне законодавство;
- законодавство про природно-заповідний фонд;
- екологічну експертизу;
- охорону навколишнього середовища.

Екологічне право також ґрунтується на принципах, що поділяються на загальноправові та спеціальні. Серед *загальноправових* розрізняють принципи народовладдя, гуманізму, соціальної справедливості, законності тощо. До *спеціальних* принципів належать такі:

- пріоритет екологічної безпеки, дотримання стандартів, нормативів і лімітів;
- гарантія екологічно безпечного середовища;
- запобіжний характер природоохоронних заходів;
- екологізація виробництва, впровадження новітніх технологій;
- збереження біорізноманіття і цілісності природних об'єктів;
- обов'язковість екологічної експертизи;

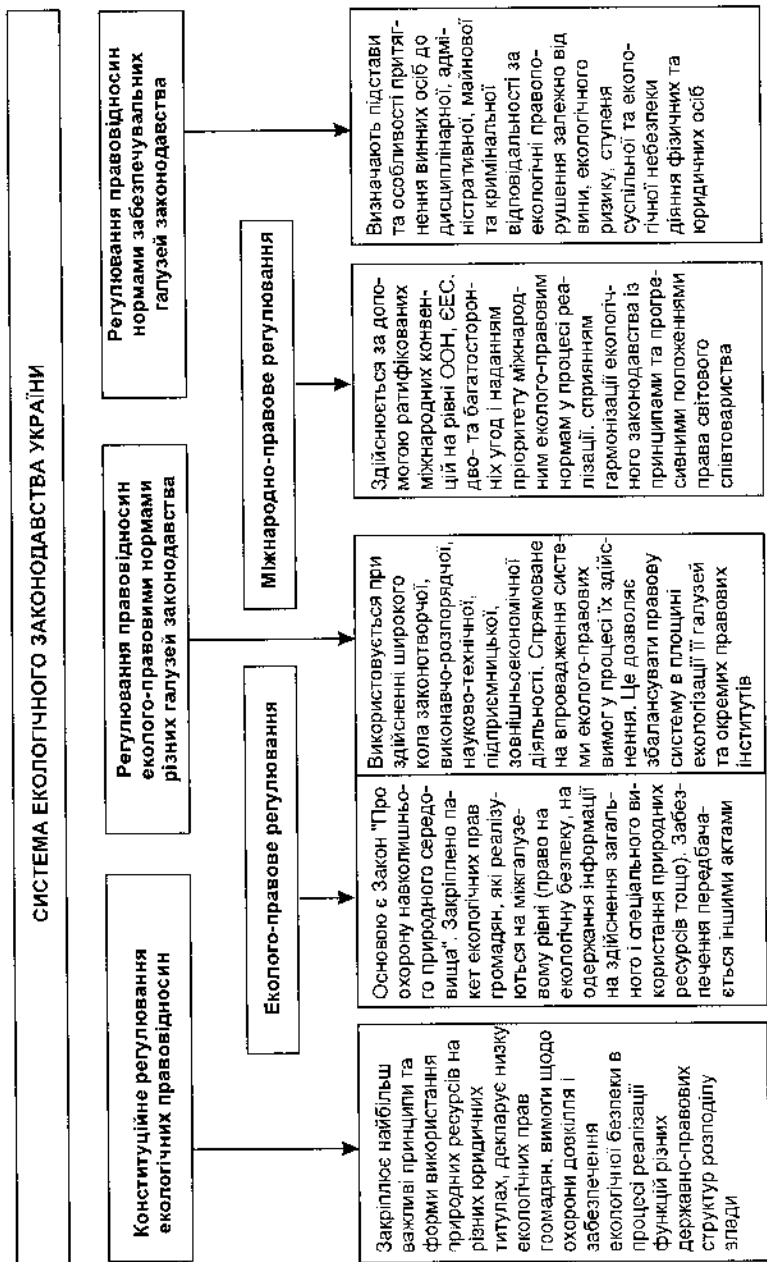

Рис. 13.2. Структура екологічного законодавства України

- науково обґрунтований рівень антропогенного впливу на довкілля;
- безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів;
- стягнення плати за забруднення, погіршення якості ресурсів, компенсація шкоди і еколого-економічних збитків;
- поєднання стимулювання і відповідальності щодо охорони довкілля;
- міждержавне і міжнародне співробітництво.

За останні роки систему національного екологічного законодавства було удосконалено. Основні блоки законодавчого та підзаконного регулювання цієї системи наведені на рис.13.2.

Конституційні основи та загальні засади екологічного законодавства і права України

Крім зазначеного вище поділу, джерела екологічного законодавства залежно від їх змісту можна класифікувати за іншими ознаками: за юридичною силою – на законодавчі та підзаконні; за суб'єктами, які їх приймають, – на акти народного законодавства (референдуми), акти органів законодавчої влади (Верховної Ради України), акти глави держави (укази і розпорядження Президента), Кабінету Міністрів України (постанови і розпорядження), акти міністерств і відомств (відомчі акти, інструкції, накази, роз'яснення тощо), акти органів місцевої виконавчої влади і самоврядування.

Широке коло питань охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів закріплене в Конституції України, а також у спеціальному розділі «Екологічна безпека» **Декларації про державний суверенітет України**. Нині питання екологічної безпеки та охорони довкілля також постають на конституційному рівні. Зокрема, **Конституцією України** передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу (ст. 13). Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. Конституція України передбачає і відповідні обов'язки суб'єктів, їх гарантії. Так, у ст. 16 встановлено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання еколо-

гічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської аварії – катастрофи планетарного масштабу – та збереження генофонду українського народу. Обов'язок кожної людини – не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані збитки. Конституцією передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної економічної зони, континентального шельфу, правовий режим надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації визначаються виключно законами України (ст. 92). Зазначені положення Конституції України становлять конституційні основи екологічної безпеки й охорони довкілля, які детальніше регулюються чинним законодавством України.

Одним з основних джерел екологічного законодавства є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. У ній передбачено повновладдя народу України, який має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, до якого належать земля, її надра, водні та інші ресурси. У розділі 7 Декларації визначені вимоги щодо екологічної безпеки громадян, використання природних ресурсів, створення національної комісії радіаційного захисту населення України, збереження генофонду народу, його молодого покоління.

Серед інших найважливіших джерел екологічного законодавства можна назвати **«Основні напрями державної політики України в галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»**, прийняті Верховною Радою України 5 березня 1998 р. Вони складаються з восьми розділів.

У першому розділі характеризується стан довкілля, стан охорони і використання окремих природних ресурсів у галузях народного господарства, визначаються економічний механізм природокористування, регіональна екологічна політика.

У другому і третьому розділах визначені основні пріоритети охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів, стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого та природно-ресурсного потенціалу.

Заходи щодо збалансованого використання та відновлення природних ресурсів передбачені *в четвертому розділі*.

У п'ятому та шостому розділах визначаються етапи й механізми реалізації програми дій в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, серед яких чільне місце посідає вдосконалення системи екологічного законодавства.

Напрямки розвитку екологічної експертизи і принципи міжнародного співробітництва визначаються у *сьомому і восьмому* розділах. Щодо екологічної експертизи, передбачається подальше удосконалення законодавчого, методичного, організаційного забезпечення та підтримка спеціалізованих організацій, а також підвищення наукової обґрунтованості, комплексності й об'єктивності висновків державної екологічної експертизи. Зазначається, що пайближчими роками слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України.

Науково-методологічною основою екологічного права є філософське вчення про взаємовідносини людини і суспільства з навколишнім природним середовищем. *Соціально-економічною основою* екологічного права є власність на природні ресурси у всіх її формах і видах, *політичною основою* екологічного права – національна та державна політика в галузі охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів.

Відповідальність за порушення природоохоронного законодавства

За здійснення правопорушень в екологічній сфері громадяни та юридичні особи несуть відповідальність (інколи її називають еколого-правовою відповідальністю). Така відповідальність є комплексним інститутом екологічного права. Підставою для застосування юридичної відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність), а для кримінальних екологічних злочинів – суспільно небезпечне діяння, яке посягає на встановлений екологічний правопорядок і за вчинення якого законодавством передбачено юридичну відповідальність.

Сутність екологічного правопорушення визначається його складом – суб'єктом (громадяни, особи без громадянства, іноземці, посадові та юридичні особи, у тому числі й зарубіжні), об'єктом (природне середовище і природоохоронна діяльність, окремі ресурсні складові і природоресурсні правовідносини, екологобезпечні норми і відносини), суб'єктивна сторона (вина правопорушника, яка може бути як навмисною, так і необережною), об'єктивна сторона (протиправність діяння, настання шкоди чи загроза її настання, причинні взаємозв'язки між ними).

За скоєні екологічні правопорушення настають такі види відповідальності:

- 1) *кримінальна* – відповідальність за екологічні злочини, яка передбачена Кримінальним кодексом України (близько 20 статей, у тому числі самовільне заняття земельної ділянки, незаконні промисли, браконьєрство, жорстоке поводження з тваринами, знищення природних об'єктів та ін);
- 2) *адміністративна* – заходи адміністративного впливу за протиправні і винні діяння (передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законодавчими актами, у тому числі правопорушення стосовно права власності на природні ресурси, земельні правопорушення – псування, забруднення, несвоєчасне повернення, надрові, водні, атмосферні, фауністичні, лісові, екологічнообезпечні правопорушення, порушення природно-заповідних та інших природоохоронних норм і правил). До цих заходів належать штрафи, вилучення об'єктів правопорушення, позбавлення права займатися спеціальною діяльністю, обмеження або припинення діяльності;
- 3) *дисциплінарна* – застосовується до осіб, які порушують екологічні вимоги під час виконання своїх посадових обов'язків;
- 4) *матеріальна (майнова або цивільно-правова)* – передбачає виконання фізичними та юридичними особами обов'язку щодо компенсації заподіяної шкоди.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте систему екологічного права та законодавства України.
2. Превентивні, оперативні і кореляційні важелі впливу щодо порушників екологічного законодавства.
3. Стимулюючі, регулятивні та примусові важелі впливу щодо порушників екологічного законодавства.
4. Норми екологічного права та норми процесуального характеру. Дайте визначення й охарактеризуйте основні з них.
5. Що таке природоресурсне законодавство?
6. Екологічне законодавство. Предмет, об'єкти екологічного права.
7. Основні принципи, на яких ґрунтується екологічне право.
8. Дайте характеристику основних природоохоронних законодавчих актів. Що таке кодифікація законодавства?
9. Основні положення Конституції України про регулювання відносин у суспільстві щодо охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів.

10. Що є основою створення системи екологічного законодавства? Поясніть співвідношення між окремими актами (всесвітні, загальнодержавні, акти відомств, місцевих органів самоврядування).
11. Основні напрямки державної політики України в галузі довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Теми для дискусій

- Мета природоохоронної діяльності і занепокоєння суспільства стосовно соціально-економічного забезпечення найбільш вразливих верств населення знаходяться у протиріччі. Тягар будь-яких спроб поліпшити стан навколишнього природного середовища обов'язково непропорційно лягає на найбільш вразливі верстви населення (*обсудіть цю тезу на семінарських заняттях*).
- Природоресурсне законодавство України та шляхи його удосконалення.
- Взаємозв'язок економіки, екології соціальної сфери та політики.

Концептуальні засади природокористування

- Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище
- Процес зростання
- Збільшення виробничих потужностей
- Технічний прогрес
- Потенційні чинники, що гальмують процес зростання

Коли б можна було обрати час народження, то якому періоду слід віддати перевагу? Під час революційних змін, коли старий світ протистоїть новому і їх можна порівнювати? Коли людство спрямовує свої зусилля на пошук спасіння і кращі сподівання в майбутньому? Коли на зміну прекрасному історичному минулому приходить багатство і нові можливості наступної ери? Нинішній час саме і є таким випадком, що поєднує в собі все перелічене, але чи знаємо ми, що робити з усім цим?

Ральф Валдо Емерсон (1873)

Економічне зростання, бідність і навколишнє середовище

У попередніх темах проаналізовані особливості навколишнього середовища – природні ресурси та шляхи розв'язання проблем і прийняття рішень. Ми дійшли висновку, що взагалі розв'язання екологічних проблем можливе, і наші політичні та економічні інститути, хоча й не без труднощів, але знаходять правильні рішення.

Далі слід розглянути питання щодо глобальної економічної системи і тих великомасштабних змін, сучасниками яких ми є. Можливо, однією з найважливіших проблем є ефективне подолання бідності, не завдаючи додаткової небезпеки деградації природного середовища для майбутніх поколінь.

Прояви бідності – суттєві причини виникнення проблем довкілля. Найвищий рівень забруднення атмосфери спостерігається

не у високоіндустріальних містах розвинених країн, як це можна було очікувати, а, скоріше, у великих містах країн з низьким рівнем доходів. Знищення лісів виникає внаслідок переміщення безземельних селян у пошуках нових ділянок для обробітку. Ерозія є наслідком залучення в сільськогосподарський обіг ерозійно небезпечних земель найбільш біднішими верствами населення з метою виживання. Ефективне вирішення цих екологічних проблем, пов'язаних з діяльністю людини, вимагає підвищення життєвого рівня.

Традиційно це відбувалося шляхом економічного зростання¹. Єдиною моделлю розвитку слабозрозумітих країн є подальше економічне зростання, що супроводжується розвитком промислових країн. Наскільки така модель відповідає дійсності?

Існує два погляди щодо цього питання. Відповідно до *beyond the limits* (за межами зростання) вважається, що постійне (експоненціальне) зростання на глобальному рівні відбувається доти, доки не будуть досягнуті фізичні межі (вичерпані фізичні можливості). На той час глобальна економіка вичерпає основні ресурси і виникне криза подальшого розвитку. У цьому разі економічне зростання є джерелом проблем, які не можуть бути вирішеними. Тільки шляхом впровадження безпосереднього контролю за процесами зростання можливе здійснення екологічної політики. Жоден інший напрямок, у тому числі й охарактеризований у попередніх темах комплекс, що розглядається нами як «політика довкілля»², неспроможний реально запобігти екологічній кризі.

Однак Юліан Саймон (*Simon, Julian L.* – автор оптимістичної моделі глобального розвитку) припускає перспективу подальшого тривалого розвитку в напрямку поступового зменшення темпів зростання, що з часом мають наблизитися до нульової позначки. У такому випадку, не завдаючи значної шкоди, економічний розвиток забезпечить добробут майбутнім поколінням. Саймон вбачає, що економічне зростання призведе найбільш бідні країни

---

¹ Герман Далі розрізняє розвиток і зростання. Термін «розвиток» пропонується вживати, характеризуючи якісне поліпшення добробуту, а «зростання» – стосовно фізичного збільшення обсягів випуску товарів і послуг. Вони взаємопов'язані, але в жодному разі не є синонімами. Теоретично можливе зростання без розвитку і розвиток без зростання, але історично ці дві категорії завжди поєднані.

² Термін, що вживається в даному випадку, має три виміри політики: *polity* – державні установи, управління, заклади; *polittics* – взаємозв'язки органів влади і громадськості, інтереси, суспільні процеси; *policy* – плани, програми, політичний зміст (*прим. авт.*).

«третього світу» до нескінченної бідності. Отже, який з поглядів на майбутнє є правильним?

Вивчаючи традиційні підходи щодо економічного зростання та напрямків подальшого розвитку, необхідно почати з розуміння того, що успіх моделі чи її невиправданість є наслідком подолання бідності. Ми починаємо з визначення, що таке економічне зростання і яким чином на нього впливає зростання дефіцитності природних ресурсів та витрат на охорону довкілля. Усвідомлення цих процесів дозволить охарактеризувати зміни темпів зростання, що відбуваються в економіці високорозвинених країн та спрогнозувати, на що слід очікувати в майбутньому.

Наступний крок – дослідження взаємозв'язків між економічним зростанням і розвитком. Чи збільшився добробут середнього громадянина в розвинених країнах завдяки зростанню? Можливо, має місце лише збільшення обсягів виробництва і споживання товарів. У такому разі, чи не слід розуміти під економічним зростанням приховане зростання гостроти наявних проблем, що свідчить про відповідне зниження життєвого рівня?

Доля середнього громадянина не завжди проливає світло на долю найбідніших верств населення. Погляньте на те, як найбідніші почувалися під час стрімкого економічного зростання? Чи відповідає дійсності метафора Джона Кеннеді, що «під час великих припливів усі кораблі знімаються з мілини» («*A rising tide lifts all ships*»)? Можливо, великі припливи залишають ще більше людей «на мілині»?

У той час, як історичний досвід промислових держав підтверджує наведену теорію, для країн «третього світу» вона не може бути очевидною. Якою мірою економічне зростання забезпечує вирішення пригломшуючих проблем бідності, якими буквально «інфіковані» ці країни? Які перешкоди існують для підвищення рівня життя в країнах «третього світу» і для всього суспільства в цілому?

Процес зростання

Природа процесу. Яким чином відбувається економічне зростання? Воно відбувається головним чином у двох напрямках: шляхом збільшення витрат факторів виробництва, таких, як капітал, робоча сила, енергія тощо, або шляхом збільшення продуктивності цих ресурсів унаслідок технічного прогресу. У першому випадку враховується стан виробничого потенціалу

(екстенсивне зростання), у другому – стан технології виробництва (інтенсифікація виробництва). Перше з названих джерел зростання з метою збільшення обсягів продукції спирається на виробничий потенціал, у той час як друге – на удосконалення самого процесу виробництва.

Збільшення виробничих потужностей

Темпи зростання, яке відбувається шляхом екстенсивного збільшення виробничих потужностей, забезпечуються головним чином завдяки двом економічним концепціям, які одержали назву «ефект масового виробництва», так званий позитивний ефект масштабу виробництва (*economies of scale*), і закону спадної віддачі (*law of diminishing returns*).

Ефект масштабу стосується зростання масштабів виробництва (за рахунок чого в довгостроковому періоді фірма скорочує середні витрати на виробництво), залучення додаткових факторів виробництва відбувається в рівних пропорціях.

Закон спадної віддачі характеризує ситуацію, за якої до постійного ресурсу у виробництві додаються послідовно певні обсяги змінного ресурсу (при цьому граничний продукт змінного ресурсу скорочується). Цей закон встановлює взаємозв'язки між обсягами виробництва (*input*) і випуском продукції (*output*).

Можна пояснити ці визначення, використовуючи так звану виробничу функцію. **Виробнича функція** є математичним виразом відношення між обсягами залучених до процесу виробництва ресурсів (факторів виробництва) на вході і випуском продукції на виході. Тобто за допомогою виробничої функції визначається такий максимальний обсяг випуску продукції, який фірма може здійснити при конкретних обсягах витрат ресурсів – факторів виробництва. У загальному вигляді виробнича функція може бути записана так:

$$Y = f(K, L, E, M), \quad (14.1)$$

де Y – обсяги випуску продукції (*yield, output*); K – капітал (*capital*); L – праця (*labor*); E – енергія (*energy*); M – матеріальні ресурси (*materials*) або будь-які інші ресурси, що використовуються у виробництві.

Наведене рівняння фіксує той факт, що обсяги виробництва (*output*) пов'язані функцією f з ресурсами, які використовуються

(input). Для того щоб більше дізнатися про особливості інтенсивного зростання, необхідно більше зрозуміти виробничу функцію f (функціональну залежність).

Припустимо, що використання факторів буде збільшене у λ разів, за рахунок чого спостерігатиметься збільшення виробництва на іншу сталу величину θ . Таким чином:

$$\theta Y = f(\lambda K, \lambda L, \lambda E, \lambda M). \quad (14.2)$$

Якщо $\lambda = \theta$, то вважається, що функція f свідчить про постійний масштаб віддачі. Якщо $\lambda < \theta$, то це свідчить про зростання масштабу віддачі (тобто зміна кількості використаних факторів у λ разів призводить до зміни обсягів виробництва більше, ніж у λ разів).

Закон спадної віддачі пояснює, що відбувається, коли залучення деяких, але не всіх факторів виробництва збільшується. Припустимо, що всі фактори виробництва, крім капіталу, фіксовані. А використання капіталу рівномірно зростає в часі. Відповідно до цього закону кожне наступне збільшення використання одиниці капіталу буде врешті-решт супроводжуватися зменшенням кількості додаткової продукції, яка припадає на цю одиницю капіталу (граничний продукт).

Технічний прогрес

Як джерело технічного зростання, технічний прогрес спрямований на більш ефективне та раціональне використання ресурсів виробництва. Разом із технічним прогресом економічне зростання може відбуватися навіть без збільшення обсягів використання факторів виробництва, лише внаслідок більш раціонального використання тих, що вже залучені товаровиробниками. Наприклад, новітні технології дозволяють економити енергію (енергозберігаючі технології) або зменшити використання сировини для виробництва продукції (ресурсозберігаючі технології).

Макроекономічна модель, яка розкриває функціональну залежність обсягів виробництва від використовуваних виробничих факторів, має назву *виробничої функції Кобба – Дугласа*. Розроблена в 1928 р., ця найпростіша модель розглядала залежність обсягів виробництва лише від кількості використаного капіталу і праці. Статистичною базою для розрахунків були використані динаміка фізичних обсягів продукції, розмір основного капіталу, кількість відпрацьованих людино-годин робочого

часу впродовж 1899–1922 рр. Вченими було отримано таке рівняння:

$$Y = AK^\alpha L^\beta,$$

де Y – обсяг виробництва, K – капітал, L – праця, A – коефіцієнт масштабності, α і β – коефіцієнти еластичності обсягів виробництва на 1% приросту відповідних факторів.

За умови що $\alpha + \beta = 1$, функція набувала такого значення:

$$Y = 1,01K^{1/4}L^{3/4}.$$

З цього випливає, що зростання витрат праці на 1% розширює масштаби виробництва у три рази більше, ніж зростання витрат капіталу на 1%.

Насправді ж джерелами національного доходу є не тільки праця і капітал, але й земля, енергія, матеріальні ресурси, науковий прогрес, підприємницькі здібності. Таким чином, виробничу функцію Кобба – Дугласа можна подати у вигляді:

$$Y_t = A e^{rt} K_t^{\alpha_1} L_t^{\alpha_2} E_t^{\alpha_3} M_t^{\alpha_4},$$

де K, L, E, M – капітал, праця, енергія, матеріальні ресурси відповідно, $A, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, r$ – константи; t – враховує фактор часу і відповідні зміни за рік.

Це рівняння можна трансформувати таким чином:

$$\frac{\dot{Y}}{Y} = r + \alpha_1 \frac{\dot{K}}{K} + \alpha_2 \frac{\dot{L}}{L} + \alpha_3 \frac{\dot{E}}{E} + \alpha_4 \frac{\dot{M}}{M}.$$

Отже, темпи зростання виробництва і, відповідно, сукупного випуску є сумою вагових відношень зростання витрат усіх факторів плюс r (коефіцієнт, який можна визначити як вплив науково-технічного прогресу).

Потенційні чинники, що гальмують процес зростання

Історично так склалося, що і збільшення обсягів використання факторів виробництва, і технічний прогрес мали однаково велике значення для економічного зростання. Однак це не означає, що вони автоматично забезпечуватимуть зростання і в майбут-

ньому. Тому є багато застережень, виходячи з екстраполяції історичного досвіду на майбутнє.

Зменшення кількості ресурсів. З часом потоки факторів виробництва не залишаються стабільними. Приріст населення значно знизився в багатьох країнах, що позначається на зменшенні робочої сили, а можливо, і призведе до зупинки приросту цього фактору виробництва (для країн з перехідною економікою ми спостерігаємо навіть аномальні тенденції). Зростання в результаті залучення праці зменшується і буде зменшуватися в подальшому.

Вартість матеріальної сировини і енергії, здається, суттєво зростає і в наш час. Товаровиробники відповідають на це скороченням використання цих ресурсів, що зменшує їх внесок у процес зростання.

Капітал відігравав і відіграє головну роль у процесі виробництва. Можна передбачити, що і в майбутньому його роль також буде значною. Робітники завдяки залученню додаткового капіталу отримують більш продуктивніше обладнання, що, у свою чергу, збільшує продуктивність праці.

Капітал зруйнував бар'єри щодо обмеження людських можливостей, відкривши перспективи для економічного зростання. З появою бульдозера людина більше не обмежена тільки своїми фізичними можливостями як землекоп. Розміри ринку, що були обмежені можливостями доставки товарів з використанням ручних колясок або коней, стали безмежними завдяки залізниці і мережам транспортного сполучення. Обмеження можливостей корпоративного управління, що обумовлювались значними обсягами інформації, кількістю і якістю відповідних розрахунків, оскільки використовувались паперові носії, значна кількість різного роду паперових записів із появою комп'ютера зруйновані. Комп'ютерні технології відкрили постійний доступ до будь-якої інформації та ще й можливості надавати її у найбільш зручному форматі.

Хоча капітал – поновлюваний актив, деякі непрямі обмеження також можуть зменшити його роль у майбутньому, а саме:

- капітал не може бути абсолютним замінником для інших факторів;
- капітал забезпечується інвестиціями, збільшення яких також обмежене в часі;
- зростання капіталу повинно стимулюватися.

Розглянемо кожне з цих обмежень. Здатність капіталу підтримувати сталі темпи зростання полягає у його властивості до

заміщення тих факторів, залучення яких у процес виробництва є обмеженим. Аналізуючи обмеженість природних ресурсів, ми звертали увагу на те, що існує еластичність попиту як для факторів (ресурсів) – замінників, так і на товарному ринку. При цьому якщо коефіцієнт еластичності дорівнює 1 або більше, зростання не припиняється.

Розглянемо перший варіант заміни – між капіталом і працею. Оскільки приріст населення зменшується, зменшується і забезпеченість трудовими ресурсами (робоча сила). Темпи економічного зростання завжди перевищували темпи зростання пропозиції праці, що пояснюється властивістю капіталу замінювати якусь частку праці. Більшість дослідників доходить висновку, що завдяки цьому скорочення пропозиції робочої сили само по собі не є обмеженням для виробництва.

Виникають певні труднощі щодо можливостей капіталу бути замінником інших факторів виробництва. Наприклад, не існує єдиної думки стосовно коефіцієнта еластичності ($0 < E_s \leq 1$; $E_s > 1$) для капіталу – замінника природних ресурсів. Для різних галузей економіки коефіцієнт виявляється різним.

Заміна енергії капіталом навіть більш проблематична. Досліджений взаємозв'язок «енергія – капітал» свідчить, що вони є швидше компліментарними (доповнюють один одного), ніж субститутами (замінниками). Разом вони є замінниками для праці і природних ресурсів і не замінюють один одного.

Виникає одне цікаве питання: чи будуть в майбутньому енергія і капітал компліментарними? Це особливо важливо з погляду взаємозв'язків між використанням енергоресурсів (нафти, газу, вугілля) і глобальним потеплінням клімату. Якщо відповідь позитивна, то це означає, що скорочення подальшого використання енергоресурсів супроводжуватиметься і зменшенням частки капіталу (!).

І все ж таки деяке заміщення енергії капіталом можливе. Уже сьогодні відомі енергозберігаючі технології та обладнання (кондиціонери і системи опалення), що управляються комп'ютерами. Вкладаються додаткові інвестиції й у сферу нетрадиційної енергетики, що дозволяє заощадити енергоресурси і використати їх на інші потреби.

Для такої галузі, як транспорт, заміна енергії капіталом менш очевидна, але це не означає, що такої можливості взагалі не існує. Для багатьох великих міст велосипедний транспорт має переваги перед авто. Певною мірою сучасні засоби зв'язку, комп'ютерні технології також є замінником для транспорту. Усе

більше людей нині мають таку можливість – працювати взагалі не виходячи з дому. Навіть, якщо наш історичний досвід свідчить, що існують обмеження для заміни, то це не означає, що ми можемо переносити минулий досвід на майбутнє. Але поки що рано говорити про те, що в майбутньому еластичність заміни енергії капіталом буде однозначно більше 1,0. Щоправда, еластичність енергії відносно праці є досить високою, це не дуже обнадійливо, особливо коли йдеться про скорочення пропозиції праці. Скоріше, можливе уповільнення економічного зростання внаслідок збільшення вартості енергії.

Ще одне джерело можливого уповільнення економічного зростання стосується майбутньої продуктивності капіталу. Одночасно зі збільшенням забруднення довкілля зростають і обсяги ресурсів, залучених для боротьби з цим явищем. Як уже зазначалося, значна частка виробничих потужностей і устаткування використовується для природоохоронної діяльності. На відміну від інших інвестицій ці інвестиції не можуть бути спрямовані на виробництво товарів, вони служать виробництву особливого товару – «чисте довкілля». Оскільки оцінка такого «чистого» навколишнього середовища звичайно не реєструється економічними показниками, як виробництво додаткової продукції, то традиційно визначений обсяг виробництва зростає меншими темпами, бо збільшується частка факторів виробництва, які використовуються не на підвищення продуктивності, а на природоохоронні заходи.

Обмеження технічного прогресу. Чи може технічний прогрес бути недостатнім? Як показує аналіз виробничої функції Кобба – Дугласа, коли технічний прогрес компенсує зменшення обсягів залучення виробничих факторів у виробництво, відбуватиметься технічне (технологічне) зростання (таке якісне зростання ми називали розвитком, отже, у даному разі йдеться про науково-технічний розвиток виробництва). Чи дійсно так і відбувається?

Деякі дослідники вважають, що роль технічного прогресу як стимулу економічного зростання може бути обмеженою. В одних випадках ці обмеження сприймаються як адміністративні і свідчать про проблему вибору, в інших – вони сприймаються як беззаперечні і безальтернативні.

Новітні регулятивні принципи екологічної політики є прикладом адміністрування щодо обмежень технічного прогресу. Скорочуючи можливості впровадження новітніх досягнень техніки і технології, екологічна політика є тим чинником, який

стимулює подальший розвиток технічного прогресу. Інший бар'єр – скорочення ресурсів, що використовуються для фундаментальних досліджень, особливо в громадському секторі. Оскільки фундаментальні дослідження є першоосною технічного прогресу, ця перешкода також може бути причиною, яка гальмуватиме технологічний розвиток і подальший прогрес.

У 70-ті роки минулого століття спостерігалось уповільнення економічного зростання США. Середні темпи зростання виробництва порівняно з продуктивністю праці і технологічним прогресом знизилися з 5,411 до 1,030; продуктивність праці – з 3,152 до 1,745, темпи технічного прогресу – з 1,495 до 0,340.

Проаналізуємо, що спричинило такі розбіжності.

Екологічна політика. Ми вже зазначали, що природоохоронна діяльність значною мірою збільшує витрати виробництва. Це має вплив на темпи інфляції (шляхом підвищення ціни виробництва), безробіття та економічне зростання. Цікавим є питання, наскільки суттєвий цей вплив і на що можна очікувати в майбутньому.

Узагалі вплив традиційної екологічної політики на темпи інфляції (розраховані за індексом споживчих цін) незначний. Екологічні витрати становлять невеликий відсоток відносно витрат на виробництво. Значно важливішим є вплив екологічної політики на зайнятість і рівень безробіття. У попередньому аналізі ми розглядали взаємозв'язок між зайнятістю і використанням інших факторів виробництва. Екологічна політика спрямована на виробництво екологічних товарів та природоохоронного устаткування. Продаж цих товарів і зайнятість у цій сфері діяльності збільшують вплив екологічної політики. Проте чи достатньо значними є обсяги виробництва, щоб екологічна політика і природоохоронна діяльність мали реальний вплив на ефект зайнятості?

Звичайно, додаткові законодавчі заходи щодо посилення екологічних вимог викликають зростання альтернативних витрат виробництва. Це має відповідний вплив на інфляцію, зайнятість і економічне зростання.

Наявність додаткових джерел забруднення навколишнього природного середовища зменшує привабливість робочих місць, вносить зміни в структуру зайнятості. Такі зміни впливають на виробників екологічних товарів і послуг та призводять до подальших зрушень у структурі зайнятості. Зростання виробництва екологічної продукції стає прямим наслідком екологічного регулювання. Так, наприклад, завдяки збільшенню державних витрат природоохоронного призначення в розвинених країнах на

1 млн дол. створюється 60 000–70 000 додаткових робочих місць, у той час як просто збільшення валового національного продукту на 1 млн дол. супроводжується збільшенням кількості робочих місць на 50 000. Зміни структури зайнятості при цьому є сприятливішими для більш кваліфікованих спеціалістів. У деяких країнах посилення екологічних вимог було використане як антидепресивний інструмент і сприяло переходу економіки до зростання.

Проте такий вплив екологічної політики не можна розглядати як єдиний з можливих наслідків стосовно зміни структури зайнятості. Зменшення робочих місць, наприклад, унаслідок закриття екологічно небезпечних виробництв може призводити до зростання соціального напруження і виникнення локальних проблем у структурі зайнятості. А створені нові робочі місця за схемою, яка була розглянута нами, можуть не відповідати кваліфікаційним вимогам до працівників, які втратили робочі місця, і не обов'язково збігатимуться територіально. Скажімо, робочі місця втрачатимуть працівники в районному центрі, а додаткові спеціалісти в галузі екологічного контролю потрібні будуть лише в обласному центрі.

Питання для самоконтролю

1. Чому прояви бідності є потенційною небезпекою деградації навколишнього природного середовища?
2. Як ви можете пояснити теорію «нульового зростання» щодо екологічних обмежень економічного розвитку.
3. Яким чином впливає обмеженість природних ресурсів на виробничу функцію Кобба – Дугласа?
4. Поясніть вплив екологічної політики на динаміку основних макроекономічних показників на прикладі інфляції і безробіття.

Теми для дискусій

- Посилення екологічної політики справляє певний вплив на економіку. Розгляньте можливі зміни посилення екологічних вимог на використання енергетичних ресурсів.
- Як, на вашу думку, проблеми підвищення добробуту пов'язані з проблемами довкілля? Обговоріть це питання на семінарських заняттях.

Міжнародний досвід і співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища

- Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах
- Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля
- Міжнародне співробітництво

Особливості регулювання і планування природоохоронної діяльності в зарубіжних країнах

В усіх високорозвинених країнах світу визнана необхідність теоретичного обґрунтування і здійснення практичних кроків у формуванні екологічної політики, яка передбачала б турботу про збереження природи, якість навколишнього природного середовища, раціональне використання існуючих і потенційних природних ресурсів, підтримку екологічної рівноваги в природі та забезпечення вресгті-решт умов існування самої людини. У наш час в багатьох країнах світу розроблені і діють національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Вони мають принципово новий характер порівняно з минулою політикою охорони природи, яка мала обмежену сферу дії і виходила з концепції ліквідації наслідків порушень природної сфери, ігноруючи причини і джерела цих порушень (що фактично відбувається в нашій країні і до цього часу).

Прикладом практичного здійснення таких програм є програма збереження болотних угідь, прийнята канадським урядом у 1991 році. Основними завданнями цієї програми є створення умов природоексплуатації, використання природних ресурсів, територій, земель таким чином, щоб це не призводило до виникнення збитків та погіршення стану боліт; поновлення і відтворення водно-болотних угідь там, де триває їх деградація або існу-

вання цих територій знаходиться на критичному рівні. Головними критеріями, що визначають напрямки діяльності у короткостроковому періоді, є попередження подальшого знищення цих природних угідь і запобігання шкоди природним ресурсам, у довгостроковому періоді – збільшення кількості і якості ресурсів боліт (рибних ресурсів, надання послуг, рекреація, тваринний і рослинний світ) з тим, щоб обсяги еколого-економічних збитків були зменшені, а прибутки – збільшені.

Аналогічні програми були розроблені і в інших країнах: Сполучених Штатах Америки – The US Wetlands Action Plan (US Fish & Wildlife Service, 1990), The US Environment Protection Agency and Army Corps of Engineers (Lynch-Stewart, 1992); Нідерландах – Danish «no loss» wetlands policy (Moller, 1995); Європейське співтовариство – European Union principles for the implementing a no net loss policy (Commission of the European Communities, 1995).

Нова за своїм змістом політика збереження природного середовища втілюється у формі національних програм, в яких передбачена взаємодія органів державного управління, приватного сектору, науки, фінансових установ. В усіх країнах прийняті кодекси законів про охорону природи і її окремих компонентів, де закріплені функції держави з регулювання природоохоронної діяльності, а також визначені права і обов'язки природокористувачів. Низку законодавчої піраміди завжди вінчає єдиний генеральний (основний) закон про охорону природи, який визначає загальні основи й мету політики та покликаний забезпечувати концептуальну однорідність і цілісність законодавчої політики у сфері природокористування. У деяких країнах це два загальних закони:

- 1) про порушення природної сфери (забруднення, руйнування ландшафтів і т.п.);
- 2) про охорону рослинного і тваринного світу.

Такими законами в США є Закон «Про національну політику в сфері навколишнього середовища» (1970), у Японії – основний закон про боротьбу з забрудненням навколишнього природного середовища (1967), у Швеції – Закон «Про охорону навколишнього середовища» (1969). За основним законом йдуть законодавчі акти, які регулюють окремі аспекти природокористування для окремих регіонів і зон, для відповідних галузей економіки, для окремих компонентів навколишнього середовища (повітря, водні ресурси), порушення середовища (шумовий фон, теплове і

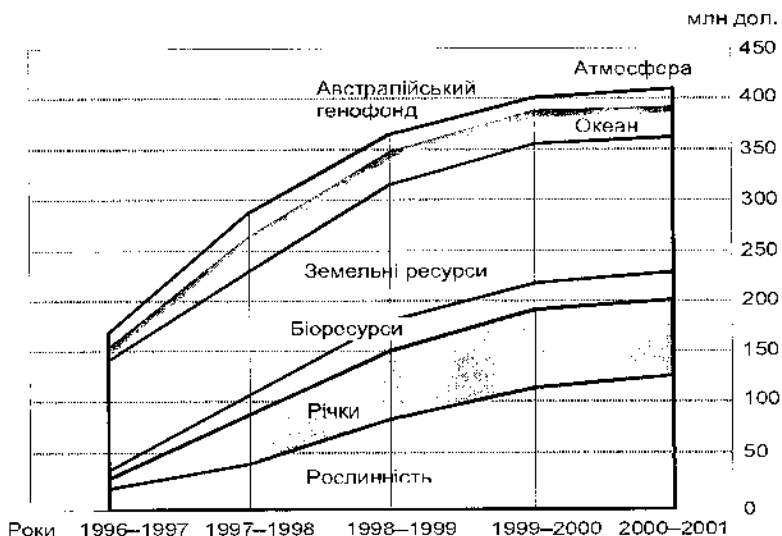
радіаційне забруднення), носії порушень середовища (нафтопродукти, отрутохімікати).

У зарубіжних країнах, крім спеціально уповноважених органів державного управління, у тому числі й галузевих, які несуть відповідальність за стан середовища, створені центральні органи державного управління з високими повноваженнями, що відповідають за загальне керівництво в національних масштабах політикою в галузі навколишнього природного середовища, за координацію дій інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб, установ і відомств, за участь у міжнародних програмах співробітництва. Такими органами є: у США – федеральне агентство з охорони навколишнього природного середовища, у Японії – управління з охорони навколишнього середовища, у Франції – міністерство з якості життя. Крім того, у деяких країнах при урядах створені консультативні органи: у США – Рада з якості навколишнього середовища, в Англії – Постійна королівська комісія з боротьби з забрудненням навколишнього середовища.

В основу політики охорони навколишнього середовища і фінансування природоохоронних заходів покладено принцип нормативного якісного стану довкілля, досягнення якого забезпечується або системою норм і стандартів на гранично допустимі рівні антропогенного навантаження, склад забруднень, викидів, скидів, або системою оподаткування підприємств, які допускають порушення установлених вимог природокористування. Обидва принципи можуть бути органічно поєднані. Регулювання охорони довкілля в зарубіжних країнах супроводжується та підкріплюється системою економічних важелів стимулювання й адміністративних санкцій.

Держави використовують різноманітні засоби стимулювання приватного капіталу, які заохочують його до виконання нових законодавчих норм. У країнах Європейської співдружності загалом налічується понад 200 таких механізмів. Серед них є й такі, як пряма дотація на будівництво та експлуатацію природоохоронного обладнання, будівництво міських і районних водочисних споруд, які звільняють підприємства від надмірних витрат; пільгове цільове кредитування приватного сектору; система податкових пільг.

Паралельно із стимулюванням відпрацьовуються і важелі примусового характеру, які застосовуються до порушників екологічних норм і нормативів. У першу чергу – це заборона виробництва будь-яких хімічних речовин, що мають підвищену токсичність, вимоги щодо припинення викидів забруднюючих речо-

Рис. 15.1. Динаміка витрат коштів бюджету Австралії на здійснення природоохоронних заходів

вин у навколишнє природне середовище в містах і районах, де склалась критична ситуація щодо санітарно-гігієнічного стану. У деяких країнах для підприємств, які забруднюють середовище, встановлений прогресивний податок за понаднормативні викиди забруднюючих і інших шкідливих речовин. Ряд законодавчих систем передбачає штрафи на випадок недотримання встановлених екологічних норм, а в окремих випадках – тюремне ув'язнення порушників законодавства або заборону виробничої діяльності підприємств.

Усі розвинені держави беруть на себе основну частину витрат на фундаментальні наукові дослідження і підготовку кадрів для галузі охорони навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів, залишаючи за приватним бізнесом розробку та здійснення високорентабельних прикладних науково-технічних робіт. Обсяги щорічних державних асигнувань на дослідження в галузі екології і охорони природних ресурсів постійно збільшуються. Так, наприклад, витрати на здійснення природоохоронних програм в Австралії за період з 1996 по 2001 рік зросли більше ніж удвічі. Загальну динаміку асигнувань наведено на рис. 15.1. А вже у 2004 р.

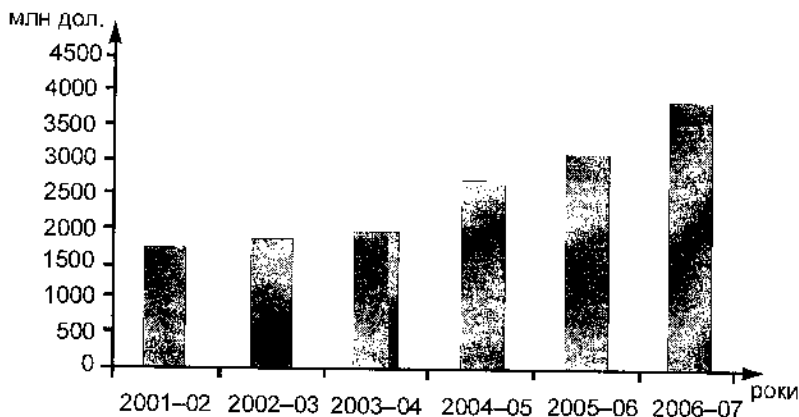

Рис. 15.2. Очікувані обсяги державного фінансування екологічних витратів на 2001–2007 рр.*

витрати на охорону довкілля і екологічний менеджмент перевищили 4 млрд доларів. Очікується, що у 2007 р. із державного бюджету Австралії на природоохоронні потреби буде виділено майже 4 млрд доларів (див. рис. 15.2).

Досвід зарубіжних країн у сфері охорони довкілля

У розвинених країнах прийняті спеціальні програми створення і розвитку національних систем моніторингу. Створення служби моніторингу означає розміщення в усіх районах країни, де має місце концентрація джерел забруднення навколишнього природного середовища, мереж дозиметричних і дослідницьких станцій, лабораторій, пунктів, подібних гідрометеорологічним службам. Інформацію, що надходить, обробляють в спеціальних регіональних і національних центрах і доводять до відома всіх громадян.

Основні зусилля в Західній Європі і США зосереджують на скороченні обсягів емісії залишків продуктів в біосфері. Першочергове місце відводиться трьом головним напрямкам – боротьбі

* Australian Bureau of Statistics 2004a, Australian Social Trends 2004: Population Seachange—New Coastal Residents, cat. no. 4102.0, Australian Bureau of Statistics, Canberra.

з забрудненням атмосфери, водних ресурсів і накопиченням твердих відходів. У країнах Західної Європи витрати на охорону водних ресурсів від шкідливого впливу залишкових продуктів виробництва і споживання становлять більше половини всіх національних витрат на природоохоронні цілі. У США більше половини витрат спрямовується на зниження рівня забруднення атмосфери. Головна стаття витрат держави за програмою водних ресурсів – субсидії місцевим органам влади на будівництво водоочисних систем. Заходи з охорони середовища спрямовані на екологічне обмеження діяльності окремої особи, монополій з метою збереження екологічної рівноваги в природі, «нормування» використання природних ресурсів.

З метою створення монополіям найбільш сприятливих умов для виконання нових природоохоронних вимог їм надається з боку держави значна підтримка в найрізноманітніших формах. У багатьох індустриальних державах промисловим компаніям надаються пільги у вигляді прискореної амортизації очисного обладнання, низьких відсотків або безвідсоткових позик для здійснення природоохоронної діяльності. У ряді країн діє *система державних гарантій за кредитами*, які надаються на придбання «екотехніки» приватним фінансовим установам. Використовуються такі *методи економічного стимулювання підприємств*, як звільнення власників спеціального природоохоронного та контрольно-діагностичного обладнання від податків на майно і податків з прибутку.

Економічний механізм природокористування передбачає включення значної частки загальної вартості відновлення якості навколишнього середовища у витрати державних бюджетів і державних фінансово-кредитних установ, а також відкриває широкі можливості для прибуткового відшкодування тієї частки загальної вартості, яка включається у витрати приватного капіталу.

У розвинених країнах характер і масштаби політики збереження навколишнього середовища обумовлені межами зіставлення інтересів навколишнього середовища з матеріальними інтересами системи господарювання. Екологічні вимоги, які виходять за межі цих рамок, не реалізуються зовсім або реалізуються частково, що в кінцевому результаті справляє стимулюючий вплив на природоохоронну політику і підвищує її ефективність.

У Японії законодавство і управління охороною навколишнього природного середовища орієнтовані на розробку в першу чергу стандартів здоров'я, додаткових обмежень емісій для окремих

галузей промисловості. Саме в Японії розроблені найжорсткіші у світі санітарно-гігієнічні стандарти якості води. Особливість екологічної політики Японії – широке використання системи компенсацій за шкоду від забруднення довкілля, які виплачуються потерпілим від промислових фірм – забруднювачів довкілля.

Екологічна політика Великобританії ґрунтується перш за все на якісних характеристиках об'єктів навколишнього середовища. Тут визнано за необхідне давати оцінку навколишнього середовища до початку проектування будь-якого будівництва, а в подальшому необхідно проводити періодичний контроль за станом навколишнього природного середовища. В екологічному плануванні й управлінні в Англії початковий варіант екологічної експертизи порівнюється з іншими варіантами оцінок, що дозволяє більш оптимально визначати параметри антропогенного впливу.

Екологічна політика Швеції орієнтована на розробку екологічно чистих виробничо-технологічних процесів і обладнання, які сприяють недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів та інших природних об'єктів.

Правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане з соціальним поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості і освіти населення, відображенням у чинному законодавстві об'єктивних потреб охорони середовища життя і діяльності людини.

В Індії створений національний комітет з планування і координації в галузі збереження навколишнього середовища, якому доручено розробляти для уряду рекомендації з правових, адміністративних і техніко-екологічних питань навколишнього середовища.

У Мексиці всіма програмами з поліпшення середовища керує координаційний комітет під головуванням міністра охорони здоров'я.

Національні координаційні комітети зі збереження навколишнього середовища існують в Бразилії, Кенії, Заїрі, Камеруні, Гаїті та інших країнах.

В Угорщині управління діяльністю з охорони природи розподілене між різними міністерствами і відомствами.

У Польщі питання використання і охорони середовища регламентуються Конституцією, законами й іншими законодавчими загальнодержавними актами. Дотримання законів і правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища.

Природне середовище – це необхідна умова життя людини і суспільного виробництва, яке є важливим середовищем існуван-

ня людини і джерелом використовуваних ним ресурсів. Під впливом людини відбуваються величезні зміни природного середовища. Людина, розвиваючи виробництво, перетворює природу, пристосовує її до своїх потреб, і, чим вищий рівень виробництва, тим досконаліша техніка і технологія, вище ступінь зміни одержуваного природного матеріалу і експлуатація природних сил. Але, на жаль, вплив людини на природу більшою мірою має односторонній негативний для природи характер. Людина, мало того що забирає дари природи, своєю діяльністю наносить велику шкоду їй.

Учені запевняють, що природа неспроможна самостійно забезпечувати нормальні умови для розвитку життя на Землі. Тому люди повинні не тільки використовувати природні ресурси, а й активніше допомагати природі відновлювати свої життєві сили. Відсутність ефективних заходів захисту навколишнього середовища і відтворення її умов і ресурсів належного компенсаційного впливу людини на природу, використання її як невичерпної скарбниці може призвести до ще більшого порушення гармонії між суспільством і природою.

Зростаючий вплив людської діяльності на довкілля зумовлює такі небажані зміни в природному середовищі, як забруднення повітряного басейну, океанів, виснаження природних ресурсів у всесвітньому масштабі. А порушення екологічної рівноваги завдає величезної шкоди геофону всього живого, зокрема й людині. Тому проблема гармонізації суспільства і природи, охорона навколишнього середовища набула глобального значення, виявилася в ефективних міжнародних механізмах, які забезпечували б збереження екологічної рівноваги.

Протягом кількох десятиліть окреслилась чітка тенденція вирішення багатьох питань екологічної безпеки на екологічному міжнародному рівні. Стимулюючим поштовхом до міжнародного співробітництва на рівні держав з питань екології та охорони природи стала Стокгольмська конференція 1972 року. Стокгольмська декларація закріпила фундаментальне право людей не тільки на адекватні умови життя в навколишньому середовищі, а й на свободу і рівність тієї якості, яка б забезпечувала їх добробут і гідність. Але саме по собі міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища розпочалося ще наприкінці XIX століття, воно здійснювалося каналами громадських організацій – Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів, Всесвітнього фонду дикої природи та Наукового комітету з проблем навколишнього середовища. Об'єктивна необхідність міжнародних систем у галузі охорони природи на міжнародному

рівні впливає з глобального характеру екологічної кризи та неможливості іншим шляхом забезпечувати охорону популяцій мігруючих тварин.

Ідеї Стокгольмської конференції отримали розвиток і в рішенні Віденської конференції захисту озонного шару (1985), Женевської конференції про трансграничне забруднення повітря (1979–1983), у Монреальському протоколі про обмеження використання хлорфторвуглеводів (1987). У 1982 році ООН прийняла «Всесвітню хартію природи», у якій вперше на міжнародному рівні була проголошена відповідальність людства за стан природи. Велику роль відіграли й Форум із міжнародного права в галузі охорони довкілля, проведений в Італії в 1990 р., і доповідь комісії Брундтланда, і Московська декларація Глобального форуму з навколишнього середовища 1990 року в Ріо-де-Жанейро, в якому взяли участь 100 держав й представники від 50 держав, та ряд інших ініціатив. На цій конференції був прийнятий програмний документ «Порядок денний на ХХІ століття», що містить план міжнародних дій з навколишнього середовища на межі ХХ та ХХІ століття. Реалізується програма «Людство та глобальні зміни», метою якої є вивчення взаємозв'язку в системі «людина – середовище життя». У 1995 році Рада Європи оголосила про відкриття нового Європейського року охорони природи, головною метою якого є захист природи за межами території, що охороняються. Пріоритетними темами визначені такі: екологічно чисте сільськогосподарське виробництво, промислові райони і природна сфера, лісове й мисливське господарство, культурний і природний спадок, туризм і реакційні зони, міська сфери. Ця організація об'єднує більше 30 держав і діє в інтересах європейської єдності.

Конкретний план міжнародного співробітництва у сфері екології на довгостроковий період був обговорений на конференції ООН з навколишнього середовища, у 1992 р. на виконання цього плану витрачено 600 млрд дол. Президентми держав були підписані два основні документи – Декларація з навколишнього середовища і розвитку і Угода про збереження лісів. Надзвичайно важливий екологічний міжнародний документ конференції про збереження біологічної різноманітності не був підписаний, оскільки екологічні інтереси розвинених країн занадто різні. Президенти Російської Федерації і США зробили спільну заяву про свою готовність всебічно допомагати здійсненню двосторонньої ініціативи зі збереження унікальної екосистеми озера Байкал. В іншій спільній заяві президенти обох держав подали ідею створення російсько-американського парку в районі

Берингового моря – одного з найбільш продуктивних морських басейнів, – частка якого становить майже 10% щорічного запасу риби в усьому світі.

Відбулася Конференція зі збереження анадромних видів в північній частині Тихого океану (лютий, 1992), Конференція з охорони довкілля і використання трансграничних водостоків (1992), укладено Договір про охорону довкілля Росія – Німеччина (червень, 1992).

На міжнародному рівні розпочався процес формування нової цінності соціального, економічного та етичного характеру, що включає в себе екологічний імператив. Запропоновано оцінювати успіхи держав в цьому напрямку за допомогою системи індексів:

- а) *індекс гуманітарного розвитку*, який включає в себе досягнуту в державі тривалість життя його громадян, рівень освіти, рівень опанування ресурсами;
- б) *індекс стійкого економічного добробуту Деллі – Нобба (1987)* з поправками на екологічні витрати.

Усі різноманітні економічні методи регулювання природокористування, що застосовуються в розвинених країнах, можна згрупувати в чотири типи:

- 1) екологічні податки, платежі і штрафи;
- 2) маркетабельні дозволи;
- 3) депозитні компенсації в компенсаційній системі;
- 4) субсидії.

Найбільш широко у світі застосовуються екологічні податки, платежі та штрафи, оскільки вони безпосередньо встановлюють ціну за експлуатацію природних багатств та забруднення навколишнього середовища, а саме: викиди забруднюючих речовин у повітря, скиди у водойми та ґрунтове забруднення; податки за шкідливу продукцію (різні види пального, тару, мінеральних добрив, пестициди, мийні засоби тощо); штрафи за адміністративні порушення природоохоронного законодавства, що стягуються на постійній основі, коли не застосовуються виплати чи платежі, а також місцеві збори за утилізацію, очищення твердих відходів та стічних.

Таким чином, за винятком економічної оцінки окремих видів природних ресурсів і сукупності природно-ресурсного потенціалу, в економічно розвинених державах формувались досить ефективні і різноманітні механізми регулювання природокористування переважно економічними методами, які необхідно детальніше вивчити з тим, щоб застосовувати їх найбільш ефективно для економічного оздоровлення території України.

Особливу увагу привертають останнім часом наукові дослідження впливу діяльності людини на клімат, передбачення землетрусів і цунамів, роботи в галузі біологічних та генетичних наслідків забруднення навколишнього середовища.

Реалізацією цих проектів займаються різноманітні спеціалізовані міжнародні як урядові, так і громадські організації, у тому числі ЮНЕП, Всесвітня метеорологічна станція, ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Європейська екологічна комісія, ММО (Міжнародна морська організація), МАГАТЕ (Міжнародна організація з радіологічного захисту), Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів.

З громадських організацій велику роботу щодо охорони довкілля проводить Грінпіс (Зелений світ), яка діє в 30 країнах. В Україні почала працювати з 1990 року.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишніх природних угідь й надалі активно працює над врятуванням нашого спільного дому – планети Земля – від екологічного лиха.

Українські вчені підтримують, розробляють методи щодо охорони навколишнього середовища. Існуючі організаційні механізми державного регулювання природокористування в Україні характеризуються багатовідомчістю дублювання функцій, нечіткістю відповідальності за окремими напрямками діяльності, неадекватністю об'єкта і суб'єкта управління і нагляду, поєднання регулювальних контрольних функцій і господарчого використання природних ресурсів, що в умовах переходу до ринку є неприпустимим.

Перехід України до регульованої ринкової економіки потребує змін пріоритетів у здійсненні регулювання природокористування та екологічної функції держави взагалі. Поряд із посиленням адміністративного впливу в цій сфері, який раніше був єдиним шляхом забезпечення систематичного оптимального природокористування, в умовах ринку першорядну роль відіграють економічні важелі.

Робота з формування нового економічного механізму природокористування є принциповою, оскільки практично не існує вітчизняних і зарубіжних аналогів наукових досліджень в галузі економіки природокористування. Цьому питанню не приділялося належної уваги, унаслідок чого відсутній науково обґрунтований аналіз різних методів економічного регулювання природокористування та прогноз можливих результатів їх впровадження.

Зарубіжний досвід свідчить, що в перспективі розвиток ринкових відносин і конкуренції призведе до значного підвищення рів-

ня виробництва, стимулювання енерго- і ресурсозбереження, структурної перебудови економіки України. Це дозволить суттєво скоротити природостійкість народного господарства і зменшити рівень забруднення довкілля. Однак у перехідний період, коли ринкові відносини ще не стали домінуючими, на озброєння слід взяти принципи розумних компромісів між необхідністю дотримання екологічних вимог і економічною мотивацією господарської діяльності. При цьому потрібно виходити з того, що природні ресурси є одним з основних факторів виробництва, більш того, одним із джерел національного багатства України, тому й ставлення до них має бути відповідним, бережливим і екологічно орієнтованим на всіх стадіях виробничого процесу. Відсутність економічної оцінки природних ресурсів і сукупності природно-ресурсного потенціалу країни не дозволяє достовірно оцінити економічну ефективність використання ресурсів навколишнього середовища відповідно до світових вимог аналізу витрат на виробництво продукції, відображеного у валовому національному продукті. Для цього, згідно з досвідом розвинених країн, слід забезпечити організацію ведення державних кадастрів природних ресурсів та проведення їх комплексної еколого-економічної оцінки.

Незважаючи на глибоку еколого-економічну кризу в українському суспільстві, впровадження економічних методів регулювання природокористування залишається одним із першочергових завдань, оскільки від його успішного вирішення значною мірою залежить економічна ефективність народного господарства, здатність економіки України до стабільного і тривалого саморозвитку, тому засоби державного регулювання природокористування спрямовані на досягнення гармонії, а на початковому етапі – прийнятого допустимого компромісу між соціально-економічним розвитком і необхідністю поліпшення екологічної ситуації та відновлення природно-господарської збалансованості на території України.

Для створення сприятливих умов добросусідської співпраці у лютому 1993 р. за ініціативи чотирьох країн – Польщі, Словаччини, України та Угорщини – був заснований Карпатський Євросоюз.

Із досвіду західних країн, де євро регіони функціонують протягом багатьох років, відомо, що вони приносять велику користь мешканцям природоохоронних територій і сприяють зближенню між народами.

Важливим напрямком міжнародного спілкування є обмін досвідом щодо створення заповідників і заказників, де можна вивчати

природні ресурси. Крім незайманої природи середніх широт, великої уваги заслуговують дослідження арктичних систем.

Кінець ХХ століття ознаменувався усвідомленням взаємної відповідальності держав за стан навколишнього середовища. Стало нормою міжнародного спілкування співробітництво в галузі вирішення екологічних проблем, взаємні консультації та обмін інформацією. Головною метою є вироблення системи світової екологічної безпеки.

Міжнародне співробітництво

Необхідність міжнародного співробітництва обумовлюється:

- глобальним характером багатьох екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- вигодами від міжнародного обміну досвідом та технологіями, можливостями залучення міжнародних інвестицій.

Україна є учасником майже 100 міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів. У найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує ціла низка конвенцій, приєднання до яких (а також підписання нових) мало б велике політичне значення та значно посилює б можливості галузі охорони довкілля, використання і відтворення природних ресурсів.

Поряд із виконанням зобов'язань України, що впливають із багатосторонніх договорів у галузі охорони довкілля, в перспективі важливе значення має подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони довкілля (ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього природного середовища, ЄЕК ООН – Європейська економічна комісія ООН, ПР ООН – Програма розвитку ООН, МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Центр ООН по населених пунктах, комісія сталого розвитку, Глобальний екологічний фонд та ін.);
- співробітництво на двосторонній основі в галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної

і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав – стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо;

- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Довбас тощо);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема в рамках Меморандуму про взаємопорозуміння між урядами країн «великої сімки», Європейської комісії та Плану підвищення безпеки об'єкта «Укриття», завершення будівництва нових атомних енергоблоків, які компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація перенесення забруднень повітряними та водними потоками тощо.

Робота з охорони і поліпшення навколишнього природного середовища може бути успішною тільки при поєднанні національних програм кожної країни з колективними діями держав на основі міжнародного співробітництва в галузі екології. Необхідним є розширення співробітництва між країнами в цій сфері діяльності, яка потребує мобілізації величезних матеріальних і інтелектуальних ресурсів усіх країн світу. Наявність подібних проблем природокористування є однією з необхідних умов для розвитку і закріплення співробітництва у цій сфері між різними за суспільним устроєм державами.

Міжнародний характер екологічних проблем, з вирішенням яких пов'язують виживання людства, виявив нові питання, які стосуються міжнародних відносин. Перш за все це розробка міжнародного управління і глобального моніторингу навколишнього середовища, у тому числі використання космічних засобів, питання екологічної безпеки і її результати для послаблення міжнародної напруженості і подолання конфліктів, а також для забезпечення національної, регіональної і глобальної безпеки. Виникла необхідність вироблення ефективних, заснованих на рівноправності міжнародних процедур і механізмів, які забезпечували б раціональне використання ресурсів планети як загальнолюдського надбання.

Європа належить до числа регіонів з високим рівнем концентрації промисловості, сільського господарства, транспорту, густоти населення й урбанізації. Господарська діяльність у будь-якій країні Європи позначається на екологічних умовах інших країн, національні екологічні проблеми безпосередньо переростають у міжнародні, загальноєвропейські. У зв'язку з цим на європейському континенті вимоги до інтенсивності співробітництва між

країнами є особливо значними. Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, екладові частини якого – окремі природно-географічні пояси і зони, природно-господарські територіальні підрозділи – об'єднуються системою екологічних зв'язків взаємодій і взаємозалежності. Цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності і ступеня ефективності співробітництва між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їх природних умов.

Оскільки компоненти природи використовуються спільно кількома країнами, збереження їх екологічних вимог, а також будь-які заходи, спрямовані на зміну цих вимог, вимагають створення надійного механізму міжнародного регулювання й екологічної охорони. Організацією європейського рівня, яка серед інших напрямків уже багато років координує дослідження проблем охорони природного середовища, є Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК). У грудні 1972 р. Генеральна Асамблея ООН заснувала програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), яка координує діяльність інших організацій з охорони навколишнього середовища.

Активну роль у багатосторонньому співробітництві з широкого кола питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, відіграють міжнародні неурядові організації. Залежно від цілей і характеру їх діяльності неурядові організації у сфері екології можна умовно поділити на три основні групи. Першу групу складають наукові центри, інститути, дослідні станції, організації, які проводять самостійні наукові дослідження на багатосторонній міжнародній основі; другу групу – міжнародні наукові та інші спеціальні постійні конференції й організації, які займаються влаштуванням різного роду міжнародних зустрічей і заходів, координують дослідницьку діяльність, що проводиться у різних країнах.

Основною міжнародною неурядовою організацією універсального характеру в галузі охорони навколишнього природного середовища є Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП), заснований за ініціативою ЮНЕСКО в 1968 р.

Занепокоєння станом навколишнього середовища активізувало наукові і ділові кола, широку світову громадськість, уряди в напрямку розвитку міжнародного екологічного співробітництва за лідируючої ролі в ньому ООН. Зростає кількість укладених міжнародних зобов'язань у галузі навколишнього середовища – конвенцій, договорів, угод, декларацій, резолюцій; розробляються плани дій і стратегії

на рівні регіонів і для вирішення конкретних екологічних проблем, розвивається глобальна система моніторингу навколишнього середовища. Міжнародне екологічне співробітництво вирішує два взаємопов'язані важливі завдання – зменшення екологічної безпеки і міжнародної напруженості у світі.

Питання для самоконтролю

1. Методи регулювання охорони навколишнього природного середовища в зарубіжних країнах та принципи, покладені в їх основу.
2. У чому полягають відмінності у використанні економічних методів регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів у високорозвинених країнах і країнах, що мають низький рівень соціально-економічного розвитку.
3. Позитивний досвід зарубіжних країн у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.
4. Чим зумовлюється необхідність міжнародного співробітництва щодо регулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Проаналізуйте основні тенденції, що викликають цю необхідність.

Теми для дискусій

- Перспективи міжнародного співробітництва України щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Поняття про ринок екологічних товарів та спеціальних екологічних послуг

- Екологізація виробництва сільгосппродукції
- Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією
- Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції
- Вітчизняний та міжнародний досвід

Екологізація виробництва сільгосппродукції

Зростання масштабів господарської діяльності, непродумана стратегія природокористування призвели в кінцевому результаті до різкого збільшення антропогенного навантаження на природне середовище, виникнення негативних екологічних явищ.

Основним фактором гармонійних відносин між суспільством і природою є цілеспрямована *екологізація матеріального виробництва*, тобто створення енерго-, ресурсо- та природозберігаючих типів техніки і технологій, формування екологічно безпечних підприємств та виробництв. Державна політика в галузі екологізації народного господарства повинна бути спрямована на першочергове вирішення найбільш значних екологічних проблем, які негативно впливають на процеси стійкого економічного розвитку. Одним із важливих і складних стратегічних завдань у цьому плані є перехід агропромислового комплексу держави на шлях *виробництва екологічно чистої продукції*.

Стан агропромислового комплексу України можна визначити як кризовий. Критичне положення з продовольчим забезпеченням у державі, де обсяги виробництва сільськогосподарської продукції ще недавно становили більш як 30% ВВП, у країні, яка має кращі у світі земельні ресурси, свідчить про тяжку хворобу економіки. Від спроможності України забезпечити свій народ достатньою кількістю високоякісних продуктів харчування залежатиме, чи стане вона цивілізованою, правовою, розвинутою дер-

жавою. Не слід забувати, що в Україні, з її географічними, історичними, політичними та демографічними особливостями, агропромислового комплексу є основою економіки, важливою експортною галуззю, основою матеріального добробуту населення.

В Україні за роки економічної кризи, зменшення обсягів виробництва та погіршення якості сільськогосподарської продукції споживання основних продуктів харчування зменшилося в середньому в 1,5 рази, у тому числі:

- м'ясних продуктів – у 1,8;
- молочних продуктів – у 1,5;
- яєць – у 1,7;
- цукру – у 1,6.

Нині маємо приблизно таке співвідношення споживання основних продуктів харчування (% споживання до норми):

- м'яса – 81,5% науково обґрунтованих норм;
- молока – 78,6%;
- яєць – 70%;
- картоплі – 135%;
- овочів – 77,9%;
- цукру – 119,6%;
- риби та рибопродуктів – 31,9%;
- хлібопродуктів – 119,5%;
- рослинного масла – 129,7%;
- фруктів та ягід – 88,1%.

За рівнем споживання основних харчових компонентів Україна суттєво відстає від провідних країн світу. На сьогодні за показниками зниження життєвого рівня населення, кількості та якості спожитих продуктів Україна належить до слабкорозвинених країн. Для подолання кризової ситуації в найближчий час треба суттєво підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва, в основному шляхом інтенсифікації рослинництва і тваринництва.

Підвищення ефективності сільського господарства досягається переважно шляхом застосування добрив, гербіцидів і пестицидів, розвитку механізації, виведення нових сортів рослин і порід тварин, впровадження прогресивних технологій вирощування культур, раціональної спеціалізації господарств і структури посівних площ, раціонального використання земельних і водних ресурсів тощо. З погляду екології не всі ці засоби однаково безпечні. Інтенсивна хімізація сільського господарства викликає підвищену небезпеку для навколишнього середовища і здоров'я

людей. За даними ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я), кількість отруень пестицидами досягає 1,5 млн випадків щорічно.

Не менш суттєвого впливу на навколишнє середовище завдають мінеральні добрива. Незважаючи на високий економічний ефект збагачення ґрунту азотом, фосфором, калієм та іншими мікроелементами, добрива мають певний баласт. Небезпечними в цьому плані є важкі метали і радіонукліди. Концентруючись у ґрунті, вони пригнічують рослини, накопичуються в них у концентраціях, які перевищують гранично допустимі норми, погіршують стан ґрунтів, пригнічують мікрофлору. Надмірне накопичення цих хімічних елементів у кормових рослинах є також причиною захворювання тварин, впливає на якість молочної і м'ясої продукції.

За оцінками вітчизняних спеціалістів, в Україні на частку збитків, що завдаються сільському господарству, припадає до 20% комплексного економічного збитку від забруднення атмосфери і 15% збитків від забруднення водних ресурсів. Орієнтовно економічні втрати в сільському господарстві тільки від забруднення атмосфери і водного басейну оцінюються в розмірі 56,5 млн дол. США, що становить 1,9% національного прибутку України, створеного в сільському господарстві. Збитки, завдані навколишньому середовищу при внесенні мінеральних добрив, щорічно оцінюються в розмірі 18–22 млн дол. США. Ще більші втрати мають місце внаслідок використання хімічних засобів захисту рослин.

Шляхи вирішення проблем забезпечення населення екологічно чистою продукцією

Які ж основні напрямки екологізації сільськогосподарського виробництва, у чому їх економічна сутність? У першу чергу необхідно усвідомити, що, власне, слід розуміти під критерієм екологічності. На думку зарубіжних спеціалістів, ті виробництва, які забезпечують високі економічні результати в поєднанні з розумною господарською діяльністю запобіганням забрудненню навколишнього середовища, використанням екологічно чистої сировини і технологій отримання безпечних для здоров'я продуктів, ефективним використанням та відновленням природних ресурсів, можуть вважатися екологічними. З іншого боку, значна частина населення земної кулі сьогодні не отримує біо-

логічного мінімуму продуктів харчування, необхідного для нормального проживання і підтримки репродуктивної функції. Слаборозвинені країни поки що не спроможні забезпечити себе не тільки екологічно чистими продуктами й агротехнологіями, але й нагодувати населення. Тому на питання: «Що на сьогоднішній день найважливіше – їжа чи чисте повітря?» – ми не беремося дати однозначну відповідь. У цьому зв'язку доречно нагадати слова Річарда Лікі, директора служби охорони природи в Кенії: «Щоб турбуватися про екологію, необхідно хоча б один раз на день добре поїсти».

Як зазначає більшість спеціалістів, екологізація в АПК у цілому повинна перешкоджати негативному впливу технологічних процесів на стан навколишнього середовища. Основні завдання екологізації сільського господарства полягають у зниженні техногенного навантаження, підтримці природного потенціалу шляхом самовідновлюваного режиму природних процесів у природі, скорочення невиробничих витрат, використання відходів вторинної сировини, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції.

Для підвищення еколого-економічного рівня АПК, регулювання екологічної мотивації землекористувачів необхідна система оцінних показників як для виробничої, так і для природоохоронної діяльності. Нині оцінка останньої здійснюється в межах визначення організаційно-технічного і техніко-економічного рівня виробництва, тому вона не є комплексною. Сучасна екологічна ситуація обумовлює необхідність виділення еколого-економічної оцінки й аналізу в самостійний розділ аналізу господарської діяльності підприємств АПК.

Безпосередня еколого-економічна оцінка сільського господарства, на думку деяких дослідників, повинна складатися з п'яти блоків.

Перший блок характеризує організаційно-технічний рівень природоохоронної діяльності землекористувачів. Сюди входять такі агреговані групи показників, як екологічність техніки і агрозоотехнологій, забезпеченість природоохоронними і ресурсозберігаючими фондами, організаційно-управлінським рівнем природоохоронної діяльності.

Другий блок визначає еколого-економічний рівень використання виробничих і матеріальних ресурсів (основних виробничих фондів, оборотних засобів, садівних матеріалів, кормів, добрив, отрутохімікатів і т.ін.).

Третій блок акумулює показники еколого-економічного рівня продукції, виявлені у вартісному і натуральному вимірі: вплив

екологічного фактора на собівартість і обсяг виробництва, прибуток і рентабельність, відповідність продукції рослинництва і тваринництва екологічним стандартам, конкурентоспроможність продуктів харчування та ін.

Четвертий блок характеризує еколого-економічний рівень впливу виробництва на навколишнє середовище і ефективність виробничих витрат. До цієї групи відносять показники збитковості окремих видів продукції, економічної ефективності основної і природоохоронної діяльності.

П'ятий блок показників характеризує рівень фінансової забезпеченості природоохоронної діяльності і екологічної платоспроможності землекористувача (фінансова забезпеченість екологічних програм, рівень освоєння екоінвестицій, заборгованість за екологічними платежами).

Усі ці групи показників можуть застосовуватись для оцінки еколого-економічного рівня як окремих підприємств АПК, так і його галузей. Слід звернути увагу на те, що екологічні проблеми АПК в основному пов'язують із деградацією земель, забрудненням угідь і прямим впливом техніки і хімікатів на навколишнє середовище. Разом з тим важливою екологічною проблемою агропромислового виробництва є забруднення харчової продукції токсичними речовинами.

Економічні методи стимулювання виробництва екологічно чистої продукції

В умовах планово-розподільної системи збуту сільськогосподарської продукції забезпечення агропідприємств матеріально-технічними засобами, а також формування цін, встановлення рівня оплати праці і багато інших питань вирішувались державою централізованим шляхом і не було необхідності їх розгляду на обласному, районному чи господарському рівнях. Пріоритет надавався розв'язанню технологічних і технічних проблем агропромислового комплексу. З переходом на ринкові відносини становище змінилось. Виникло безліч організаційно-економічних проблем, пов'язаних з формуванням ринку, його інфраструктури, економічного механізму господарювання, товарно-грошових, земельних відносин тощо.

У сільському господарстві склалась багатоукладність. У цих умовах для кожної форми господарювання повинна бути визначена своя внутрішньогосподарська система і свій економічний меха-

нізм господарювання. Особливо це важливо для фермерських господарств, які все ще знаходяться у стадії становлення. Необхідна чітка організація економічних взаємовідносин між виробниками і споживачами, між підприємствами АПК і державою. Разом з тим не можна вважати удосконаленою чинну систему цін і ціноутворення. Низькі закупівельні ціни, особливо на тваринницьку продукцію, а також диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію є основною причиною кризи в агропромисловому комплексі. Ці проблеми, а також проблеми оподаткування і фінансування потребують свого вирішення.

Економічна ситуація в сільському господарстві характеризується перш за все тим, що через обмеженість платоспроможності населення, значний монолізм у суміжних галузях, і особливо в переробній промисловості та торгівлі, а також великий обсяг імпорту сільськогосподарські виробники не можуть підвищувати ціни на свою продукцію відповідно до збільшення витрат на виробництво. Це є однією з головних причин зменшення виробництва практично в усіх галузях агропромислового комплексу.

Економічне стимулювання раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища передбачене Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Але практика підтверджує, що вимоги цього закону, інших законів та законодавчих актів щодо економічного стимулювання залишаються лише декларацією. Хоча, на думку зарубіжних спеціалістів, найближчим часом ми станемо свідками початку всесвітнього повороту до виробництва сільськогосподарської продукції без пестицидів, гербіцидів і мінеральних добрив. Споживачі надають перевагу екологічно чистій продукції, незважаючи на її більш високу ціну.

Для стимулювання сільськогосподарських товаровиробників при виробництві екологічно чистої продукції вчені кафедри економіки АПК і екологічного менеджменту СНАУ пропонують економічний механізм, який складається з трьох основних блоків:

- 1) *економічні важелі і стимули*, які сприяють зацікавленості у виробництві екологічно чистої продукції;
- 2) *економічні санкції*, які застосовуються до забруднювачів навколишнього середовища;
- 3) *організаційно-правові заходи*, які забезпечують ефективність застосування окремих елементів економічного механізму.

До першого блоку економічного механізму входять такі елементи:

- пільгове оподаткування;
- пільгове кредитування;
- підвищення закупівельної ціни;
- централізовані капітальні вкладення;
- пільгові ціни на послуги і засоби виробництва;
- державне страхування.

До другого блоку належать такі елементи:

- зниження цін на екологічно забруднену продукцію;
- система штрафів;
- підвищення плати за землю.

До третього блоку входять такі елементи:

- стандарти на сільськогосподарську продукцію;
- контроль якості;
- інформаційне забезпечення;
- екологічний моніторинг.

Запропонований економічний механізм забезпечує пріоритетність інтересів споживача, а не отримання товаровиробником прибутку будь-якими засобами. Для товаровиробника агропромислового комплексу головним орієнтиром повинна стати зацікавленість окремого споживача і суспільства в цілому в збільшенні виробництва екологічно чистої продукції. Одним з основних інструментів здійснення цього положення в ринковій економіці є ціни. У наш час існує 30-відсоткова доплата до заготівельних цін на окремі види сільськогосподарської продукції, вирощеної без застосування отрутохімікатів і призначеної для виробництва дитячого і дієтичного харчування. Проте значної стимулюючої дії зазначена норма не має через такі причини:

- доплата до ціни поширюється на досить обмежений асортимент продукції;
- коло споживачів даної продукції обмежене;
- екологічно чисту продукцію сільськогосподарських підприємств виробляють, як правило, на умовах цільових договорів або держзамовлення.

З метою заохочення сільськогосподарських товаровиробників до виробництва чистої продукції необхідно:

- підвищити розмір доплати до 50%;
- поширити цю доплату на всю вироблену екологічно чисту продукцію;
- запропонувати екологічно чисту продукцію всьому ринку, а не окремим його секторам.

Застосування цього підходу дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам при відмові від застосування засобів хімізації, навіть у випадках отримання меншої кількості, але екологічно чистої продукції, мати пільги по земельному податку. І, навпаки, інтенсивне застосування хімічних засобів з метою отримання високих врожаїв, але екологічно забрудненої продукції, спачно підвищують оплату за землю.

Такий підхід стимулює землекористувачів, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, застосовувати екологічно чисті технології, спрямовувати кошти на оздоровлення навколишнього середовища.

Вітчизняний та міжнародний досвід

Подолання кризової ситуації в сільськогосподарському виробництві неможливе без проведення політики державної підтримки державного сектора економіки. При вирішенні цієї проблеми не можна не враховувати багаторічного досвіду з підтримки сільськогосподарських товаровиробників в економічно розвинених країнах. Тут сільське господарство розглядають як стратегічну галузь, і її підтримку здійснюють за рахунок бюджетних коштів. У Західній Європі, наприклад, фермер за рахунок ринкових цін отримує тільки частину прибутку, а решту доплачує держава. Так, в Австрії рівень державної підтримки сільського господарства до вартості продукції становить 44%, у Фінляндії – 72%, у Швеції – 47%, у Швейцарії – 76%, в Канаді – 35%, в Японії – 72%, в США – від 27 до 40% (залежно від урожайності). Федеральні органи США протягом багатьох років цілеспрямовано проводять політику підтримки фермерства, використовуючи різні форми субсидій. Конкурентоспроможність великих ферм, які, власне, і годують Америку, дозволяє їм виживати за будь-яких умов, але дрібним, особливо низькотоварним фермам без постійної допомоги держави не вижити. Якщо на початок 80-х років ХХ ст. такі доплати не перебільшували 2 млрд дол. на рік, то тепер у середньому на рік вони становлять близько 13 млрд дол. Проте ці кошти – лише частка того, що називається державною підтримкою фермерських господарств. Так, у 1982–1986 рр. падання субсидій сільськогосподарським виробникам США проводилось майже за 30 різними пунктами і позиціями. Найбільшу питому вагу в системі субсидювання займали:

- пільгове кредитування багатьох фермерських починань і тарифні пільги;
- часткова оплата державою обов'язкових страхувань;
- доплата фермерам за зерно, яке вони здають на довгострокове зберігання;
- відрахування з суми обов'язкових податків витрат на паливно-мастильні матеріали, необхідних у період експлуатації тракторів при транспортуванні польовими дорогами.

Держава відшкодовує витрати на контроль якості продукції, витрати на наукові дослідження та інформативне забезпечення, застосовує пільгове оподаткування. Загальний обсяг державних субсидій у середньому за рік становить 26,7 млрд дол., що становить 24,6% загальної вартості продукції. При цьому федеральний уряд надає фінансову підтримку не тільки виробникам, а й споживачам сільськогосподарської продукції. В Україні практично не застосовуються економічні методи управління і стимулювання сільськогосподарського виробництва. Особливо це помітно в галузі АПК, де економічне стимулювання означає зниження збитковості виробництва екологічно чистої продукції, незважаючи на те що заходи з вирішення даного питання передбачені чинним законодавством.

Питання для самоконтролю

1. Що ви розумієте під терміном «екологізація виробництва»?
2. Чим, на вашу думку, обумовлюється зростання уваги до проблем виробництва екологічно чистої продукції?
3. Досвід зарубіжних країн з екологізації виробництва.
4. Економічні заходи стимулювання виробників екологічно чистої продукції.

Теми для дискусій

- Проблеми і перспективи переходу від екологізації виробництва до його біологізації – використання принципово нових технологій у виробництві продукції, що ґрунтуються на природних процесах і явищах, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

Практикум з економіки природокористування

ЗАДАЧА № 1

Дайте оцінку стану забруднення атмосфери міста, якщо вплив сірчаного ангідриду (SO_2), оксиду азоту (NO) та оксиду вуглецю (CO) за їх наявності в атмосфері підпадає під дію ефекту сумачії. Їх гранично допустимі концентрації (ГДК) становлять:

$$\text{SO}_2 = 0,5 \text{ мг/м}^3;$$

$$\text{NO} = 0,025 \text{ мг/м}^3;$$

$$\text{CO} = 1,0 \text{ мг/м}^3.$$

1. Чи можна видати дозвіл на викиди CO , якщо фонові концентрації SO_2 та NO вже становить по 0,4 від ГДК?
2. Чи можна видати дозвіл на викиди CO , якщо фонові концентрації SO_2 вже становить 0,25 мг/м³, NO – 0,02 мг/м³?
3. Чи забезпечується нормативний стан якості атмосфери міста при концентраціях:

$$C_{\text{SO}_2} = 0,51 \text{ ГДК};$$

$$C_{\text{NO}} = 0,3 \text{ ГДК};$$

$$C_{\text{CO}} = 0,24 \text{ ГДК}.$$

Чи можна дозволити викиди в атмосферу фенолу? Які обмеження можуть бути встановлені?

4. Чи забезпечується нормативний стан якості атмосфери при концентраціях:

$$C_{\text{SO}_2} = 0,25 \text{ мг/м}^3;$$

$$C_{\text{NO}} = 0,01 \text{ мг/м}^3;$$

$$C_{\text{CO}} = 0,2 \text{ мг/м}^3.$$

Чи можна дозволити викиди в атмосферу метилмеркаптану*?

5. Поясніть принципи екологічного нормування.

Для розв'язання цієї задачі розгляньте матеріал теми 5.

---

* Не підпадає під дію ефекту сумачії.

ЗАДАЧА № 2

Проаналізуйте наведені в таблиці дані та дайте рекомендації щодо будівництва установки для очищення стоків від забруднюючих речовин.

Вихідні дані для розрахунку ефективності будівництва очисної установки наведені в табл. 1.

Додаткові дані

Щорічно в стоках накопичується 8 т забруднюючих речовин. Норматив плати за скиди з урахуванням басейнового коефіцієнту становить 850 грн/т. Від утилізації вловлених речовин господарство має чистий прибуток 150 грн/т. Нормативний коефіцієнт приведення капітальних витрат до одного року $E_d = 0,15$.

Таблиця 1. Вихідні дані для розрахунку ефективності будівництва очисної установки

Варіант	Ступінь очищення, %	Капітальні витрати, тис. грн	Поточні витрати, тис. грн/рік
A	70	30	1,5
B	85	30	2,0
C	90	40	1,5
D	95	40	2,0

Рекомендації обґрунтуйте відповідними розрахунками.

1. Чи зміниться економічна ефективність, якщо будуть збільшені нормативи плати за скиди забруднюючих речовин?
2. Чи зміниться економічна ефективність, якщо через використання сучасних технологій подовжиться термін експлуатації обладнання?

Користуючись теоретичними матеріалами теми 7, дайте пояснення щодо визначення ефективності здійснення природоохоронних заходів.

ЗАДАЧА № 3

Поясніть, у чому полягає еколого-економічний результат проведення природоохоронного заходу для ТЕЦ.

ТЕЦ (теплоелектроцентрально) виробляє щорічно 5 млн кВт на годину електроенергії. Паливом для неї служить вугілля – 1,3 кг на 1 кВт на годину. Зольність вугілля становить 30%. Ця зола уловлюється електрофільтрами ступенем очистки 95%. Щонайменше 55% золи відпускається підприємствам АПК для підвищення родючості ґрунтів (вапнування).

Збір за забруднення атмосфери становить 420 грн/т, відпуску на вартість золи для господарств АПК – 45 грн/т.

Які додаткові ефекти (соціальні, екологічні) будуть отримані при запровадженні цього заходу?

ЗАДАЧА № 4

Загальна площа орної землі КСП «Нива» становить 3200 га, з яких слабкоеродованих – 11%, середньоеродованих – 4,4%, сильноеродованих – 1,3%. Визначте щорічні втрати гумусу внаслідок ерозійних процесів, якщо відомо, що в середньому винос ґрунту з 1 га становить:

на слабкоеродованих землях	– 9,8 т/рік;
на середньоеродованих	– 29,5 т/рік;
на сильноеродованих	– 59,6 т/рік.

Вміст гумусу в ґрунті становить – 3,7%.

1. Розрахуйте збитки, які завдані господарству від ерозії, якщо для компенсації втрат гумусу необхідно внести додатково органічних добрив з розрахунку 1,3 т органіки на кожну тонну втраченого гумусу. Витрати господарства на внесення цих добрив становлять 80 грн/т.
2. Наведіть приклади протиерозійних заходів.
3. Дайте рекомендації керівництву господарства щодо зменшення негативних наслідків ерозії.

ЗАДАЧА № 5

На площі 350 га фермером був проведений комплекс протиерозійних заходів. До цих заходів врожай зернових становив 32 ц/га, після їх проведення врожайність підвищилася на 25%. Собівартість вирощування зернових дорівнювала 250 грн/т – до проведення заходів, після – 700 грн/т, а реалізаційна ціна на зерно у порівнянних цінах становить 652 грн/т.

1. Визначте госпрозрахунковий (додатковий) економічний ефект від підвищення родючості ґрунту (табл. 2).
2. Що не враховує фермер при обчисленні ефективності протиерозійних заходів?

ЗАДАЧА № 6

Визначити обсяги збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства.

Заповніть порожні клітини табл. 2, результат поясніть.

Таблиця 2. Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства

Назва забруднюючої речовини	Обсяги викидів, т/рік		Норматив збору, грн./т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн		
	у межах ліміту	понад ліміт			у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азоту оксиди	49	5	53	1,63			
Ангідрид сірчистий	30	2	53	1,63			
Вуглецю оксид	75	10	2	1,63			
Тверді речовини	150	15	2	1,63			
Всього	X	X	X	X			

ЗАДАЧА № 7

Визначте обсяги збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства, якщо на підприємстві не розроблені й не затверджені ліміти.

Заповніть порожні клітини табл. 3. Результат поясніть.

Таблиця 3. Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами промислового підприємства

Назва забруднюючої речовини	Обсяги викидів, т/рік	Норматив збору, грн/т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн		
				у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азоту оксиди	49	53	1,63			
Ангідрид сірчистий	30	53	1,63			
Вуглецю оксиду	75	2	1,63			
Тверді речовини	150	2	1,63			
Всього	X	X	X			

Яким чином зміниться сума платежів за забруднення атмосфери, якщо підприємство отримує дозвіл на викиди зазначених у табл. 3 обсягів забруднюючих речовин?

ЗАДАЧА № 8

Визначте обсяги збору за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Заповніть порожні клітини табл. 4, результат поясніть.

Таблиця 4. Розрахунок суми збору за забруднення водних джерел

Назва забруднюючої речовини	Обсяги скидів, т/рік		Норматив збору, грн/т	Басейновий коефіцієнт	Сума збору, грн		
	у межах ліміту	понад ліміт			у межах ліміту	понад ліміт	всього
Азот амонійний	30	2	35	2,2			
Органічні речовини	40	-	14	2,2			
Нітрати	50	-	3	2,2			
Нітрити	15	3	172	2,2			
Всього	X	X	X	X			

Яку суму необхідно було б сплатити підприємству в разі відсутності дозволу на скиди забруднюючих речовин?

ЗАДАЧА № 9

Визначте обсяги збору за забруднення атмосфери викидами автомобільного транспорту.

Заповніть порожні клітини табл. 5, результат поясніть.

Таблиця 5. Розрахунок суми збору за забруднення атмосфери викидами автотранспортного підприємства

Вид пального	Обсяги використання, т/рік	Норматив збору, грн/т	Коригуючий коефіцієнт	Сума збору, грн
Дизельне	15	3	1,63	
Бензин етильований	30	4	1,63	
Бензин неетильований	25	3	1,63	
Стиснений газ	15	2	1,63	
Всього	X	X	X	

Поясніть, чи необхідно було подбати підприємству про отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин автомобільним транспортом? Чому?

ЗАДАЧА № 10

Визначте обсяги збору за складування відходів. Відходи розміщуються за межами населеного пункту, на спеціально створеному полігоні. Для відходів IV класу відведено звалище, що не забезпечує повного захисту навколишнього середовища від

забруднення. Воно розташоване в межах території населеного пункту (на відстані 2 км від адміністративного кордону міста).

Заповніть порожні клітини табл. 6, результат поясніть.

Таблиця 6. Розрахунок суми збору за розміщення відходів

Клас небезпеки відходів	Обсяги відходів, т/рік		Норматив збору, грн/т	Сума збору, грн		
	у межах ліміту	понад ліміт		у межах ліміту	понад ліміт	всього
I. Надзвичайно небезпечні	0,5	-	55			
II. Високонебезпечні	3	1	2			
III. Помірно небезпечні	50	-	0,5			
IV. Малонебезпечні	150	10	0,2			
Всього	X	X	X			

Як зміниться сума платежів при використанні спеціального полігону для захоронення відходів, що знаходиться на відстані 5 км від адміністративних кордонів міста?

ЗАДАЧА № 11

Визначте обсяги збору за складування відходів.

Підприємство розмістило на звалищі відпрацьовані ртутні лампи у кількості 100 шт. (норматив збору – 1 грн за шт.).

Ліміт не встановлено, звалище в межах населеного пункту.

Тестові завдання для контролю знань

1. Сутність управління в галузі охорони навколишнього середовища полягає у виконанні функцій:

- а) нагляду;
- б) прогнозування;
- в) експертизи;
- г) усе перелічене.

2. Головним завданням управління в галузі охорони навколишнього середовища є:

- а) контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
- б) забезпечення заходів щодо раціонального використання природних ресурсів;
- в) досягнення узгодженості дій державних і громадських органів;
- г) усе перелічене.

3. Верховна Рада України здійснює функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

- а) законодавчі;
- б) виконавчі;
- в) контрольні;
- г) спостерігаючі.

4. Верховна Рада України здійснює такі законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

- а) визначення основних напрямків держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
- б) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
- в) визначає норматив плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
- г) організація моніторингу навколишнього середовища.

5. Верховна Рада України здійснює такі законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:

- а) визначення основних напрямів держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
- б) затвердження державних екологічних програм;

- в) визначення правових основ регулювання відносин в галузі охорони навколишнього середовища;
  - г) усе перелічене.
6. Органи місцевої влади, що здійснюють законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища:
- а) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств;
  - б) організовують роботу з ліквідації екологічних наслідків аварій;
  - в) здійснюють контроль за додержанням екологічного законодавства;
  - г) усе перелічене.
7. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчі функції в галузі охорони навколишнього середовища:
- а) визначає основні напрямки держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
  - б) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
  - в) визначає норматив плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
  - г) організація моніторингу навколишнього середовища.
8. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчі функції в галузі охорони навколишнього середовища:
- а) керує зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;
  - б) координує діяльність міністерств у питаннях охорони природи;
  - в) встановлює порядок визначення плати за спеціальне природо-користування;
  - г) усе перелічене.
9. Виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади мають такі функції:
- а) визначення нормативів плати і розмірів платежів за забруднення навколишнього середовища;
  - б) затвердження для підприємств лімітів використання природних ресурсів;
  - в) організація збирання, переробки, утилізації і захоронення відходів на своїй території;
  - г) усе перелічене.
10. До компетенції Міністерства екології та його органів на місцях належить:
- а) визначення основних напрямків держполітики в галузі охорони навколишнього середовища;
  - б) керування зовнішніми зв'язками в галузі охорони навколишнього середовища;

- в) визначення нормативу плати і розміри платежів за забруднення навколишнього середовища;
- г) організація моніторингу навколишнього середовища.

11. До компетенції Міністерства екології та його органів на місцях належить:

- а) організація моніторингу навколишнього середовища;
- б) здійснення державної екологічної експертизи;
- в) складання протоколів та розгляд справ про адмінпорушення в галузі охорони навколишнього середовища;
- г) усе перелічене.

12. Поріг шкідливості – це:

- а) норматив, що встановлюється для шкідливих речовин;
- б) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі;
- в) гранично допустима концентрація шкідливої речовини;
- г) показник якості навколишнього середовища.

13. Токсичність – це:

- а) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі;
- б) норматив, що встановлюється для шкідливих речовин;
- в) здатність речовини викликати порушення фізіологічних функцій організму;
- г) показник якості навколишнього середовища.

14. Якість води визначається за такими показниками:

- а) санітарний;
- б) токсикологічний;
- в) органолептичний;
- г) усе перелічене.

15. Якість води визначається за такими показниками:

- а) індекс забруднення;
- б) кратність перевищення ГДК;
- в) сумарний показник забруднення;
- г) мінімальна доза речовини, що викликає зміни в організмі.

16. При визначенні якості води використовуються показники:

- а) індекс забруднення;
- б) сумарний показник забруднення;
- в) кратність перевищення ГДК;
- г) жоден з показників.

17. Екологічна експертиза буває:

- а) приватною;
- б) державною;
- в) акціонерною;
- г) колективною.

18. Екологічна експертиза буває:
- а) приватною;
  - б) громадською;
  - в) акціонерною;
  - г) колективною.
19. Інформація про сільське та лісове господарство містить відомості про:
- а) загальний стан угідь у порівнянні й динаміці;
  - б) утримання зелених насаджень;
  - в) інформація про стан здоров'я населення;
  - г) загальна характеристика підприємств.
20. Екологічний результат природоохоронної діяльності – це:
- а) економія природних ресурсів;
  - б) поліпшення фізичного стану людини;
  - в) підтримання екологічної рівноваги;
  - г) зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.
21. Соціально-економічний результат природоохоронної діяльності – це:
- а) підтримання екологічної рівноваги;
  - б) зменшення обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу;
  - в) збільшення кількості природних ресурсів;
  - г) поліпшення якості придатних до використання природних ресурсів.
22. Загальний ефект природоохоронної діяльності проявляється у:
- а) зменшенні собівартості продукції;
  - б) економії витрат на використання робіт і надання послуг;
  - в) скороченні витрат особистих коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища;
  - г) усе перелічене.
23. Чистий економічний ефект від природоохоронної діяльності розраховується, як правило:
- а) на п'ять років;
  - б) на один рік;
  - в) помісячно;
  - г) на будь-який термін.
24. Економічними показниками ефективності природоохоронних заходів у землеробстві є:
- а) фондовіддача;
  - б) динаміка стану і якості земельних ресурсів;
  - в) економія живої праці;
  - г) динаміка показників рівня життя населення.

25. Екологічна складова ефективності природних заходів у землеробстві визначається за показниками:

- а) динаміка рівня захворюваності населення;
- б) темпи відтворення природного стану земельних ресурсів;
- в) зниження собівартості виробництва продукції;
- г) рівень задоволення матеріальних і духовних потреб працюючих.

26. Соціальна складова ефективності природоохоронних заходів у землеробстві характеризується показниками:

- а) динаміка показників рівня життя;
- б) темпи відтворення природного стану земельних ресурсів;
- в) динаміка збереження окремих видів рослин і тварин;
- г) матеріаловіддача.

27. Порушення навколишнього середовища бувають:

- а) природні;
- б) антропогенні;
- в) техногенні;
- г) усе перелічене.

28. Екологічні збитки виникають унаслідок:

- а) несприятливих змін стану навколишнього середовища;
- б) зміни кількості та якості природних ресурсів;
- в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
- г) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків.

29. Соціальні збитки виникають унаслідок:

- а) зміни кількості та якості природних ресурсів;
- б) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків;
- в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
- г) несприятливих змін стану навколишнього середовища.

30. Економічні збитки виникають унаслідок:

- а) витрат на запобігання та ліквідацію негативних наслідків;
- б) зміни кількості та якості природних ресурсів;
- в) погіршення здоров'я фізичних осіб;
- г) несприятливих змін стану навколишнього середовища.

31. Еколого-економічні збитки поділяють на:

- а) фактичні;
- б) прогностичні;
- в) попереджувальні;
- г) усе перелічене.

32. Збитки можна класифікувати:

- а) за галузями народного господарства;
- б) за компонентами навколишнього середовища;

- в) за елементами процесу праці;
- г) усе перелічене.

33. Визначення еколого-економічних збитків здійснюється за напрямками:

- а) прямі розрахунки втрат;
- б) непряма емпірична оцінка;
- в) статистичний метод;
- г) усе перелічене.

34. Під раціональним землекористуванням розуміють:

- а) використання ґрунтів за прямим призначенням;
- б) охорона земель;
- в) усі відповіді правильні;
- г) усі відповіді неправильні.

35. Основні проблеми охорони землі:

- а) охорона від виснаження;
- б) охорона від забруднення і деградації;
- в) усі відповіді правильні;
- г) усі відповіді неправильні.

36. Особливості розрахунку економічних збитків в АПК:

- а) земля є малорухомих середовищем;
- б) забруднення ґрунту на людину впливає не прямо, а опосередковано;
- в) використання землі супроводжується зміною її природних первісних властивостей;
- г) усе перелічене.

37. Особливості розрахунку економічних збитків в АПК:

- а) безгосподарське використання мінеральних добрив впливає на якість продукції АПК;
- б) найбільшої шкоди завдає використання потужної техніки;
- в) диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію;
- г) усе перелічене.

38. Тариф – це:

- а) плата за використання ресурсів;
- б) збори за забруднення;
- в) компенсаційні платежі;
- г) штрафні санкції.

39. Синтетичний характер інформації природоохоронної діяльності:

- а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
- б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;

- в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
  - г) носить прогнозуючий характер.
40. Аналітичний характер інформації природоохоронної діяльності:
- а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
  - б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;
  - в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
  - г) має прогнозний характер.
41. Оперативний характер інформації природоохоронної діяльності:
- а) обумовлюється регіональними і міжгалузевими особливостями (біологія, медицина, техніка);
  - б) обумовлюється чисельністю даних, які слід зіставити;
  - в) виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни;
  - г) має прогнозний характер.
42. Інформація щодо природоохоронної діяльності складається з:
- а) 5 розділів;
  - б) 8 розділів;
  - в) 3 розділів;
  - г) 4 розділів.
43. Напрямки отримання і узагальнення інформації в промисловості:
- а) інформація про стан здоров'я населення;
  - б) обсяги викидів та скидів, порушення довілля;
  - в) утримання зелених насаджень;
  - г) доход господарства.
44. Штраф – це:
- а) відшкодування збитків, завданих природному середовищу;
  - б) компенсація за заподіяну шкоду;
  - в) покарання винного;
  - г) платежі за забруднення навколишнього середовища.
45. Оцінка природних ресурсів буває:
- а) результатна;
  - б) енергетична;
  - в) економічна;
  - г) усе перелічене.
46. Платою за використання природних ресурсів є:
- а) компенсація;

- б) спеціальне використання природних ресурсів;
- в) штраф;
- г) тариф.

47. Для визначення якості атмосфери повітря використовуються показники:

- а) індекс забруднення;
- б) повторність випадків перевищення ГДК;
- в) кількість відборів проб на аналізи;
- г) коефіцієнт концентрації хімічних речовин.

48. Для оцінки екологічної якості водних ресурсів застосовують показники:

- а) індекс забруднення;
- б) кратність перевищення ГДК;
- в) сумарний показник забруднення;
- г) середня концентрація речовини.

49. Оцінка рівня забруднення хімічними речовинами ґрунту здійснюється за показниками:

- а) індекс забруднення;
- б) кратність перевищення ГДК;
- в) сумарний показник забруднення;
- г) середня концентрація речовини.

50. Показники нормування водоспоживання:

- а) норма водоспоживання;
- б) норма водовідведення;
- в) ліміт водоспоживання;
- г) усе перелічене.

51. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:

- а) повне охоплення всіх власників автомобілів платою за забруднення навколишнього середовища;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

52. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:

- а) заміна вагранок ливарного виробництва на індукційні печі;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

53. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:

- а) припинення горіння нафтових факелів;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

54. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони атмосферного повітря – це:

- а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

55. Розв'язання екологічних проблем у сфері охорони земельних ресурсів – це:

- а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) відновлення оптимального водно-повітряного режиму ґрунтів.

56. Розв'язання екологічних проблем в сфері охорони земельних ресурсів – це:

- а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) удосконалення сівозмін.

57. Розв'язання екологічних проблем в сфері охорони земельних ресурсів – це:

- а) будівництво об'їзних доріг навколо міст;
- б) використання безвідходних виробництв;
- в) дотримання технології захоронення відходів;
- г) охорона від деградації.

58. Складові екологічної безпеки – це:

- а) екологічна чиста продукція;
- б) екологічно чисті ґрунти;
- в) екологічне чисте виробництво;
- г) усе перелічене.

59. При розрахунку абсолютної економічної ефективності природоохоронних заходів застосовують показники:

- а) норма дисконту;
- б) затрати на проведення конкретного заходу;
- в) додатковий дохід;
- г) економічні збитки, яких вдалося уникнути.

60. При розрахунку порівняльної економічної ефективності природоохоронних заходів застосовують показники:

- а) норма дисконту;
- б) еколого-економічний результат;
- в) ціна продукції;
- г) середньорічні обсяги отриманої продукції.

61. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:

- а) плата за природокористування;
- б) створення ринку природних ресурсів;
- в) система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- г) усе перелічене.

62. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:

- а) плата за забруднення навколишнього середовища;
- б) екологічне страхування;
- в) платежі за заставу;
- г) усе перелічене.

63. Елементами економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності є:

- а) створення екологічних фондів;
- б) торгівля ліцензіями;
- в) екологічне програмування;
- г) усе перелічене.

64. Економічним результатом господарювання є:

- а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
- б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
- в) забезпечення належного рівня якості навколишнього середовища;
- г) поліпшення умов праці і відпочинку.

65. Екологічним результатом господарювання є:

- а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
- б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
- в) поліпшення фізичного стану людини;
- г) поліпшення умов праці і відпочинку.

66. Соціальна оцінка стану навколишнього середовища ґрунтується на критеріях:

- а) задоволення потреб суспільства в товарах і послугах;
- б) задоволення потреб людей в умовах життєдіяльності;
- в) забезпечення належного рівня якості навколишнього середовища;
- г) поліпшення умов праці і відпочинку.

67. Економічна оцінка природних ресурсів має підходи:

- а) затратний;
- б) рентний;
- в) відновлюваний;
- г) усе перелічене.

68. Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності, що добувають, використовують їх;
- б) суб'єкти підприємницької діяльності, що реалізують їх;
- в) суб'єкти підприємницької діяльності, що передають їх для подальшої переробки і використання;
- г) усе перелічене.

69. Фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища здійснюються за рахунок:

- а) державного бюджету України;
- б) коштів підприємств, установ;
- в) добровільних внесків;
- г) усе перелічене.

70. Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснює:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Верховна Рада;
- в) Мінекології;
- г) Мінфінансів.

71. Місцеві фонди охорони навколишнього середовища утворюються за рахунок:

- а) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 70%;
- б) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 10%;
- в) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 30%;
- г) жодний з варіантів.

72. Місцеві фонди охорони навколишнього середовища утворюються за рахунок:

- а) платежів за забруднення навколишнього середовища в розмірі 70%;
- б) частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього середовища;
- в) добровільних внесків підприємств та громадян;
- г) усе перелічене.

73. Грошові стягнення за порушення норм і правил охорони навколишнього середовища становлять:
- а) 50% штрафів стягнутих з посадових осіб;
  - б) 50% штрафів стягнутих з підприємств за шкоду, заподіяну природним ресурсам;
  - в) 80% коштів, отриманих за реалізацію незаконно добутих природних ресурсів;
  - г) усе перелічене.
74. Державний фонд охорони навколишнього середовища утворюється за рахунок:
- а) 10% платежів за забруднення навколишнього середовища;
  - б) добровільних внесків;
  - в) відрахувань з місцевого фонду охорони навколишнього середовища;
  - г) усе перелічене.
75. Ліцензія – це:
- а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
  - б) посвідчення на якість продукції, товару;
  - в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
  - г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.
76. Сертифікат – це:
- а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
  - б) посвідчення на якість продукції, товару;
  - в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
  - г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.
77. Екологічний паспорт – це:
- а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
  - б) посвідчення на якість продукції, товару;
  - в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
  - г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.
78. Договір страхування – це:
- а) документ, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів на певних умовах;
  - б) посвідчення на якість продукції, товару;
  - в) нормативно-технічний документ, в якому міститься інформація про використання природних ресурсів;
  - г) угода між двома сторонами на відшкодування збитків.

79. До негативних факторів у природно-ресурсному комплексі відносять:

- а) стихійні лиха;
- б) аварії;
- в) пожежі;
- г) усе перелічене.

80. Порядок страхування – це:

- а) визначення об'єктів страхування;
- б) визначення розміру страхового відшкодування;
- в) обов'язки страхувальника і страховика;
- г) усе перелічене.

81. Обов'язковому страхуванню підлягають:

- а) об'єкти підвищеної небезпеки для здоров'я людей і навколишнього середовища;
- б) медичні заклади;
- в) заклади освіти;
- г) об'єкти туризму.

82. Екологічний паспорт має кількість розділів:

- а) 6;
- б) 3;
- в) 9;
- г) 1.

83. При встановленні плати за використання та пошкодження природних ресурсів враховуються:

- а) економічна оцінка ресурсів;
- б) ефект використання природних ресурсів у виробництві;
- в) прогноз витрат на відтворення природних ресурсів;
- г) усе перелічене.

84. Зони екологічної катастрофи – це:

- а) території, де виникли стійкі або незворотні негативні зміни в навколишньому середовищі, що призвели до неможливості проживання населення;
- б) території, де виникли негативні зміни в навколишньому середовищі, що становлять загрозу здоров'ю населення;
- в) усі варіанти правильні;
- г) жоден з варіантів неправильний.

85. Зона підвищеної екологічної безпеки – це:

- а) зміни в навколишньому середовищі, що призвели до неможливості проживання населення;
- б) території, де виникли негативні зміни в навколишньому середовищі, що ставлять під загрозу здоров'я населення;
- в) усі варіанти правильні;
- г) усі варіанти неправильні.

86. Екологічна експертиза здійснюється на підставі:
- а) Закону України «Про екологічну експертизу»;
  - б) Закону України «Про охорону навколишнього середовища»;
  - в) Конституції України;
  - г) екологічних програм.
87. Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи групами спеціалістів:
- а) до 120 днів;
  - б) до 240 днів;
  - в) до 360 днів;
  - г) не обмежені в часі.
88. Граничні терміни проведення державної екологічної експертизи спеціальними галузевими комісіями:
- а) до 120 днів;
  - б) до 90 днів;
  - в) до 240 днів;
  - г) не обмежені в часі.
89. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
- а) природоохоронні;
  - б) каральні;
  - в) заохочувальні;
  - г) попереджувальні.
90. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
- а) спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
  - б) каральні;
  - в) заохочувальні;
  - г) попереджувальні.
91. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
- а) пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів;
  - б) каральні;
  - в) заохочувальні;
  - г) попереджувальні.
92. За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на:
- а) пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів;
  - б) спрямовані на підтримку екологічної безпеки;
  - в) природоохоронні;
  - г) усе перелічене.
93. За юридичною силою екологічні норми поділяються на:
- а) законодавчі;
  - б) каральні;
  - в) заохочувальні;
  - г) природоохоронні.

94. За юридичною силою екологічні норми поділяються на:
- а) підзаконні;
  - б) каральні;
  - в) заохочувальні;
  - г) природоохоронні.
95. За обсягом правового регулювання екологічні норми поділяються на:
- а) комплексні;
  - б) природоохоронні;
  - в) попереджувальні;
  - г) законодавчі.
96. За обсягом правового регулювання екологічні норми поділяються на:
- а) галузеві;
  - б) природоохоронні;
  - в) попереджувальні;
  - г) законодавчі.
97. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:
- а) природоохоронні;
  - б) заборонні;
  - в) законодавчі;
  - г) комплексні.
98. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:
- а) природоохоронні;
  - б) попереджувальні;
  - в) законодавчі;
  - г) комплексні.
99. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:
- а) природоохоронні;
  - б) відновлювані;
  - в) законодавчі;
  - г) комплексні.
100. За змістом юридичних приписів екологічні норми поділяються на:
- а) природоохоронні;
  - б) заохочувальні;
  - в) законодавчі;
  - г) комплексні.

Конституція України (витяг)

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

підключившись про зміцнення громадянської злагоди на землі України,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2.

Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 13.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14.

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 16.

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

РОЗДІЛ II

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ

I ГРОМАДЯНИНА

Стаття 49.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50.

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 66.

Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

РОЗДІЛ IV

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 85.

До повноважень Верховної Ради України належить:

б) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Стаття 92.

Виключно законами України визначаються:

б) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

б) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації.

РОЗДІЛ V **ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ**

Стаття 106.

Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

РОЗДІЛ VI **КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ІНШІ ОРГАНИ** **ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ**

Стаття 116.

Кабінет Міністрів України:

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

РОЗДІЛ X **АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ**

Стаття 137.

Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

1) сільського господарства і лісів;

2) меліорації і кар'єрів;

<...>

8) мисливства, рибальства.

Стаття 138.

До відання Автономної Республіки Крим належить:

5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

РОЗДІЛ XI

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття 140.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Стаття 142.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

м. Київ

12 липня 1996 року

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»

*Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 41. –
Ст. 546.*

Із змінам, внесеними згідно із законами:

- № 3180-XII від 05.05.93 // ВВР. – 1993. – № 26. – Ст. 277;
№ 81/96-ВР від 06.03.96 // ВВР. – 1996. – № 15. – Ст. 70;
№ 650/97-ВР від 19.11.97 // ВВР. – 1998. – № 11-12. – Ст. 41;
№ 186/98-ВР від 05.03.98 // ВВР. – 1998. – № 34. – Ст. 230;
№ 783-XIV від 30.06.99 // ВВР. – 1999. – № 34. – Ст. 274;
№ 934-XIV від 14.07.99 // ВВР. – 1999. – № 38. – Ст. 338.
(Закон діяв до 01.01.2002 року);
№ 1287-XIV від 14.12.99 // ВВР. – 2000. – № 4. – Ст. 26;
№ 1288-XIV від 14.12.99 // ВВР. – 2000. – № 5. – Ст. 34;
№ 1642-III від 06.04.2000 // ВВР. – 2000. – № 27. – Ст. 213;
№ 1807-III від 08.06.2000 // ВВР. – 2000. – № 38. – Ст. 318;
№ 2556-III від 21.06.2001 // ВВР. – 2001. – № 48. – Ст. 252;
№ 3033-III від 07.02.2002 // ВВР. – 2002. – № 26. – Ст. 176;
№ 198-IV від 24.10.2002 // ВВР. – 2002. – № 50. – Ст. 366;
№ 254-IV від 28.11.2002 // ВВР. – 2003. – № 4. – Ст. 31;
№ 380-IV від 26.12.2002 // ВВР. – 2003. – № 10-11. – Ст. 86;
№ 762-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 30. – Ст. 247;
№ 824-IV від 22.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 35. – Ст. 269;
№ 1122-IV від 11.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 7. – Ст. 58;
№ 1344-IV від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17-18. – Ст. 250;
№ 1863-IV від 24.06.2004 // ВВР. – 2004. – № 45. – Ст. 501;
№ 2285-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 7-8. – Ст. 162;
№ 2505-IV від 25.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 17. – № 18-19. –
Ст. 267;
№ 2637-IV від 02.06.2005 // ВВР. – 2005. – № 27. – Ст. 362;
№ 3235-IV від 20.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 9. – № 10-11. –
Ст. 96;
№ 3421-IV від 09.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 22. – Ст. 199;
№ 489-V від 19.12.2006.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональ-
не використання природних ресурсів, забезпечення екологічної

безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров’я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об’єктів, пов’язаних з історико-культурною спадщиною.

Стаття 2. Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Стаття 3. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов’язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів

використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість екологічної експертизи;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Стаття 4. Право власності на природні ресурси

Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами республіки.

У державній власності перебувають всі землі України, за винятком земель, переданих у колективну і приватну власність.

Повновладдя народу України в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів реалізується на основі Конституції України як безпосередньо, шляхом проведення референдумів, так і через республіканські органи державної влади відповідно до законодавства України.

Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України.

Стаття 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Стаття 6. Державні цільові та інші екологічні програми

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми.

Порядок розробки державних цільових екологічних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування під час розробки екологічних програм залучають громадськість до їх підготовки шляхом оприлюднення проектів екологічних програм для їх вивчення громадянами, підготовки громадськістю зауважень та пропозицій щодо запропонованих проектів, проведення публічних слухань стосовно екологічних програм.

Стаття 7. Освіта і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища

Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища.

Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб.

Стаття 8. Наукові дослідження

В Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів з метою розробки наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки.

Координацію та узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України та спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ II

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 9. Екологічні права громадян України

Кожний громадянин України має право на:

- а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань;
- в) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

є) участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом.

Законодавством України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян республіки.

Стаття 10. Гарантії екологічних прав громадян

Екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів;

в) участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 11. Захист прав громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища

Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством.

Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Стаття 12. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадяни України зобов'язані:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ III
ПОВНОВАЖЕННЯ РАД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 13. Компетенція Верховної Ради України у галузі охорони навколишнього природного середовища

До виключної компетенції Верховної Ради України у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища відповідно до Конституції України належать:

а) визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища;

б) затвердження загальнодержавних екологічних програм;

в) визначення правових основ регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі щодо прийняття рішень про обмеження, зупинення (тимчасово), або припинення діяльності підприємств і об'єктів, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

г) визначення повноважень Рад, порядку організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

д) встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон на території республіки.

Верховна Рада України відповідно до Конституції України може приймати до свого розгляду й інші питання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 14. Компетенція Верховної Ради Автономної Республіки Крим

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища:

а) визначає порядок організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

б) визначає повноваження Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

в) забезпечує реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;

г) затверджує екологічні програми;
д) організує вивчення навколишнього природного середовища;
е) створює і визначає статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, встановлює додаткові їх категорії;

ж) припиняє господарську діяльність підприємств, установ і організацій, що знаходяться у підпорядкуванні Автономної Республіки Крим, а також обмежує або зупиняє (тимчасово) діяльність підприємств, установ і організацій, не підпорядкованих органам влади Автономної Республіки Крим, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

з) встановлює в разі потреби нормативи екологічної безпеки, більш суворі, ніж ті, що діють в цілому на території України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим здійснює й інші повноваження, не віднесені законодавством України до компетенції республіканських органів державної влади України.

Стаття 15. Повноваження місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища

Місцеві Ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції:

а) забезпечують реалізацію екологічної політики України, екологічних прав громадян;

б) дають згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ і організацій у порядку, визначеному законом;

в) затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планів і забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми промислових вузлів;

г) видають і скасовують дозволи на відособлене спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

д) затверджують місцеві екологічні програми;

е) організовують вивчення навколишнього природного середовища;

е) створюють і визначають статус резервних, в тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

ж) організують в разі необхідності проведення екологічної експертизи;

з) забезпечують інформування населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем;

и) організують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, і громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні;

ї) здійснюють контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

й) припиняють господарську діяльність підприємств, установ та організацій місцевого підпорядкування, а також обмежують чи зупиняють (тимчасово) діяльність не підпорядкованих Раді підприємств, установ та організацій в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

к) координують діяльність відповідних спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів на території місцевої Ради.

Місцеві Ради можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ IV **ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ** **ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО** **СЕРЕДОВИЩА**

Стаття 16. Управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

Управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища

і використання природних ресурсів у республіці є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші державні органи, до компетенції яких законодавством України та Автономної Республіки Крим віднесено здійснення зазначених функцій.

Громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими об'єднаннями і організаціями, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 17. Компетенція Кабінету Міністрів України у галузі охорони навколишнього природного середовища

Кабінет Міністрів України у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- а) здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики;
- б) забезпечує розробку державних цільових, міждержавних і регіональних екологічних програм;
- в) координує діяльність міністерств, відомств, інших установ та організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища;
- г) встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів;
- д) встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;
- е) встановлює порядок визначення збору та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього;
- є) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) організує екологічне виховання та екологічну освіту громадян;

з) приймає рішення про зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

и) керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Кабінет Міністрів України може здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

Стаття 18. Компетенція Уряду Автономної Республіки Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища

Уряд Автономної Республіки Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища на своїй території:

а) здійснює реалізацію законодавства України та Автономної Республіки Крим в галузі охорони навколишнього природного середовища;

б) організує розробку екологічних програм;

в) координує діяльність міністерств, відомств, а також підприємств, установ та організацій в Автономній Республіці Крим у питаннях охорони навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування;

г) встановлює порядок утворення і використання республіканського фонду охорони навколишнього природного середовища у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим;

д) погоджує розміщення підприємств, установ і організацій;

е) організує управління і контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища;

є) визначає в установленому порядку нормативи збору і розміри зборів за забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів;

ж) затверджує за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів для підприємств, установ і організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком природних ресурсів загальнодержавного значення, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами території Автономної Республіки Крим, та ліміти на утворення і розміщення відходів;

з) організує проведення державної екологічної експертизи об'єктів, що створюються або функціонують на території Автономної Республіки Крим;

и) погоджує поточні і перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

і) організує ліквідацію екологічних наслідків аварій, залучає до її проведення підприємства, установи, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності, і громадян;

ї) забезпечує систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ та організацій про стан навколишнього природного середовища;

й) організує екологічну освіту та екологічне виховання громадян.

Уряд Автономної Республіки Крим може здійснювати й інші повноваження, що не входять до компетенції республіканських органів державного управління України.

Стаття 19. Компетенція виконавчих і розпорядчих органів місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища

Виконавчі та розпорядчі органи місцевих Рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції:

а) здійснюють реалізацію рішень відповідних Рад;

б) координують діяльність місцевих органів управління, підприємств, установ та організацій, розташованих на території місцевої Ради, незалежно від форм власності та підпорядкування;

в) організують розробку місцевих екологічних програм;

г) визначають в установленому порядку нормативи збору і розміри зборів за забруднення навколишнього природного середовища та розміщення відходів;

д) затверджують за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення або навколишнього природного середовища за межами території цієї Ради, та ліміти на утворення і розміщення відходів;

е) організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території;

є) формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів;

ж) погоджують поточні та перспективні плани роботи підприємств, установ та організацій з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

з) забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення;

и) організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян;

і) приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Виконавчі і розпорядчі органи Рад можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

Стаття 20. Компетенція спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів

До компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і його органів на місцях належать:

а) здійснення комплексного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища в республіці, проведення єдиної науково-технічної політики з питань охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій в цій галузі;

б) державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони республіки, а також за додержанням норм екологічної безпеки;

в) організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, положення про яку затверджується Кабінетом Міністрів України;

г) затвердження нормативів, правил, участь у розробці стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

д) здійснення державної екологічної експертизи;

е) одержання безоплатно від міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

є) видача дозволів на захоронення (складування) відходів, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище,

на спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства України;

ж) обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин;

з) подання позовів про відшкодування збитків і втрат, заподіяних в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

и) складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів;

і) керівництво заповідною справою, ведення Червоної книги України;

ї) координація роботи інших спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

й) здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього природного середовища, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду в цій галузі, організація виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань охорони навколишнього природного середовища;

к) встановлення порядку надання інформації про стан навколишнього природного середовища;

л) встановлення порядку організації та проведення публічних слухань або відкритих засідань з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів виконує й інші функції відповідно до положення про нього, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях, визначені у пункті «ж» частини першої цієї статті, не застосовуються до суб'єктів підприємницької діяльності (інвесторів), що здійснюють свою діяльність на умовах угод про розподіл продукції.

В системі органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів

можуть створюватись спеціальні підрозділи, працівники яких наділяються правом носіння форми встановленого зразка і вогнепальної зброї.

Посадові особи спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню за рахунок коштів державного бюджету на випадок загибелі на суму десятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вони займали, а в разі поранення, контузії, травми або каліцтва, захворювання чи інвалідності, що сталися у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, – на суму від шести-місячної до п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою залежно від ступеня втрати працездатності.

Перелік категорій посадових осіб спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України.

У разі загибелі посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у зв'язку з виконанням посадових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманцям виплачується одноразова допомога у розмірі десятирічної заробітної плати загиблого за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

У разі нанесення посадовій особі спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і у встановленому порядку призначається пенсія по інвалідності.

У разі нанесення посадовій особі спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй

виплачується одноразова допомога в розмірі однорічної заробітної плати за рахунок державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

Шкода, заподіяна майну посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів або членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею посадових обов'язків, відшкодовується в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

Річна заробітна плата посадової особи спеціального підрозділу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які отримала посадова особа за час роботи у спеціальному підрозділі спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за рік, що передував року загибелі або ушкодження здоров'я.

Законодавством України передбачається охорона честі, гідності, здоров'я і життя працівників спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях.

Рішення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів з питань, що віднесені до його компетенції, є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій і можуть бути оскаржені у судовому порядку.

Компетенція інших спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів визначається законодавством України, а також положеннями про ці органи, які затверджуються у встановленому порядку.

Стаття 21. Повноваження громадських об'єднань у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадські природоохоронні об'єднання мають право:

а) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;

б) утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими Радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських об'єднань виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища;

в) брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

г) проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;

д) вільного доступу до екологічної інформації;

е) виступати з ініціативою проведення республіканського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

є) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських об'єднань;

з) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища;

и) брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань;

і) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Діяльність громадських об'єднань в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до законодавства України на основі їх статутів.

РОЗДІЛ V

СПОСТЕРЕЖЕННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ, ОБЛІК ТА ІНФОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 22. Моніторинг навколишнього природного середовища

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом

навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Визначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Спеціально уповноважені державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію коротко-строкового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку республіки, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 23. Кадастри природних ресурсів

Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів.

Державні кадастри ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та

іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється за єдиною для республіки системою в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 25. Інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація)

Інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Стаття 25-1. Екологічне інформаційне забезпечення

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей, зобов'язані забезпечувати вільний

доступ населення до інформації про стан навколишнього природного середовища.

Екологічне інформаційне забезпечення здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень шляхом:

а) підготовки спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України – опублікування окремих видань та розміщення в системі Інтернет;

б) щорічного інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій;

в) систематичного інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей;

г) негайного інформування про надзвичайні екологічні ситуації;

г) передачі інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації;

д) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах.

РОЗДІЛ VI

ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Стаття 26. Обов'язковість екологічної експертизи

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища.

Порядок проведення екологічної експертизи визначається законодавством України.

Стаття 27. Об'єкти екологічної експертизи

Екологічній експертизі підлягають:

а) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районної планіровки та інша передпланова і передпроектна документація;

б) техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності та підпорядкування, в тому числі військового призначення;

в) проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів та документів, які регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище;

г) документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;

д) матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси, в тому числі військового та оборонного призначення.

Стаття 28. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування.

Завданнями державної екологічної експертизи є:

а) визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або опосередковано негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;

б) встановлення відповідності передпроектних, передпланових, проектних та інших рішень вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

в) оцінка повноти й обґрунтованості передбачуваних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та здоров'я

населення, яка здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів разом з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Для участі в проведенні державної екологічної експертизи можуть залучатися відповідні органи державного управління України, представники науково-дослідних, проектно-конструкторських, інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Стаття 29. Обов'язковість виконання висновків державної екологічної експертизи

Висновок державної екологічної експертизи після затвердження спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів є обов'язковим для виконання.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів.

Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Стаття 30. Громадська екологічна експертиза

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах.

Громадська екологічна експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи.

Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що заінтересовані у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

РОЗДІЛ VII

СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 31. Завдання стандартизації і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища

Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 32. Екологічні стандарти

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Екологічні стандарти розробляються і вводяться в дію в порядку, що встановлюється законодавством України.

Стаття 33. Екологічні нормативи

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ VIII

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 34. Завдання контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають у забезпеченні додержання вимог

законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Стаття 35. Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища

Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється Радами та їх виконавчими і розпорядчими органами, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони республіки, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища.

Порядок здійснення державного контролю за охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів визначається цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 36. Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з Положенням, яке затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони

навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) надають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням.

Органи громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати й інші функції відповідно до законодавства України.

Стаття 37. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури.

При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності.

В разі необхідності у складі органів Прокуратури України можуть створюватися спеціалізовані екологічні підрозділи.

РОЗДІЛ IX

РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 38. Загальне та спеціальне використання природних ресурсів

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Стаття 39. Природні ресурси загальнодержавного і місцевого значення

До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) територіальні та внутрішні морські води;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної воді в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Стаття 40. Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;
- г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;

д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;
е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених цим Законом та іншим законодавством України.

РОЗДІЛ X **ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ** **ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО** **СЕРЕДОВИЩА**

Стаття 41. Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

г) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Стаття 42. Фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного

бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Стаття 43. Збір за спеціальне використання природних ресурсів

Збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання.

Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження і утилізації відходів та інших факторів.

Нормативи збору за використання природних ресурсів, а також порядок його стягнення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) Радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення.

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори за використання природних ресурсів в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян.

Стаття 44. Збір за забруднення навколишнього природного середовища

Збір за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі фактичних обсягів викидів, лімітів скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, утворення і розміщення відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й іншого виробництва та інші види шкідливого впливу в цілому по території Автономної Республіки Крим, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

а) у випадках, коли це призводить до забруднення природних ресурсів республіканського значення, територій інших областей,

– спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;

б) в інших випадках – в порядку, що встановлюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) Радами, за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Порядок встановлення нормативів збору і стягнення зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу в межах лімітів відносяться на витрати виробництва, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян.

Порядок встановлення обмежень розмірів зборів за забруднення навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 45. Збір за погіршення якості природних ресурсів

Збір за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водойм тощо) в результаті володіння і користування встановлюється на основі нормативів.

Порядок встановлення нормативів збору за погіршення якості природних ресурсів визначається Кабінетом Міністрів України.

Збори підприємств, установ, організацій, а також громадян за погіршення якості природних ресурсів внаслідок володіння і користування ними здійснюються за рахунок прибутку, що залишається у їх розпорядженні.

Стаття 46. Розподіл зборів за використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища

Збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та Державного бюджету України і спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані.

Збори за використання природних ресурсів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Збори за використання природних ресурсів зараховуються до відповідних бюджетів згідно з чинним законодавством.

(Дію частини четвертої статті 46 зупинено на 2007 рік згідно із Законом № 489-V від 19.12.2006). Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподіляються між місцевими (сільськими, селищними, міськими), обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно 20, 50 і 30 відсотків, а між Київським, Севастопольським міськими та Державним фондами охорони навколишнього природного середовища – у співвідношенні 70 і 30 відсотків.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до Державного бюджету України, здійснюється Верховною Радою України.

Розподіл коштів за використання природних ресурсів, що надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними та міськими (міст загальнодержавного значення) Радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 47. Фонди охорони навколишнього природного середовища

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

- а) зборів за забруднення навколишнього природного середовища;
- б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством;
- в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Розподіл зборів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міст за-

гальнодержавного значення) Радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

а) відрахувань з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;

б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;

в) частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України;

г) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством. (Частина четверту статті 47 доповнено пунктом «г» згідно із Законом № 489-V (489-16) від 19.12.2006 – зміни діють у 2007 році).

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, які мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства.

Положення про республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного

середовища затверджуються відповідними Радами, а Державного фонду охорони навколишнього природного середовища – Кабінетом Міністрів України.

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 48. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідхідні і ресурсо-і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

Стаття 49. Екологічне страхування та екологічний аудит

В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів

підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

З метою врахування екологічних вимог у процесі приватизації чи корпоратизації об'єктів права державної власності, іншої зміни форми власності чи зміни суб'єктів права власності на об'єкти, а також для потреб екологічного страхування, оренди майна, набуття права власності на майно та земельні ділянки, створення, функціонування і сертифікації систем управління навколишнім природним середовищем, при здійсненні іншої діяльності в Україні проводиться добровільний чи обов'язковий екологічний аудит.

Порядок екологічного страхування та екологічного аудиту визначається законодавством України.

РОЗДІЛ XI

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 50. Екологічна безпека

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Стаття 51. Екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів

При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємності даної території, стану навколишнього природного середовища в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище.

Підприємства, установи та організації, які розміщують, проєктують, будують, реконструюють, технічно переозброюють, вводять в дію підприємства, споруди та інші об'єкти, а також проводять дослідну діяльність, що, за їх оцінкою, може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органам на місцях спеціальну заяву про це.

Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проєктах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Стаття 52. Охорона навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані дотримуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

При створенні нових хімічних препаратів і речовин, інших потенційно небезпечних для навколишнього природного середовища субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися у встановленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

Вміст природних та штучних домішок, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища або здоров'я людей, у таких препаратах, а також сировині, що використовується для їх виробництва, не повинен перевищувати допустимих рівнів, встановлених відповідно до законодавства.

Екологічні вимоги при виробництві, зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших небезпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовин, віднесення хімічних речовин до категорії токсичних та їх класифікація за ступенем небезпечності визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи і погоджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Перелік пестицидів та агрохімікатів, дозволених для використання в Україні, регламенти їх застосування, а також щорічні доповнення до нього визначаються в установленому законодавством порядку.

Стаття 53. Охорона навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу

Підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та предметів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин здійснюється тільки на підставі дозволів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних

ресурсів при наявності оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей.

При створенні зазначених організмів і речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування.

Виробництво і використання нових штамів мікроорганізмів та інших біологічно активних речовин здійснюється тільки після проведення комплексних досліджень їх впливу на здоров'я людей і навколишнє природне середовище за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 54. Охорона навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення

Місцеві Ради, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також в місцях масового скупчення і розмноження диких тварин.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Стаття 55. Охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами

Суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення.

Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах

установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Стаття 56. Екологічна безпека транспортних та інших пересувних засобів і установок

Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, не допускається.

Керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання встановлених для відповідного типу транспортного засобу нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, скидів забруднюючих речовин та впливу фізичних факторів пересувних джерел на стан навколишнього природного середовища.

Стаття 57. Додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем

При проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки.

У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Стаття 58. Вимоги екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності

Вимоги екологічної безпеки, встановлені для розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації об'єктів щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище хімічних, фізичних і біологічних факторів, а також інші вимоги, передбачені цим Законом та іншим законодавством України, повною мірою поширюються на військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ та державної безпеки.

Вимоги екологічної безпеки новинні додержуватись також при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки, крім випадків особливих ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України.

Державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України здійснюється відповідно до цього Закону та іншого законодавства України.

Стаття 59. Екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів

Планівка, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюються за рішенням місцевих Рад з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

При розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські Ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з Радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ XII

ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Стаття 60. Система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної

обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Стаття 61. Природно-заповідний фонд України

Ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народногосподарську цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України.

До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Порядок організації, використання і охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додаткові їх категорії визначаються законодавством України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 62. Курортні і лікувально-оздоровчі зони

Курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

З метою охорони природних якостей та лікувальних факторів курортних зон, запобігання їх псуванню, забрудненню і виснаженню встановлюються округи їх санітарної охорони.

В межах курортних і лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан території, що підлягає особливій охороні.

Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Урядом Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

Стаття 63. Рекреаційні зони

Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

На території рекреаційних зон забороняються:

а) господарська та інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище або може перешкодити використанню їх за цільовим призначенням;

б) зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Режим використання цих територій визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими Радами відповідно до законодавства України та Автономної Республіки Крим.

Стаття 64. Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами, які є суб'єктами використання тваринного і рослинного світу відповідно до закону.

Об'єкти Червоної книги України можуть бути об'єктами права державної, комунальної та приватної форми власності відповідно до закону.

Ведення Червоної книги України покладається на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ XIII

НАДЗВИЧАЙНІ ЕКОЛОГІЧНІ СИТУАЦІЇ

Стаття 65. Зона надзвичайної екологічної ситуації

Окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, може бути оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому

природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України.

Правове регулювання відносин, які виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації, визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок виникнення надзвичайної екологічної ситуації, а також вирішення інших організаційних питань у цій сфері здійснюються згідно з Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 66. Запобігання аваріям і ліквідація їх шкідливих екологічних наслідків

При проектуванні й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Державні органи по нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості і атомній енергетиці разом із спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів систематично проводять перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

Перелік екологічно небезпечних об'єктів визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

У разі аварії, що спричинила забруднення навколишнього природного середовища, підприємства, установи, організації зобов'язані негайно приступити до ліквідації її наслідків. Одночасно посадові особи або власники підприємств, керівники установ і організацій зобов'язані повідомляти про аварію і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, виконавчому комітету місцевої Ради, органам охорони здоров'я, спеціально уповноваженим державним органам управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та населенню.

РОЗДІЛ XIV

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 67. Вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища

Спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, Радами народних депутатів чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України.

Спори підприємств, установ і організацій України у галузі охорони навколишнього природного середовища з підприємствами, установами та організаціями інших держав, розглядаються комісіями, що утворюються на паритетних засадах із представників України і заінтересованих держав, або третейським судом.

РОЗДІЛ XV

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 68. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

б) порушенні норм екологічної безпеки;

в) порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні завідомо неправдивого експертного висновку;

г) невиконанні вимог державної екологічної експертизи;

д) фінансуванні, будівництві і впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;

е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;

ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;

з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;

и) порушенні строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;

й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;

к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

м) приниженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а зняття правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в республіканський Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища згідно з рішеннями їх управлінських органів позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково.

Порядок позбавлення премій визначається законодавством України.

Стаття 69. Особливості застосування цивільної відповідальності

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної безпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам

та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода, заподіяна докільню у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог статті 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції».

Стаття 70. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення і злочини

Визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

РОЗДІЛ XVI

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 71. Участь України у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища на державному і громадському рівнях відповідно до законодавства України та міжнародного права.

Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору.

Україна здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також в рамках природоохоронної діяльності ООН та організацій, що входять в її систему, інших урядових і неурядових міжнародних організацій.

Стаття 72. Обов'язок іноземних юридичних осіб і громадян та осіб без громадянства щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища

Іноземні юридичні особи і громадяни та особи без громадянства зобов'язані на території України додержувати вимог цього Закону, інших законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та несуть відповідальність за їх порушення відповідно до законодавства України.

ВОДНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (скорочено)

Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – № 24. – Ст. 189.

Вводиться в дію Постановою ВР № 214/95-ВР від 06.06.95.

Із змінами, внесеними згідно із законами:

№ 1990-III від 21.09.2000 // ВВР. – 2000. – № 45. – Ст. 390;

№ 2120-III від 07.12.2000 // ВВР. – 2001. – № 2–3. – Ст. 10;

№ 2905-III від 20.12.2001 // ВВР. – 2002. – № 12–13. – Ст. 92;

№ 380-IV від 26.12.2002 // ВВР. – 2003. – № 10–11. – Ст. 86;

№ 762-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 30. – Ст. 247;

№ 1344-IV від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17–18. – Ст. 250;

№ 2285-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 7–8. – Ст. 162;

№ 2288-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 6. – Ст. 138;

№ 2505-IV від 25.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 17. – № 18–19. – Ст. 267;

№ 3370-IV від 19.01.2006 // ВВР. – 2006. – № 22. – Ст. 184;

№ 3421-IV від 09.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 22. – Ст. 199.

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту.

Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та уразливими природними об'єктами.

В умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

Водний кодекс, в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів

У цьому Кодексі вживаються такі терміни:

басейн водозбірний – частина земної поверхні і товщі ґрунтів, з яких відбувається стік води у водотік або водойму;

б'єф – ділянка річки, що розташована вище або нижче водокідпірної споруди (греблі);

болото – надмірно зволожена земельна ділянка із застоєм водним режимом і специфічним рослинним покривом;

вода дренажна – вода, яка профільтрувалася з певної території та відводиться за допомогою дренажної системи з метою пониження рівня ґрунтових вод;

вода зворотна – вода, що повертається за допомогою технічних споруд і засобів з господарської ланки кругообігу води в його природні ланки у вигляді стічної, шахтної, кар'єрної чи дренажної води;

вода лляльна (підсланева) – вода з домішками (переважно нафтопродуктів), зібрана в колодязях – ллялах машинних відділень судна;

вода стічна – вода, що утворилася в процесі господарсько-побутової і виробничої діяльності (крім шахтної, кар'єрної і дренажної води), а також відведена з забудованої території, на якій вона утворилася внаслідок випадання атмосферних опадів;

води – усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води;

води підземні – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах;

води поверхневі – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні;

водний об'єкт – природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт);

водні ресурси – обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території;

водність – характеристика величини річкового стоку за певний проміжок часу відносно його середньої багаторічної величини;

водогосподарський баланс – співвідношення між наявними для використання водними ресурсами на даній території і потребами в них для розвитку економіки на різних рівнях;

водозабір – споруда або пристрій для забору води з водного об'єкта;

водойма – безстічний або із сповільненим стоком поверхневий водний об'єкт;

водокористування – використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів);

водоносний горизонт – однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води;

водосховище – штучна водойма місткістю більше 1 млн кубічних метрів, збудована для створення запасу води та регулювання її стоку;

гранично допустима концентрація (гдк) речовини у воді – встановлений рівень концентрації речовини у воді, вище якого вода вважається непридатною для конкретних цілей водокористування;

гранично допустимий скид (гдс) речовини – маса речовини у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом даного пункту водного об'єкта за одиницю часу;

забруднення вод – надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин;

забруднююча речовина – речовина, яка привноситься у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини;

затоплені землі – прибережна територія, що може бути затоплена чи підтоплена під час повені (паводка);

засмічення вод – привнесення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод;

зона санітарної охорони – територія і акваторія, де запроваджується особливий санітарно-епідеміологічний режим з метою запобігання погіршення якості води джерел централізованого господарсько-питного водопостачання, а також з метою забезпечення охорони водопровідних споруд;

ліміт забору води – граничний обсяг забору води з водних об'єктів, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування;

ліміт скиду забруднюючих речовин – граничний обсяг скиду забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування;

межень (меженний період) – період річного циклу, протягом якого спостерігається низька водність;

моніторинг вод – система спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень;

озеро – природна западина суші, заповнена прісними або солоними водами;

прибережна захисна смуга – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони;

рибогосподарський водний об'єкт – водний об'єкт (його частина), що використовується для рибогосподарських цілей;

ставок – штучно створена водойма місткістю не більше 1 млн кубічних метрів;

схема використання і охорони води та відтворення водних ресурсів – передпроектний документ, що визначає основні водогосподарські та інші заходи, які підлягають здійсненню для задоволення перспективних потреб у воді населення і галузей економіки, а також для охорони вод або запобігання їх шкідливим діям;

уріз води – межа води на березі водного об'єкта (берегова лінія);

якість води – характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання;

рибництво – штучне розведення і відтворення риби та інших водних живих ресурсів;

маловоддя – період (фаза) гідрологічного режиму водного об'єкта, при якому спостерігається зменшення його водності, внаслідок чого погіршуються умови забезпечення потреб у водних ресурсах;

ліміт використання води – граничний обсяг використання води, який встановлюється дозволом на спеціальне водокористування;

вода супутньо-пластова – вода, що піднімається на поверхню разом з нафтою і газом під час їх видобування;

забір води – вилучення води з водного об'єкта для використання за допомогою технічних пристроїв або без них;

використання води – процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб населення, а також без її вилучення для потреб гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб.

Стаття 2. Водне законодавство України

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Водні відносини в Україні регулюються цим Кодексом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства.

Земельні, гірничі, лісові відносини, а також відносини щодо використання та охорони рослинного і тваринного світу, території та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря, виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України, що виникають під час користування водними об'єктами, регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 3. Водний фонд України

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

До водного фонду України належать:

1) поверхневі води:

- природні водойми (озера);
- водотоки (річки, струмки);
- штучні водойми (водосховища, ставки) і канали;
- інші водні об'єкти;

2) підземні води та джерела;

3) внутрішні морські води та територіальне море.

Стаття 4. Землі водного фонду

До земель водного фонду належать землі, зайняті:

- морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами;
- прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;
- гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- береговими смугами водних шляхів.

Стаття 5. Водні об'єкти загальнодержавного і місцевого значення

До водних об'єктів загальнодержавного значення належать:

- 1) внутрішні морські води та територіальне море;
- 2) підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;

3) поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

4) водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать:

1) поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

2) підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Стаття 6. Власність на води (водні об'єкти)

Води (водні об'єкти) є виключно власністю народу України і надаються тільки у користування.

Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві Ради.

Окремі повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Стаття 7. Компетенція Верховної Ради України в галузі регулювання водних відносин

До відання Верховної Ради України в галузі регулювання водних відносин належить:

1) законодавче регулювання водних відносин та визначення основних напрямів державної політики в цій галузі;

2) розпорядження водним фондом України;

3) затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

4) встановлення правового режиму використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;

5) регулювання розподілу зборів за спеціальне водокористування;

6) визначення повноважень місцевих Рад і органів державної виконавчої влади щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

7) вирішення інших питань у галузі законодавчого регулювання водних відносин.

Стаття 8. Компетенція Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад у галузі регулювання водних відносин

До відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) забезпечення реалізації державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

2) розпорядження водними об'єктами місцевого значення;

3) погодження державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, участь у їх реалізації;

4) розробка, затвердження та реалізація місцевих програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

5) видача дозволів на спеціальне водокористування з водних об'єктів місцевого значення;

6) визначення у встановленому порядку нормативів і розмірів зборів за спеціальне водокористування з водних об'єктів місцевого значення;

7) погодження розміщення підприємств та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних ресурсів і може негативно впливати на їх стан;

8) координація діяльності районних і міських (міст обласного підпорядкування) Рад у питаннях використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

9) затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів;

10) прийняття у встановленому порядку рішень про віднесення водних об'єктів місцевого значення до об'єктів природно-заповідного фонду чи до відповідних категорій особливої охорони;

11) встановлення правил користування маломірними суднами на водних об'єктах;

12) встановлення в разі потреби більш суворих, ніж у цілому на території України, нормативів якості води у водних об'єктах місцевого значення;

13) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ і організацій в разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

14) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення до цієї роботи підприємств, установ і організацій в порядку, передбаченому законодавством;

15) прийняття за погодженням з державними органами охорони здоров'я та охорони навколишнього природного середовища під час аварійних ситуацій рішень про скидання стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо це не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки водокористування;

16) організація інформування населення про стан водних об'єктів, його зміну та про проведення водоохоронних заходів;

17) здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

18) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 9. Компетенція районних Рад у галузі регулювання водних відносин

До відання районних Рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) координація роботи сільських, селищних, міських (міст районного підпорядкування) Рад під час проведення ними міжтериторіальних водогосподарських і водоохоронних заходів та подання їм відповідної методичної допомоги;

2) погодження розміщення підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водних об'єктів місцевого значення і може завдати їм шкоди;

3) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств, установ і організацій;

4) організація роботи по винесенню в натуру та влаштуванню прибережних захисних смуг вздовж річок, морів та навколо водойм;

5) внесення у встановленому порядку пропозицій щодо оголошення водних об'єктів об'єктами природно-заповідного фонду до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних Рад;

6) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємств та інших об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

7) встановлення правил загального водокористування в порядку, визначеному статтею 47 цього Кодексу;

8) здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

9) організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;

10) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 10. Компетенція сільських, селищних, міських та районних у містах Рад у галузі регулювання водних відносин

До відання сільських, селищних, міських та районних у містах Рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

1) здійснення заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

2) контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

3) встановлення правил загального користування водними об'єктами в порядку, визначеному статтею 47 цього Кодексу;

4) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємств та інших об'єктів в разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

5) організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств, установ і організацій;

6) організація інформування населення про стан водних об'єктів, а також про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод;

7) вирішення інших питань у галузі регулювання водних відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 11. Участь громадян та їх об'єднань, інших громадських формувань у здійсненні заходів щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Громадяни та їх об'єднання, інші громадські формування у встановленому порядку мають право:

1) брати участь у розгляді місцевими Радами та іншими державними органами питань, пов'язаних з використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

2) за погодженням з місцевими Радами та іншими державними органами виконувати роботи по використанню і охороні вод та відтворенню водних ресурсів за власні кошти та за добровільною участю членів об'єднань громадян;

3) брати участь у проведенні спеціально уповноваженими державними органами управління у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань;

4) проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення щодо розміщення, проектування та будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних з використанням вод, у порядку, що визначається законодавством;

5) здійснювати громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

6) одержувати у встановленому порядку інформацію про стан водних об'єктів, джерела забруднення та використання вод, про плани і заходи щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

7) подавати до суду позови про відшкодування збитків, заподіяних державі і громадянам внаслідок забруднення, засмічення та вичерпання вод;

8) здійснювати інші функції щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів відповідно до законодавства.

РОЗДІЛ II

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Глава 3. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 13. *Органи, що здійснюють державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів*

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві Ради та їх виконавчі комітети, спеціально уповноважені органи державної

виконавчої влади та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Спеціально уповноваженими органами державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань водного господарства, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань геології та використання надр, їх органи на місцях та інші державні органи відповідно до законодавства.

Глава 4. КОМПЕТЕНЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У ГАЛУЗІ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ І ОХОРОНОЮ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯМ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 14. Компетенція Кабінету Міністрів України у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

До відання Кабінету Міністрів України у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів належить:

- 1) реалізація державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- 2) розпорядження водними об'єктами загальнодержавного значення;
- 3) здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
- 4) визначення пріоритетів водокористування;
- 5) забезпечення розробки державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, затвердження регіональних програм;
- 6) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, координація їх діяльності;
- 7) встановлення порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування, будівельні, днопоглиблювальні роботи, видобування піску і гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду, а також розробки та затвердження нормативів скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- 8) встановлення нормативів збору за спеціальне водокористування і порядку його справляння;

10) прийняття у разі виникнення аварійних ситуацій рішень про скиди стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо вони призводять до перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у цих об'єктах;

11) організація і координація робіт, пов'язаних з попередженням та ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха, шкідливої дії вод або погіршенням якості водних ресурсів;

12) прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства;

13) затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів, які забезпечують водопостачання території більш як однієї області;

14) керівництво зовнішніми зв'язками України в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

15) вирішення інших питань у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 15. Компетенція спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів в галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

До відання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів в галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів належить:

1) здійснення комплексного управління в галузі охорони водних ресурсів, проведення єдиної науково-технічної політики з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, координація діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій в цій галузі;

2) здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

3) розробка та участь у реалізації державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

4) організація та здійснення державного моніторингу вод;

5) розробка і затвердження нормативів і правил, участь у розробці стандартів щодо регулювання використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів в межах своєї компетенції;

6) здійснення державної екологічної експертизи;

7) видача дозволів на спеціальне водокористування в разі використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення;

8) прийняття у встановленому порядку рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів в разі порушення ними вимог водного законодавства;

9) розробка і запровадження у встановленому порядку організаційно-економічних заходів щодо забезпечення охорони і використання вод та відтворення водних ресурсів;

10) здійснення міжнародного співробітництва з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

11) вирішення інших питань у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 16. Компетенція спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань водного господарства в галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

До відання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань водного господарства в галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів належить:

1) державне управління в галузі водного господарства, здійснення єдиної технічної політики, впровадження у водне господарство досягнень науки, техніки, нових технологій і передового досвіду;

2) розробка і встановлення режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, затвердження правил їх експлуатації;

3) розробка та участь у реалізації державних, цільових, міждержавних і регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

4) забезпечення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах та здійснення їх міжбасейнового перерозподілу;

5) здійснення радіологічного і гідрохімічного моніторингу водних об'єктів комплексного призначення, водогосподарських систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання;

6) проектування, будівництво і експлуатація водогосподарських систем та об'єктів комплексного призначення;

7) здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;

8) ведення державного обліку водокористування та державного водного кадастру;

9) погодження дозволів на спеціальне водокористування;

10) здійснення міжнародного співробітництва у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів прикордонних вод;

11) виконання заходів, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист населених пунктів та земель;

12) здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем;

13) вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

Стаття 17. Компетенція спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань геології та використання надр у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

До відання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань геології та використання надр у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів належить:

1) видача спеціальних дозволів на користування надрами для розробки родовищ підземних вод за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища, охорони здоров'я та нагляду за охороною праці;

2) ведення державного обліку підземних вод та водного кадастру;

3) ведення державного моніторингу підземних вод;

4) погодження умов спеціального водокористування в разі використання підземних вод;

5) погодження дозволів на право виконання проектних та будівельних робіт, пов'язаних з видобуванням підземних вод;

6) виявлення недіючих свердловин і вжиття заходів щодо їх ліквідації або ремонту і подальшого використання;

7) здійснення державного геологічного контролю за веденням пошуково-розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення підземних вод;

8) вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

Глава 5. КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ І ОХОРОНОЮ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯМ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 18. Завдання контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства.

Стаття 19. Державний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

Державний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється Кабінетом Міністрів України, державними органами охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами відповідно до законодавства України.

Порядок здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів визначається цим Кодексом та іншими актами законодавства.

Стаття 20. Громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів

Громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища, повноваження яких визначаються положенням, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 21. Державний моніторинг вод

З метою забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється державний моніторинг вод.

Державний моніторинг вод є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України і здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 22. Екологічна експертиза

Для забезпечення екологічної безпеки під час розміщення, проектування і будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних з використанням вод, здійснюється державна, громадська та інша екологічна експертиза у порядку, що визначається законодавством.

Глава 6. ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК ВОД. ДЕРЖАВНИЙ ВОДНИЙ КАДАСТР

Стаття 24. Завдання державного обліку вод

Завданням державного обліку вод є встановлення відомостей про кількість і якість вод, а також даних про водокористування, на основі яких здійснюється розподіл води між водокористувачами та розробляються заходи щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 25. Державний облік водокористування

Державний облік водокористування здійснюється з метою систематизації даних про забір та використання вод, скидання зворотних вод та забруднюючих речовин, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, а також діючих систем очищення стічних вод та їх ефективність тощо.

Державний облік та аналіз стану водокористування здійснюється шляхом подання водокористувачами звітів про водокористування до державних органів водного господарства за встановленою формою.

Форма звітів про водокористування, порядок їх заповнення та періодичність подання затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань статистики за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань водного господарства та за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 26. Державний облік поверхневих вод

Державний облік поверхневих вод здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань гідрометеорології шляхом проведення постійних гідрометричних, гідрохімічних спостережень за кількісними і якісними характеристиками поверхневих вод згідно з програмою, що затверджується цим органом за погодженням з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань водного господарства.

Стаття 27. Державний облік підземних вод

Державний облік підземних вод здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань геології та використання надр шляхом спостережень за кількісними і якісними характеристиками підземних вод за програмою, що затверджується цим Комітетом за погодженням з спеціально

уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 28. Державний водний кадастр

Державний водний кадастр складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів.

Державний водний кадастр ведеться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань водного господарства, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань геології та використання надр та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань гідрометеорології в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Глава 7. ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 29. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів передбачають:

- 1) видачу дозволів на спеціальне водокористування;
- 2) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за спеціальне водокористування та скидання забруднюючих речовин;
- 4) надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, безвідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на води;
- 5) відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства.

Стаття 30. Збори за спеціальне водокористування

Збір за спеціальне водокористування справляється з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає збір за використання води водних об'єктів та за скидання забруднюючих речовин.

Розмір збору за використання води визначається на основі нормативів збору, фактичних обсягів використаної води та встановлених лімітів використання води.

Розмір збору за використання води водних об'єктів для потреб, не пов'язаних з вилученням води з водних об'єктів, визначається:

- для потреб гідроенергетики – на основі нормативів збору, фактичних обсягів води, пропущеної через турбіни, та лімітів використання води (крім гідроакумулюючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями);

- для потреб водного транспорту – на основі нормативів збору та часу користування поверхневими водами у звітному періоді;

- для потреб рибництва – на основі нормативів збору та фактичних обсягів води, необхідної для поповнення ставків під час розведення риби та інших водних живих ресурсів у рибних господарствах.

Розмір збору за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів збору, фактичного обсягу скидів забруднюючих речовин та встановлених лімітів скиду.

Збір за воду, втрачену при її транспортуванні, стягується з власників мереж водопостачання.

За скидання забруднюючих речовин з дренажними водами у водні об'єкти з систем, що захищають сільськогосподарські угіддя та населені пункти від підтоплення (за винятком дренажних вод промислових об'єктів), збір не справляється, якщо таке скидання не погіршує якість води водних об'єктів в межах встановлених категорій.

Платниками збору за спеціальне використання водних ресурсів є підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, а також громадяни-підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води (первинні водокористувачі) та/або з водозабірних споруд первинних водокористувачів (вторинні водокористувачі), та користуються водами для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Стаття 32. Розподіл зборів за спеціальне водокористування

Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до державного бюджету. (Дію частини першої статті 32 зупинено на 2001 рік в частині зарахування: 20 відсотків зборів за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення до бюджетів областей; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим згідно із Законом № 2120-III від 07.12.2000; дію частини першої статті 32 зупинено на 2002 рік в частині зарахування: 20 відсотків зборів за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення до бюджетів областей; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим згідно із Законом № 2905-III від 20.12.2001; дію частини першої статті 32 зупинено на 2003 рік

в частині зарахування 20 відсотків зборів за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення до бюджетів областей; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим згідно із Законом № 380-IV від 26.12.2002; дію частини першої статті 32 зупинено на 2004 рік в частині зарахування 20 відсотків зборів за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення до бюджетів областей; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим згідно із Законом № 1344-IV від 27.11.2003; дію частини першої статті 32 зупинено на 2005 рік в частині зарахування 20 відсотків зборів за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення до бюджетів областей; 50 відсотків – до бюджету Автономної Республіки Крим згідно із Законом № 2285-IV від 23.12.2004; в редакції Закону № 2505-IV від 25.03.2005).

Збори за використання поверхневих вод для потреб гідроенергетики, рибництва та водного транспорту, а також за втрати води при її транспортуванні зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 100 відсотків.

Збори за використання води з водних об'єктів місцевого значення надходять до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Порядок розподілу та використання зборів за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та за понадлімітне використання води з них, а також коштів, відшкодованих за завдані водним об'єктам збитки, визначаються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Глава 8. СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 33. Завдання стандартизації і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

Стандартизація і нормування в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюються з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки вод шляхом встановлення комплексу взаємопов'язаних нормативних документів, які визначають взаємопогоджені вимоги до об'єктів, що підлягають стандартизації і нормуванню.

Стаття 35. Нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

- 1) нормативи екологічної безпеки водокористування;
  - 2) екологічний норматив якості води водних об'єктів;
  - 3) нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин;
  - 4) галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти;
  - 5) технологічні нормативи використання води.
- Законодавством України можуть бути встановлені й інші нормативи в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

РОЗДІЛ III

ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Глава 9. ВОДОКОРИСТУВАЧІ. ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ

Стаття 42. Водокористувачі

Водокористувачами в Україні можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства.

Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними.

Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Стаття 43. Основні права водокористувачів

Водокористувачі мають право:

- 1) здійснювати загальне та спеціальне водокористування;
- 2) використовувати водні об'єкти на умовах оренди;
- 4) вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування;
- 5) споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт;
- 6) передавати для використання воду іншим водокористувачам на визначених умовах;
- 7) здійснювати й інші функції щодо водокористування в порядку, встановленому законодавством.

Права водокористувачів охороняються законом.

Порушені права водокористувачів підлягають поновленню в порядку, встановленому законодавством.

Стаття 44. Обов'язки водокористувачів

Водокористувачі зобов'язані:

1) економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод;

2) використовувати воду (водні об'єкти) відповідно до цілей та умов їх надання;

3) дотримувати встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;

4) використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з неї;

5) не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;

6) утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;

7) здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законодавчими актами;

8) здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;

9) здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу;

10) безперешкодно допускати на свої об'єкти державних інспекторів спеціально уповноважених державних органів у галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів, а також

громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безкоштовно необхідну інформацію;

11) своєчасно сплачувати збори за спеціальне водокористування та інші збори відповідно до законодавства;

12) своєчасно інформувати місцеві Ради, державні органи охорони навколишнього природного середовища та санітарного нагляду про виникнення аварійних забруднень;

13) здійснювати невідкладні роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів у порядку, встановленому законодавством;

14) виконувати інші обов'язки щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів згідно з законодавством.

Стаття 45. Обмеження прав водокористувачів

У разі маловоддя, загрози виникнення епідемій та епізоотій, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або змінені умови водокористування з метою забезпечення охорони здоров'я людей та в інших державних інтересах. При цьому пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

Права водокористувачів обмежуються також під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків.

Права водокористувачів, які здійснюють спеціальне водокористування, можуть бути обмежені органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування або в оренду.

Права вторинних водокористувачів можуть бути обмежені первинними водокористувачами за погодженням з органом, який видав дозвіл на спеціальне водокористування чи надав водний об'єкт у користування.

Право загального водокористування може бути обмежено у порядку, визначеному статтею 47 цього Кодексу.

Глава 10. ВИДИ І ПОРЯДОК ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Стаття 46. Види водокористування

Водокористування може бути двох видів – загальне та спеціальне.

Стаття 47. Право загального водокористування

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

З метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони навколишнього природного середовища та з інших передбачених законодавством підстав районні і міські Ради за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених державних органів встановлюють місця, де забороняється купання, плавання на човнах, забір води для питних або побутових потреб, водопій тварин, а також за певних підстав визначають інші умови, що обмежують загальне водокористування на водних об'єктах, розташованих на їх території.

Місцеві Ради зобов'язані повідомляти населення про встановлені ними правила, що обмежують загальне водокористування.

На водних об'єктах, наданих в оренду, загальне водокористування допускається на умовах, встановлених водокористувачем, за погодженням з органом, який надав водний об'єкт в оренду.

Водокористувач, який узяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умови водокористування, а також про заборону загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду.

Якщо водокористувачем або відповідною Радою не встановлено таких умов, загальне водокористування визнається дозволеним без обмежень.

Стаття 48. Спеціальне водокористування

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів.

Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб.

Не належать до спеціального водокористування:

- пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних);
- подача (перекачування) води водокористувачам у маловодні регіони;
- усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення);
- використання підземних вод для вилучення корисних компонентів;
- вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин;
- виконання будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт;
- видобування корисних копалин і водних рослин;
- прокладання трубопроводів і кабелів;
- проведення бурових, геологорозвідувальних робіт;
- інші роботи, які виконуються без забору води та скидання зворотних вод.

Стаття 49. Право на здійснення спеціального водокористування

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу.

Дозвіл на спеціальне водокористування видається:

- державними органами охорони навколишнього природного середовища – у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення;
- Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища – у разі використання води водних об'єктів місцевого значення.

Видача дозволу на спеціальне водокористування здійснюється за клопотанням водокористувача з обґрунтуванням потреби у воді, погодженим з державними органами водного господарства, – в разі використання поверхневих вод, державними органами геології – в разі використання підземних вод та державними органами охорони здоров'я – в разі використання водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних.

Порядок погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування затверджується Кабінетом Міністрів України.

У дозволі на спеціальне водокористування встановлюються ліміт забору води, ліміт використання води та ліміт скидання забруднюючих речовин. У разі настання маловоддя ці ліміти можуть бути зменшені спеціально уповноваженими

державними органами без коригування дозволу на спеціальне водокористування.

Спеціальне водокористування є платним.

Стаття 55. Підстави для припинення права спеціального водокористування

Право юридичних та фізичних осіб на спеціальне водокористування припиняється у разі:

- 1) якщо відпала потреба у спеціальному водокористуванні;
- 2) закінчення строку спеціального водокористування;
- 3) ліквідації підприємств, установ чи організацій;
- 4) передачі водогосподарських споруд іншим водокористувачам;
- 5) визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність;
- 6) порушення умов спеціального водокористування та охорони вод;
- 7) виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;
- 8) систематичного невнесення збору в строки, визначені законодавством.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші підстави для припинення права спеціального водокористування.

Стаття 56. Порядок припинення права спеціального водокористування

Припинення права спеціального водокористування здійснюється:

- 1) за клопотанням водокористувача у випадках, передбачених пунктом 1 статті 55 цього Кодексу;
- 2) за рішенням органу, що видав дозвіл на спеціальне водокористування, у випадках, передбачених пунктами 2-4 статті 55 цього Кодексу;
- 3) за рішенням Кабінету Міністрів України або відповідних Рад у випадках, передбачених пунктами 5 і 7 статті 55 цього Кодексу;
- 4) на вимогу органу, який видав дозвіл на спеціальне водокористування, у випадках, передбачених пунктами 6 і 8 статті 55 цього Кодексу.

Припинення права на спеціальне водокористування в усіх випадках здійснюється органом, що видав дозвіл на спеціальне водокористування.

Стаття 57. Відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування.

вання, за винятком випадків, коли таке припинення (зміна умов) було здійснено з вини самого водокористувача чи за його клопотанням.

Порядок відшкодування таких збитків водокористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 11. СПЕЦІАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ДЛЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ПИТНИХ І ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ

Стаття 58. Вимоги до якості вод, що використовуються для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення

Для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення використовуються води, якісні характеристики яких відповідають встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам.

Водокористувачі мають право вимагати від власника вод (водопостачальника) відомості про якість питної води.

У разі невідповідності якісних характеристик цих вод встановленим стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам їх використання припиняється за рішенням державних органів санітарного нагляду.

Стаття 61. Використання підземних вод питної якості

Підземні води питної якості повинні використовуватися у першу чергу для задоволення потреб питного і господарсько-побутового водопостачання населення, а також харчової промисловості та тваринництва.

Глава 12. СПЕЦІАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ ЛІКУВАЛЬНИХ, КУРОРТНИХ І ОЗДОРОВЧИХ ЦІЛЕЙ

Стаття 62. Віднесення водних об'єктів до категорії лікувальних

Водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, належать до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку.

Перелік водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, із зазначенням запасів вод та їх лікувальних властивостей, а також інших сприятливих для лікування і профілактики умов, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я, спеціально уповноваженого

центрального органу виконавчої влади з питань геології та використання надр і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань водного господарства.

Стаття 63. Користування водними об'єктами, що віднесені до категорії лікувальних

Водні об'єкти, віднесені у встановленому порядку до категорії лікувальних, використовуються виключно у лікувальних і оздоровчих цілях.

Стаття 64. Порядок користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях

Користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях здійснюється в порядку загального та спеціального водокористування.

Місця користування водами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях встановлюються відповідними Радами у порядку, встановленому законодавством.

Користування водними об'єктами в оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілях у порядку загального водокористування може бути заборонено або обмежено відповідно до статті 45 цього Кодексу.

Глава 13. ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ТА КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЛЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

Стаття 65. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарства

Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і спеціального водокористування.

Під час зрошення земель сільськогосподарського призначення водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо попередження підтоплення, заболочення, засолення та забруднення цих земель. Якість води, що використовується для зрошення земель сільськогосподарського призначення, повинна відповідати встановленим нормативам.

Зрошення сільськогосподарських угідь стічними водами може бути дозволено державними органами охорони навколишнього природного середовища за погодженням з державними органами санітарного і ветеринарного нагляду.

Зрошення сільськогосподарських угідь та скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюються на підставі дозволу на

спеціальне водокористування, який видається власнику зрошуваних угідь у встановленому цим Кодексом порядку.

Під час осушення земель сільськогосподарського призначення повинні здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітрової ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Положення, передбачені цією статтею, поширюються також на зрошувані та осушувані землі лісового фонду.

Стаття 66. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб

Під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримувати встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод.

Ліміти споживання питної води для промислових потреб з комунальних і відомчих господарсько-питних водопроводів встановлюються місцевими Радами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища.

У разі стихійного лиха, аварій, інших екстремальних ситуацій, а також перевитрати водокористувачем встановленого ліміту споживання води місцеві Ради мають право зменшувати або забороняти споживання питної води для промислових потреб з комунальних водопроводів і тимчасово обмежувати споживання її з відомчих господарсько-питних водопроводів в інтересах першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення.

Гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримувати встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли, забезпечувати у встановленому порядку безперервний пропуск суден, а також пропуск риби до місць нересту відповідно до проєктів рибопропускних споруд.

Стаття 67. Особливості користування водними об'єктами для потреб водного транспорту

Річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні морські води та територіальне море є внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків,

коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю чи частково заборонено.

Перелік внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Всі судна та інші плаваючі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання лляльних та інших забруднених вод, які повинні систематично передаватися на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження.

Забороняється заходження в територіальне море суден, які не провели заміну ізольованого баласту і не обладнані цистернами і закритими фановими системами для збирання стічних вод будь-якого походження чи установками для очищення та знезараження цих вод, що відповідають міжнародним стандартам.

Користування водними об'єктами для плавання на маломірних суднах (веслових, моторних човнах) дозволяється з дотриманням правил, що встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами за погодженням з Українською державною інспекцією Регістру і безпеки судноплавства.

Стаття 68. Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб рибного і мисливського господарства

На водних об'єктах (їх частинах), які використовуються для промислового добування риби та іншого водного промислу або мають значення для відтворення їх запасів, права водокористувачів можуть бути обмежені в інтересах рибного господарства та водного промислу.

Перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) визначається Кабінетом Міністрів України.

Водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби.

Проведення гідромеліоративних робіт у місцях, де перебувають водоплавні птахи, хутрові звірі, а також промисловий вилов риби в місцях, де розводяться бобри і хохулі, здійснюється за погодженням з державними органами рибного і мисливського господарства.

Інші питання користування водами для потреб рибного і мисливського господарства регулюються Законом України «Про тваринний світ», іншими актами законодавства.

Стаття 69. Особливості користування водними об'єктами для протипожежних потреб

Забір води для протипожежних потреб здійснюється з будь-яких водних об'єктів без дозволу на спеціальне водокористування в кількості, необхідній для ліквідації пожежі.

Використовувати воду в будь-яких інших цілях з водних об'єктів, спеціально призначених для протипожежних потреб, забороняється.

Нагляд за дотриманням порядку користування водними об'єктами для протипожежних потреб здійснюють місцеві Ради та органи протипожежної безпеки.

Глава 14. УМОВИ СКИДАННЯ ЗВОРОТНИХ ВОД У ВОДНІ ОБ'ЄКТИ

Стаття 70. Умови скидання стічних вод у водні об'єкти

Скидання стічних вод у водні об'єкти допускається лише за умови наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин.

Водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо запобігання скиданню стічних вод чи його припинення, якщо вони:

- 1) можуть бути використані у системах оборотного, повторного і послідовного водопостачання;
- 2) містять цінні відходи, що можуть бути вилучені;
- 3) містять промислову сировину, реагенти, напівпродукти та кінцеві продукти підприємств у кількості, що перевищує встановлені нормативи технологічних відходів;
- 4) містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації;
- 5) перевищують гранично допустимі скиди токсичних речовин та містять збудників інфекційних захворювань;
- 6) за обсягом скидання забруднюючих речовин перевищують гранично допустимі нормативи;
- 7) призводять до підвищення температури води водного об'єкта більш ніж на 3 градуси за Цельсієм порівняно з її природною температурою в літній період;
- 8) є кубовими залишками, шламами, що утворюються в результаті їх очищення і знезараження.

Скидати стічні води, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), забороняється.

Стаття 71. Обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення скидання стічних вод у водні об'єкти

У разі перевищення встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин скидання стічних вод у поверхневі водні об'єкти може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) чи припинено в порядку, встановленому законодавством.

Стаття 72. Умови скидання шахтних, кар'єрних і рудникових вод у водні об'єкти та повернення супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ до підземних горизонтів

Підприємства, установи і організації, які відкачують шахтні, кар'єрні та рудникові води для запобігання затоплення шахт, кар'єрів та рудників під час видобування корисних копалин, зобов'язані впроваджувати ефективні технології, що забезпечують зниження рівня їх мінералізації перед скиданням у водні об'єкти, а підприємства, установи та організації, що добувають нафту і газ, повертають супутньо-пластові води нафтогазових родовищ до підземних горизонтів.

Умови скидання цих вод у водні об'єкти та повернення до підземних горизонтів супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ встановлюються органами виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Стаття 73. Умови скидання дренажних вод у водні об'єкти

Підприємства, установи і організації, які експлуатують дренажні системи для ліквідації підтоплення, заболочення чи вторинного засолення зрошуваних земель, зобов'язані впроваджувати ефективні технології для зниження рівня природного і техногенного забруднення дренажних вод перед скиданням їх у водні об'єкти.

Умови скидання цих вод у водні об'єкти встановлюються державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 74. Накопичувачі промислових забруднених стічних вод та технологічні водойми

Підприємства, установи і організації, що мають накопичувачі промислових забруднених стічних чи шахтних, кар'єрних, рудникових вод, зобов'язані впроваджувати ефективні технології для їх знешкодження і утилізації та здійснювати рекультивацию земель, зайнятих цими накопичувачами.

Скидання цих вод у поверхневі водні об'єкти здійснюється згідно з індивідуальним регламентом, погодженим з державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Використання технологічних водойм (ставки-охолоджувачі теплових і атомних станцій, рибоводні ставки, ставки-відстійники та інші) повинно проводитись відповідно до норм і правил експлуатації, визначених у технічних проектах, затверджених у встановленому законодавством порядку.

Стаття 75. Порядок захоронення забруднюючих речовин, відходів виробництва, стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти та повернення супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ до підземних горизонтів

Створення полігонів для захоронення у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод, включаючи мінералізовані шахтні та термальні води, що утворюються на основі природних вод і не піддаються очищенню існуючими методами, допускається у виняткових випадках після проведення спеціальних досліджень з дозволу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, за проектами, погодженими із спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади з питань охорони здоров'я, з питань нагляду за охороною праці та відповідною місцевою радою.

Повернення супутньо-пластових вод нафтогазових родовищ до підземних горизонтів здійснюється за технологічними проектами, погодженими з відповідними органами виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і з питань охорони здоров'я.

Глава 15. ЕКСПЛУАТАЦІЯ ВОДОГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

Стаття 76. Порядок експлуатації водогосподарських систем

Робота водогосподарських систем (водосховищ, каналів та інших зв'язаних між собою водних об'єктів) регулюється шляхом встановлення відповідних режимів для кожного водного об'єкта системи з урахуванням прогнозу водності.

Режими роботи цих систем встановлюються водогосподарськими органами на підставі правил експлуатації водних об'єктів з урахуванням екологічних вимог та інтересів всіх водокористувачів.

РОЗДІЛ IV ОХОРОНА ВОД

Глава 18. КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЯМИ ВОДНОГО ФОНДУ. ВОДООХОРОННІ ЗОНИ ТА ЗОНИ САНИТАРНОЇ ОХОРОНИ

Стаття 85. Користування землями водного фонду

Порядок надання земель водного фонду в користування та припинення права користування ними встановлюється земельним законодавством.

У постійне користування землі водного фонду надаються водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам і організаціям, в яких створено спеціалізовані служби по догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані.

У тимчасове користування за погодженням з постійними користувачами земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення та берегових смуг водних шляхів можуть надаватися підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням громадян, релігійним організаціям, громадянам України, іноземним юридичним та фізичним особам для сінокосіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, а також для проведення науково-дослідних робіт.

Користування цими ділянками у зазначених цілях здійснюється з урахуванням вимог щодо охорони річок і водойм від забруднення, засмічення та замулення, а також з додержанням правил архітектури планування приміських зон та санітарних вимог у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 86. Користування земельними ділянками дна річок, озер, водосховищ, морів та інших водних об'єктів

На земельних ділянках дна річок, озер, водосховищ, морів та інших водних об'єктів можуть проводитися роботи, пов'язані з будівництвом гідротехнічних споруд, поглибленням дна для судноплавства, видобуванням корисних копалин (крім піску, гальки і гравію в руслах малих та гірських річок), прокладанням кабелів, трубопроводів, інших комунікацій, а також бурові та геологорозвідувальні роботи.

Місця і порядок проведення зазначених робіт визначаються відповідно до проектів, що погоджуються з державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства та геології.

Стаття 87. Водоохоронні зони

Для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм встановлюються водоохоронні зони.

Водоохоронна зона є природоохоронною територією господарської діяльності, що регулюється.

На території водоохоронних зон забороняється:

- 1) використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- 2) влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- 3) скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки.

В окремих випадках у водоохоронній зоні може бути дозволено добування піску і гравію за межами земель водного фонду на сухій частині заплави, у праруслах річок за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства та геології.

Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціальними розробленими проектами.

Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Виконавчі комітети місцевих Рад зобов'язані доводити до відома населення, всіх заінтересованих організацій рішення щодо меж водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також водоохоронного режиму, який діє на цих територіях.

Контроль за створенням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також за додержанням режиму використання їх територій здійснюється виконавчими комітетами місцевих Рад і державними органами охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 88. Прибережні захисні смуги

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм в межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною:

- для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів – 25 метрів;
- для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів;
- для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів.

Якщо крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов, що склалися.

Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води.

Стаття 89. Обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах

Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності.

У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється:

- 1) розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво;
- 2) зберігання та застосування пестицидів і добрив;
- 3) влаштування літніх таборів для худоби;
- 4) будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів;
- 5) миття та обслуговування транспортних засобів і техніки;
- 6) влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Об'єкти, що знаходяться у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватись, якщо при цьому не порушується її режим. Не придатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають встановленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг.

Стаття 90. Обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах

Прибережна захисна смуга уздовж морів, морських заток і лиманів входить у зону санітарної охорони моря і може використовуватись лише для будівництва санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів, з обов'язковим централізованим водопостачанням і каналізацією.

У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських за-ток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється:

- 1) застосування стійких та сильнодіючих пестицидів;
- 2) влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод;
- 3) влаштування вигрівів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом більше 1 кубічного метра на добу;
- 4) влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів.

Стаття 91. Смуги відведення

Для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках встановлюються смуги відведення з особливим режимом користування.

Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства.

Земельні ділянки в межах смуг відведення надаються органам водного господарства та іншим організаціям для спеціальних потреб і можуть використовуватися ними для створення водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплювальних та проти-ерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ, виробничих приміщень.

Стаття 92. Берегові смуги водних шляхів

На судноплавних водних шляхах за межами міських поселень для проведення робіт, пов'язаних з судноплаванням, встановлюються берегові смуги.

Розміри берегових смуг водних шляхів та господарська діяльність на них визначаються статтею 91 цього Кодексу.

Порядок встановлення берегових смуг водних шляхів та користування ними визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 93. Зони санітарної охорони

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму.

Межі зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюються місцевими Радами на їх території за погодженням з

державними органами санітарного нагляду, охорони навколишнього природного середовища, водного господарства та геології.

Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 19. ВОДНІ ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Стаття 94. Охорона та користування водними об'єктами, віднесеними до природно-заповідного фонду

Водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

На водних об'єктах, віднесених до природно-заповідного фонду, забороняється здійснення будь-якої діяльності, що суперечить їх цільовому призначенню.

Глава 20. ОХОРОНА ВОД ВІД ЗАБРУДНЕННЯ, ЗАСМІЧЕННЯ І ВИЧЕРПАННЯ

Стаття 95. Охорона вод (водних об'єктів)

Усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

Стаття 96. Умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод

Під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, а також під час впровадження нових технологічних процесів повинно забезпечуватися раціональне використання вод. При цьому передбачаються технології, які забезпечують охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, охорону земель від засолення, підтоплення або переосушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів.

Забороняється проектування і будівництво прямоточних систем водопостачання промислових підприємств, за винятком підприємств, які за технологією виробництва не можуть бути переведені на оборотне водопостачання.

Забороняється здійснення проектів господарської та іншої діяльності без оцінки їх впливу на стан вод.

Стаття 97. Умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан рибогосподарських водних об'єктів

Під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів на рибогосподарських водних об'єктах здійснюються заходи, що забезпечують охорону риб, інших водних тварин і рослин та їх відтворення.

До основних заходів для забезпечення охорони і відтворення рибних запасів, водних тварин і рослин належить обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів, будівництво риборозплідників, штучних нерестовищ, рибопропускних споруд, підготовка ложа водоймища тощо.

Стаття 98. Заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан вод

Забороняється введення в дію:

1) нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями і очисними спорудами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води;

2) зрошувальних і обводнювальних систем, водосховищ і каналів – до проведення передбачених проектами заходів, що запобігають затопленню, підтопленню, заболоченню, засоленню земель і ерозії ґрунтів, а також забрудненню поверхневих та підземних вод скиданням із зрошувальних систем;

3) осушувальних систем – до повної готовності водоприймачів та інших споруд відповідно до затверджених проектів;

4) водозабірних споруд – без рибозахисних пристроїв та облаштованих відповідно до затверджених проектів зон санітарної охорони водозаборів;

5) гідротехнічних споруд – до повної готовності пристроїв для пропускання паводкових вод і риби відповідно до затверджених проектів;

б) експлуатаційних свердловин на воду – без оснащення їх водорегулюючими та контрольно-вимірювальними пристроями.

Наповнення водоймища до здійснення передбачених проєктами заходів щодо підготовки його ложа забороняється.

Стаття 99. Заборона скидання у водні об'єкти відходів і сміття

Забороняється скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття.

Стаття 100. Охорона поверхні водозборів і льодового покриву водойм, водотоків, а також морів, їх заток та лиманів

Підприємствам, установам, організаціям і громадянам забороняється забруднювати, засмічувати поверхні водозборів, льодового покриву водойм, водотоків, а також морів, їх заток і лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими речовинами.

Стаття 101. Охорона вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин

Власники засобів водного транспорту, трубопроводів, плавучих та інших споруд на водних об'єктах, а також інші юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечувати охорону вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин.

Стаття 102. Охорона внутрішніх морських вод та територіального моря

У внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидати з суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря.

Охорона внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення здійснюється відповідно до правил, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, інших актів законодавства.

Стаття 103. Запобігання забрудненню вод добривами і хімічними засобами захисту рослин

З метою запобігання забрудненню вод сільськогосподарські, лісогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства та громадяни зобов'язані дотримувати встановлених правил зберігання, транспортування та використання добрив, хімічних засобів захисту рослин та інших токсичних препаратів і речовин.

Стаття 104. Охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних

Охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів.

З метою охорони водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, встановлюються округи санітарної охорони курортів з особливим режимом у порядку, передбаченому законодавством про охорону здоров'я.

Скидання будь-яких зворотних вод у водні об'єкти, що віднесені до категорії лікувальних, забороняється.

Стаття 105. Охорона підземних вод

Підприємства, установи і організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, особливо ті, які експлуатують накопичувачі промислових, побутових і сільськогосподарських стоків чи відходів, повинні здійснювати заходи щодо попередження забруднення підземних вод, а також обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якісним станом цих вод.

У разі розкриття водоносних горизонтів з підземною водою питної якості особи, які проводять бурові, гірничі та інші роботи, пов'язані з пошуками, розвідкою, експлуатацією родовищ корисних копалин, повинні повідомити про це у встановленому порядку державні органи геології, охорони навколишнього природного середовища і санітарного нагляду для вжиття заходів щодо охорони підземних вод від вичерпання і забруднення.

Всі свердловини на воду, не придатні для експлуатації, покинуті спостережні та пошукові свердловини на всі види корисних копалин, а також вертикальні й інші гірничо-пошукові та експлуатаційні гірничі виробки і покинуті криниці повинні бути затампоновані чи ліквідовані.

Ліквідацію пошукових виробок та ліквідаційний тампонаж пошукових свердловин будь-якого призначення здійснюють організації, які виконують пошукові роботи, а непридатних і покинутих експлуатаційних та спостережних свердловин і виробок — організації, на балансі яких вони знаходяться.

У разі неможливості встановити власника покинутих свердловин і виробок їх ліквідація здійснюється за рішенням місцевих Рад державними органами геології. Якщо експлуатація самовиливних свердловин є можливою, то вони оснащуються регулюючими пристроями.

У разі вичерпання запасів підземних вод, визначених Державною комісією України по запасах корисних копалин, а також у разі забруднення підземних вод встановлюються причини, з яких це сталося, і за пропозиціями державних органів геології і охорони навколишнього природного середовища за рахунок винних осіб здійснюються заходи щодо їх відтворення.

Стаття 106. Проведення спеціальних робіт по спорудженню експлуатаційних свердловин на воду

Спеціальні роботи по спорудженню експлуатаційних свердловин на воду здійснюються згідно з проектно-кошторисною документацією організаціями, які мають відповідні дозволи на виконання таких робіт.

Проектно-кошторисна документація на проведення цих робіт погоджується у встановленому порядку з державними органами геології та охорони здоров'я.

Дозвіл на проведення спеціальних робіт по спорудженню експлуатаційних свердловин на воду видається державними органами охорони навколишнього природного середовища за наявності погодженого проекту і є підставою для фінансування цих робіт.

Глава 21. ЗАПОБІГАННЯ ШКІДЛИВИМ ДІЯМ ВОД ТА АВАРІЯМ НА ВОДНИХ ОБ'ЄКТАХ І ЛІКВІДАЦІЯ ЇХ НАСЛІДКІВ

Стаття 107. Шкідлива дія вод і заходи щодо запобігання їй та усунення її наслідків

Шкідливою дією вод є:

- 1) наслідки повені, що призвели до затоплення і підтоплення земель та населених пунктів;
- 2) руйнування берегів, захисних дамб та інших споруд;
- 3) заболочення, підтоплення і засолення земель, спричинені підвищенням рівня ґрунтових вод внаслідок ненормованої подачі води під час зрошення, витікання води з водопровідно-каналізаційних систем та перекриття потоків підземних вод при розміщенні великих промислових та інших споруд;
- 4) осушення земель, зумовлене забором підземних вод в кількості, що перевищує встановлені обсяги відбору води;
- 5) забруднення (засолення) земель в районах видобування корисних копалин, а також після закінчення експлуатації родовищ та їх консервації;
- 6) ерозія ґрунтів, утворення ярів, зсувів і селей.

Під час проектування водогосподарських та інших об'єктів повинна враховуватися можлива шкідлива дія вод, а під час експлуатації цих об'єктів – вживатися заходи щодо її запобігання, а саме:

- 1) залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах, балках та ярах;
- 2) будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб, водосховищ-регуляторів;
- 3) спорудження дренажу;
- 4) укріплення берегів тощо.

Стаття 108. Невідкладні заходи щодо запобігання стихійному лихові, спричиненому шкідливою дією вод, аваріям на водних об'єктах та ліквідації їх наслідків

У разі загрози стихійного лиха, пов'язаного із шкідливою дією вод, місцеві Ради із залученням підприємств, установ, організацій зобов'язані вжити невідкладних заходів щодо запобігання цьому лихові, а в разі його настання – щодо негайної ліквідації його наслідків відповідно до законодавства України.

В аварійних ситуаціях на водних об'єктах, пов'язаних з їх забрудненням, що може шкідливо вплинути на здоров'я людей і стан водних екосистем, підприємство, установа чи організація, з вини яких сталася аварія або які виявили її, повинні негайно розпочати ліквідацію її наслідків і повідомити про аварію державні органи охорони навколишнього природного середовища, санітарного нагляду, водного господарства, геології та відповідну Раду.

Державні органи водного господарства повинні забезпечувати безаварійне функціонування водних об'єктів під час повеней і паводків, прогнозувати розповсюдження спричинених ними наслідків та спільно з відповідними Радами здійснювати заходи щодо забезпечення безперебійного водопостачання населення і галузей економіки.

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань гідрометеорології веде спостереження за розвитком стихійних явищ і забезпечує місцеві Ради та органи державної виконавчої влади необхідною гідрологічною і гідрохімічною інформацією.

Місцеві Ради зобов'язані інформувати населення про аварію, стихійне лихо, їх масштаби, можливе порушення екологічної безпеки та про вжиті заходи щодо ліквідації їх наслідків.

РОЗДІЛ V
СПОРИ З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД
ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВОДНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА

Глава 22. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ
ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ
ВОДНИХ РЕСУРСІВ

**Стаття 109. Порядок розгляду спорів з питань ви-
користання і охорони вод та відтворення водних ресурсів**

Спори з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів розглядаються державними органами охорони навколишнього природного середовища, водного господарства, геології, місцевими Радами, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством.

Позивачі – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань водного господарства і їх органи на місцях звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушеннями водного законодавства.

Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

Глава 23. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ВОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**Стаття 110. Відповідальність за порушення водного зако-
нодавства**

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

- 1) самовільному захопленні водних об'єктів;
- 2) забрудненні та засміченні вод;

3) порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;

4) руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку під час будівництва і експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунацій;

5) введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;

6) недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;

7) самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);

8) порушенні правил ведення державного обліку вод або перекрученні чи внесенні недостовірних відомостей в документи державної статистичної звітності;

9) пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;

10) незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливу каналізацію та несанкціонованому скиданні зворотних вод;

11) використанні земель водного фонду не за призначенням;

12) неповідомленні (приховуванні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;

13) відмові від надання (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;

14) порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Стаття 111. Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства

Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від збору за спеціальне

водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

РОЗДІЛ VI *МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ*

Глава 24. МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ

Стаття 112. Застосування міжнародних договорів

Якщо міжнародним договором, в якому бере участь Україна, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені водним законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 6 червня 1995 року

№ 213/95-ВР

Господарський кодекс України (ВИТЯГ)

*Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 18, № 19–20,
№ 21–22. – Ст. 144*

Із змінами, внесеними згідно із законами:

- № 2424-IV від 04.02.2005 // ВВР. – 2005. – № 11. – Ст. 205;
№ 2452-IV від 03.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 16. – Ст. 257;
№ 2454-IV від 03.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 16. – Ст. 259;
№ 2505-IV від 25.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 17. – № 18–19. –
Ст. 267;
№ 2664-IV від 16.06.2005 // ВВР. – 2005. – № 31. – Ст. 420;
№ 2668-IV від 16.06.2005 // ВВР. – 2005. – № 29. – Ст. 384;
№ 2705-IV від 23.06.2005 // ВВР. – 2005. – № 33. – Ст. 427;
№ 2738-IV від 06.07.2005 // ВВР. – 2005. – № 34. – Ст. 434;
№ 3164-IV від 01.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 12. – Ст. 101;
№ 3201-IV від 15.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 13. – Ст. 110;
№ 3202-IV від 15.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 14. – Ст. 117;
№ 3205-IV від 15.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 14. – Ст. 118;
№ 3480-IV від 23.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 31. – Ст. 268;
№ 3528-IV від 15.03.2006 // ВВР. – 2006. – № 34. – Ст. 291;
№ 3541-IV від 15.03.2006 // ВВР. – 2006. – № 35. – Ст. 296.*

Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

РОЗДІЛ I

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глава 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 4. Розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин

1. Не є предметом регулювання цього Кодексу:

земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря.

Стаття 5. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання

2. Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права.

Стаття 6. Загальні принципи господарювання

1. Загальними принципами господарювання в Україні є: обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави.

Глава 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття 10. Основні напрями економічної політики держави

1. Основними напрямками економічної політики, що визначаються державою, є:

2. Держава здійснює екологічну політику, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення.

Стаття 16. Дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання

1. Держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом.

Стаття 19. Державний контроль та нагляд за господарською діяльністю

3. Держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

- виробництва і праці – за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;
- споживання – за якістю і безпечністю продукції та послуг;
- 1 зовнішньоекономічної діяльності – з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Глава 3. ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ ТА ЗАХИСТ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ І СПОЖИВАЧІВ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Стаття 26. Обмеження конкуренції

1. Рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження, визнаються обґрунтованими у випадках:

подання допомоги, в тому числі створення пільгових економічних умов окремим регіонам з метою компенсації соціально-економічних втрат, викликаних важкою екологічною ситуацією.

Глава 4. ГОСПОДАРСЬКА КОМЕРЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ (ПІДПРИЄМНИЦТВО)

Стаття 47. Загальні гарантії прав підприємців

1. Держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

РОЗДІЛ II СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 7. ПІДПРИЄМСТВО

Стаття 66. Майно підприємства

5. Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, на пільгових умовах.

Глава 9. ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА

Стаття 86. Вклади учасників та засновників господарського товариства

1. Вкладами учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, в тому числі в іноземній валюті.

РОЗДІЛ III

МАЙНОВА ОСНОВА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 15. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття 148. Особливості правового режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання

1. Відповідно до Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

2. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону.

3. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до Земельного кодексу України та інших законів.

4. Правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами.

5. Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом.

Стаття 149. Використання природних ресурсів суб'єктами господарювання

1. Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до цього Кодексу та інших законів.

2. Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної власності, перебувають в управлінні Автономної Республіки Крим та належать до комунальної власності і можуть використовуватися у господарській діяльності.

Стаття 150. Використання природних ресурсів на праві власності

1. Суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам – для господарської діяльності.

2. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню.

Стаття 151. Використання природних ресурсів на праві користування

1. Суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (в тому числі за плату або на інших умовах).

2. Порядок надання у користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншим спеціальним законодавством.

Стаття 152. Права суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів

1. Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:

- експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;
- використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;
- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів;
- одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;
- вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

Стаття 153. Обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання природних ресурсів

1. Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

- використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності;
- ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;
- здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання;
- своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;
- здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;
- відшкодувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів.

2. Законом можуть бути визначені й інші обов'язки суб'єкта господарювання щодо використання природних ресурсів у господарській діяльності.

РОЗДІЛ V

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Глава 27. АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ

Стаття 246. Обмеження та зупинення діяльності суб'єкта господарювання

1. Здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється.

2. У разі здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог діяльність суб'єкта господарювання може бути обмежена або зупинена Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, а також іншими уповноваженими органами в порядку, встановленому законом.

РОЗДІЛ VI
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 30. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 292. Лізинг у сфері господарювання

5. Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Глава 34. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

2. Інноваційна діяльність здійснюється за такими напрямками: розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища.

Стаття 330. Державна експертиза інноваційних проектів

1. Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, а також проекти, замовниками яких є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підлягають обов'язковій державній експертизі відповідно до законодавства. Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок інших джерел, підлягають обов'язковій державній експертизі з питань додержання екологічних, містобудівних та санітарно-гігієнічних вимог.

РОЗДІЛ VII
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Глава 38. ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ

Стаття 392. Форми здійснення іноземних інвестицій

1. Іноземні інвестори мають право здійснювати всі види інвестицій, зазначені у статті 391 цього Кодексу, в таких формах:

придбання самостійно або за участі громадян чи вітчизняних юридичних осіб прав користування землею та використання природних ресурсів на території України;

3. Відносини, що виникають у зв'язку з придбанням іноземним інвестором майнових прав на землю та інші природні ресурси в Україні, регулюються відповідно земельним та іншим законодавством України.

РОЗДІЛ VIII
СПЕЦІАЛЬНІ РЕЖИМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 39. СПЕЦІАЛЬНІ (ВІЛЬНІ) ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ

Стаття 401. Визначення спеціальної (вільної) економічної зони

2. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються з метою залучення інвестицій та ефективного їх використання, активізації спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності з метою збільшення експорту товарів, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції і послуг, впровадження нових технологій, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Глава 41. ІНШІ ВИДИ СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4. Держава у виключній (морській) економічній зоні України має виключне право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки і розробки природних ресурсів, інших економічних цілей відповідно до законодавства України.

Стаття 413. Особливості здійснення господарської діяльності в санітарно-захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються

1. Господарська діяльність у санітарно-захисних, водоохоронних зонах, зонах санітарної охорони та інших охоронних зонах здійснюється з урахуванням правового режиму таких зон, що встановлюється законом.

2. Господарська діяльність на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду України, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших територіях і об'єктах, віднесених законодавством до таких, що особливо охороняються, здійснюється відповідно до вимог правового режиму цих територій і об'єктів, встановлених законом та іншими законодавчими актами.

3. Законом встановлюються додаткові вимоги щодо здійснення господарської діяльності та соціальних гарантій працюючих на територіях, радіоактивно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Стаття 416. Порядок здійснення господарської діяльності в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації

1. Господарська діяльність в умовах надзвичайного стану – особливого правового режиму діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, передбаченого Конституцією України, який тимчасово допускає обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб та покладає на них додаткові обов'язки, – може здійснюватися з урахуванням обмежень та зобов'язань, встановлених виданим відповідно до Конституції України указом Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

2. Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарських відносин, заходи, що вживаються в умовах надзвичайного стану, а також відповідальність за порушення режиму надзвичайного стану визначаються законом про надзвичайний стан.

3. Правила цієї статті щодо здійснення господарської діяльності застосовуються також у разі оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 16 січня 2003 року
№ 436-І

Земельний кодекс України

Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

Із змінами, внесеними згідно із законами:

- № 2905-III від 20.12.2001 // ВВР. – 2002. – № 12–13. – Ст. 92;
№ 675-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 28. – Ст. 213;
№ 762-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 30. – Ст. 247;
№ 898-IV від 05.06.2003 // ВВР. – 2003. – № 38. – Ст. 313;
№ 1103-IV від 10.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 7. – Ст. 48;
№ 1119-IV від 11.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 7. – Ст. 57;
№ 1158-IV від 11.09.2003 // ВВР. – 2004. – № 8. – Ст. 67;
№ 1344-IV від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17–18. – Ст. 250;
№ 1626-IV від 18.03.2004 // ВВР. – 2004. – № 26. – Ст. 361;
№ 1694-IV від 20.04.2004 // ВВР. – 2005. – № 4. – Ст. 83;
№ 1709-IV від 12.05.2004 // ВВР. – 2004. – № 35. – Ст. 416;
№ 2059-IV від 06.10.2004 // ВВР. – 2005. – № 2. – Ст. 25;
№ 2229-IV від 14.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 4. – Ст. 103;
№ 3235-IV від 20.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 9. – № 10–11. – Ст. 96;
№ 3415-IV від 09.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 26. – Ст. 209.
(Щодо визнання неконституційними окремих положень див. рішення Конституційного Суду № 5-рп/2005 від 22.09.2005,
№ 3404-IV від 08.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 21. – Ст. 170.)

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Земля – основне національне багатство

1. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

2. Право власності на землю гарантується.

3. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 2. Земельні відносини

1. Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

2. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

3. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Стаття 3. Регулювання земельних відносин

1. Земельні відносини регулюються Конституцією України, цим Кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

2. Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються цим Кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать цьому Кодексу.

Стаття 4. Земельне законодавство та його завдання

1. Земельне законодавство включає цей Кодекс, інші нормативно-правові акти у галузі земельних відносин.

2. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Стаття 5. Принципи земельного законодавства

Земельне законодавство базується на таких принципах:

а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;

б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

в) невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

ґ) забезпечення гарантій прав на землю;

д) пріоритету вимог екологічної безпеки.

*Глава 2. ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНИ, ВЕРХОВНОЇ РАДИ АВТОНОМНОЇ
РЕСПУБЛІКИ КРИМ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛУЗІ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН*

Стаття 6. Повноваження Верховної Ради України в галузі земельних відносин

До повноважень Верховної Ради України в галузі земельних відносин належить:

- а) прийняття законів у галузі регулювання земельних відносин;
- б) визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель;
- в) затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель;
- г) встановлення і зміна меж районів і міст;
- г) погодження питань, пов'язаних з вилученням (викупом) особливо цінних земель;
- д) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до Конституції України.

Стаття 7. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин

До повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин на території республіки належить:

- а) розпорядження землями, що знаходяться у спільній власності територіальних громад;
- б) забезпечення реалізації державної політики в галузі використання та охорони земель;
- в) погодження загальнодержавних програм використання та охорони земель, участь у їх реалізації в межах території Автономної Республіки Крим;
- г) затвердження та участь у реалізації республіканських програм використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земель;
- г) підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок із земель державної власності, що проводяться органами виконавчої влади;
- д) координація діяльності районних і міських (міст республіканського значення) рад у галузі земельних відносин;
- е) координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

е) координація здійснення контролю за використанням та охороною земель;

ж) внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо встановлення та зміни меж районів, міст;

з) встановлення і зміна меж сіл, селищ;

и) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 8. Повноваження обласних рад у галузі земельних відносин

До повноважень обласних рад у галузі земельних відносин на території області належить:

а) розпорядження землями, що знаходяться у спільній власності територіальних громад;

б) підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок із земель державної власності, що проводяться органами виконавчої влади;

в) забезпечення реалізації державної політики в галузі використання та охорони земель;

г) погодження загальнодержавних програм використання та охорони земель, участь у їх реалізації на відповідній території;

г) затвердження та участь у реалізації регіональних програм використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земель;

д) координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

е) організація землеустрою;

е) внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо встановлення та зміни меж районів, міст;

ж) встановлення та зміна меж сіл, селищ;

з) вирішення земельних спорів;

и) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 9. Повноваження Київської і Севастопольської міських рад у галузі земельних відносин

До повноважень Київської і Севастопольської міських рад у галузі земельних відносин на їх території належить:

а) розпорядження землями територіальної громади міста;

б) передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу;

в) надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності відповідно до цього Кодексу;

г) вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності в порядку, передбаченому цим Кодексом;

г) викуп земельних ділянок для суспільних потреб міста;

д) припинення права користування земельними ділянками у випадках, передбачених цим Кодексом;

е) прийняття рішення щодо звільнення самовільно зайнятих земельних ділянок;

є) підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок із земель державної власності, що проводяться органами виконавчої влади;

ж) встановлення та зміна меж сіл, селищ, районів у містах;

з) організація землеустрою;

и) координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

і) здійснення контролю за використанням і охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства;

ї) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог земельного законодавства;

й) інформування населення щодо надання, вилучення (викупу) земельних ділянок;

к) внесення у встановленому порядку пропозицій до Верховної Ради України щодо встановлення та зміни меж міст;

л) вирішення земельних спорів;

м) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 10. Повноваження районних рад у галузі земельних відносин

До повноважень районних рад у галузі земельних відносин на території району належить:

а) розпорядження землями на праві спільної власності відповідних територіальних громад;

б) підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок із земель державної власності, що проводяться органами виконавчої влади;

в) координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

г) забезпечення реалізації державної політики в галузі охорони та використання земель;

г) організація землеустрою та затвердження землевпорядних проєктів;

д) внесення до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних рад пропозицій щодо встановлення і зміни меж районів, міст, селищ, сіл;

е) вирішення земельних спорів;

є) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 11. Повноваження районних у містах рад у галузі земельних відносин

Повноваження районних у містах рад у галузі земельних відносин визначаються міськими радами.

Стаття 12. Повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин

До повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить:

а) розпорядження землями територіальних громад;

б) передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу;

в) надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності відповідно до цього Кодексу;

г) вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності відповідно до цього Кодексу;

ґ) викуп земельних ділянок для суспільних потреб відповідних територіальних громад сіл, селищ, міст;

д) організація землеустрою;

е) координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

є) здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства;

ж) обмеження, тимчасова заборона (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства;

з) підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок відповідно до цього Кодексу;

и) встановлення та зміна меж районів у містах з районним поділом;

і) інформування населення щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок;

ї) внесення пропозицій до районної ради щодо встановлення і зміни меж сіл, селищ, міст;

й) вирішення земельних спорів;

к) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Глава 3. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття 13. Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин

До повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) реалізація державної політики у галузі використання та охорони земель;

в) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у порядку, визначеному цим Кодексом;

г) координація проведення земельної реформи;

ґ) розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель;

д) організація ведення державного земельного кадастру, державного контролю за використанням і охороною земель та здійснення землеустрою;

е) встановлення порядку проведення моніторингу земель;

є) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 14. Повноваження центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у галузі земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у галузі земельних відносин належить:

а) участь у розробленні та реалізації загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

б) організація моніторингу земель;

в) участь у розробці нормативних документів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів;

г) здійснення державної екологічної експертизи землекористування;

ґ) внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони та раціонального використання земель;

д) здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони земель;

е) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 15. Повноваження центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин

До повноважень центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин належить:

а) внесення пропозицій про формування державної політики у галузі земельних відносин і забезпечення її реалізації;

б) координація робіт з проведення земельної реформи;

в) участь у розробленні та реалізації загальнодержавних, регіональних програм використання та охорони земель;

г) ведення державного земельного кадастру, в тому числі державної реєстрації земельних ділянок;

д) здійснення землеустрою, моніторингу земель і державного контролю за використанням та охороною земель;

е) здійснення державної експертизи програм і проектів з питань землеустрою, державного земельного кадастру, охорони земель, реформування земельних відносин, а також техніко-економічних обґрунтувань цих програм і проектів;

ж) розроблення економічного і правового механізму регулювання земельних відносин;

з) участь у розробленні та здійсненні заходів щодо розвитку ринку земель;

и) здійснення міжнародного співробітництва в галузі земельних відносин;

к) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 16. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин

До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим у галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і республіканських програм з питань використання та охорони земель;

в) координація здійснення землеустрою і державного контролю за використанням та охороною земель;

г) підготовка висновків щодо надання або вилучення (викупу) земельних ділянок;

д) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у порядку, визначеному цим Кодексом;

д) здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (випуком) земельних ділянок;

е) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 17. Повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин

До повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі земельних відносин належить:

а) розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом;

б) участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм з питань використання та охорони земель;

в) координація здійснення землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель;

г) підготовка висновків щодо надання або вилучення (випуку) земельних ділянок;

г) викуп земельних ділянок для суспільних потреб у межах, визначених цим Кодексом;

д) підготовка висновків щодо встановлення та зміни меж сіл, селищ, районів, районів у містах та міст;

е) здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних із вилученням (випуком) земельних ділянок;

е) координація діяльності державних органів земельних ресурсів;

ж) вирішення інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Стаття 17-1. Повноваження державних органів приватизації

До повноважень державних органів приватизації у галузі земельних відносин належить:

продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

РОЗДІЛ II ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

Глава 4. СКЛАД ТА ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ

Стаття 18. Склад земель

1. До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

2. Категорії земель України мають особливий правовий режим.

3. Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни.

Стаття 19. Категорії земель

1. Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- ґ) землі рекреаційного призначення;
- д) землі історико-культурного призначення;
- е) землі лісгосподарського призначення;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

2. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.

Стаття 20. Встановлення та зміна цільового призначення земель

1. Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

2. Зміна цільового призначення земель провадиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання у користування, вилучення (викуп) земель і затверджують проекти землеустрою або приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного та історико-культурного призначення.

3. Зміна цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, здійснюється за ініціативою власників земельних ділянок у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

4. Зміна цільового призначення земель, зайнятих лісами, провадиться з урахуванням висновків органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища та лісового господарства.

Стаття 21. Наслідки порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель

Порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель є підставою для:

- а) визнання недійсними рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування про надання (передачу) земельних ділянок громадянам та юридичним особам;
- б) визнання недійсними угод щодо земельних ділянок;
- в) відмови в державній реєстрації земельних ділянок або визнання реєстрації недійсною;
- г) притягнення до відповідальності відповідно до закону громадян та юридичних осіб, винних у порушенні порядку встановлення та зміни цільового призначення земель.

Глава 5. ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 22. Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання

1. Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей.

2. До земель сільськогосподарського призначення належать:

- а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, ползахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо).

3. Землі сільськогосподарського призначення передаються у власність та надаються у користування:

- а) громадянам – для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
- б) сільськогосподарським підприємствам – для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
- в) сільськогосподарським науково-дослідним установам та навчальним закладам, сільським професійно-технічним училищам та загальноосвітнім школам – для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства;
- г) несільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, релігійним організаціям і об'єднанням громадян – для ведення підсобного сільського господарства.

4. Землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Стаття 23. Пріоритетність земель сільськогосподарського призначення

1. Землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватись насамперед для сільськогосподарського використання.

2. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, провадиться на підставі даних державного земельного кадастру.

3. Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості.

4. Лінії електропередачі і зв'язку та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо.

Стаття 24. Земельні ділянки державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. Державним і комунальним сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям надаються земельні ділянки із земель державної і комунальної власності у постійне користування для науково-дослідних, навчальних цілей та ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

2. Державні і комунальні сільськогосподарські підприємства, установи і організації можуть орендувати земельні ділянки, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб.

3. У разі ліквідації державного чи комунального підприємства, установи, організації землі, які перебувають у їх постійному користуванні, за рішенням відповідного органу виконавчої вла-

ди або органу місцевого самоврядування переводяться до земель запасу або надаються іншим громадянам та юридичним особам для використання за їх цільовим призначенням, а договори оренди земельних ділянок припиняються.

Стаття 25. Приватизація земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. При приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій земельні ділянки передаються працівникам цих підприємств, установ та організацій, працівникам державних та комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної частки (паю).

2. Рішення про приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій приймають органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень за клопотанням працівників цих підприємств, установ та організацій.

3. Землі у приватну власність особам, зазначеним у частині першій цієї статті, передаються безоплатно.

4. Площа земель, що передаються у приватну власність, становить різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, і площею земель, які залишаються у державній чи комунальній власності (лісгосподарського призначення, водний фонд, резервний фонд).

5. Особи, зазначені у частині першій цієї статті, мають гарантоване право одержати свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

6. При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які перебували у постійному користуванні державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, за винятком земель, що залишаються у державній та комунальній власності. Загальний розмір обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь поділяється на загальну кількість осіб, зазначених у частині першій цієї статті.

7. Вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) працівників відповідних підприємств, установ і організацій та пенсіонерів з їх числа є рівними.

Розміри земельних ділянок, що виділяються для працівників державних та комунальних закладів, підприємств і організацій

культури, освіти та охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості або селищах міського типу, не можуть перевищувати норм безоплатної передачі земельних ділянок громадянам, встановлених законом для ведення особистого селянського господарства.

8. Внутрігосподарські шляхи, господарські двори, полезахисні лісосмуги та інші захисні насадження, гідротехнічні споруди, водойми тощо можуть бути відповідно до цього Кодексу передані у власність громадян, сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що створені колишніми працівниками державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій.

9. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у процесі приватизації створюють резервний фонд земель за погодженням його місця розташування з особами, зазначеними в частині першій цієї статті у розмірі до 15 відсотків площі усіх сільськогосподарських угідь, які були у постійному користуванні відповідних підприємств, установ та організацій.

10. Резервний фонд земель перебуває у державній або комунальній власності і призначається для подальшого перерозподілу та використання за цільовим призначенням.

Стаття 26. Використання земельних ділянок з меліоративними системами

Земельні ділянки, одержані громадянами внаслідок приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, на яких розташовані та функціонують меліоративні системи, використовуються спільно на підставі угоди. У разі відсутності згоди щодо спільного використання зазначених земельних ділянок питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 27. Збереження права на землю сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, особистих селянських і фермерських господарств

Сільськогосподарські підприємства, установи та організації, особисті селянські і фермерські господарства, які об'єднуються в асоціації та інші організаційно-правові форми, зберігають право на свої земельні ділянки, якщо інше не передбачено договором.

Стаття 28. Земельні ділянки сільськогосподарських підприємств

1. Сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям, крім державних і комунальних, землі сільськогосподарського призначення можуть належати на праві власності.

2. Право власності на землю цих підприємств може набуватися шляхом внесення до статутного фонду земельних ділянок їх засновників та придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами.

3. Реалізація права власності на землю зазначеними сільськогосподарськими підприємствами здійснюється відповідно до закону.

Стаття 29. Визначення місця розташування земельних ділянок громадян при ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ та організацій

1. При ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ та організацій переважне право на отримання земельних ділянок поруч з населеними пунктами мають власники земельних часток (паїв), які проживають у цих населених пунктах.

2. Місце розташування земельних ділянок визначається з урахуванням вимог раціональної організації території і компактності землекористування відповідно до землепорядних проектів, які затверджуються зборами власників земельних часток (паїв).

Стаття 30. Розподіл несільськогосподарських угідь при ліквідації сільськогосподарських підприємств

1. При ліквідації сільськогосподарських підприємств несільськогосподарські угіддя, що перебували у їх власності, розподіляються відповідно до установчих документів цих підприємств або за згодою власників земельних часток (паїв). У разі недосягнення згоди це питання вирішується в судовому порядку.

2. Земельні ділянки державної і комунальної власності, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що ліквідуються, включаються до земель запасу або передаються у власність чи користування відповідно до цього Кодексу.

Стаття 31. Землі фермерського господарства

1. Землі фермерського господарства можуть складатися із:

- а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

2. Громадяни – члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

Стаття 32. Приватизація земельних ділянок членами фермерських господарств

1. Громадянам України – членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради.

2. Дія частини першої цієї статті не поширюється на громадян, які раніше набули права на земельну частку (пай).

Стаття 33. Земельні ділянки особистих селянських господарств

1. Громадяни України можуть мати на праві власності та орендувати земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства.

2. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства на умовах оренди.

3. Використання земель особистого селянського господарства здійснюється відповідно до закону.

Стаття 34. Землі для сінокосіння і випасання худоби

1. Громадяни можуть орендувати земельні ділянки для сінокосіння і випасання худоби.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть створювати на землях, що перебувають у власності держави чи територіальної громади, громадські сіножаті і пасовища.

Стаття 35. Земельні ділянки для садівництва

1. Громадяни України із земель державної і комунальної власності мають право набувати безоплатно у власність або на умовах оренди земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва.

2. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва на умовах оренди.

3. Земельні ділянки, призначені для садівництва, можуть використовуватись для закладання багаторічних плодових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо.

4. Землі загального користування садівницького товариства є його власністю. До земель загального користування садівницького товариства належать земельні ділянки, зайняті захисними смугами, дорогами, проїздами, будівлями і спорудами та іншими об'єктами загального користування.

5. Приватизація земельної ділянки громадянином – членом садівницького товариства здійснюється без згоди на те інших членів цього товариства.

6. Використання земельних ділянок садівницьких товариств здійснюється відповідно до закону та статутів цих товариств.

Стаття 36. Земельні ділянки для городництва

1. Громадянам або їх об'єднанням із земель державної або комунальної власності можуть надаватися в оренду земельні ділянки для городництва.

2. На земельних ділянках, наданих для городництва, закладання багаторічних плодових насаджень, а також спорудження капітальних будівель і споруд не допускається.

3. На земельних ділянках, наданих для городництва, можуть бути зведені тимчасові споруди для зберігання інвентарю та захисту від непогоди. Після закінчення строку оренди зазначеної земельної ділянки побудовані тимчасові споруди підлягають знесенню власниками цих споруд за їх рахунок.

Стаття 37. Право сільськогосподарських підприємств, установ та організацій на землю

1. Приватні сільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати у власність або оренду землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства.

2. Державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати в оренду землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства.

Глава 6. ЗЕМЛІ ЖИТЛОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ЗАБУДОВИ

Стаття 38. Визначення земель житлової та громадської забудови

До земель житлової та громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

Стаття 39. Використання земель житлової та громадської забудови

Використання земель житлової та громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови.

Стаття 40. Земельні ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і гаражного будівництва

Громадянам України за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть передаватися безоплатно у власність або надаватися в оренду земельні ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і гаражного будівництва в межах норм, визначених цим Кодексом. Понад норму безоплатної передачі громадяни можуть набувати у власність земельні ділянки для зазначених потреб за цивільно-правовими угодами.

Стаття 41. Земельні ділянки житлово-будівельних (житлових) і гаражно-будівельних кооперативів

1. Житлово-будівельним (житловим) та гаражно-будівельним кооперативам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування земельні ділянки для житлового і гаражного будівництва передаються безоплатно у власність або надаються в оренду у розмірі, який встановлюється відповідно до затвердженої містобудівної документації.

2. Житлово-будівельні (житлові) та гаражно-будівельні кооперативи можуть набувати земельні ділянки у власність за цивільно-правовими угодами.

Стаття 42. Земельні ділянки багатоквартирних жилих будинків

1. Земельні ділянки, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території державної або комунальної власності, надаються в постійне користування підприємствам, установам і організаціям, які здійснюють управління цими будинками.

2. У разі приватизації громадянами багатоквартирного жилого будинку відповідна земельна ділянка може передаватися безоплатно у власність або надаватися у користування об'єднанню власників.

3. Порядок використання земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначається співвласниками.

4. Розміри та конфігурація земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначаються на підставі проектів розподілу території кварталу, мікрорайону та відповідної землевпорядної документації.

Глава 7. ЗЕМЛІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ТА ІНШОГО ПРИРОДООХОРОННОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 43. Землі природно-заповідного фонду

Землі природно-заповідного фонду – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Стаття 44. Склад земель природно-заповідного фонду

До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Стаття 45. Використання земель природно-заповідного фонду

1. Землі природно-заповідного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. Порядок використання земель природно-заповідного фонду визначається законом.

Стаття 46. Землі іншого природоохоронного призначення та їх використання

1. До земель іншого природоохоронного призначення належать земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність.

2. Межі земель іншого природоохоронного призначення закріплюються на місцевості межовими або інформаційними знаками.

3. Порядок використання земель іншого природоохоронного призначення визначається законом.

Глава 8. ЗЕМЛІ ОЗДОРОВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 47. Визначення земель оздоровчого призначення

До земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

Стаття 48. Обмеження діяльності на землях оздоровчого призначення

1. На землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель.

2. На територіях лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів встановлюються округи і зони санітарної (гірничо-санітарної) охорони.

3. У межах округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони забороняються передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

Стаття 49. Використання земель оздоровчого призначення

1. Землі оздоровчого призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. Порядок використання земель оздоровчого призначення визначається законом.

Глава 9. ЗЕМЛІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 50. Визначення земель рекреаційного призначення

До земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

Стаття 51. Склад земель рекреаційного призначення

До земель рекреаційного призначення належать земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Стаття 52. Використання земель рекреаційного призначення

1. Землі рекреаційного призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. На землях рекреаційного призначення забороняється діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель.

3. Порядок використання земель рекреаційного призначення визначається законом.

Глава 10. ЗЕМЛІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 53. Склад земель історико-культурного призначення

1. До земель історико-культурного призначення належать землі, на яких розташовані:

- а) історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні або меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;
- б) городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів;
- в) архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного водчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова.

Стаття 54. Використання земель історико-культурного призначення

1. Землі історико-культурного призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. Навколо історико-культурних заповідників, меморіальних парків, давніх поховань, архітектурних ансамблів і комплексів встановлюються охоронні зони з заборонаю діяльності, яка шкідливо впливає або може вплинути на додержання режиму використання цих земель.

3. Порядок використання земель історико-культурного призначення визначається законом.

Глава 11. ЗЕМЛІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 55. Визначення земель лісогосподарського призначення

1. До земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

2. До земель лісогосподарського призначення не належать землі, зайняті:

- а) зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;
- в) окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Стаття 56. Власність на землі лісогосподарського призначення

1. Землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. Громадянам та юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату передаватись у власність замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 гектарів у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств.

3. Громадяни і юридичні особи в установленому порядку можуть набувати у власність земельні ділянки деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення.

Стаття 57. Використання земель лісогосподарського призначення

1. Земельні ділянки лісогосподарського призначення за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування надаються в постійне користування спеціалізованим державним або комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим державним і комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані підрозділи, для ведення лісового господарства.

2. Порядок використання земель лісогосподарського призначення визначається законом.

Глава 12. ЗЕМЛІ ВОДНОГО ФОНДУ

Стаття 58. Склад земель водного фонду

1. До земель водного фонду належать землі, зайняті:

- а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами;
- б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами;
- в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- г) береговими смугами водних шляхів.

2. Для створення сприятливого режиму водних об'єктів уздовж морів, навколо озер, водосховищ та інших водойм вста-

новлюються водоохоронні зони, розміри яких визначаються за проектами землеустрою.

Стаття 59. Право на землі водного фонду

1. Землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

2. Громадянам та юридичним особам за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватись у власність замкнені природні водойми (загальною площею до 3 гектарів). Власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні та інші штучні водойми.

3. Державним водогосподарським організаціям за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування надаються у постійне користування землі водного фонду для догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами, смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами тощо.

4. Громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватись на умовах оренди земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення і берегових смуг водних шляхів, а також озера, водосховища, інші водойми, болота та острови для сінокошіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт тощо.

5. Використання земельних ділянок водного фонду для рибальства здійснюється за згодою їх власників або за погодженням із землекористувачами.

Стаття 60. Прибережні захисні смуги

1. Вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги.

2. Прибережні захисні смуги встановлюються по берегах річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною:

- а) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари – 25 метрів;
- б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів;
- в) для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів.

При крутизні схилів більше трьох градусів мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

3. Розмір та межі прибережної захисної смуги уздовж морів та навколо морських заток і лиманів встановлюються за проектами землеустрою, а в межах населених пунктів – з урахуванням містобудівної документації.

Стаття 61. Обмеження у використанні земельних ділянок прибережних захисних смуг уздовж річок, навколо водойм та на островах

1. Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності.

2. У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється:

- а) розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво;
- б) зберігання та застосування пестицидів і добрив;
- в) влаштування літніх таборів для худоби;
- г) будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів;
- г) влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо;
- д) миття та обслуговування транспортних засобів і техніки.

3. Об'єкти, що знаходяться у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватися, якщо при цьому не порушується її режим. Не придатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають встановленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг.

4. Режим господарської діяльності на земельних ділянках прибережних захисних смуг уздовж річок, навколо водойм та на островах встановлюється законом.

Стаття 62. Обмеження у використанні земельних ділянок прибережних захисних смуг уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах

1. У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється:

- а) влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод;
- б) влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод об'ємом понад 1 кубічний метр на добу;

- в) влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів;
- г) застосування сильнодіючих пестицидів.

2. Режим господарської діяльності на земельних ділянках прибережних захисних смуг уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах встановлюється законом.

Стаття 63. Смути відведення

1. Для забезпечення експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування каналів зрошувальних і осушувальних систем, гідротехнічних та гідрометричних споруд, водойм і гребель на берегах річок виділяються земельні ділянки смуг відведення з особливим режимом використання.

2. Розміри та режим використання земельних ділянок смуг відведення визначаються за проектами землеустрою, які розробляються і затверджуються в установленому порядку.

3. Земельні ділянки в межах смуг відведення надаються для створення водоохоронних насаджень, берегоукріплювальних та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ тощо.

Стаття 64. Берегові смуги водних шляхів

1. На судноплавних водних шляхах за межами населених пунктів для проведення робіт, пов'язаних з судноплаством, встановлюються берегові смуги.

2. Розміри берегових смуг водних шляхів визначаються за проектами землеустрою, які розробляються і затверджуються в установленому порядку.

3. Порядок встановлення та використання берегових смуг водних шляхів визначається Кабінетом Міністрів України.

Глава 13. ЗЕМЛІ ПРОМИСЛОВОСТІ, ТРАНСПОРТУ, ЗВ'ЯЗКУ, ЕНЕРГЕТИКИ, ОБОРОНИ ТА ІНШОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття 65. Визначення земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення

1. Землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності.

2. Порядок використання земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення встановлюється законом.

Стаття 66. Землі промисловості

1. До земель промисловості належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд.

2. Землі промисловості можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

3. Розміри земельних ділянок, що надаються для зазначених цілей, визначаються відповідно до затверджених в установленому порядку державних норм і проектної документації, а відведення земельних ділянок здійснюється з урахуванням черговості їх освоєння.

4. Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, проводиться після оформлення в установленому порядку прав користування надрами і відновлення земель згідно із затвердженим проектом рекультивациі на раніше відпрацьованих площах у встановлені строки.

Стаття 67. Землі транспорту

1. До земель транспорту належать землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту і розвитку об'єктів транспорту.

2. Землі транспорту можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Стаття 68. Землі залізничного транспорту

До земель залізничного транспорту належать землі смуг відведення залізниць під залізничним полотном та його облаштуванням, станціями з усіма будівлями і спорудами енергетичного, локомотивного, вагонного, колійного, вантажного і пасажирського господарства, сигналізації та зв'язку, водопостачання, каналізації; під захисними та укріплювальними насадженнями, службовими, культурно-побутовими будівлями та іншими спорудами, необхідними для забезпечення роботи залізничного транспорту.

Стаття 69. Землі морського транспорту

1. До земель морського транспорту належать землі під:

- а) морськими портами з набережними, майданчиками, причалами, вокзалами, будівлями, спорудами, устаткуванням, об'єктами загальнопортового і комплексного обслуговування флоту;
- б) гідротехнічними спорудами і засобами навігаційної обстановки,

судноремонтними заводами, майстернями, базами, складами, радіоцентрами, службовими та культурно-побутовими будівлями та іншими спорудами, що обслуговують морський транспорт.

2. На підходах до портів (каналів), мостових, кабельних і повітряних переходів, водозабірних та інших об'єктів відповідно до закону можуть встановлюватись обмеження у використанні земель.

Стаття 70. Землі річкового транспорту

До земель річкового транспорту належать землі під:

а) портами, спеціалізованими причалами, пристанями і затоками з усіма технічними спорудами та устаткуванням, що обслуговують річковий транспорт;

б) пасажирськими вокзалами, павільйонами і причалами;

в) судноплавними каналами, судноплавними, енергетичними та гідротехнічними спорудами, службово-технічними будівлями;

г) берегоукріплювальними спорудами й насадженнями;

д) вузлами зв'язку, радіоцентрами і радіостанціями;

д) будівлями, береговими навігаційними знаками та іншими спорудами для обслуговування водних шляхів, судноремонтними заводами, ремонтно-експлуатаційними базами, майстернями, судноверф'ями, відстійно-ремонтними пунктами, складами, матеріально-технічними базами, інженерними мережами, службовими та культурно-побутовими будівлями, іншими об'єктами, що забезпечують роботу річкового транспорту.

Стаття 71. Землі автомобільного транспорту та дорожнього господарства

1. До земель автомобільного транспорту належать землі під спорудами та устаткуванням енергетичного, гаражного і паливороздавального господарства, автовокзалами, автостанціями, лінійними виробничими спорудами, службово-технічними будівлями, станціями технічного обслуговування, автозаправними станціями, автотранспортними, транспортно-експедиційними підприємствами, авторемонтними заводами, базами, вантажними дворами, майданчиками контейнерними та для перечеплення, службовими та культурно-побутовими будівлями й іншими об'єктами, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

2. До земель дорожнього господарства належать землі під проїзною частиною, узбіччям, земляним полотном, декоративним озелененням, резервами, кюветами, мостами, тунелями, транспортними розв'язками, водопропускними спорудами, підпірними стінками і розташованими в межах смуг відведення іншими дорожніми спорудами та обладнанням, а також землі, що знаходяться за межами смуг відведення, якщо на них

розміщені споруди, що забезпечують функціонування автомобільних доріг, а саме:

- а) паралельні об'їзні дороги, поромні переправи, снігозахисні споруди і насадження, протилавинні та протисельові споруди, вв'юючі з'їзди;
- б) майданчики для стоянки транспорту і відпочинку, підприємства та об'єкти служби дорожнього сервісу;
- в) будинки (в тому числі жилі) та споруди дорожньої служби з виробничими базами;
- г) захисні насадження.

Стаття 72. Землі авіаційного транспорту

1. До земель авіаційного транспорту належать землі під:

- а) аеропортами, аеродромами, відокремленими спорудами (об'єктами управління повітряним рухом, радіонавігації та посадки, очисними та іншими спорудами), службово-технічними територіями з будівлями та спорудами, що забезпечують роботу авіаційного транспорту;
- б) вертольотними станціями, включаючи вертольотодроми, службово-технічними територіями з усіма будівлями та спорудами;
- в) ремонтними заводами цивільної авіації, аеродромами, вертольотодромами, гідроаеродромами та іншими майданчиками для експлуатації повітряних суден;
- г) службовими об'єктами, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

2. На приаеродромній території відповідно до закону запроваджується особливий режим використання земель.

Стаття 73. Землі трубопровідного транспорту

1. До земель трубопровідного транспорту належать земельні ділянки, надані під наземні і надземні трубопроводи та їх споруди, а також під наземні споруди підземних трубопроводів.

2. Уздовж наземних, надземних і підземних трубопроводів встановлюються охоронні зони.

Стаття 74. Землі міського електротранспорту

До земель міського електротранспорту належать землі під відокремленими трамвайними коліями та їх облаштуванням, метрополітеном, коліями і станціями фунікулерів, канатними дорогами, ескалаторами, трамвайно-тролейбусними дено, вагоноремонтними заводами, спорудами енергетичного і колійного господарства, сигналізації і зв'язку, службовими і культурно-побутовими будівлями та іншими спорудами, необхідними для забезпечення роботи міського електротранспорту.

Стаття 75. Землі зв'язку

1. До земель зв'язку належать земельні ділянки, надані під повітряні і кабельні телефонно-телеграфні лінії та супутникові засоби зв'язку.

2. Землі зв'язку можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

3. Уздовж повітряних і підземних кабельних ліній зв'язку, що проходять поза населеними пунктами, а також навколо випромінювальних споруд телерадіостанцій та радіорелейних ліній встановлюються охоронні зони.

Стаття 76. Землі енергетичної системи

1. Землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача.

2. Землі енергетичної системи можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

3. Уздовж повітряних і підземних кабельних ліній електропередачі встановлюються охоронні зони.

Стаття 77. Землі оборони

1. Землями оборони визнаються землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

2. Землі оборони можуть перебувати у державній та комунальній власності.

3. Навколо військових та інших оборонних об'єктів у разі необхідності створюються захисні, охоронні та інші зони з особливими умовами користування.

4. Порядок використання земель оборони встановлюється законом.

РОЗДІЛ III

ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 14. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 78. Зміст права власності на землю

1. Право власності на землю – це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

2. Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього Кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

3. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

4. Особам (їх спадкоємцям), які мали у власності земельні ділянки до 15 травня 1992 року (з дня набрання чинності Земельним кодексом України), земельні ділянки не повертаються.

Стаття 79. Земельна ділянка як об'єкт права власності

1. Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

2. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться.

3. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Стаття 80. Суб'єкти права власності на землю

Суб'єктами права власності на землю є:

а) громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;

б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності;

в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності.

Стаття 81. Право власності на землю громадян

1. Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;

г) прийняття спадщини;

г) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

2. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами на-

селених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

3. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки відповідно до частини другої цієї статті у разі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;
- в) прийняття спадщини.

4. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Стаття 82. Право власності на землю юридичних осіб

1. Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;
- в) прийняття спадщини;
- г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

2. Іноземні юридичні особи можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення:

- а) у межах населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна та для спорудження об'єктів, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності в Україні;
- б) за межами населених пунктів у разі придбання об'єктів нерухомого майна.

3. Спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у випадках, визначених частинами першою та другою цієї статті, та в порядку, встановленому цим Кодексом для іноземних юридичних осіб.

4. Землі сільськогосподарського призначення, отримані в спадщину іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Стаття 83. Право власності на землю територіальних громад

1. Землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

2. У комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності.

3. До земель комунальної власності, які не можуть передаватися у приватну власність, належать:

- а) землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища, місця знешкодження та утилізації відходів тощо);
- б) землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;
- в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- г) землі лісогосподарського призначення, крім випадків, визначених цим Кодексом;
- ґ) землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом;
- д) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування.

4. Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

- а) передачі їм земель державної власності;
- б) примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- в) прийняття спадщини;
- г) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- ґ) виникнення інших підстав, передбачених законом.

5. Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності. Управління зазначеними земельними ділянками здійснюють районні або обласні ради.

Стаття 84. Право власності на землю держави

1. У державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності.

2. Право державної власності на землю набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та державних органів приватизації щодо земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, відповідно до закону.

3. До земель державної власності, які не можуть передаватися у комунальну власність, належать:

- а) землі атомної енергетики та космічної системи;
- б) землі оборони, крім земельних ділянок під об'єктами соціально-культурного, виробничого та житлового призначення;
- в) землі під об'єктами природно-заповідного фонду та історико-культурними об'єктами, що мають національне та загальнодержавне значення;
- г) землі під водними об'єктами загальнодержавного значення;
- ґ) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;
- д) земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- е) земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами;
- є) земельні ділянки, закріплені за вищими навчальними закладами державної форми власності;
- ж) земельні ділянки, на яких розташовані державні, в тому числі казенні, підприємства, господарські товариства, у статутних фондах яких державі належать частки (акції, паї).

4. До земель державної власності, які не можуть передаватися у приватну власність, належать:

- а) землі атомної енергетики та космічної системи;
- б) землі під державними залізницями, об'єктами державної власності повітряного і трубопровідного транспорту;
- в) землі оборони;
- г) землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;
- ґ) землі лісгосподарського призначення, крім випадків, визначених цим Кодексом;
- д) землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом;
- е) земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук;
- є) земельні ділянки зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- ж) земельні ділянки, які закріплені за державними професійно-технічними навчальними закладами;
- з) земельні ділянки, закріплені за вищими навчальними закладами державної і комунальної форми власності.

5. Держава набуває права власності на землю у разі:

- а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- в) прийняття спадщини;
- г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;
- г) конфіскації земельної ділянки.

Стаття 85. Право власності на землю іноземних держав

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

Стаття 86. Спільна власність на землю

1. Земельна ділянка може знаходитись у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (спільна часткова власність) або без визначення часток учасників спільної власності (спільна сумісна власність).

2. Суб'єктами права спільної власності на землю можуть бути громадяни та юридичні особи.

3. Суб'єктами права спільної власності на земельні ділянки територіальних громад можуть бути районні та обласні ради.

4. Право спільної власності на землю посвідчується державним актом на право власності на землю.

Стаття 87. Виникнення права спільної часткової власності на земельну ділянку

1. Право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає:

- а) при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок;
- б) при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами;
- в) при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами;
- г) за рішенням суду.

Стаття 88. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності

1. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, а у разі недосягнення згоди – у судовому порядку.

2. Договір про спільну часткову власність на земельну ділянку укладається в письмовій формі і посвідчується нотаріально.

3. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки із складу земельної ділянки як окремо, так і разом з іншими учасниками, які вимагають виділення, а у разі неможливості виділення частки – вимагати відповідної компенсації.

4. Учасник спільної часткової власності на земельну ділянку має право на отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру належної йому частки.

5. Учасник спільної часткової власності відповідно до розміру своєї частки має право на доходи від використання спільної земельної ділянки, відповідає перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільною земельною ділянкою, і повинен брати участь у сплаті податків, зборів і платежів, а також у витратах по утриманню і зберіганню спільної земельної ділянки.

6. При продажу учасником належної йому частки у спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону.

Стаття 89. Спільна сумісна власність на земельну ділянку

1. Земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам.

2. У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки:

- а) подружжя;
- б) членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними;
- в) співвласників жилого будинку.

3. Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою спільної сумісної власності здійснюються за договором або законом.

4. Співвласники земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності, мають право на її поділ або на виділення з неї окремої частки.

5. Поділ земельної ділянки, яка є у спільній сумісній власності, в виділенням частки співвласника, може бути здійснено за умови попереднього визначення розміру земельних часток, які є рівними, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом.

Стаття 90. Права власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок мають право:

- а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- б) самостійно господарювати на землі;
- в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;
- г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;
- г) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 91. Обов'язки власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок зобов'язані:

- а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;
- б) дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- в) своєчасно сплачувати земельний податок;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;
- е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- е) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

Глава 15. ПРАВО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЛЕЮ

Стаття 92. Право постійного користування земельною ділянкою

1. Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

2. Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають:

- а) підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності;
- б) громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації.

Стаття 93. Право оренди земельної ділянки

1. Право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

2. Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам та юридичним особам України, іноземним громадянам і особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам.

3. Оренда земельної ділянки може бути короткостроковою – не більше 5 років та довгостроковою – не більше 50 років.

4. Орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця передаватися орендарем у володіння та користування іншій особі (суборенда).

5. Орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи.

6. Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються законом.

Стаття 94. Право концесіонера на земельну ділянку

1. Для здійснення концесійної діяльності концесіонеру надаються в оренду земельні ділянки у порядку, встановленому цим Кодексом.

2. Види господарської діяльності, для яких можуть надаватися земельні ділянки у концесію, визначаються законом.

Стаття 95. Права землекористувачів

1. Землекористувачі, якщо інше не передбачено законом або договором, мають право:

- а) самостійно господарювати на землі;
- б) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;
- в) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

- г) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- г) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права землекористувачів підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

Стаття 96. Обов'язки землекористувачів

1. Землекористувачі зобов'язані:

- а) забезпечувати використання землі за цільовим призначенням;
- б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;
- в) своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;
- г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;
- е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- е) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки землекористувачів.

Стаття 97. Обов'язки підприємств, установ та організацій, що проводять розвідувальні роботи

1. Підприємства, установи та організації, які здійснюють геологознімальні, пошукові, геодезичні та інші розвідувальні роботи, можуть проводити такі роботи на підставі угоди з власником землі або за погодженням із землекористувачем.

2. Строки і місце проведення розвідувальних робіт визначаються угодою сторін.

3. Проведення розвідувальних робіт на землях заповідників, національних дендрологічних, ботанічних, меморіальних парків, поховань і археологічних пам'яток дозволяється у виняткових випадках за рішенням Кабінету Міністрів України.

4. Підприємства, установи та організації, які проводять розвідувальні роботи, зобов'язані відшкодовувати власникам землі та землекористувачам усі збитки, в тому числі неoderжані доходи, а також за свій рахунок приводити займані земельні ділянки у попередній стан.

5. Спори, що виникають при проведенні розвідувальних робіт, вирішуються у судовому порядку.

Глава 16. ПРАВО ЗЕМЕЛЬНОГО СЕРВІТУТУ

Стаття 98. Зміст права земельного сервітуту

1. Право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

2. Земельні сервітути можуть бути постійними і строковими.

3. Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею.

4. Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений.

Стаття 99. Види права земельного сервітуту

Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

- а) право проходу та проїзду на велосипеді;
- б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- в) право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;
- г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;
- ґ) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;
- д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;
- е) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;
- є) право прогону худоби по наявному шляху;
- ж) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд;
- з) інші земельні сервітути.

Стаття 100. Порядок встановлення земельних сервітутів

1. Власник або землекористувач земельної ділянки має право вимагати встановлення земельного сервітуту для обслуговування своєї земельної ділянки.

2. Земельний сервітут встановлюється за домовленістю між власниками сусідніх земельних ділянок на підставі договору або за рішенням суду.

3. Право земельного сервітуту виникає після його державної реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на земельну ділянку.

Стаття 101. Дія земельного сервітуту

1. Дія земельного сервітуту зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої встановлений земельний сервітут, до іншої особи.

2. Земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам.

3. Власник, землекористувач земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право вимагати від осіб, в інтересах яких встановлено земельний сервітут, плату за його встановлення, якщо інше не передбачено законом.

4. Власник земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право на відшкодування збитків, завданих встановленням земельного сервітуту.

Стаття 102. Припинення дії земельного сервітуту

1. Дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадках:

- а) поєднання в одній особі суб'єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого він встановлений, та власника земельної ділянки;
- б) відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;
- в) рішення суду про скасування земельного сервітуту;
- г) закінчення терміну, на який було встановлено земельний сервітут;
- ґ) невикористання земельного сервітуту протягом трьох років;
- д) порушення власником сервітуту умов користування сервітутом.

2. На вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту може бути припинена в судовому порядку у випадках:

- а) припинення підстав його встановлення;
- б) коли встановлення земельного сервітуту унеможливило використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

Глава 17. ДОБРОСУСІДСТВО

Стаття 103. Зміст добросусідства

1. Власники та землекористувачі земельних ділянок повинні обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше

незручностей (затінення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо).

2. Власники та землекористувачі земельних ділянок зобов'язані не використовувати земельні ділянки способами, які не дозволяють власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати їх за цільовим призначенням (неприпустимий вплив).

3. Власники та землекористувачі земельних ділянок зобов'язані співпрацювати при вчиненні дій, спрямованих на забезпечення прав на землю кожного з них та використання цих ділянок із запровадженням і додержанням прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур та охорони земель (обмін земельних ділянок, раціональна організація територій, дотримання сівозмін, встановлення, зберігання межових знаків тощо).

Стаття 104. Попередження шкідливого впливу на сусідню земельну ділянку

Власники та землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати припинення діяльності на сусідній земельній ділянці, здійснення якої може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, земельні ділянки та інше.

Стаття 105. Наслідки проникнення на земельну ділянку гілок і коренів дерев

У випадку проникнення коренів і гілок дерев з однієї земельної ділянки на іншу власники та землекористувачі земельних ділянок мають право відрізати корені дерев і купців, які проникають із сусідньої земельної ділянки, якщо таке проникнення є перепорою у використанні земельної ділянки за цільовим призначенням.

Стаття 106. Обов'язки щодо визначення спільних меж

1. Власник земельної ділянки має право вимагати від власника сусідньої земельної ділянки сприяння встановленню твердих меж, а також відновленню межових знаків у випадках, коли вони зникли, перемістились або стали невиразними.

2. Види межових знаків і порядок відновлення меж визначаються центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

3. Витрати на встановлення суміжних меж несуть власники земельних ділянок у рівних частинах, якщо інше не встановлено угодою між ними.

Стаття 107. Відновлення меж

1. Основою для відновлення меж є дані земельно-кадастрової документації.

2. У разі неможливості виявлення дійсних меж їх встановлення здійснюється за фактичним використанням земельної ділянки. Якщо фактичне використання ділянки неможливо встановити, то кожному виділяється однакова за розміром частина спірної ділянки.

3. У випадках, коли в такий спосіб визначення меж не узгоджується з виявленими обставинами, зокрема з встановленими розмірами земельних ділянок, то межі визначаються з урахуванням цих обставин.

Стаття 108. Спільне використання межових споруд

1. У випадках, коли сусідні земельні ділянки відокремлені рослинною смугою, стежкою, рівчаком, каналом, стіною, парканом або іншою спорудою, то власники цих ділянок мають право на їх спільне використання, якщо зовнішні ознаки не вказують на те, що споруда належить лише одному з сусідів.

2. Власники сусідніх земельних ділянок можуть користуватися межовими спорудами спільно за домовленістю між ними. Витрати на утримання споруди в належному стані сусіди несуть у рівних частинах. До того часу, поки один із сусідів зацікавлений у подальшому існуванні спільної межової споруди, вона не може бути ліквідована або змінена без його згоди.

Стаття 109. Використання дерев, які стоять на межі земельних ділянок

1. Древа, які стоять на межі суміжних земельних ділянок, а також плоди цих дерев належать власникам цих ділянок у рівних частинах.

2. Кожен із сусідів має право вимагати ліквідувати дрова, які стоять на спільній межі. Витрати на ліквідацію цих дерев покладаються на сусідів у рівних частинах.

3. Сусід, який вимагає ліквідації дерев, які стоять на спільній межі, повинен один нести витрати на ліквідацію дерев, якщо інший сусід відмовляється від своїх прав на дрова.

4. Вимога на ліквідацію дерев (кущів) виключається, якщо вони служать межовими знаками і залежно від обставин не можуть бути замінені іншими межовими знаками.

Глава 18. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 110. Поняття обмеження прав на земельну ділянку

1. На використання власником земельної ділянки або її частини може бути встановлено обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом або договором.

2. Перехід права власності на земельну ділянку не припиняє встановленого обмеження (обтяження).

Стаття 111. Обмеження прав на земельну ділянку

1. Право на земельну ділянку може бути обмежено законом або договором шляхом встановлення:

- а) заборони на продаж або інше відчуження певним особам протягом встановленого строку;
- б) заборони на передачу в оренду (суборенду);
- в) права на переважну купівлю у разі її продажу;
- г) умов прийняття спадщини тільки визначеним спадкоємцем;
- г) умов розпочати і завершити забудову або освоєння земельної ділянки протягом встановлених строків;
- д) заборони на провадження окремих видів діяльності;
- е) заборони на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту та зовнішнього виду нерухомого майна;
- є) умов здійснити будівництво, ремонт або утримання дороги, ділянки дороги;
- ж) умов додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт;
- з) умов надавати право полювання, вилову риби, збирання диких рослин на своїй земельній ділянці в установленій час і в установленому порядку;
- и) інших зобов'язань, обмежень або умов.

2. Обмеження використання земельної ділянки підлягають державній реєстрації і діють протягом терміну, встановленого законом або договором.

Стаття 112. Охоронні зони

1. Охоронні зони створюються:

- а) навколо особливо цінних природних об'єктів, об'єктів культурної спадщини, гідрометеорологічних станцій тощо з метою охорони і захисту їх від несприятливих антропогенних впливів;
- б) уздовж ліній зв'язку, електропередачі, земель транспорту, навколо промислових об'єктів для забезпечення нормальних умов їх експлуатації, запобігання ушкодження, а також зменшення їх негативного впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти.

2. Правовий режим земель охоронних зон визначається законодавством України.

Стаття 113. Зони санітарної охорони

1. Зони санітарної охорони створюються навколо об'єктів, де є підземні та відкриті джерела водопостачання, водозабірні та водоочисні споруди, водоводи, об'єкти оздоровчого призначення та інші, для їх санітарно-епідеміологічної захищеності.

2. У межах зон санітарної охорони забороняється діяльність, яка може призвести до завдання шкоди підземним та відкритим джерелам водопостачання, водозабірним і водоочисним спорудам, водоводам, об'єктам оздоровчого призначення, навколо яких вони створені.

3. Правовий режим земель зон санітарної охорони визначається законодавством України.

Стаття 114. Санітарно-захисні зони

1. Санітарно-захисні зони створюються навколо об'єктів, які є джерелами виділення шкідливих речовин, запахів, підвищених рівнів шуму, вібрації, ультразвукових і електромагнітних хвиль, електронних полів, іонізуючих випромінювань тощо, з метою відокремлення таких об'єктів від територій житлової забудови.

2. У межах санітарно-захисних зон забороняється будівництво житлових об'єктів, об'єктів соціальної інфраструктури та інших об'єктів, пов'язаних з постійним перебуванням людей.

3. Правовий режим земель санітарно-захисних зон визначається законодавством України.

Стаття 115. Зони особливого режиму використання земель

1. Зони особливого режиму використання земель створюються навколо військових об'єктів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для забезпечення функціонування цих об'єктів, збереження озброєння, військової техніки та іншого військового майна, охорони державного кордону України, а також захисту населення, господарських об'єктів і довкілля від впливу аварійних ситуацій, стихійних лих і пожеж, що можуть виникнути на цих об'єктах.

2. Уздовж державного кордону України встановлюється прикордонна смуга, у межах якої діє особливий режим використання земель.

3. Розмір та правовий режим прикордонної смуги встановлюються відповідно до закону.

РОЗДІЛ IV

НАБУТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Глава 19. НАБУТТЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

ГРОМАДЯНАМИ ТА ЮРИДИЧНИМИ ОСОБАМИ

Стаття 116. Підстави набуття права на землю

1. Громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної

або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та державних органів приватизації щодо земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом.

2. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

3. Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі:

- а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;
- б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;
- в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом.

4. Передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених цим Кодексом, провадиться один раз по кожному виду використання.

5. Надання у користування земельної ділянки, що перебуває у власності або у користуванні, провадиться лише після вилучення (викупу) її в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Стаття 117. Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність та земельних ділянок комунальної власності у державну власність

Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність та земельних ділянок комунальної власності у державну власність провадиться у порядку, встановленому цим Кодексом для юридичних осіб.

Стаття 118. Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами

1. Громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, яка перебуває у його користуванні, подає заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки.

2. Рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається у місячний строк на підставі технічних матеріалів та документів, що підтверджують розмір земельної ділянки.

3. Громадяни – працівники державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, а також пенсіонери з їх числа, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні цих підприємств, установ та організацій, звертаються з клопотанням про приватизацію цих земель відповідно до сільської, селищної, міської ради або районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації.

4. Відповідний орган місцевого самоврядування або орган виконавчої влади в місячний термін розглядає клопотання і надає дозвіл підприємствам, установам та організаціям на розробку проекту приватизації земель.

5. Передача земельних ділянок у власність громадянам – працівникам державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерам з їх числа провадиться після затвердження проекту приватизації земель у порядку, встановленому цим Кодексом.

6. Громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки. У заяві зазначаються бажані розміри та мета її використання.

7. Відповідна місцева державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада розглядає заяву, а при передачі земельної ділянки фермерському господарству – також висновки конкурсної комісії, і в разі згоди на передачу земельної ділянки у власність надає дозвіл на розробку проекту її відведення.

8. Проект відведення земельної ділянки розробляється за замовленням громадян організаціями, які мають відповідні дозволи (ліцензії) на виконання цих видів робіт, у строки, що обумовлюються угодою сторін.

9. Проект відведення земельної ділянки погоджується з органом по земельних ресурсах, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури і охорони культурної спадщини та подається на розгляд відповідних місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування.

10. Районна, Київська чи Севастопольська міська державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада у місячний строк розглядає проект відведення та приймає рішення про передачу земельної ділянки у власність.

11. У разі відмови органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або залишення заяви без розгляду питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 119. Набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальна давність)

1. Громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Розмір цієї земельної ділянки встановлюється у межах норм, визначених цим Кодексом.

2. Передача земельної ділянки у власність або у користування громадян на підставі набувальної давності здійснюється в порядку, встановленому цим Кодексом.

Стаття 120. Перехід права на земельну ділянку при переході права на будівлю і споруду

1. При переході права власності на будівлю і споруду право власності на земельну ділянку або її частину може переходити на підставі цивільно-правових угод, а право користування – на підставі договору оренди.

2. При відчуженні будівель та споруд, які розташовані на орендованій земельній ділянці, право на земельну ділянку визначається згідно з договором оренди земельної ділянки.

3. У разі переходу права власності на будинок або його частину від однієї особи до іншої за договором довічного утримання право на земельну ділянку переходить на умовах, на яких вона належала попередньому власнику.

4. При переході права власності на будівлю та споруду до кількох осіб право на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено у договорі відчуження будівлі і споруди.

5. При переході права власності на будівлю або споруду до громадян або юридичних осіб, які не можуть мати у власності земельні ділянки, до них переходить право користування земельною ділянкою, на якій розташована будівля чи споруда.

Стаття 121. Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам

1. Громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності в таких розмірах:

- а) для ведення фермерського господарства – в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;
- б) для ведення особистого селянського господарства – не більше 2,0 гектара;
- в) для ведення садівництва – не більше 0,12 гектара;
- г) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,10 гектара;
- ґ) для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 гектара;
- д) для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 гектара.

2. Розмір земельних ділянок, що передаються безоплатно громадянину для ведення особистого селянського господарства, може бути збільшено у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю).

Стаття 122. Повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування по наданню земельних ділянок юридичним особам у постійне користування

1. Сільські, селищні, міські ради надають земельні ділянки у постійне користування юридичним особам із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб.

2. Районні, обласні ради надають земельні ділянки у постійне користування юридичним особам із відповідних земель спільної власності територіальних громад для всіх потреб.

3. Районні державні адміністрації на їх території надають земельні ділянки із земель державної власності у постійне користування юридичним особам у межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

- а) сільськогосподарського використання;
- б) ведення водного господарства, крім випадків, передбачених частиною сьомою цієї статті;
- в) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіл, закладів культури, лікарень, підприємств торгівлі тощо), крім випадків, визначених частиною сьомою цієї статті.

4. Обласні державні адміністрації надають земельні ділянки на їх території із земель державної власності у постійне користування юридичним особам у межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами третьою, сьомою цієї статті.

5. Київська та Севастопольська міські державні адміністрації надають земельні ділянки із земель державної власності у постійне користування юридичним особам у межах їх територій для всіх потреб, крім випадків, визначених частиною сьомою цієї статті.

6. Рада міністрів Автономної Республіки Крим надає земельні ділянки із земель державної власності у постійне користування юридичним особам у межах міст республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та за їх межами для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами третьою, сьомою цієї статті.

7. Кабінет Міністрів України надає земельні ділянки із земель державної власності у постійне користування юридичним особам у випадках, визначених статтями 149, 150 цього Кодексу.

Стаття 123. Порядок надання у постійне користування земельних ділянок юридичним особам

1. Надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за проектами відведення цих ділянок.

2. Умови і строки розроблення проектів відведення земельних ділянок визначаються договором, укладеним замовником з виконавцем цих робіт відповідно до типового договору. Форма типового договору, нормативи та строки розробки проектів відведення земельних ділянок визначаються Кабінетом Міністрів України.

3. Юридична особа, зацікавлена в одержанні земельної ділянки у постійне користування із земель державної або комунальної власності, звертається з відповідним клопотанням до районної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій або сільської, селищної, міської ради.

4. До клопотання про відведення земельної ділянки додаються матеріали, передбачені частиною п'ятнадцятою статті 151 цього Кодексу документи, що обґрунтовують її розмір, призначення та місце розташування.

5. Відповідна районна державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада розглядає клопотання у місячний строк і дає згоду на розроблення проекту відведення земельної ділянки.

6. Проект відведення земельної ділянки погоджується із землекористувачем, органом по земельних ресурсах, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури та охорони культурної спадщини і після одержання висновку державної землевпорядної експертизи по об'єктах, які їй підлягають, подається до відповідної державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради, які розглядають його у місячний строк і, в межах своїх повноважень, визначених цим Кодексом, приймають рішення про надання земельної ділянки.

7. При наданні земельної ділянки у користування обласними державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим або Кабінетом Міністрів України сільські, селищні, міські, районні, обласні ради, районні державні адміністрації за місцем розташування земельної ділянки подають свій висновок відповідно обласній державній адміністрації, Раді міністрів Автономної Республіки Крим.

8. При наданні земельної ділянки у користування Кабінетом Міністрів України Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська, Севастопольська міські державні адміністрації подають свої висновки та проект відведення земельної ділянки центральному органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів, який розглядає ці матеріали і у місячний строк подає їх до Кабінету Міністрів України.

9. Відмову органів місцевого самоврядування або органів виконавчої влади у наданні земельної ділянки в користування або залишення клопотання без розгляду в установленій строк може бути оскаржено в судовому порядку. Рішення про відмову у наданні земельної ділянки в користування має містити мотивовані пояснення з посиланням на відповідні положення нормативно-правових актів, затвердженої містобудівної документації та документації із землеустрою.

Стаття 124. Порядок передачі земельних ділянок в оренду

1. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місце-

вого самоврядування шляхом укладення договору оренди земельної ділянки.

2. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем.

3. Передача в оренду земельних ділянок громадянам і юридичним особам із зміною їх цільового призначення та із земель запасу під забудову здійснюється за проектами відведення в порядку, встановленому статтями 118, 123 цього Кодексу.

Стаття 125. Виникнення права власності та права користування земельною ділянкою

1. Право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації.

2. Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди і його державної реєстрації.

3. Приступати до використання земельної ділянки до встановлення її меж у натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та державної реєстрації забороняється.

Стаття 126. Документи, що посвідчують право на земельну ділянку

1. Право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою посвідчується державними актами. Форми державних актів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

2. Право оренди землі оформляється договором, який реєструється відповідно до закону.

Глава 20. ПРИДБАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НА ПІДСТАВІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ УГОД

Стаття 127. Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування і державні органи приватизації відповідно до їх повноважень здійснюють продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності громадянам та юридичним особам, які мають право на набуття земельних ділянок у власність, а також іноземним державам відповідно до цього Кодексу.

2. Продаж земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам здійснюється на

конкурентних засадах (аукціон, конкурс), крім викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що є власністю покупців цих ділянок.

Стаття 128. Порядок продажу земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам та юридичним особам

1. Продаж громадянам і юридичним особам земельних ділянок державної, крім земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, та комунальної власності для потреб, визначених цим Кодексом, провадиться місцевими державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень.

Продаж громадянам і юридичним особам земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, здійснюється державними органами приватизації у порядку, що затверджує Кабінет Міністрів України.

2. Громадяни та юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок у власність, подають заяву (клопотання) до відповідного органу виконавчої влади або сільської, селищної, міської ради, або державного органу приватизації. У заяві зазначаються бажане місце розташування земельної ділянки, цільове призначення та її розмір.

До заяви додається:

- а) державний акт на право постійного користування землею або договір оренди землі;
- б) план земельної ділянки та документ про її надання у разі відсутності державного акта;
- в) свідоцтво про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності.

3. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація або сільська, селищна, міська рада, державний орган приватизації у місячний термін розглядає заяву і приймає рішення про продаж земельної ділянки або про відмову в продажу із зазначенням причин відмови.

4. Особам, які подали заяви (клопотання) про придбання (купівлю) земельної ділянки, що не перебуває у їх користуванні, продаж цієї ділянки здійснюється не пізніше 30 днів після розроблення землевпорядною організацією проекту відведення земельної ділянки.

5. Підставою для відмови в продажу земельної ділянки є:

- а) неподання документів, необхідних для прийняття рішення щодо продажу такої земельної ділянки;

- б) виявлення недостовірних відомостей у поданих документах;
- в) якщо щодо суб'єкта підприємницької діяльності порушена справа про банкрутство або припинення його діяльності.

6. Рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, сільської, селищної, міської ради, державного органу приватизації про продаж земельної ділянки є підставою для укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки.

7. Договір купівлі-продажу земельної ділянки підлягає нотаріальному посвідченню. Документ про оплату є підставою для видачі державного акта на право власності на земельну ділянку та її державної реєстрації.

8. Вартість земельної ділянки визначається на підставі її грошової та експертної оцінки, яка проводиться за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

9. Розрахунки за придбання земельної ділянки можуть здійснюватися з розстроченням.

10. Рішення про відмову продажу земельної ділянки може бути оскаржено в суді.

11. Кошти, отримані від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, зараховуються державними органами приватизації до державного та місцевих бюджетів у порядку, визначеному законом про Державний бюджет України.

Стаття 129. Продаж земельних ділянок державної або комунальної власності іноземним державам, іноземним юридичним особам

1. Продаж земельних ділянок, що перебувають у власності держави, крім земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, іноземним державам та іноземним юридичним особам здійснюється Кабінетом Міністрів України за погодженням з Верховною Радою України.

Продаж земельних ділянок, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, іноземним державам та іноземним юридичним особам здійснюється державними органами приватизації за дорученням Кабінету Міністрів України та за погодженням з Верховною Радою України.

2. Продаж земельних ділянок, що перебувають у власності територіальних громад, іноземним державам та іноземним юридичним особам здійснюється відповідними радами за погодженням з Кабінетом Міністрів України.

3. Продаж земельних ділянок, що перебувають у власності держави та територіальних громад, іноземним юридичним особам допускається за умови реєстрації іноземною юридичною особою постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України.

4. Іноземні держави, зацікавлені у придбанні земельних ділянок у власність із земель державної або комунальної власності, подають клопотання до Кабінету Міністрів України.

5. Іноземні юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок, подають клопотання до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради, і державного органу приватизації. До клопотання додається договір оренди землі, копія свідоцтва про реєстрацію іноземною юридичною особою постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України.

6. Розгляд клопотання і продаж земельних ділянок здійснюються сільськими, селищними, міськими радами після отримання погодження Кабінету Міністрів України.

Розгляд клопотання і продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, здійснюються державними органами приватизації після отримання погодження Верховної Ради України.

Стаття 130. Покупці земель сільськогосподарського призначення

1. Покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути:

- а) громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва;
- б) юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

2. Переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають громадяни України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється продаж земельної ділянки, а також відповідні органи місцевого самоврядування.

Стаття 131. Набуття права власності на земельні ділянки на підставі інших цивільно-правових угод

1. Громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні

ділянки на підставі міни, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод.

2. Укладення таких угод здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог цього Кодексу.

Стаття 132. Зміст угод про перехід права власності на земельні ділянки

1. Угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються.

2. Угоди повинні містити:

- а) назву сторін (прізвище, ім'я та по батькові громадянина, назва юридичної особи);
- б) вид угоди;
- в) предмет угоди (земельна ділянка з визначенням місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму тощо);
- г) документ, що підтверджує право власності на земельну ділянку;
- г) відомості про відсутність заборон на відчуження земельної ділянки;
- д) відомості про відсутність або наявність обмежень щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням (застава, оренда, сервітуту тощо);
- е) договірну ціну;
- є) зобов'язання сторін.

3. Угоди про перехід права власності на земельні ділянки вважаються укладеними з дня їх нотаріального посвідчення.

Стаття 133. Застава земельних ділянок

1. У заставу можуть передаватися земельні ділянки, які належать громадянам та юридичним особам на праві власності.

2. Земельна ділянка, яка перебуває у спільній власності, може бути передана у заставу за згодою всіх співвласників.

3. Передача в заставу частини земельної ділянки здійснюється після виділення її в натурі (на місцевості).

4. Заставодержателем земельної ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути лише банки.

5. Порядок застави земельних ділянок визначається законом.

Глава 21. ПРОДАЖ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НА КОНКУРЕНТНИХ ЗАСАДАХ

Стаття 134. Обов'язковість продажу земельних ділянок державної або комунальної власності на конкурентних засадах

Земельні ділянки державної або комунальної власності, призначені для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під

забудову, підлягають продажу на конкурентних засадах (земельні торги).

Стаття 135. Земельні торги

1. Земельні торги проводяться у формі аукціону або конкурсу.
2. У земельних торгах можуть брати участь громадяни і юридичні особи, які сплатили реєстраційний та гарантійний внески і можуть бути покупцями відповідно до законодавства України.

3. Форма проведення земельних торгів (аукціон або конкурс) визначається власником земельної ділянки, якщо інше не передбачено законом.

4. Земельні торги можуть проводитися за рішенням суду.

Стаття 136. Підготовка земельних ділянок для продажу на земельних торгах

1. Органи державної влади або органи місцевого самоврядування, державні органи приватизації, уповноважені приймати рішення про відчуження земель, що перебувають у державній або комунальній власності, визначають переліки земельних ділянок, призначених для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під забудову, та на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації на земельних торгах.

2. Земельна ділянка, призначена для продажу суб'єктам підприємницької діяльності під забудову, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації на земельних торгах, виставляється на земельні торги після:

- а) визначення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) та закріплення їх межовими знаками;
- б) виготовлення технічного паспорта земельної ділянки.

3. В технічному паспорті земельної ділянки містяться відомості про:

- а) розмір земельної ділянки;
- б) місце розташування (адресу);
- в) належність до державної чи комунальної власності;
- г) грошову оцінку земельної ділянки та її стартову ціну;
- г) природний і господарський стан земельної ділянки;
- д) цільове призначення земельної ділянки.

4. Положення про технічний паспорт земельної ділянки, яка виставляється на земельні торги, визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 137. Оголошення про проведення земельних торгів

1. Земельні торги проводяться не раніше 30 днів з моменту опублікування у пресі офіційної інформації про виставлення на

земельні торги земельних ділянок, а також розміщення на таких земельних ділянках рекламних щитів з офіційною інформацією про виставлення на земельні торги земельних ділянок.

2. Офіційна інформація про виставлення земельних ділянок на земельні торги повинна включати відомості про:

- а) розмір земельної ділянки;
- б) цільове призначення;
- в) стартову ціну;
- г) місце і час проведення торгів;
- г) назву та адресу установи, прізвище та посаду, номер телефону особи, у якої можна ознайомитися з технічним паспортом земельної ділянки.

3. Організатором земельних торгів є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, уповноважений здійснювати відчуження земельної ділянки, призначеної для продажу під забудову, або державний виконавець відповідно до рішення суду, державний орган приватизації при продажу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації. Проведення земельних торгів здійснює юридична особа, яка має дозвіл (ліцензію) на проведення земельних торгів, на підставі договору з відповідним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування.

4. Організатор земельних торгів має право відмовитися від їх проведення не пізніше, ніж за 10 днів до їх проведення з обов'язковою публікацією офіційної інформації про скасування земельних торгів із зазначенням причини скасування.

5. Земельні торги проводяться у порядку, встановленому законом.

Стаття 138. Визнання земельних торгів такими, що не відбулися

Земельні торги визнаються такими, що не відбулися, у разі:

- а) відсутності покупців або наявності тільки одного покупця;
- б) якщо жоден із покупців не запропонував ціну, вищу за стартову ціну земельної ділянки;
- в) несплати в установлений термін переможцем земельних торгів належної суми за придбання земельну ділянку.

Стаття 139. Відчуження земельних ділянок за рішенням суду

1. У разі звернення стягнення на земельну ділянку, що перебуває у власності громадянина чи юридичної особи, земельна ділянка підлягає продажу на земельних торгах, що проводяться у формі аукціону.

2. Звернення стягнення на земельні ділянки, призначені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, допускається у випадках, коли у власників таких ділянок відсутнє інше майно, на яке може бути звернене стягнення, якщо інше не запропоновано власником земельної ділянки.

Глава 22. ПРИПИНЕННЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 140. Підстави припинення права власності на земельну ділянку

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

- а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;
- б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;

- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;

- г) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

- д) конфіскація за рішенням суду;

- е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 141. Підстави припинення права користування земельною ділянкою

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

- а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;

- б) видучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом;

- в) припинення діяльності державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;

- г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;

- г) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

- д) систематична несплата земельного податку або орендної плати.

Стаття 142. Добровільна відмова від права власності або права постійного користування земельною ділянкою

1. Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або

територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу.

2. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку. Угода про передачу права власності на земельну ділянку підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

3. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки.

4. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

Стаття 143. Підстави для примусового припинення прав на земельну ділянку

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку у разі:

а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

б) неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) в терміни, встановлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів;

в) конфіскації земельної ділянки;

г) викупу (вилучення) земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

ґ) примусового звернення стягнень на земельну ділянку по зобов'язаннях власника цієї земельної ділянки;

д) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 144. Порядок припинення права користування земельними ділянками, які використовуються з порушенням земельного законодавства

1. У разі виявлення порушення земельного законодавства державний інспектор по використанню та охороні земель складає

протокол про порушення та видає особі, яка допустила порушення, вказівку про його усунення у 30-денний строк. Якщо особа, яка допустила порушення земельного законодавства, не виконала протягом зазначеного строку вказівки державного інспектора щодо припинення порушення земельного законодавства, державний інспектор по використанню та охороні земель відповідно до закону накладає на таку особу адміністративне стягнення та повторно видає вказівку про припинення правопорушення чи усунення його наслідків у 30-денний строк.

2. У разі неусунення порушення земельного законодавства у 30-денний строк державний інспектор по використанню та охороні земель звертається до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про припинення права користування земельною ділянкою.

3. Рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про припинення права користування земельною ділянкою може бути оскаржене землекористувачем у судовому порядку.

Стаття 145. Припинення права власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не може належати на праві власності

1. Якщо до особи переходить право власності на земельну ділянку, яка за цим Кодексом не може перебувати в її власності, ця ділянка підлягає відчуженню її власником протягом року з моменту переходу такого права.

2. У випадках, коли земельна ділянка цією особою протягом встановленого строку не відчужена, така ділянка підлягає примусовому відчуженню за рішенням суду.

3. Особа, до якої переходить право власності на земельну ділянку і яка не може набути право власності на землю, має право отримати її в оренду.

Стаття 146. Викуп земельних ділянок для суспільних потреб

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених цим Кодексом, мають право викупу земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для таких суспільних потреб:

- а) під будівлі і споруди органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- б) під будівлі, споруди та інші виробничі об'єкти державної та комунальної власності;

- в) під об'єкти природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) оборони та національної безпеки;
- г) під будівництво та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, газопроводів, водопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафто- та газових терміналів, електростанцій тощо);
- д) під розміщення дипломатичних та прирівняних до них представництв іноземних держав та міжнародних організацій;
- е) під міські парки, майданчики відпочинку та інші об'єкти загального користування, необхідні для обслуговування населення.

2. Власник земельної ділянки не пізніше, ніж за один рік до майбутнього викупу має бути письмово попереджений органом, який приймає рішення про її викуп.

3. Викуп земельної ділянки здійснюється за згодою її власника. Вартість земельної ділянки встановлюється відповідно до грошової та експертної оцінки земель, яка проводиться за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

4. Якщо власник земельної ділянки не згоден з викупною вартістю, питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 147. Примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності

1. У разі введення воєнного або надзвичайного стану земельні ділянки, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, можуть бути відчужені (вилучені) з мотивів суспільної необхідності у порядку, встановленому законом.

2. Припинення права власності на земельну ділянку у таких випадках здійснюється за умови повного відшкодування її вартості.

3. Особа, у якій була примусово відчужена земельна ділянка, після припинення дії обставин, у зв'язку з якими було проведено примусове відчуження, має право вимагати повернення цієї земельної ділянки.

4. У разі неможливості повернення примусово відчуженої земельної ділянки власнику за його бажанням надається інша земельна ділянка.

Стаття 148. Конфіскація земельної ділянки

Земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Стаття 149. Порядок вилучення земельних ділянок

1. Земельні ділянки, надані у постійне користування із земель державної та комунальної власності, можуть вилучатися

для суспільних та інших потреб за рішенням органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

2. Вилучення земельних ділянок провадиться за згодою землекористувачів на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад відповідно до їх повноважень.

3. Сільські, селищні, міські ради вилучають земельні ділянки комунальної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб, крім особливо цінних земель, які вилучаються (викупляються) ними з урахуванням вимог статті 150 цього Кодексу.

4. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні ради вилучають земельні ділянки спільної власності відповідних територіальних громад, які перебувають у постійному користуванні, для всіх потреб.

5. Районні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах сіл, селищ, міст районного значення для всіх потреб та за межами населених пунктів для:

- а) сільськогосподарського використання;
- б) ведення водного господарства, крім випадків, визначених частиною дев'ятою цієї статті;
- в) будівництва об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням жителів територіальної громади району (шкіль, лікарень, підприємств торгівлі тощо), крім випадків, визначених частиною дев'ятою цієї статті.

6. Обласні державні адміністрації на їх території вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст обласного значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами п'ятою, дев'ятою цієї статті.

7. Київська, Севастопольська міські державні адміністрації вилучають земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах їх територій для всіх потреб, крім випадків, визначених частиною дев'ятою цієї статті.

8. Рада міністрів Автономної Республіки Крим вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, в межах міст республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та за межами населених пунктів для всіх потреб, крім випадків, визначених частинами п'ятою, дев'ятою цієї статті.

9. Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, – рілля, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 гектар для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім випадків, визначених частинами п'ятою – восьмою цієї статті, та у випадках, визначених статтею 150 цього Кодексу.

10. У разі незгоди землекористувача з вилученням земельної ділянки питання вирішується в судовому порядку.

Стаття 150. Особливо цінні землі та порядок їх вилучення

1. До особливо цінних земель відносяться: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуроземні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення. Вилучення особливо цінних земель для несільськогосподарських потреб не допускається, за винятком випадків, визначених частиною другою цієї статті.

2. Земельні ділянки особливо цінних земель, що перебувають у державній або комунальній власності, можуть вилучатися (викуплятися) для будівництва об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, за постановою Кабінету Міністрів України або за рішенням відповідної місцевої ради, якщо питання про вилучення (викуп) земельної ділянки погоджується Верховною Радою України.

3. Погодження матеріалів вилучення (викупу) земельних ділянок особливо цінних земель, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, провадиться Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської і Севастопольської міських рад.

Стаття 151. Порядок погодження питань, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок

1. Юридичні особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельних ділянок, зобов'язані до початку проектування погодити із власниками землі і землекористувачами та сільськими, селищними, міськими радами, державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінетом Міністрів України і Верховною Радою України місце розташування об'єкта, розмір земельної ділянки та умови її вилучення (викупу) з урахуванням комплексного розвитку території, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів, умови проживання населення і охорону довкілля.

2. Вибір земельних ділянок для розміщення об'єктів проводиться юридичними особами, зацікавленими у їх відведенні. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування зобов'язані в порядку, визначеному законодавством України, надавати інформацію юридичним особам, зацікавленим у відведенні земельних ділянок, щодо можливих варіантів розміщення об'єктів відповідно до затвердженої містобудівної документації та документації із землеустрою. Порядок вибору земельних ділянок для розміщення об'єктів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

3. Погодження місць розташування об'єктів, розмірів передбачуваних для вилучення (викупу) земельних ділянок та умов їх відведення провадиться відповідними сільськими, селищними, міськими радами, державними адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінетом Міністрів України відповідно до їх повноважень щодо вилучення цих ділянок, а також Верховною Радою України.

4. Погодження місць розташування об'єктів на особливо цінних землях, а також місць розташування об'єктів власності інших держав, міжнародних організацій провадиться Верховною Радою України.

5. Юридичні особи, зацікавлені у вилученні (викупі) земельних ділянок, звертаються з клопотанням про погодження місць розташування об'єктів до відповідної сільської, селищної, міської ради, місцевої державної адміністрації. Клопотання щодо об'єктів, вилучення яких провадиться Кабінетом Міністрів України, подаються до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної, Севастопольської міської державної адміністрації.

6. До клопотання додаються необхідні матеріали та розрахунки.

7. Відповідна сільська, селищна, міська рада чи місцева державна адміністрація згідно із своїми повноваженнями розглядає клопотання і в п'ятиденний строк з дня реєстрації направляє його разом з матеріалами, передбаченими частиною п'ятнадцятою цієї статті, на розгляд органів земельних ресурсів, природоохоронних, територіальних органів виконавчої влади з питань лісового господарства і санітарно-епідеміологічних органів, органів містобудування і архітектури та охорони культурної спадщини. Зазначені органи протягом двох тижнів з дня одержання клопотання надають свої висновки відповідній сільській, селищній, міській раді чи місцевій державній адміністрації, які з урахуванням одержаних висновків протягом десяти днів приймають рішення про погодження місця розташування того об'єкта, під який мають право самостійно вилучати земельну ділянку, або мотивоване рішення про відмову.

9. Якщо погодження місця розташування об'єкта провадиться районною, обласною державною адміністрацією, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України, сільська, селищна, міська рада готує свій висновок і подає матеріали на погодження до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, Київської чи Севастопольської міської, районної ради або районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації.

10. Районна державна адміністрація розглядає у місячний строк матеріали погодження місця розташування об'єкта, під який має право вилучати земельну ділянку, або подає свій висновок до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної державної адміністрації.

11. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація розглядають подані матеріали і погоджують місце розташування об'єкта, під який мають право вилучати земельну ділянку.

12. Матеріали погодження місця розташування об'єкта, що провадиться Кабінетом Міністрів України, подаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією із своїм висновком центральному органу виконавчої влади по земельних ресурсах, який розглядає ці матеріали і у місячний строк подає свої пропозиції до Кабінету Міністрів України.

13. Кабінет Міністрів України розглядає ці матеріали і приймає відповідне рішення, а з питань, що погоджуються Верховною Радою України, подає їй свої пропозиції.

14. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські ради подають до Верховної Ради України пропозиції щодо вилучення особливо цінних земель із земель комунальної власності.

15. Матеріали погодження місця розташування об'єкта повинні включати: вкопійовання з генерального плану або іншої містобудівної документації населеного пункту, копію плану земельної ділянки з нанесенням на ній варіантів розміщення об'єкта із зазначенням загальної площі, яку необхідно вилучити. Зазначаються також склад угідь земельної ділянки, що вилучається, та умови її відведення.

16. У разі відмови власника землі або землекористувача, сільської, селищної, міської ради, органів державної влади у погодженні місця розташування об'єкта ці питання вирішуються у судовому порядку.

17. У разі задоволення позову щодо оскарження відмови власника землі або землекористувача, сільської, селищної міської ради, органів державної влади у погодженні місця розташування об'єкта рішенням суду є підставою для розробки проекту відведення земельної ділянки.

РОЗДІЛ V

ГАРАНТІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Глава 23. ЗАХИСТ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Стаття 152. Способи захисту прав на земельні ділянки

1. Держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю.

2. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків.

3. Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом:

- а) визнання прав;
- б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;
- в) визнання угоди недійсною;
- г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;

- г) відшкодування заподіяних збитків;
- д) застосування інших, передбачених законом способів.

Стаття 153. Гарантії права власності на земельну ділянку

1. Власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами України.

2. У випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законами України, допускається викуп земельної ділянки. При цьому власникові земельної ділянки відшкодовується її вартість.

3. Колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб.

Стаття 154. Відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю

1. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування без рішення суду не мають права втручатись у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження належною йому земельною ділянкою або встановлювати непередбачені законодавчими актами додаткові обов'язки чи обмеження.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за шкоду, заподіяну їх неправомірним втручанням у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою.

Стаття 155. Відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок

1. У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

2. Збитки, завдані власникам земельних ділянок внаслідок видання зазначених актів, підлягають відшкодуванню в повному обсязі органом, який видав акт.

Глава 24. ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ВЛАСНИКАМ ЗЕМЛІ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМ

Стаття 156. Підстави відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам

Власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;

в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;

г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;

г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан;

д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки.

Стаття 157. Порядок відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам

1. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, а також органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, діяльність яких обмежує права власників і землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу, в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами.

2. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 25. ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

Стаття 158. Органи, що вирішують земельні спори

1. Земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

2. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

3. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

4. Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів.

5. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Стаття 159. Порядок розгляду земельних спорів органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів

1. Земельні спори розглядаються органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органами місцевого самоврядування на підставі заяви однієї із сторін у місячний термін з дня подання заяви.

2. Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності однієї із сторін при першому вирішенні питання і відсутності офіційної згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору може мати місце лише з поважних причин.

3. Відсутність однієї із сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє його розгляд і прийняття рішення.

4. У рішенні органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів визначається порядок його виконання.

5. Рішення передається сторонам у 5-денний термін з часу його прийняття.

Стаття 160. Права і обов'язки сторін при розгляді земельних спорів

Сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них

виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

Стаття 161. Виконання рішення органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів та органів місцевого самоврядування щодо земельних спорів

1. Рішення відповідних органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів, органів місцевого самоврядування вступає в силу з моменту його прийняття. Оскарження зазначених рішень у суді призупиняє їх виконання.

2. Виконання рішення щодо земельних спорів здійснюється органом, який прийняв це рішення.

3. Виконання рішення не звільняє порушника від відшкодування збитків або втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва внаслідок порушення земельного законодавства.

4. Виконання рішення щодо земельних спорів може бути призупинено або його термін може бути продовжений вищестоящим органом або судом.

РОЗДІЛ VI **ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ**

Глава 26. ЗАВДАННЯ, ЗМІСТ І ПОРЯДОК ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 162. Поняття охорони земель

Охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Стаття 163. Завдання охорони земель

Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Стаття 164. Зміст охорони земель

1. Охорона земель включає:

- а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
- в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- г) збереження природних водно-болотних угідь;
- ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
- д) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

2. Порядок охорони земель встановлюється законом.

Стаття 165. Стандартизація і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів

1. Стандартизація і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо.

2. У галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються такі нормативи:

- а) оптимального співвідношення земельних угідь;
- б) якісного стану ґрунтів;
- в) гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- г) показники деградації земель та ґрунтів.

3. Нормативні документи із стандартизації в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 166. Рекультивация порушених земель

1. Рекультивация порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

2. Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі

внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивациі.

3. Для рекультивациі порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Стаття 167. Охорона земель від забруднення небезпечними речовинами

1. Господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється.

2. Нормативи гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також перелік цих речовин затверджуються спеціально уповноваженими органами виконавчої влади у галузі охорони здоров'я та санітарного нагляду, екології та природних ресурсів.

3. Забруднені небезпечними речовинами земельні ділянки використовуються з дотриманням встановлених обмежень, вимог щодо запобігання їх небезпечному впливу на здоров'я людини та довкілля.

4. Рівень забруднення ґрунтів враховується при наданні земельних ділянок у користування, вилученні з господарського обігу та зміні характеру і режиму використання.

Стаття 168. Охорона ґрунтів

1. Ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони.

2. Власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель.

3. При здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивациія), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

Глава 27. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОГЕННО ЗАБРУДНЕНИХ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 169. Поняття техногенно забруднених земель

1. Техногенно забруднені землі – це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей.

2. До техногенно забруднених земель відносяться землі радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо. При використанні техногенно забруднених земель враховуються особливості режиму їх використання.

3. Особливості режиму і порядку використання техногенно забруднених земель встановлюються законодавством України.

Стаття 170. Особливості використання техногенно забруднених земель сільськогосподарського призначення

1. Техногенно забруднені землі сільськогосподарського призначення, на яких не забезпечується одержання продукції, що відповідає встановленим вимогам (нормам, правилам, нормативам), підлягають вилученню із сільськогосподарського обігу та консервації.

2. Порядок використання техногенно забруднених земельних ділянок встановлюється законодавством України.

Глава 28. КОНСЕРВАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 171. Деградовані і малопродуктивні землі

1. До деградованих земель відносяться:

- а) земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо;
- б) земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші.

2. До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним.

Стаття 172. Консервація деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель

1. Консервації підлягають деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним. Консервації підлягають також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я.

2. Консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення.

3. Консервація земель здійснюється за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок.

4. Порядок консервації земель встановлюється законодавством України.

РОЗДІЛ VII

УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Глава 29. ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІНА МЕЖ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

Стаття 173. Межі районів, сіл, селищ, міст, районів у містах

1. Межа району, села, селища, міста, району у місті – це умовна замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює територію району, села, селища, міста, району у місті від інших територій.

2. Межі району, села, селища, міста, району у місті встановлюються і змінюються за проектами землеустрою, які розробляються відповідно до техніко-економічного обґрунтування їх розвитку, генеральних планів населених пунктів.

3. Включення земельних ділянок у межі району, села, селища, міста, району у місті не тягне за собою припинення права власності і права користування цими ділянками, якщо не буде проведено їх вилучення (викуп) відповідно до цього Кодексу.

Стаття 174. Органи, які приймають рішення про встановлення та зміну меж адміністративно-територіальних утворень

1. Рішення про встановлення і зміну меж районів і міст приймається Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севастопольської міської рад.

2. Рішення про встановлення і зміну меж сіл, селищ приймаються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською чи Севастопольською міською радами за поданням районних та відповідних сільських, селищних рад.

3. Рішення про встановлення і зміну меж районів у містах приймається міською радою за поданням відповідних районних у містах рад.

Стаття 175. Порядок встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних утворень

Межі адміністративно-територіальних утворень встановлюються в порядку та відповідно до закону.

Стаття 176. Посвідчення меж адміністративно-територіальних утворень

1. Межі адміністративно-територіальних утворень посвідчуються державним актом України.

2. Форма та порядок видачі державного акта України на межі адміністративно-територіального утворення встановлюються Верховною Радою України.

Глава 30. ПЛАНУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 177. Загальнодержавні програми використання та охорони земель

1. Загальнодержавні програми використання та охорони земель розробляються з метою забезпечення потреб населення і галузей економіки у землі та її раціонального використання і охорони.

2. Загальнодержавні програми використання та охорони земель розробляються відповідно до програм економічного, науково-технічного і соціального розвитку України.

3. Загальнодержавні програми використання та охорони земель затверджуються Верховною Радою України.

Стаття 178. Регіональні програми використання та охорони земель

1. Регіональні програми використання та охорони земель розробляються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями і затверджуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим та обласними радами.

2. Програми використання та охорони земель міст Києва і Севастополя розробляються Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями та затверджуються відповідними радами.

Стаття 179. Природно-сільськогосподарське районування земель

1. Природно-сільськогосподарське районування земель – це поділ території з урахуванням природних умов та агробіологічних вимог сільськогосподарських культур.

2. Природно-сільськогосподарське районування земель є основою для оцінки земель і розроблення землевпорядної документації щодо використання та охорони земель.

3. Використання та охорона сільськогосподарських угідь здійснюються відповідно до природно-сільськогосподарського районування.

4. Порядок здійснення природно-сільськогосподарського районування визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 180. Зонування земель

1. Зонування земель здійснюється у межах населених пунктів.
2. При зонуванні земель встановлюються вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон відповідно до місцевих правил забудови.
3. Зонування земель здійснюється відповідно до закону.

Глава 31. ЗЕМЛЕУСТРІЙ

Стаття 181. Поняття землеустрою

Землеустрій – це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Стаття 182. Мета землеустрою

Мета землеустрою полягає в забезпеченні раціонального використання та охорони земель, створенні сприятливого екологічного середовища та поліпшенні природних ландшафтів.

Стаття 183. Завдання землеустрою

Основними завданнями землеустрою є:

- а) реалізація політики держави щодо науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодінь і землекористувань з усуненням недоліків у розташуванні земель, створення екологічно сталих ландшафтів і агросистем;
- б) інформаційне забезпечення правового, економічного, екологічного і містобудівного механізму регулювання земельних відносин на національному, регіональному, локальному, господарському рівнях шляхом розробки пропозицій по встановленню особливого режиму і умов використання земель;
- в) встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, територій з особливим природоохоронним, рекреаційним і заповідним режимами, меж земельних ділянок власників і землекористувачів;
- г) здійснення заходів щодо прогнозування, планування, організації раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях;
- г) організація територій сільськогосподарських підприємств із створенням просторових умов, що забезпечують еколого-економічну оптимізацію використання та охорони земель сільсько-

господарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення співвідношення і розміщення земельних угідь, системи сівозмін, сіно-косо- і пасовищезмін;

д) розробка системи заходів по збереженню і поліпшенню природних ландшафтів, відновленню і підвищенню родючості ґрунтів, рекультивації порушених земель і землюванню малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення і заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами і хімічними речовинами та інших видів деградації, по консервації деградованих і малопродуктивних земель, попередженню інших негативних явищ;

е) організація територій несільськогосподарських підприємств, організацій і установ з метою створення умов ефективного землекористування та обмежень і обтяжень у використанні земель.

Стаття 184. Зміст землеустрою

Землеустрій передбачає:

а) встановлення (відновлення) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань;

б) розробку загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель;

в) складання схем землеустрою, розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень;

г) обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;

ґ) складання проектів впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань та створення нових;

д) складання проектів відведення земельних ділянок;

е) встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок;

є) підготовку документів, що посвідчують право власності або право користування землею;

ж) складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін, упорядкування угідь, а також розроблення заходів щодо охорони земель;

з) розроблення іншої землевпорядної документації, пов'язаної з використанням та охороною земель;

и) здійснення авторського нагляду за виконанням проектів з використання та охорони земель;

і) проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідувань земель.

Стаття 185. Організація та порядок здійснення землеустрою

1. Землеустрій здійснюється державними та іншими земле-впорядними організаціями за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, а також коштів громадян та юридичних осіб.

2. Землеустрій здійснюється відповідно до закону.

Стаття 186. Розгляд і затвердження землепорядної документації

1. Розгляд і затвердження землепорядної документації проводиться в такому порядку:

- а) прогнози матеріали, техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель і схеми землеустрою після погодження їх у встановленому порядку розглядаються і затверджуються відповідними органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування;
- б) проекти створення нових землеволодінь і землекористувань після погодження їх у встановленому порядку розглядаються і затверджуються відповідними органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування;
- в) проекти відведення земельних ділянок із земель державної чи комунальної власності затверджуються органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які надають і вилучають земельні ділянки;
- г) проекти землеустрою сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, особистих селянських, фермерських господарств після погодження їх із сільськими, селищними, міськими радами або районними державними адміністраціями розглядаються і затверджуються власниками землі або землекористувачами;
- г) робочі землепорядні проекти, пов'язані з упорядкуванням, докорінним поліпшенням та охороною земель, раціональним їх використанням, розглядаються і затверджуються замовниками цих проектів.

2. Зміни до землепорядних проектів та інших матеріалів з питань землеустрою вносяться за рішенням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або власників землі та землекористувачів, які затвердили ці проекти.

3. Прогнози матеріали використання і охорони земель, проекти землеустрою, матеріали державного земельного кадастру, проекти з питань використання і охорони земель, реформування земельних відносин, а також техніко-економічні матеріали обґрунтування використання і охорони земель підлягають державній експертизі.

пертизі, яка здійснюється органом по земельних ресурсах відповідно до закону.

Глава 32. КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 187. Завдання контролю за використанням та охороною земель

Контроль за використанням та охороною земель полягає в забезпеченні додержання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і громадянами земельного законодавства України.

Стаття 188. Державний контроль за використанням та охороною земель

1. Державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади по земельних ресурсах, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель – спеціально уповноваженими органами з питань екології та природних ресурсів.

2. Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється законом.

Стаття 189. Самоврядний контроль за використанням та охороною земель

Самоврядний контроль за використанням та охороною земель здійснюється сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами.

Стаття 190. Громадський контроль за використанням та охороною земель

Громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування і діють на підставі положення, затвердженого центральним органом виконавчої влади по земельних ресурсах.

Глава 33. МОНІТОРИНГ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 191. Призначення моніторингу земель

1. Моніторинг земель – це система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів.

2. У системі моніторингу земель проводиться збирання, оброблення, передавання, збереження та аналіз інформації про стан земель, прогнозування їх змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень щодо запобігання

негативним змінам стану земель та дотримання вимог екологічної безпеки.

3. Моніторинг земель є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля.

4. Залежно від цілей, спостережень і охоплення територій моніторинг земель може бути національним, регіональним і локальним.

5. Ведення моніторингу земель здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів, з питань екології та природних ресурсів.

6. Порядок проведення моніторингу земель встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 192. Завдання моніторингу земель

Основними завданнями моніторингу земель є прогноз еколого-економічних наслідків деградації земельних ділянок з метою запобігання або усунення дії негативних процесів.

Глава 34. ДЕРЖАВНИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ КАДАСТР

Стаття 193. Визначення державного земельного кадастру

1. Державний земельний кадастр – це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів.

2. Державний земельний кадастр є основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів.

Стаття 194. Призначення державного земельного кадастру

Призначенням державного земельного кадастру є забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою.

Стаття 195. Завдання ведення державного земельного кадастру

Основними завданнями ведення державного земельного кадастру є:

- а) забезпечення повноти відомостей про всі земельні ділянки;
- б) застосування єдиної системи просторових координат та системи ідентифікації земельних ділянок;
- в) запровадження єдиної системи земельно-кадастрової інформації та її достовірності.

Стаття 196. Складові частини державного земельного кадастру

Державний земельний кадастр включає:

- а) кадастрове зонування;
- б) кадастрові зйомки;
- в) бонітування ґрунтів;
- г) економічну оцінку земель;
- ґ) грошову оцінку земельних ділянок;
- д) державну реєстрацію земельних ділянок;
- е) облік кількості та якості земель.

Стаття 197. Кадастрове зонування

Кадастрове зонування включає встановлення:

- а) місця розташування обмежень щодо використання земель;
- б) меж кадастрових зон та кварталів;
- в) меж оціночних районів та зон;
- г) кадастрових номерів (території адміністративно-територіальної одиниці).

Стаття 198. Кадастрові зйомки

1. Кадастрові зйомки – це комплекс робіт, виконуваних для визначення та відновлення меж земельних ділянок.

2. Кадастрова зйомка включає:

- а) геодезичне встановлення меж земельної ділянки;
- б) погодження меж земельної ділянки з суміжними власниками та землекористувачами;
- в) відновлення меж земельної ділянки на місцевості;
- г) встановлення меж частин земельної ділянки, які містять обтяження та обмеження щодо використання землі;
- ґ) виготовлення кадастрового плану.

Стаття 199. Бонітування ґрунтів

1. Бонітування ґрунтів – це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають стабільний характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах.

2. Бонітування ґрунтів проводиться за 100-бальною шкалою. Вищим балом оцінюються ґрунти з кращими властивостями, які мають найбільшу природну продуктивність.

Стаття 200. Економічна оцінка земель

1. Економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі.

2. Економічна оцінка земель різного призначення проводиться для порівняльного аналізу ефективності їх використання. Дані економічної оцінки земель є основою грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення.

3. Економічна оцінка земель визначається в умовних кадастрових гектарах або у грошовому виразі.

Стаття 201. Грошова оцінка земельних ділянок

1. Грошова оцінка земельних ділянок визначається на рентній основі.

2. Залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок може бути нормативною і експертною.

3. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

4. Експертна грошова оцінка використовується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок.

5. Грошова оцінка земельних ділянок проводиться за методикою, яка затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 202. Державна реєстрація земельних ділянок

1. Державна реєстрація земельних ділянок здійснюється у складі державного реєстру земель.

2. Державний реєстр земель складається з двох частин:

- а) книги записів реєстрації державних актів на право власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі із зазначенням кадастрових номерів земельних ділянок;
- б) Поземельної книги, яка містить відомості про земельну ділянку.

Стаття 203. Облік кількості та якості земель

1. Облік кількості земель відображає відомості, які характеризують кожну земельну ділянку за площею та складом угідь.

2. Облік якості земель відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними властивостями та набутими властивостями, що впливають на їх родючість, а також за ступенем забруднення ґрунтів.

Стаття 204. Порядок ведення державного земельного кадастру

1. Державний земельний кадастр ведеться уповноваженим органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

2. Порядок ведення державного земельного кадастру встановлюється законом.

Глава 35. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 205. Зміст економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель

1. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель включає:

- а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;
- б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини;
- в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;
- г) компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини.

Стаття 206. Плата за землю

1. Використання землі в Україні є платним. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка.

2. Плата за землю справляється відповідно до закону.

Глава 36. ВІДШКОДУВАННЯ ВТРАТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТА ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Стаття 207. Умови відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва

1. Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва включають втрати сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель.

2. Відшкодуванню підлягають втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ), лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісгосподарським виробництвом.

3. Відшкодуванню підлягають також втрати, завдані обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, а також у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон.

4. Втрати сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва компенсуються незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

5. Втрати сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва визначаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 208. Звільнення від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва

1. Від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва звільняються громадяни та юридичні особи у разі використання земельних ділянок для будівництва шкіл, дошкільних закладів, державних об'єктів охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту, соціального забезпечення, державних об'єктів дорожнього будівництва, культурних споруд релігійних організацій, кладовищ, меліоративних систем, протиерозійних, протизсувних і протиселевих споруд, під будівництво і обслуговування жилих будинків і господарських будівель, для розміщення внутрігосподарських об'єктів сільськогосподарських, рибгосподарських і лісгосподарських підприємств, організацій та установ, видобування торфу за умови повернення земельних ділянок у стані, придатному для попереднього використання, під об'єкти і території природно-заповідного фонду.

2. Здійснення внутрігосподарського будівництва сільськогосподарськими або лісгосподарськими підприємствами, організаціями, установами, а також громадянами провадиться без відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Стаття 209. Використання коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва

1. Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зумовлені вилученням сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, підлягають відшкодуванню і зараховуються на спеціальні рахунки відповідних місцевих рад у таких розмірах:

- Автономній Республіці Крим, обласним радам – 25 відсотків;
- районним радам – 15 відсотків;
- міським, сільським, селищним радам – 60 відсотків, міським радам Києва та Севастополя – 100 відсотків.

2. Кошти, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, використовуються виключно на освоєння земель для сільськогосподарських і лісогосподарських потреб, поліпшення відповідних угідь, охорону земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою. Використання цих коштів на інші цілі не допускається.

РОЗДІЛ VIII **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ** **ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Глава 37. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ **ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Стаття 210. Недійсність угод щодо земельних ділянок

Угоди, укладені із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду.

Стаття 211. Відповідальність за порушення земельного законодавства

1. Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- а) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
- б) самовільне зайняття земельних ділянок;
- в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;

- г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- г) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- е) знищення межових знаків;
- є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;
- ж) непроведення рекультивациі порушених земель;
- з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;
- и) невиконання умов змінання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;
- і) самовільне відхилення від проектів землеустрою;
- ї) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
- й) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок.

2. Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства.

Стаття 212. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок

1. Самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі або землекористувачам без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

2. Приведення земельних ділянок у придатний для використання стан, включаючи знесення будинків, будівель і споруд, здійснюється за рахунок громадян або юридичних осіб, які самовільно зайняли земельні ділянки.

3. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок продається за рішенням суду.

РОЗДІЛ ІХ ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Кодекс набирає чинності з 1 січня 2002 року.

2. Визнати таким, що втратив чинність, Земельний кодекс України.

3. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Кодексом, діють у частині, що не суперечить цьому Кодексу.

4. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк після опублікування цього Кодексу:

- а) підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України та Президенту України пропозиції про внесення змін до законодавчих актів, що впливають із цього Кодексу;
- б) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Кодексом;
- в) розробити нормативно-правові акти, передбачені цим Кодексом, у тому числі проекти законів про землеустрій, про державний земельний кадастр, про оцінку земель, про охорону земель, про розмежування земель права державної та комунальної власності, про державний земельний (іпотечний) банк, про ринок землі, про визначення правових засад вилучення земель права приватної власності тощо;
- г) забезпечити прийняття центральними органами виконавчої влади України нормативно-правових актів, передбачених цим Кодексом, а також перегляд і скасування нормативно-правових актів, що суперечать цьому Кодексу;
- ґ) вжити заходів щодо забезпечення потреб вчителів, лікарів, інших працівників соціальної сфери, що проживають у сільській місцевості, а також громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та евакуйовані із зони відчуження, переселені із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення, які проживають у сільській місцевості, у земельних ділянках для ведення особистого селянського господарства і садівництва у межах норм безплатної приватизації, а також для городництва і сінокошіння за рахунок земель запасу та резервного фонду;
- д) вирішити питання в установленому порядку про введення посад інженерів-землепорядників у штати сільських, селищних рад та організацію державних відділів (управлінь) земельних ресурсів у міських радах;
- е) визначити потреби наукових установ та навчальних закладів у земельних ділянках для проведення наукових досліджень, вирощування елітного насінневого матеріалу, потреб племінного поголів'я худоби у кормах, здійснення навчального процесу і вирішити питання щодо земель наукових установ та навчальних закладів, які можуть бути передані для іншого використання;
- є) розробити та затвердити методику експертної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

5. Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Кодексом.

6. Кабінету Міністрів України створити Державний земельний (іпотечний) банк з відповідною інфраструктурою та запровадити державну реєстрацію прав на землю відповідно до статті 202 цього Кодексу.

РОЗДІЛ X ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Рішення про надання в користування земельних ділянок, а також про вилучення (викуп) земель, прийняті відповідними органами, але не виконані на момент введення у дію цього Кодексу, підлягають виконанню відповідно до вимог цього Кодексу.

2. Клопотання і заяви щодо відведення земельних ділянок, не вирішені на момент введення в дію цього Кодексу, реалізуються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції у порядку та з додержанням вимог цього Кодексу.

3. У випадках, коли земельні ділянки надані в оренду до введення в дію цього Кодексу органами, повноваження яких з надання земельних ділянок з прийняттям цього Кодексу змінені, продовження строку оренди зазначених земельних ділянок здійснюється органами, що мають право надання вказаних земель за цим Кодексом.

4. Матеріали погодження питань, пов'язаних з вилученням (викупом) земель, щодо яких на момент введення в дію цього Кодексу не прийнято відповідних рішень, підлягають розгляду відповідно до цього Кодексу.

5. Право на проведення розвідувальних робіт на земельних ділянках за дозволами, одержаними до введення в дію цього Кодексу, зберігається до закінчення строку, обумовленого дозволами.

(Положення пункту 6 розділу X втрачають чинність, як такі, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) в частині зобов'язання переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право власності або право оренди без відповідного законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення на підставі Рішення Конституційного Суду № 5-рп/2005).

6. Громадяни та юридичні особи, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, але за цим Кодексом не можуть мати їх на такому праві, повинні до 1 січня 2008 року переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них.

При переоформленні права постійного користування земельними ділянками, наданими для ведення селянських (фермерських) господарств, у довгострокову оренду строк оренди визначається селянським (фермерським) господарством відповідно до закону. При цьому розмір орендної плати за земельні ділянки не повинен перевищувати розміру земельного податку.

7. Громадяни та юридичні особи, що одержали у власність, у тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди, земельні ділянки у розмірах, що були передбачені раніше діючим законодавством, зберігають права на ці ділянки.

8. Сільськогосподарські підприємства, які до введення у дію цього Кодексу уклали з власниками земельних часток (паїв) договори оренди, можуть, за бажанням власників цих часток (паїв), замовити землевпорядній організації виконання землевпорядних робіт, необхідних для виділення земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості), видачі їх власникам державних актів на право власності на землю та оплатити виконання таких робіт. Сільськогосподарське підприємство має переважне право на оренду земельних ділянок у таких громадян на строк, що був обумовлений у договорі оренди земельної частки (паю), або, за погодженням сторін, на інший строк.

Члени колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств та працівники державних і комунальних закладів освіти, культури та охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонери з їх числа, які на час набрання чинності цим Кодексом не приватизували земельні ділянки шляхом оформлення права на земельну частку (пай), мають право на їх приватизацію в порядку, встановленому статтями 25 та 118 цього Кодексу. В сільськогосподарських акціонерних товариствах право на земельну частку (пай) мають лише їх члени, які працюють у товаристві, а також пенсіонери з їх числа.

При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які були передані в оренду із земель державної чи комунальної власності або які на час набрання чинності Земельним кодексом України належали цим підприємствам на праві колективної власності чи перебували у постійному користуванні, за винятком земель, що не підлягають приватизації або залишаються у державній чи комунальній власності відповідно до цього Кодексу.

9. Громадяни – власники земельних часток (паїв) можуть виділяти земельні ділянки в натурі (на місцевості) єдиним масивом.

10. Рішення про розмежування земель державної і комунальної власності в межах населених пунктів приймають відповідні сільські, селищні, міські ради за погодженням з органами виконавчої влади, а за межами населених пунктів – органи виконавчої влади за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування.

Кабінет Міністрів України здійснює:

- а) визначення меж земельних ділянок, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, що належать до сфери управління Президента України, Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, Генеральної прокуратури України, центральних органів виконавчої влади, Національної академії наук України, державних галузевих академій наук, інших державних наукових установ та організацій;
- б) визначення меж земельних ділянок, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, що перебувають у сфері управління Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації визначають межі земельних ділянок, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, що перебувають у сфері управління районних державних адміністрацій.

11. Витрати, пов'язані із розмежуванням земель державної та комунальної власності, здійснюються за рахунок коштів відповідних бюджетів.

12. До розмежування земель державної і комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями в межах населених пунктів, крім земель, переданих у приватну власність, та земель, на яких розташовані державні, в тому числі казенні, підприємства, господарські товариства, у статутних фондах яких державі належать частки (акції, паї), здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади.

13. На період до 1 січня 2015 року громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування земельних ділянок за законом.

14. До 1 січня 2007 року забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств.

15. Встановити, що громадяни та юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України – власники земельних часток (паїв) не вправі до 1 січня 2007 року продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки та земельні частки (паї), крім передачі їх у спадщину та при вилученні земель для суспільних потреб.

Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), встановленої абзацом першим цього пункту, в частині відчуження зазначених ділянок та земельних часток (паїв), а так само в частині передачі прав на відчуження зазначених ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення).

16. Громадянам – власникам земельних часток (паїв) за їх бажанням виділяються в натурі (на місцевості) земельні ділянки з видачею державних актів на право власності на землю.

17. Сертифікати на право на земельну частку (пай), отримані громадянами, вважаються правовстановлюючими документами при реалізації ними права вимоги на відведення земельної частки (паю) в натурі (на місцевості) відповідно до законодавства.

Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення власникам земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок та видачі їм державних актів на право власності на землю.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 25 жовтня 2001 року
№ 2768-III

Кримінальний кодекс України (витяг)

Із змінами, внесеними згідно із законами;

- № 2953-III від 17.01.2002 // ВВР. – 2002. – № 17. – Ст. 121;
№ 3075-III від 07.03.2002 // ВВР. – 2002. – № 30. – Ст. 206;
№ 430-IV від 16.01.2003 // ВВР. – 2003. – № 14. – Ст. 95;
№ 485-IV від 06.02.2003 // ВВР. – 2003. – № 14. – Ст. 104;
№ 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27. – Ст. 209;
№ 668-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 26. – Ст. 198;
№ 669-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 26. – Ст. 199;
№ 744-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 29. – Ст. 234;
№ 850-IV від 22.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 35. – Ст. 271;
№ 908-IV від 05.06.2003 // ВВР. – 2003. – № 38. – Ст. 320;
№ 1098-IV від 10.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 7. – Ст. 46;
№ 1130-IV від 11.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 8. – Ст. 66;
№ 1626-IV від 18.03.2004 // ВВР. – 2004. – № 26. – Ст. 361;
№ 1723-IV від 18.05.2004 // ВВР. – 2004. – № 36. – Ст. 430;
№ 2252-IV від 16.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 5. – Ст. 119;
№ 2276-IV від 21.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 6. – Ст. 134;
№ 2289-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 6. – Ст. 139;
№ 2308-IV від 11.01.2005 // ВВР. – 2005. – № 6. – Ст. 145;
№ 2322-IV від 12.01.2005 // ВВР. – 2005. – № 10. – Ст. 187;
№ 2456-IV від 03.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 16. – Ст. 260;
№ 2598-IV від 31.05.2005 // ВВР. – 2005. – № 27. – Ст. 359;
№ 2734-IV від 06.07.2005 // ВВР. – 2005. – № 33. – Ст. 432;
№ 2903-IV від 22.09.2005 // ВВР. – 2006. – № 1. – Ст. 4;
№ 2984-IV від 18.10.2005 // ВВР. – 2006. – № 2-3. – Ст. 37;
№ 3108-IV від 17.11.2005 // ВВР. – 2006. – № 1. – Ст. 18;
№ 3169-IV від 01.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 12. – Ст. 105;
№ 3316-IV від 12.01.2006 // ВВР. – 2006. – № 17. – Ст. 147;
№ 3423-IV від 09.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 26. – Ст. 211;
№ 3480-IV від 23.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 31. – Ст. 268;
№ 3504-IV від 23.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 33. – Ст. 280.

РОЗДІЛ VIII

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Стаття 236. Порухення правил екологічної безпеки

Порухення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення,

будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення

Ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактивацій них чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 238. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення

1. Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світа також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 239. Забруднення або псування земель

1. Забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей

або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, –

караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 240. Порушення правил охорони надр

1. Порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування. (Стаття 240 із змінами, внесеними згідно із Законами № 2308-IV (2308-15) від 11.01.2005, № 2984-IV (2984-15) від 18.10.2005).

Стаття 241. Забруднення атмосферного повітря

1. Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, –

караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 242. Порухення правил охорони вод

1. Порухення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля, –

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 243. Забруднення моря

1. Забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод країни або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів –

караються штрафом від трьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України,

іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, –

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Стаття 244. Порушення законодавства про континентальний шельф України

1. Порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також нежиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей, –

караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з конфіскацією всіх знарядь, якими користувалася винувата особа для вчинення злочину або без такої.

2. Дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, –

караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, з конфіскацією обладнання.

Стаття 245. Знищення або пошкодження лісових масивів

1. Знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загально небезпечним способом –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 246. Незаконна порубка лісу

Незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого.

Стаття 247. Порушення законодавства про захист рослин

Порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки, –

карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

Стаття 248. Незаконне полювання

1. Порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, –

караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

Стаття 249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

1. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заповдіало істотну шкоду, –

карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.

2. Ті самі діяння, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, –

караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.

Стаття 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Стаття 251. Порушення ветеринарних правил

Порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки, –

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду

1. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду –

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 253. Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля

1. Розробка і здача проєктів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків, –

карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені частиною першою цієї статті, –

караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Стаття 254. Безгосподарське використання земель

Безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту, –

караються штрафом до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Лісовий кодекс України (із скороченнями)

*Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 17. – Ст. 99.
(Вводиться в дію Постановою ВР № 3853-XII від 21.01.94 //
ВВР. – 1994. – № 17. – Ст. 100)*

Із змінами, внесеними згідно із законами:

- № 1381-XIV від 13.01.2000 // ВВР. – 2000. – № 10. – Ст. 79;
№ 1458-III від 17.02.2000 // ВВР. – 2000. – № 14-15-16. – Ст. 121;
№ 1492-III від 22.02.2000 // ВВР. – 2000. – № 21. – Ст. 157;
№ 1712-III від 11.05.2000 // ВВР. – 2000. – № 32. – Ст. 258;
№ 2120-III від 07.12.2000 // ВВР. – 2001. – № 2-3. – Ст. 10;
№ 2905-III від 20.12.2001 // ВВР. – 2002. – № 12-13. – Ст. 92;
№ 380-IV від 26.12.2002 // ВВР. – 2003. – № 10-11. – Ст. 86;
№ 762-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 30. – Ст. 247;
№ 1344-IV від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17-18. – Ст. 250;
№ 2285-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 7-8. – Ст. 162;
№ 2505-IV від 25.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 17. – № 18-19. –
Ст. 267).

*(Кодекс в редакції Закону № 3404-IV від 08.02.2006 // ВВР. –
2006. – № 21. – Ст. 170).*

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття про ліс

Ліс – тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезростаюванням виконують переважно водохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави.

Лісова ділянка – ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена відповідно до цього Кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі.

Лісові ділянки можуть бути вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісогосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими лісовими культурами, лісовими розсадниками і плантаціями, а також лісовими шляхами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

Земельна лісова ділянка – земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства.

Стаття 2. Лісові відносини

Лісові відносини – суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства.

Об'єктом лісових відносин є лісовий фонд України та окремі лісові ділянки.

Суб'єктами лісових відносин є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та громадяни, які діють відповідно до Конституції та законів України.

Стаття 3. Лісове законодавство України

Лісові відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», цим Кодексом, іншими законодавчими актами України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу, не врегульовані цим Кодексом, регулюються відповідними законодавчими актами.

Стаття 4. Склад лісового фонду України

До лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара.

До лісового фонду України не належать:

- зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів;
- окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Стаття 5. Землі лісогосподарського призначення

До земель лісогосподарського призначення належать лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства. Віднесення земельних ділянок до складу земель лісогосподарського призначення здійснюється відповідно до земельного законодавства.

Стаття 6. Лісові ресурси

Лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів.

До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб.

РОЗДІЛ II

ПРАВА НА ЛІСИ

Глава 1. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ЛІСИ

Стаття 7. Ліси як об'єкт права власності

Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності.

Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи.

Стаття 8. Право державної власності на ліси

У державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності.

Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

Стаття 9. Право комунальної власності на ліси

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності.

У комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку.

Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування.

Стаття 10. Право приватної власності на ліси

Ліси в Україні можуть перебувати у приватній власності.

Суб'єктами права приватної власності на ліси є громадяни та юридичні особи України.

Стаття 11. Набуття права комунальної власності на ліси

Право комунальної власності на ліси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законом.

Стаття 12. Набуття права приватної власності на ліси

Громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом.

Громадяни та юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними па набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі.

Ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих громадян і юридичних осіб.

Стаття 13. Виникнення права приватної власності на ліси

Право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їх державної реєстрації.

Ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року.

Документом, що посвідчує право приватної власності на ліси, є державний акт на право власності на землю, виданий на відповідну земельну ділянку.

Стаття 14. Права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси

Громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, мають право:

- 1) власності на лісові ресурси та їх використання в порядку, визначеному цим Кодексом;
- 2) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;
- 3) продавати або іншим шляхом відчужувати відповідно до закону земельну лісову ділянку;
- 4) споруджувати в установленому порядку виробничі та інші будівлі й споруди, необхідні для ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів.

Громадяни та юридичні особи, які мають у приватній власності ліси, зобов'язані:

- 1) вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до цього Кодексу;
- 2) забезпечувати охорону, захист, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращання родючості ґрунтів, виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства;
- 3) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів;
- 4) вести лісове господарство та використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення;
- 5) вести первинний облік лісів, надавати в установленому законодавством порядку статистичну звітність та інформацію про стан лісів і використання лісових ресурсів;
- 6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під

загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства.

Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси.

Стаття 15. Припинення права приватної власності на ліси

Право приватної власності на ліси припиняється в разі припинення права власності на земельну ділянку лісову в випадках і в порядку, встановлених законом.

Припинення права власності на ліси в разі добровільної відмови власника від права власності на земельну ділянку лісову на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу в установленому законом порядку.

Глава 2. ПРАВО КОРИСТУВАННЯ ЛІСАМИ

Стаття 16. Право користування лісами

Право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами.

Стаття 17. Постійне користування лісами

У постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісгосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісгосподарські підрозділи.

У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісгосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісгосподарські підрозділи.

Ліси надаються в постійне користування на підставі рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища.

Право постійного користування лісами посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою.

Стаття 18. Тимчасове користування лісами

Об'єктом тимчасового користування можуть бути всі ліси, що перебувають у державній, комунальній або приватній власності.

Тимчасове користування лісами може бути: довгостроковим – терміном від одного до п'ятдесяти років і короткостроковим – терміном до одного року.

Довгострокове тимчасове користування лісами – засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Довгострокове тимчасове користування лісами державної та комунальної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок у постійних користувачів лісами на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Довгострокове тимчасове користування лісами приватної власності здійснюється без вилучення земельних ділянок шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органі виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органах центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Короткострокове тимчасове користування лісами для заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань та інших потреб, передбачених цим Кодексом, здійснюється без вилучення земельних ділянок у власника лісів, постійного лісокористувача на підставі спеціального дозволу, що видається власником лісів, постійним лісокористувачем підприємствам, установам, організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам.

Суб'єктами правовідносин тимчасового користування лісами є:

- власники лісів або уповноважені ними особи;
- підприємства, установи, організації, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи.

Тимчасовий лісокористувач не має права передавати лісові ділянки в тимчасове користування іншим особам.

Стаття 19. Права та обов'язки постійних лісокористувачів

Постійні лісокористувачі мають:

- 1) право самостійно господарювати в лісах;
- 2) виключне право на заготівлю деревини;

3) право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації;

4) право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством;

5) право здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства.

Постійні лісокористувачі зобов'язані:

1) забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства на основі принципів сталого розвитку;

2) дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів;

3) вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснювати використання лісових ресурсів способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення;

4) вести первинний облік лісів;

5) дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель;

6) забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства;

7) своєчасно вносити плату за спеціальне використання лісових ресурсів;

8) забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування.

Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки постійних лісокористувачів.

Стаття 20. Права та обов'язки тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового користування

Тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування мають право:

1) здійснювати господарську діяльність у лісах з дотриманням умов договору;

2) за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди, необхідні для ведення господарської діяльності;

3) отримувати продукцію і доходи від її реалізації.

Тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування зобов'язані:

1) приступати до використання лісів у строки, встановлені договором;

2) виконувати встановлені обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом та договором;

3) дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель;

4) вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту і відтворення типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, сприяти формуванню екологічної мережі;

5) своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів;

6) не порушувати прав інших лісокористувачів.

Законом та договором можуть бути передбачені й інші права та обов'язки тимчасових лісокористувачів на умовах довгострокового користування.

Стаття 21. Права та обов'язки тимчасових лісокористувачів на умовах короткострокового користування

Тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування мають право:

1) здійснювати використання лісових ресурсів з додержанням вимог спеціального дозволу;

2) за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами у встановленому порядку споруджувати тимчасові будівлі та споруди, необхідні для зберігання і первинної обробки заготовленої продукції;

3) власності на заготовлену ними в результаті використання лісових ресурсів продукцію та доходи від її реалізації;

4) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством.

Тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування зобов'язані:

1) здійснювати використання лісових ресурсів за встановленими правилами і нормами;

2) вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту та відтворення лісів, охорони типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних

і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу;

- 3) своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів;
- 4) не порушувати прав інших лісокористувачів.

Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки тимчасових лісокористувачів на умовах короткострокового користування.

Стаття 22. Припинення права користування лісами

Підставами припинення права постійного користування лісами є:

- 1) припинення права користування земельною лісовою ділянкою у випадках і порядку, встановлених законом;
- 2) використання лісових ресурсів способами, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу, не забезпечують збереження оздоровчих, захисних та інших корисних властивостей лісів, негативно впливають на їх стан і відтворення;
- 3) використання лісової ділянки не за цільовим призначенням.

Право тимчасового користування лісами припиняється у випадках, передбачених статтею 78 цього Кодексу для припинення права використання лісових ресурсів.

Стаття 23. Лісові сервітuti

Лісовий сервітут – право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною лісовою ділянкою.

Громадяни мають право вільно перебувати в лісах державної та комунальної власності, якщо інше не передбачено законом.

Права власників лісів або лісокористувачів можуть бути обмежені на користь інших заінтересованих осіб на підставі закону, договорів, заповіту або за рішенням суду.

Установлення лісового сервітуту не веде до позбавлення власника земельної лісової ділянки, щодо якої встановлений лісовий сервітут, права володіння, користування та розпоряджання нею, а користувача – володіння, користування.

Лісовий сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника лісів або користувача земельної лісової ділянки, щодо якої він установлений.

Положення Цивільного та Земельного кодексів України застосовуються до лісових сервітутів у частині, що не суперечить вимогам цього Кодексу.

Стаття 24. Захист прав власників лісів, лісокористувачів та громадян

Права власників лісів, лісокористувачів та громадян охороняються законом і можуть бути обмежені або припинені лише

у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами.

Збитки, завдані внаслідок порушення прав власників лісів, лісокористувачів та громадян, підлягають відшкодуванню в повному обсязі відповідно до закону.

РОЗДІЛ III *ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ* *У СФЕРІ ЛІСОВИХ ВІДНОСИН*

Глава 3. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ *ТА УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЛІСОВИХ ВІДНОСИН*

Стаття 25. Основні завдання державного регулювання та управління у сфері лісових відносин

Основним завданням державного регулювання та управління у сфері лісових відносин є забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів.

Державне регулювання та управління у сфері лісових відносин здійснюється шляхом:

- 1) формування та визначення основних напрямів державної політики у сфері лісових відносин;
- 2) визначення законом повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- 3) установа відповідно до закону порядку і правил у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 4) здійснення державного контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

РОЗДІЛ IV *ОРГАНІЗАЦІЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА*

Глава 4. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ОРГАНІЗАЦІЇ *ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА*

Стаття 34. Завдання організації лісового господарства

Організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують.

Стаття 35. Зміст організації лісового господарства

Організація лісового господарства передбачає:

- 1) розроблення та затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів з ведення лісового господарства;
- 2) поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій, виділення особливо захисних лісових ділянок;
- 3) установлення віку стиглості деревостанів, норм використання лісових ресурсів;
- 4) проведення лісовпорядкування;
- 5) ведення державного лісового кадастру, обліку лісів;
- 6) ведення моніторингу лісів;
- 7) проведення лісової сертифікації;
- 8) здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо ведення лісового господарства, визначеними законодавством.

Глава 5. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ З ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Стаття 36. Зміст нормативно-правових актів з ведення лісового господарства

Нормативно-правові акти з ведення лісового господарства встановлюють порядок і вимоги до системи заходів з охорони, захисту, використання та відтворення лісів, комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що забезпечують регулювання діяльності у цій галузі.

Стаття 37. Питання, що регулюються нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства

Нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства регулюються:

- 1) поділ лісів на категорії залежно від значення та основних виконуваних ними функцій;
- 2) проведення рубок головного користування;
- 3) організація лісовпорядкування;
- 4) ведення державного лісового кадастру, обліку і моніторингу лісів;
- 5) організація та проведення лісової сертифікації;
- 6) заготівля другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань;
- 7) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт;

- 8) відновлення лісів і лісорозведення;
  - 9) здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів;
  - 10) здійснення охорони лісів від пожеж;
  - 11) здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб.
- Законом, іншими нормативно-правовими актами можуть регулюватися інші питання з ведення лісового господарства.

Глава 6. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОДІЛ ЛІСІВ

Стаття 39. Поділ лісів за екологічним і соціально-економічним значенням

Ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);
- 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- 4) експлуатаційні ліси.

Поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій проводиться в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 40. Встановлення меж лісових ділянок, віднесених до відповідних категорій лісів

Під час поділу лісів на відповідні категорії встановлюються межі лісових ділянок кожної категорії.

Межі лісових ділянок, визначених для віднесення до однієї з категорій, проводяться по природних межах, кварталних просіках, лініях зв'язку і електромереж та інших чітко визначених на місцевості розмежувальних лініях.

Стаття 41. Виділення особливо захисних лісових ділянок

У лісах можуть бути виділені особливо захисні лісові ділянки в режимом обмеженого лісокористування.

Особливо захисні лісові ділянки виділяються органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства за поданням лісовпорядних організацій і погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища

Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Нормативи, за якими виділяються особливо захисні лісові ділянки, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

В особливо захисних лісових ділянках органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства за необхідності може бути повністю або частково заборонено застосування окремих видів і способів рубок.

Глава 7. ВСТАНОВЛЕННЯ ВІКУ СТИГЛОСТІ ДЕРЕВОСТАНІВ, НОРМИ ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ

Стаття 42. Встановлення віку стиглості деревостанів

Вік стиглості деревостанів визначається, виходячи з основного цільового призначення лісів, функцій, які вони виконують, продуктивності, біологічних особливостей деревних порід, лісорослинних умов, природних зон, а також способів відновлення лісу.

Вік стиглості деревостанів обґрунтовується під час проведення лісовпорядкування за результатами спеціальних наукових досліджень.

Вік стиглості деревостанів затверджується центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства за погодженням із центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Глава 8. ЛІСОВПОРЯДКУВАННЯ

Стаття 45. Поняття лісовпорядкування

Лісовпорядкування включає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України.

Стаття 46. Зміст лісовпорядкування

Лісовпорядкування передбачає:

1) відновлення у встановленому порядку меж території лісового фонду України і визначення внутрігосподарської організації;

2) виконання відповідних топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів;

3) інвентаризацію лісового фонду України з визначенням породного та вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;

4) виявлення деревостанів, що потребують рубок, з метою поліпшення якісного складу лісів;

5) обґрунтування поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій;

6) обчислення розрахункової лісосіки, обсягів використання інших видів лісових ресурсів;

7) визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, інших лісогосподарських заходів, а також порядку і способів їх проведення;

8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів;

9) виявлення типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі;

10) упорядкування мисливських угідь;

11) забезпечення державного обліку лісів і державного лісового кадастру;

12) проведення науково-дослідних робіт з метою забезпечення науково обґрунтованого використання лісових ресурсів, охорони, захисту та відтворення лісів;

13) складання проєктів організації і розвитку лісового господарства та здійснення авторського нагляду за їх виконанням;

14) участь у розробленні програм охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

15) ведення моніторингу лісів;

16) інші лісовпорядні дії.

Стаття 47. Ведення лісовпорядкування

Лісовпорядкування є обов'язковим на всій території України та ведеться державними лісовпорядними організаціями за єдиною системою в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства.

У лісах, що перебувають у державній власності, лісовпорядкування ведеться за рахунок коштів державного бюджету, у лісах комунальної власності – місцевого бюджету, у лісах приватної власності – за кошти їх власників. Ведення лісовпорядкування може здійснюватися за рахунок інших джерел, не заборонених законом.

Глава 9. ДЕРЖАВНИЙ ЛІСОВИЙ КАДАСТР ТА ОБЛІК ЛІСІВ

Стаття 49. Завдання державного лісового кадастру

Державний лісовий кадастр на території України ведеться з метою ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду України, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами лісів.

Державний лісовий кадастр ведеться на основі державного земельного кадастру.

Стаття 50. Призначення державного лісового кадастру

Державний лісовий кадастр призначений для забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ, організацій і громадян достовірною та об'єктивною інформацією щодо природного, господарського стану та правового режиму використання лісового фонду України.

Стаття 51. Складові частини державного лісового кадастру

Державний лісовий кадастр включає:

- 1) облік якісного і кількісного стану лісового фонду України;
- 2) поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій;
- 3) грошову оцінку лісів (у необхідних випадках);
- 4) інші показники.

Стаття 52. Документація державного лісового кадастру

Документація державного лісового кадастру ведеться органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства на основі державного земельного кадастру, матеріалів лісовпорядкування, інвентаризації, обстежень та обліку лісів окремо по власниках лісів і постійних лісокористувачах на підставі:

- 1) матеріалів лісовпорядкування;
- 2) рішень про передачу у власність, надання в постійне користування земельних лісових ділянок, їх вилучення (викуп), зміну поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій;

3) актів огляду місць заготівлі деревини, інших продуктів лісу та використання корисних властивостей лісів;

4) актів технічного приймання лісових культур;

5) актів переведення не вкритих лісовою рослинністю земель у вкриті лісовою рослинністю землі;

6) актів обстеження в разі зміни категорій земель у результаті господарської діяльності, стихійних явищ та інших факторів.

Документація державного лісового кадастру може уточнюватися під час проведення чергового лісовпорядкування та державного обліку лісів України.

Стаття 53. Порядок ведення державного лісового кадастру

Державний лісовий кадастр ведеться центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства за єдиною для України системою за рахунок коштів державного бюджету.

Порядок ведення державного лісового кадастру встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 54. Облік лісів

Облік лісів включає збір та узагальнення відомостей, які характеризують кожну лісову ділянку за площею, кількісними та якісними показниками.

Основою ведення обліку лісів є матеріали лісовпорядкування.

Ведення обліку лісів забезпечується постійним підтриманням в актуалізованому стані характеристик кожної лісової ділянки, їх змін, спричинених господарською діяльністю, стихійним лихом або іншими причинами.

Громадяни та юридичні особи мають право на отримання у встановленому законодавством порядку інформації про облік лісів.

Порядок ведення обліку лісів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 10. МОНІТОРИНГ ЛІСІВ І ЛІСОВА СЕРТИФІКАЦІЯ

Стаття 55. Моніторинг лісів

Моніторинг лісів – система регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісного і якісного стану лісів.

Моніторинг лісів проводиться шляхом збирання, передавання, збереження та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін у лісах і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану лісів, дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку.

Моніторинг лісів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Стаття 56. Лісова сертифікація

Лісова сертифікація – оцінка відповідності системи ведення лісового господарства встановленим міжнародним вимогам щодо управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку. Метою лісової сертифікації є забезпечення економічно, екологічно і соціально збалансованого ведення лісового господарства.

Організація та проведення лісової сертифікації здійснюються відповідно до порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства за погодженням з центральними органами виконавчої влади з питань економічної політики та охорони навколишнього природного середовища.

Глава 11. ЗМІНА ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ЛІСОВИХ ДІЛЯНОК, ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЬ БУДІВНИЦТВА ОБ'ЄКТІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН І ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 57. Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства

Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, провадиться органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земельних ділянок у власність або надання у постійне користування відповідно до Земельного кодексу України.

Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання для житлової, громадської і промислової забудови провадиться переважно за рахунок площ, зайнятих чагарниками та іншими малоцінними насадженнями.

Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок здійснюється за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 58. Вирішення питань про збереження або вирубування дерев і чагарників у разі зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства

У разі зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, органи, що приймають таке рішення, одночасно

вирішують питання про збереження або вирубування дерев і чагарників та про порядок використання одержаної при цьому деревини.

Підприємства, установи, організації і громадяни, яким передаються у власність або надаються в користування земельні лісові ділянки без права вирубування дерев і чагарників, зобов'язані забезпечити їх збереження і догляд за ними.

У разі виникнення додаткової потреби у вирубуванні дерев і чагарників на земельних лісових ділянках, що передані у власність або надані в користування без права вирубування, питання про вирубування дерев і чагарників та порядок використання заготовленої при цьому деревини вирішується органом, який прийняв рішення про передачу у власність або надання в користування земельної ділянки.

Рішення про вирубування дерев і чагарників приймається за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 59. Особливості використання земельних лісових ділянок для цілей, пов'язаних із веденням лісового господарства

Переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель у цілях, пов'язаних з веденням лісового господарства, здійснюється без їх вилучення у постійного лісокористувача з дозволу органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства за погодженням з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 60. Розміщення, проектування, будівництво і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів

Під час розміщення, проектування, будівництва і введення в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, а також удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування, що можуть шкідливо впливати на стан і відтворення лісів, передбачаються і здійснюються заходи щодо усунення негативної дії шкідливих факторів, зокрема викидів і скидів забруднюючих речовин, відходів виробництва, підтоплення, осушення та інших видів негативного впливу на ліси.

Забороняється введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, споруд та об'єктів, не забезпечених пристроями, що запобігають шкідливому впливу на стан і відтворення лісів.

Стаття 61. Визначення місць розміщення і погодження проектів будівництва підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів

Визначення місць розміщення підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів, проводиться за погодженням відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища та іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

Проекти будівництва зазначених підприємств, споруд та інших об'єктів підлягають екологічній експертизі у випадках і в порядку, що встановлюються законом.

Стаття 62. Використання земельних лісових ділянок для видобування корисних копалин, прокладання кабельних ліній, трубопроводів та інших комунікацій, здійснення бурових, підричних та інших робіт, не пов'язаних з веденням лісового господарства

Використання земельних лісових ділянок для видобування корисних копалин (крім видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб), прокладання кабельних ліній, трубопроводів та інших комунікацій, здійснення бурових, підричних та інших робіт, не пов'язаних з веденням лісового господарства, проводиться після надання цих ділянок для зазначених цілей у порядку, встановленому земельним законодавством, з урахуванням висновків органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальних органів центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та охорони навколишнього природного середовища.

Використання земельних лісових ділянок для видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб проводиться відповідно до Кодексу України «Про надра».

Зазначені роботи повинні вестися способами і методами, що не призводять до погіршення протипожежного і санітарного стану лісів та умов їх відтворення.

РОЗДІЛ V

ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Глава 12. ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Стаття 63. Зміст ведення лісового господарства

Ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів.

Стаття 64. Основні вимоги щодо ведення лісового господарства

Підприємства, установи, організації і громадяни здійснюють ведення лісового господарства з урахуванням господарського призначення лісів, природних умов і зобов'язані:

1) забезпечувати посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою поліпшення навколишнього природного середовища та охорони здоров'я людей;

2) забезпечувати безперервне, невиснажливе і раціональне використання лісових ресурсів для задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції;

3) здійснювати відтворення лісів;

4) забезпечувати підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів і збереження біотичного та іншого природного різноманіття в лісах;

5) здійснювати охорону лісів від пожеж, захист від шкідників і хвороб, незаконних рубок та інших пошкоджень;

6) раціонально використовувати лісові ділянки.

Глава 13. ВИКОРИСТАННЯ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ

Стаття 65. Види використання лісових ресурсів

Використання лісових ресурсів може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання.

Стаття 66. Загальне використання лісових ресурсів

Громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законодавчими актами України.

Максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо встановлюються органами

виконавчої влади відповідно до цього Кодексу за поданням органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Громадяни під час здійснення загального використання лісових ресурсів зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки в лісах, користуватися лісовими ресурсами, зазначеними у частині першій цієї статті, способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Стаття 67. Спеціальне використання лісових ресурсів

У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів:

- 1) заготівля деревини в порядку рубок головного користування;
- 2) заготівля другорядних лісових матеріалів;
- 3) побічні лісові користування;
- 4) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт.

Законодавством України можуть передбачатися й інші види спеціального використання лісових ресурсів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети.

Порядок та умови здійснення спеціального використання лісових ресурсів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 68. Виділення лісових ділянок для спеціального використання лісових ресурсів

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється на лісових ділянках, які виділяються для цієї мети, без надання земельних ділянок.

Лісова ділянка може бути виділена одному або кільком тимчасовим лісокористувачам для різних видів використання лісових ресурсів.

Землі, що були порушені під час використання лісових ресурсів, приводяться відповідно до вимог законодавства винними в цьому особами за їх рахунок до стану, придатного для використання за призначенням.

Стаття 69. Спеціальний дозвіл на використання лісових ресурсів

Спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток).

Спеціальний дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

Спеціальний дозвіл на інші види спеціального використання лісових ресурсів видається власниками лісів або постійними лісокористувачами.

На виділених лісових ділянках можуть використовуватися лише ті лісові ресурси і лише для цілей, що передбачені виданим спеціальним дозволом.

Спеціальний дозвіл видається власниками лісів або постійними лісокористувачами у встановленому порядку також на проведення інших рубок та робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства.

Форми спеціальних дозволів і порядок їх видачі затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 70. Заготівля деревини

Заготівля деревини здійснюється при використанні лісових ресурсів у порядку рубок головного користування, що проводяться в стиглих і перестійних деревостанах.

Для заготівлі деревини під час рубок головного користування в першу чергу призначаються пошкоджені, ті, що усихають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом, і деревостани, які вийшли з підсочування.

Залежно від категорій лісів, природних лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід та інших особливостей застосовуються такі системи рубок головного користування: суцільні, поступові або вибірккові, комбіновані рубки.

Деревина заготовляється також під час здійснення лісогосподарських заходів, не пов'язаних з використанням лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо).

Під час проведення заготівлі деревини не дозволяються вирубування та пошкодження:

- цінних і рідкісних дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України;
- насінників і плюсових дерев.

У виняткових випадках вирубування насінників і плюсових дерев може бути здійснене з дозволу органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, а в межах територій і об'єктів природно-заповідного фонду – в установленому порядку з дозволу органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Вирубування дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України, здійснюється в установленому порядку лише з дозволу центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Заготівля деревини в порядку проведення рубок головного користування, а також інших рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, проводиться власниками лісів і постійними лісокористувачами, яким у встановленому порядку надано це право.

У разі здійснення будівельних та інших робіт на лісових ділянках заготівля деревини проводиться тими громадянами та юридичними особами, яким надано земельні ділянки для таких цілей, якщо в рішенні про надання земельної ділянки не передбачено інше.

Стаття 71. Ліміт заготівлі деревини в порядку рубок головного користування

Лімітом заготівлі деревини в порядку рубок головного користування є затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка. Заготівля деревини в порядку рубок головного користування в розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку, забороняється.

Стаття 72. Заготівля другорядних лісових матеріалів

У лісах без заповідання їм шкоди може здійснюватися заготівля другорядних лісових матеріалів: живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків.

Нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства може бути передбачено заготівлю інших другорядних лісових матеріалів.

Ліміт використання лісових ресурсів при заготівлі другорядних лісових матеріалів встановлюється відповідними органами виконавчої влади за поданням органу виконавчої влади з питань

лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 73. Побічні лісові користування

До побічних лісових користувань належать: заготівля сіна, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету.

Нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства можуть бути передбачені й інші види побічних лісових користувань.

Побічні лісові користування повинні здійснюватися без заподіяння шкоди лісу.

Ліміт використання лісових ресурсів при здійсненні побічних лісових користувань встановлюється органами виконавчої влади відповідно до цього Кодексу за поданням органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, погодженим з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 74. Використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт

Використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт здійснюється з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища і природних ландшафтів з додержанням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог.

У лісах, що використовуються для відпочинку, лісокористувачі повинні здійснювати роботи щодо їх благоустрою.

Стаття 75. Використання корисних властивостей лісів для потреб мисливського господарства

Використання корисних властивостей лісів для потреб мисливського господарства здійснюється відповідно до цього Кодексу

та законів України «Про тваринний світ», «Про мисливське господарство та полювання».

Стаття 76. Створення сприятливих умов для життя диких тварин

Використання лісових ресурсів і проведення лісогосподарських заходів повинні здійснюватися з урахуванням збереження сприятливих умов для життя диких тварин.

Тимчасові лісокористувачі на лісових ділянках, виділених їм для потреб мисливського господарства, можуть за погодженням з власниками лісів або постійними лісокористувачами створювати кормові і захисні ділянки, здійснювати інші заходи, пов'язані з веденням мисливського господарства.

Стаття 77. Збір за використання лісових ресурсів

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним.

Розподіл зборів за використання лісових ресурсів на землях державної та комунальної власності визначається законом.

Порядок справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів устанавлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 78. Припинення права використання лісових ресурсів

Право використання лісових ресурсів припиняється в разі:

- 1) добровільної відмови від використання лісових ресурсів;
- 2) закінчення строку, на який було надано право використання лісових ресурсів;
- 3) припинення діяльності лісокористувачів, яким було надано право використання лісових ресурсів;
- 4) порушення правил і норм, умов спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів;
- 5) використання лісових ресурсів способами, які негативно впливають на стан і відтворення лісів, призводять до погіршення навколишнього природного середовища;
- 6) порушення встановлених строків справляння збору за використання лісових ресурсів;
- 7) використання лісової ділянки не за цільовим призначенням;
- 8) невідшкодування в устанавленому порядку збитків, заподіяних лісовому господарству внаслідок порушень лісового законодавства, та невиконання вимог щодо усунення виявлених недоліків.

Припинення права використання лісових ресурсів здійснюється в устанавленому порядку шляхом анулювання лісорубного квитка (ордера) або лісового квитка тими органами, які їх видали.

У випадках, передбачених пунктами 4–8 частини першої цієї статті, рішення про анулювання лісорубного квитка (ордера) або лісового квитка може бути оскаржене лісокористувачем до суду.

Законом можуть бути передбачені й інші випадки припинення права використання лісових ресурсів.

Глава 14. ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 79. Мета відтворення лісів

Відтворення лісів здійснюється з метою:

1) досягнення оптимальної лісистості шляхом створення в максимально короткі строки нових насаджень найбільш економічно та екологічно доцільними способами і технологіями;

2) підвищення водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, інших корисних властивостей лісів і захисних лісових насаджень;

3) поліпшення якісного складу лісів, підвищення їх продуктивності та біологічної стійкості.

Відтворення лісів здійснюється шляхом їх відновлення та лісорозведення.

Стаття 80. Відновлення лісів

Відновлення лісів здійснюється на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо).

Зруби і згарища підлягають залісенню протягом не більше двох років. Лісові культури, що загинули, відновлюються в наступному році. Терміни залісення можуть бути продовжені у зв'язку з необхідністю ліквідації наслідків стихії (вітровал, пожежа, посуха тощо) органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, відповідними територіальними органами центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства.

На лісових ділянках, зайнятих чагарниками, низькопродуктивними і малоцінними деревостанами, відновлення більш цінних та високопродуктивних деревостанів здійснюється шляхом реконструкції та проведення лісокультурних робіт.

Стаття 81. Лісорозведення

Лісорозведення здійснюється на призначених для створення лісів землях, не вкритих лісовою рослинністю, насамперед низькопродуктивних та непридатних для використання в сільському господарстві (яри, балки, піски тощо), на землях сільськогосподарського призначення, виділених для створення полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень.

Землі, призначені для лісорозведення, відповідно до Земельного кодексу України відносяться до земель лісгосподарського призначення.

Глава 15. ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ, ПОЛІПШЕННЯ ЯКІСНОГО СКЛАДУ ЛІСІВ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ В ЛІСАХ

Стаття 83. Заходи щодо підвищення продуктивності лісів

З метою підвищення продуктивності лісів їх власники та постійні лісокористувачі здійснюють заходи щодо:

1) зменшення площі земель, зайнятих чагарниками, рідколіссям, низькоповнотними і нестійкими деревостанами;

2) підвищення родючості ґрунтів (меліорація, запобігання ерозії ґрунтів, заболочуванню, засоленню та іншим негативним процесам);

3) впровадження сучасних досягнень селекції, лісового насінництва, сортовипробування найцінніших у господарському відношенні деревних порід;

4) ефективного догляду за лісовими культурами;

5) охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб;

6) оптимізації вікової структури лісів.

Стаття 84. Заходи щодо поліпшення якісного складу лісів

З метою поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей власники лісів та постійні лісокористувачі здійснюють лісгосподарські заходи (рубки догляду за лісом, санітарні рубки, лісовідновні рубки в деревостанах, що втрачають захисні, водоохоронні та інші корисні властивості, рубки, пов'язані з реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів тощо).

Стаття 85. Збереження біорізноманіття в лісах

Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється їх власниками та постійними лісокористувачами на генетичному, видовому, популяційному та екосистемному рівнях шляхом:

1) створення і оголошення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду, розвитку екологічної мережі;

2) виділення, створення і збереження об'єктів цінного генетичного фонду лісових порід (генетичних резерватів, плюсових деревостанів і дерев, колекційних лісових ділянок, лісонасінних ділянок і плантацій, дослідних та випробних культур тощо);

3) недопущення генетичного забруднення генофондів аборигенних порід та інвазій інтродукованих видів у природні екосистеми;

4) застосування екологічно орієнтованих способів відтворення лісів та використання лісових ресурсів;

5) забезпечення охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, пралісів, інших цінних природних комплексів відповідно до природоохоронного законодавства.

Глава 16. ОХОРОНА І ЗАХИСТ ЛІСІВ

Стаття 86. Організація охорони і захисту лісів

Організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб.

Власники лісів і постійні лісокористувачі зобов'язані розробляти та проводити в установленний строк комплекс протипожежних та інших заходів, спрямованих на збереження, охорону та захист лісів. Перелік протипожежних та інших заходів, вимоги щодо складання планів цих заходів визначаються центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства, органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їх локалізації і ліквідації.

Охорона і захист лісів може здійснюватись із застосуванням авіації. Зона авіаційної охорони і захисту лісів визначається центральним органом виконавчої влади з питань лісового господарства з урахуванням замовлень власників лісів і постійних лісокористувачів.

Забезпечення охорони і захисту лісів покладається на органи виконавчої влади з питань лісового господарства та органи місцевого самоврядування, власників лісів і постійних лісокористувачів відповідно до цього Кодексу.

Стаття 87. Обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян, діяльність яких впливає на стан і відтворення лісів

Підприємства, установи, організації та громадяни відповідно до законодавства зобов'язані погоджувати свою діяльність, яка впливає або може впливати на стан і відтворення лісів, з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища та іншими органами.

Стаття 88. Установлення заборони на користування лісами

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень, визначених цим Кодексом, можуть установлювати заборону або обмеження на відвідування лісів населенням, а також проведення певних видів робіт на окремих лісових ділянках на період пожежної небезпеки та під час проведення заходів боротьби зі шкідниками.

Стаття 89. Здійснення охорони і захисту лісів

Охорону і захист лісів на території України здійснюють:

- державна лісова охорона, що діє у складі центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства, органу виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань лісового господарства та підприємств, установ і організацій, які належать до сфери його управління;

- лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів.

Державна лісова охорона має статус правоохоронного органу.

Порядок діяльності державної лісової охорони та лісової охорони визначається положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 90. Основні завдання державної лісової охорони

Основними завданнями державної лісової охорони є:

- здійснення державного контролю за додержанням лісового законодавства;

- забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

Стаття 91. Повноваження посадових осіб державної лісової охорони

Посадові особи державної лісової охорони мають право:

- 1) безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку ліси, що перебувають у власності чи користуванні громадян і юридичних осіб;

- 2) перевіряти у встановленому порядку в громадян і юридичних осіб наявність дозволів та інших документів на використання лісових ресурсів і користування лісами;

- 3) складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

- 4) зупиняти транспортні засоби та проводити огляд речей, транспортних засобів, знарядь, добутої в лісі продукції та інших предметів;

5) у разі неможливості встановлення особи правопорушника лісового законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його в органи внутрішніх справ або в органи місцевого самоврядування для складення протоколу про адміністративне правопорушення;

6) у разі порушення лісового законодавства вилучати в установленому законом порядку у громадян і юридичних осіб документи, добуті лісові ресурси, знаряддя їх добування, а також транспортні засоби, що були знаряддям правопорушення, та вирішувати питання про їх подальшу належність і використання;

7) проводити у випадках, встановлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

8) викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними лісового законодавства;

9) безперешкодно відвідувати територію і приміщення підприємств, установ та організацій, які здійснюють добування, зберігання або перероблення продуктів лісу, з метою здійснення нагляду за законністю використання лісових ресурсів;

10) визначати за затвердженими таксами і методиками розмір збитків, завданих лісовому господарству;

11) анулювати дозволи або інші документи на право використання лісових ресурсів у випадках порушення лісового законодавства;

12) приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності;

13) направляти у відповідні державні органи матеріали про притягнення осіб до дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності, позови до суду;

14) звертатися до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, а також повернення самовільно або тимчасово зайнятих лісових ділянок, строк користування якими закінчився;

15) давати обов'язкові для виконання приписи з питань, що належать до їх повноважень.

Посадові особи державної лісової охорони можуть мати й інші повноваження відповідно до закону.

Посадові особи державної лісової охорони забезпечуються форменим одягом.

Посадові особи державної лісової охорони мають право на зберігання, носіння і застосування спеціальних засобів та зброї

в порядку, встановленому законодавством, та використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічним забарвленням і написом з емблемою.

Стаття 92. Соціально-правовий захист посадових осіб державної лісової охорони

Держава гарантує захист честі, гідності, здоров'я, життя, майна посадових осіб державної лісової охорони і членів їх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій.

Посадові особи державної лісової охорони підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню в порядку, встановленому законодавством.

Перелік категорій посадових осіб державної лісової охорони, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Посадові особи державної лісової охорони забезпечуються службовими жилими приміщеннями відповідно до законодавства.

Шкода, заподіяна знищенням або пошкодженням майна посадової особи державної лісової охорони чи членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, компенсується в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

У разі загибелі посадової особи державної лісової охорони у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманцям виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічної заробітної плати загиблого за останньою посадою, яку він займав, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

У разі нанесення посадовій особі державної лісової охорони тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і призначається пенсія за інвалідністю.

У разі нанесення посадовій особі державної лісової охорони тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною

діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі одно-річної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

Річна заробітна плата посадової особи державної лісової охорони, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які одержала посадова особа за час роботи за останньою посадою за рік, що передував рокові загибелі або ушкодження здоров'я.

За рахунок коштів Державного бюджету України виплачується різниця між сумою, передбаченою частинами шостою – восьмою цієї статті, та сумою, встановленою відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Порядок відшкодування шкоди, заподіяної майну, виплати допомоги в разі загибелі чи отриманні тілесних ушкоджень посадовій особі державної лісової охорони чи членам її сім'ї встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 17. КОНТРОЛЬ ЗА ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ

Стаття 93. Завдання контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів

Завданнями контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів є:

- 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;
- 2) забезпечення додержання лісового законодавства органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами;
- 3) забезпечення додержання лісового законодавства власниками лісів, постійними і тимчасовими лісокористувачами;
- 4) запобігання порушенням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення.

Стаття 94. Державний контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів

Державний контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади з питань охорони

навколишнього природного середовища, з питань лісового господарства, органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, з питань лісового господарства, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом.

Стаття 95. Громадський контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів

Громадський контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища.

Повноваження громадських інспекторів визначаються положенням, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Стаття 96. Участь громадських природоохоронних організацій у сфері лісових відносин

Громадські природоохоронні організації у сфері лісових відносин мають право:

1) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів;

2) вільного доступу до інформації про стан лісів та ведення господарства в них;

3) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони та відтворення лісів;

4) вносити пропозиції щодо розроблення нормативно-правових актів з питань ведення лісового господарства та внесення змін до них;

5) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом інформації про стан лісів або неправомірне відхилення запиту та його неповне задоволення.

Діяльність громадських природоохоронних організацій у сфері лісових відносин здійснюється відповідно до закону на основі їх статутів.

Стаття 97. Інформування про стан і відтворення лісів

Інформування про стан і відтворення лісів здійснюється відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших законів.

Глава 18. ФІНАНСУВАННЯ ЗАХОДІВ З ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ, ПОЛІПШЕННЯ ЯКІСНОГО СКЛАДУ ЛІСІВ, ЇХ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ ТА ВІДТВОРЕННЯ

Стаття 98. Фінансування заходів з підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів, їх охорони, захисту і відтворення

Видатки на підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів, їх відтворення і охорони здійснюються за рахунок:

- державного бюджету та власних коштів підприємств, установ і організацій лісового господарства – щодо лісів державної власності;
- місцевого бюджету та власних коштів підприємств, установ і організацій лісового господарства – щодо лісів комунальної власності;
- власних коштів власників лісів – щодо лісів приватної власності.

Видатки на зазначені заходи можуть здійснюватися за рахунок інших джерел, не заборонених законом.

Видатки на підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів державної і комунальної власності, їх охорону, захист і відтворення фінансуються шляхом цільового виділення коштів державного та місцевих бюджетів для реалізації загальнодержавних, державних і регіональних (місцевих) програм ведення лісового господарства.

Порядок використання коштів, що виділяються з Державного бюджету України на ведення лісового господарства, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Порядок використання коштів, що виділяються з місцевого бюджету на ведення лісового господарства, встановлюється відповідними органами місцевого самоврядування.

Глава 19. ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 99. Економічне стимулювання заходів щодо розширеного відтворення лісів

Держава здійснює економічне стимулювання заходів щодо розширеного відтворення лісів, зокрема шляхом:

- компенсації витрат власникам лісів і лісокористувачам при впровадженні ними заходів щодо розширеного відтворення лісів;
- застосування прискореної амортизації основних фондів землекоронного, лісоохоронного та природоохоронного призначення.

Компенсація витрат проводиться за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних, державних і регіональних (місцевих) програм.

Підставою для розгляду питання про економічне стимулювання заходів щодо розширеного відтворення лісів є заява чи клопотання власників лісів і лісокористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування за місцезнаходженням лісової ділянки.

Порядок економічного стимулювання впровадження заходів щодо розширеного відтворення лісів встановлює Кабінет Міністрів України.

Глава 20. ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ НА ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ ЗЕМЕЛЬ

Стаття 100. Особливості охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду

Порядок охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», цього Кодексу та інших актів законодавства.

Стаття 101. Особливості охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях оборони

Ліси, розташовані на землях оборони, призначені для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до закону.

Охорона, захист, використання та відтворення лісів на землях оборони проводяться спеціалізованими лісогосподарськими підрозділами з урахуванням режиму цих територій в порядку, встановленому Законом України «Про використання земель оборони», цим Кодексом та іншими актами законодавства.

Стаття 102. Особливості охорони, захисту, використання та відтворення лісів на земельних ділянках зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення

Охорона, захист, використання та відтворення лісів на земельних ділянках зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення, здійснюються в порядку, встановленому Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», цим Кодексом та іншими актами законодавства.

РОЗДІЛ VI

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Глава 21. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ

Стаття 103. Органи, що вирішують спори з питань охоро- ни, захисту, використання та відтворення лісів

Спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів вирішуються в установленому порядку органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища, судами.

Виключно судом вирішуються спори з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб.

Органи виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у державній власності.

Органи місцевого самоврядування вирішують спори, пов'язані з охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, що перебувають у комунальній власності.

У разі негоди власників лісів і лісокористувачів з рішенням органів виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навколишнього природного середовища чи органу місцевого самоврядування спір вирішується судом.

Глава 22. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття 105. Відповідальність за порушення лісового зако- нодавства

Порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, винні у:

1) незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;

2) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах;

3) знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу;

4) засміченні лісів побутовими і промисловими відходами;

5) порушенні строків лісовідновлення та інших вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених законодавством у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів;

6) знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу;

7) порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

8) розкорчовуванні лісових ділянок і використанні їх не за призначенням, у тому числі для спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд без належного дозволу;

9) самовільній заготівлі сіна та випасанні худоби на лісових ділянках;

10) порушенні правил заготівлі лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо;

11) заготівлі лісових ресурсів способами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

12) порушенні порядку заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці і використання інших лісових ресурсів;

13) невнесенні плати за використання лісових ресурсів у встановлені строки;

14) знищенні та пошкодженні відмежувальних знаків у лісах;

15) введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

16) порушенні строків повернення лісових ділянок, що перебувають у тимчасовому користуванні, або невиконанні обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

17) пошкодженні сіножатей, пасовищ і ріллі на землях лісогосподарського призначення;

18) знищенні або пошкодженні лісоосушувальних каналів, дренажних систем і доріг на лісових ділянках;

19) невиконанні приписів державної лісової охорони та органів виконавчої влади, які здійснюють державний контроль за додержанням законодавства у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів.

Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення лісового законодавства.

Стаття 106. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісогосподарського призначення, інших земельних лісових ділянок

Самовільно зайняті земельні ділянки лісогосподарського призначення, інші земельні лісові ділянки підлягають поверненню за їх належністю без відшкодування витрат, понесених за час незаконного користування ними.

Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок лісогосподарського призначення, інших земельних лісових ділянок здійснюється в порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Стаття 107. Відшкодування шкоди, заподіяної лісу внаслідок порушення лісового законодавства

Підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Стаття 108. Вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню в установленому порядку. В разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість.

Стаття 109. Припинення робіт, небезпечних для природного стану лісів та їх відтворення

Органи виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища, місцеві органи виконавчої влади, уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

РОЗДІЛ VIII ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Кодекс набирає чинності з дня його опублікування.
2. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Кодексом, діють у частині, що не суперечить цьому Кодексу.
3. Існуючі до набрання чинності цим Кодексом поділ лісів за категоріями захисності та відповідний режим ведення лісового господарства не можуть бути змінені до затвердження в установленому порядку відповідних нормативно-правових актів, передбачених цим Кодексом.
4. Спеціальні дозволи на використання лісових ресурсів, видані до набрання чинності цим Кодексом, діють до завершення терміну, на який вони були видані.
5. До одержання в установленому порядку державними лісогосподарськими підприємствами державних актів на право постійного користування земельними лісовими ділянками, документами, що підтверджують це право на раніше надані землі, є планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

Президент України

Л. КРАВЧУК

м. Київ, 21 січня 1994 року № 3852-XII

Закон України «Про охорону атмосферного повітря»

*Відомості Верховної Ради (ВВР) // 1992. – № 50. – Ст. 678.
Вводиться в дію Постановою ВР № 2708-XII від 16.10.92 //
ВВР. – 1992. – № 50. – Ст. 679, із змінами, внесеними згідно із
Законом № 75/95-ВР від 28.02.95 // ВВР. – 1995. – № 13. –
Ст. 85, в редакції Закону № 2556-III від 21.06.2001 // ВВР. –
2001. – № 48. – Ст. 252 із змінами, внесеними згідно із Зако-
ном № 1745-IV від 03.06.2004 // ВВР. – 2004. – № 36. – Ст. 434.*

Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища.

Цей Закон спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище.

Цей Закон визначає правові і організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря.

РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень;

охорона атмосферного повітря – система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення

та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів;

забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища;

забруднююча речовина – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища;

викид – надходження в атмосферне повітря забруднюючих речовин або суміші таких речовин;

нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря – група нормативів, дотримання яких запобігає виникненню небезпеки для здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища від впливу шкідливих чинників атмосферного повітря;

норматив вмісту забруднюючої речовини у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувного джерела – гранично допустима кількість забруднюючої речовини у відпрацьованих газах пересувного джерела, що відводиться в атмосферне повітря;

норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин в атмосферне повітря від стаціонарного джерела викиду;

технологічний норматив допустимого викиду забруднюючої речовини – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається у місці його виходу з устаткування;

норматив якості атмосферного повітря – критерій якості атмосферного повітря, який відображає гранично допустимий максимальний вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі і при якому відсутній негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища;

норматив гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел – норматив, який встановлюється для кожного стаціонарного джерела акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних факторів на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі з урахуванням перспектив його розвитку в

період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом);

джерело викиду – об'єкт (підприємство, цех, агрегат, установка, транспортний засіб тощо), з якого надходить в атмосферне повітря забруднююча речовина або суміш таких речовин.

Стаття 2. Законодавство про охорону атмосферного повітря

Відносини в галузі охорони атмосферного повітря регулюються цим Законом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 3. Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря

Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря відповідно до закону здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони здоров'я;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ II

СТАНДАРТИЗАЦІЯ І НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 4. Завдання стандартизації і нормування в галузі охорони атмосферного повітря

Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог до охорони атмосферного повітря від забруднення та забезпечення екологічної безпеки.

Стандартизація і нормування в галузі охорони атмосферного повітря спрямовані на:

- забезпечення безпечного навколишнього природного середовища та запобігання екологічним катастрофам;
- реалізацію єдиної науково-технічної політики в галузі охорони атмосферного повітря;
- встановлення єдиних вимог до обладнання і споруд щодо охорони атмосферного повітря від забруднення;

- забезпечення безпеки господарських об'єктів і запобігання виникненню аварій та техногенних катастроф;
- впровадження і використання сучасних екологічно безпечних технологій.

Стандарти в галузі охорони атмосферного повітря розробляються, приймаються, схвалюються, переглядаються, змінюються, їх дія припиняється в порядку, встановленому законом.

Стаття 5. Нормативи в галузі охорони атмосферного повітря

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря.

Порядок розроблення та затвердження нормативів у галузі охорони атмосферного повітря встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Стаття 6. Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря

Для оцінки стану забруднення атмосферного повітря встановлюються нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря та нормативи гранично допустимих викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів у межах населених пунктів, у рекреаційних зонах, в інших місцях проживання, постійного чи тимчасового перебування людей, об'єктах навколишнього природного середовища з метою забезпечення екологічної безпеки громадян і навколишнього природного середовища:

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних факторів і біологічного впливу на стан атмосферного повітря населених пунктів.

Для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря.

Стаття 7. Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин та їх сукупності, які містяться у складі пилогазоповітряних сумішей, що відводяться від окремих типів обладнання, споруд і надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, встановлюються з метою забезпечення дотримання нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря з урахуванням економічної доцільності, рівня технологічних процесів, технічного стану обладнання, газоочисних установок.

Для діючих і тих, що проектуються, окремих типів обладнання і споруд залежно від часу розроблення та введення у дію, наявності наукових і технічних розробок, економічної доцільності встановлюються:

- норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела;
- технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин або їх суміші, які визначаються у місці їх виходу з устаткування.

До технологічних нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин належать:

- поточні технологічні нормативи – для діючих окремих типів обладнання, споруд на рівні підприємств з найкращою існуючою технологією виробництва аналогічних за потужністю технологічних процесів;
- перспективні технологічні нормативи – для нових і таких, що проектуються, будуються або модернізуються, окремих типів обладнання, споруд з урахуванням досягнень на рівні передових вітчизняних і світових технологій та обладнання.

Стаття 8. Нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел

Нормативи гранично допустимих рівнів впливу на атмосферне повітря встановлюються для кожного стаціонарного джерела по всіх створюваних ним видах фізичних і біологічних факторів.

Нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів встановлюються на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі, з урахуванням перспектив його розвитку, в період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом).

Стаття 9. Нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел

Для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території України, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів цих джерел, які розробляються з урахуванням сучасних технічних рішень щодо зменшення утворення забруднюючих речовин, зниження рівнів впливу фізичних факторів, очищення відпрацьованих газів та економічної доцільності.

РОЗДІЛ III

ЗАХОДИ ЩОДО ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 10. Обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності щодо охорони атмосферного повітря

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, зобов'язані:

- здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин тощо;
- вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів;
- забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів;
- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік;
- заздалегідь розробляти спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і вживати заходів для ліквідації причин, наслідків забруднення атмосферного повітря;
- забезпечувати здійснення інструментально-лабораторних вимірювань параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарних і пересувних джерел та ефективності роботи газоочисних установок;

- забезпечувати розроблення методик виконання вимірювань, що враховують специфічні умови викиду забруднюючих речовин;

- використовувати метрологічно атестовані методики виконання вимірювань і повірені засоби вимірювальної техніки для визначення параметрів газопилового потоку і концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та викидах стаціонарних і пересувних джерел;

- здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд, устаткування та апаратури для очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин і зниження впливу фізичних та біологічних факторів, оснащення їх засобами вимірювальної техніки, необхідними для постійного контролю за ефективністю очищення, дотриманням нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів та інших вимог законодавства в галузі охорони атмосферного повітря;

- своєчасно і в повному обсязі сплачувати збори за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів відповідно до закону.

Виконання заходів щодо охорони атмосферного повітря не повинно призводити до забруднення ґрунтів, вод та інших природних об'єктів.

Стаття 11. Регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарних джерел

Для забезпечення екологічної безпеки, створення сприятливого середовища життєдіяльності, запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря па здоров'я людей та навколишнє природне середовище здійснюється регулювання викидів найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Перелік забруднюючих речовин переглядається Кабінетом Міністрів України не менше одного разу на п'ять років за пропозицією спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

За поданням територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я органи місцевого самоврядування з урахуванням особливостей екологічної

ситуації регіону, населеного пункту можуть додатково встановлювати перелік забруднюючих речовин, за якими здійснюється регулювання їх викидів на відповідній території.

За поданням територіальних органів спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та з питань охорони здоров'я органи місцевого самоврядування, у разі перевищення нормативів екологічної безпеки, на відповідній території затверджують відповідно до закону програми оздоровлення атмосферного повітря, здійснюють заходи щодо зменшення забруднення атмосферного повітря.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, який видається територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за погодженням із територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Перелік установ, організацій та закладів, яким надається право на розробку документів, що обґрунтовують обсяги викидів для підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Дозволи на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря видаються за умови:

- неперевищення протягом терміну їх дії встановлених нормативів екологічної безпеки;
- неперевищення нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- дотримання вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин.

Якщо за результатами спостережень за станом атмосферного повітря або розрахунковими даними встановлено зони, де внаслідок причин об'єктивного характеру встановлено перевищення нормативів екологічної безпеки, приймається рішення про поетапне зниження викидів забруднюючих речовин підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності. Тривалість кожного етапу та необхідне зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин на кожному етапі встановлюються територіальними органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за погодженням

з територіальними органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Порядок проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, які отримали такі дозволи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 12. Обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і впливу фізичних та біологічних факторів на його стан

Господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства.

Стаття 13. Регулювання рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря

Рівні впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, вимоги щодо їх скорочення встановлюються відповідним дозволом на основі затверджених нормативів. Порядок розроблення, видачі та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на рівні впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, та обліку підприємств, установ, організацій і громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, які отримали такі дозволи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Дозволи на гранично допустимі рівні шуму, що утворюється стаціонарними джерелами, зокрема під час роботи машин, механізмів, обладнання, інструментів, а також користування звуковідтворювальною апаратурою та музичними інструментами у концертних і танцювальних залах та на відкритих майданчиках, у театрах і кінотеатрах, дискотеках, казино, інших закладах розважального та грального бізнесу і культури, музичних закладах освіти, у ресторанах, кафе, барах, інших закладах громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування тощо, видаються в порядку, встановленому цим Законом (доповнено частиною згідно із Законом № 1745-IV від 03.06.2004).

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів до запобігання та недопущення перевищення

встановлених рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря і здоров'я людини.

Стаття 14. Регулювання викидів забруднюючих речовин і впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря у разі відсутності нормативів

Викиди забруднюючих речовин і вплив на стан атмосферного повітря фізичних та біологічних факторів, для яких не встановлено відповідних нормативів екологічної безпеки, допускаються у виняткових випадках лише з дозволу територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та територіальних органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я за умови, що за цей період буде встановлено відповідний норматив та вжито необхідних заходів щодо охорони атмосферного повітря.

Стаття 15. Заходи щодо охорони атмосферного повітря у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють викиди забруднюючих речовин або впливи фізичних та біологічних факторів, що можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру або до надзвичайних екологічних ситуацій, зобов'язані заздалегідь розробити та погодити спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря відповідно до закону.

У разі виникнення таких надзвичайних екологічних ситуацій керівники підприємств, установ, організацій та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані негайно в порядку, визначеному Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», повідомити про це органи, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря, і вжити заходів до охорони атмосферного повітря та ліквідації причин і наслідків його забруднення.

Стаття 16. Регулювання діяльності, що впливає на погоду і клімат

Діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, може провадитися підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності тільки за дозволами, виданими спеціально уповноваженим центральним органом вико-

навчої влади з питань екології та природних ресурсів або його територіальними органами, за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я або його територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Порядок погодження і видачі дозволів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, скорочувати і в подальшому повністю припинити виробництво та використання хімічних речовин, що шкідливо впливають на озоновий шар, а також проводити роботу щодо зменшення викидів речовин, накопичення яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату.

Стаття 17. Заходи щодо відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших нересувних засобів і установок та впливу їх фізичних факторів

З метою відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря транспортними та іншими нересувними засобами і установками та впливу пов'язаних з ними фізичних факторів здійснюються:

- розроблення та виконання комплексу заходів щодо зниження викидів, знешкодження шкідливих речовин і зменшення фізичного впливу під час проектування, виробництва, експлуатації та ремонту транспортних та інших нересувних засобів і установок;
- переведення транспортних та інших нересувних засобів і установок на менш токсичні види палива;
- раціональне планування та забудова населених пунктів з дотриманням нормативно визначеної відстані до транспортних шляхів;
- виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста транспортних підприємств, вантажного транзитного автомобільного транспорту;
- обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших транспортних засобів та установок у сельбищні, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та природно-заповідні зони, місця масового відпочинку та туризму;
- поліпшення стану утримання транспортних шляхів і вуличного покриття;
- впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;

- удосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях;
- впровадження та вдосконалення діяльності контрольно-регулювальних і діагностичних пунктів та комплексних систем перевірки нормативів екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів і установок.

Проектування, виробництво та експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах яких перевищує нормативи або рівні впливу фізичних факторів, забороняються.

Стаття 18. Виконання вимог до охорони атмосферного повітря під час застосування нестицидів та агрохімікатів

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися правил та вимог щодо транспортування, зберігання і застосування пестицидів та агрохімікатів з метою недопущення забруднення атмосферного повітря.

Стаття 19. Виконання вимог до охорони атмосферного повітря під час видобування надр та проведення вибухових робіт

Видобування надр та вибухові роботи повинні проводитися з дотриманням вимог щодо охорони атмосферного повітря способами, погодженими із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до закону.

Стаття 20. Виконання вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами

Складування, розміщення, зберігання або транспортування промислових та побутових відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, допускається лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях, з додержанням нормативів екологічної безпеки і подальшої утилізації або видалення.

Не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря.

Власники або уповноважені ними органи підприємств, установ, організацій та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціально відведені місця чи об'єкти.

Стаття 21. Відвернення і зниження шуму

З метою відвернення, зниження і досягнення безпечних рівнів виробничих та інших шумів повинні забезпечуватися:

- створення і впровадження малошумних машин і механізмів;
- удосконалення конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок та умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття;

- розміщення підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів з джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму;

- виробництво будівельних матеріалів, конструкцій, технічних засобів спорудження житла, об'єктів соціального призначення та будівництво споруд з необхідними акустичними властивостями;

- організаційні заходи для відвернення і зниження виробничих, комунальних, побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту та інших пересувних засобів і установок у межах населених пунктів.

Громадяни зобов'язані дотримувати вимоги, встановлені з метою зниження побутового шуму у квартирах, а також у дворах жилих будинків, на вулицях, у місцях відпочинку та інших громадських місцях.

Стаття 22. Організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони атмосферного повітря

Для забезпечення охорони атмосферного повітря впроваджуються організаційно-економічні заходи, що передбачають:

- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря;

- надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, що впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів з метою скорочення

викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря;

- участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення.

РОЗДІЛ IV

ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ЩОДО ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ПІД ЧАС ПРОЕКТУВАННЯ, БУДІВНИЦТВА ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТА ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ АБО МОЖУТЬ ВПЛИВАТИ НА СТАН АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 23. Умови проектування, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря

Проектування, будівництво і реконструкція підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування здійснюються з обов'язковим дотриманням норм екологічної безпеки, державних санітарних вимог і правил на запланованих для будівництва та реконструкції підприємствах та інших об'єктах, а також з урахуванням накопичення і трансформації забруднення в атмосфері, його транскордонного перенесення, особливостей кліматичних умов.

Погодження проектів забудови, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, здійснюється спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань містобудування та архітектури із врахуванням висновків природоохоронних, санітарних та інших органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених законом.

Будівництво та введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств та інших об'єктів, які не відповідають встановленим законодавством вимогам про охорону атмосферного повітря, забороняються.

Стаття 24. Санітарно-захисні зони

З метою забезпечення оптимальних умов життєдіяльності людини в районах житлової забудови, масового відпочинку і оздоровлення населення при визначенні місць розміщення нових, реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, встановлюються санітарно-захисні зони.

Якщо внаслідок порушення встановлених меж та режиму санітарно-захисних зон виникає необхідність у відселенні жителів, виведенні з цих зон об'єктів соціального призначення або здійсненні інших заходів, підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування повинні вирішувати питання про фінансування необхідних робіт і заходів та строки їх реалізації.

Стаття 25. Державна екологічна та санітарно-гігієнічна експертиза

Для визначення безпеки для здоров'я людини та екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів проводиться державна екологічна і санітарно-гігієнічна експертизи у порядку, визначеному законодавством.

Стаття 26. Дотримання вимог щодо охорони атмосферного повітря під час впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем

Впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам, установленим законодавством про охорону атмосферного повітря, забороняється. У разі порушення зазначених вимог така діяльність припиняється відповідно до закону, а винні особи притягаються до відповідальності відповідно до закону.

РОЗДІЛ V

КОНТРОЛЬ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 27. Контроль у галузі охорони атмосферного повітря

Контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється з метою забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону атмосферного повітря місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами цих органів, а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Стаття 28. Державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря

Державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом

виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його територіальними органами, а також іншими спеціально уповноваженими на це органами виконавчої влади.

Порядок здійснення державного контролю у галузі охорони атмосферного повітря визначається відповідно до закону.

Стаття 29. Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря

Виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона справляє шкідливий вплив на стан атмосферного повітря.

Стаття 30. Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря

Громадський контроль у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

РОЗДІЛ VI

ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК ТА МОНІТОРИНГ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 31. Державний облік у галузі охорони атмосферного повітря

Державному обліку в галузі охорони атмосферного повітря підлягають:

- об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей та на стан атмосферного повітря;
- види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря;
- види і ступені впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря.

Державний облік у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється за єдиною системою у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 32. Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря

Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря проводиться з метою отримання, збирання, оброблення, збереження та аналізу інформації про викиди забруднюючих речовин та рівень забруднення атмосферного повітря, оцінки та прогнозування його змін

і ступеня небезпечності та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень у галузі охорони атмосферного повітря.

Моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища. Порядок організації та проведення моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря встановлюється Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VII

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 33. Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря

Особи, винні у:

- порушенні прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- перевищенні нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел в атмосферне повітря та нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- перевищенні нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел;
- викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноважених на те органів виконавчої влади відповідно до закону;
- перевищенні обсягів викидів забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- недотриманні вимог, передбачених дозволом на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- провадженні незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;
- впровадженні відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівлі в інших державах та експлуатації технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають вимогам, встановленим законодавством про охорону атмосферного повітря;

- порушенні встановлених законодавством правил складування та утилізації промислових і побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування пестицидів і агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;

- проектуванні і будівництві об'єктів з порушенням встановлених законодавством норм та вимог до охорони атмосферного повітря;

- невиконанні розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря;

- ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;

- недотриманні норм екологічної безпеки, державних санітарних норм при проектуванні, розміщенні, будівництві та введенні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, – несуть відповідальність згідно з законом.

Законами може бути встановлена відповідальність і за інші види правопорушень в галузі охорони атмосферного повітря.

Спори з питань охорони атмосферного повітря вирішуються у встановленому законом порядку.

Стаття 34. Відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря

Шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню у порядку та розмірах, встановлених законом.

РОЗДІЛ VIII

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Стаття 35. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони атмосферного повітря

Україна бере участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони атмосферного повітря відповідно до законодавства України.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші

норми, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються норми міжнародного договору.

РОЗДІЛ ІХ **ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ**

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом:

- подати до Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законів, що впливають з цього Закону;
- розробити і затвердити нормативно-правові акти, передбачені цим Законом;
- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

3. Внести до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., № 41. – Ст. 546; 1996. – № 15. – Ст. 70; 2000. – № 5. – Ст. 34) такі зміни:

- 1) у пункті «д» частини першої статті 17, пункті «ж» частини першої статті 18, пункті «д» частини першої статті 19 та пункті «в» статті 41 слова «викидів і» виключити;
- 2) у пункті «ж» частини першої статті 20 слова «лімітів викидів і скидів» замінити словами «нормативів гранично допустимих викидів і лімітів скидів»;
- 3) у статті 44:

- частину першу викласти в такій редакції:
«Збір за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі фактичних обсягів викидів, лімітів скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище і розміщення відходів»;
- в абзаці першому частини другої слова «викидів і» виключити.

Президент України

Л. КРАВЧУК

м. Київ, 16 жовтня 1992 року
№ 2707-XII

Закон України «Про екологічну експертизу»

Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – № 8. – Ст. 54.

Вводиться в дію Постановою ВР № 46/95-ВР

від 09.02.95 // ВВР. – 1995. – № 8. – Ст. 55

Із змінами, внесеними згідно із законами:

№ 1642-III від 06.04.2000 // ВВР. – 2000. – № 27. – Ст. 213;

№ 254-IV від 28.11.2002 // ВВР. – 2003. – № 4. – Ст. 31.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Екологічна експертиза в Україні

Екологічна експертиза в Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 2. Законодавство про екологічну експертизу

Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються цим Законом, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

Стаття 3. Завдання законодавства про екологічну експертизу

Завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин в галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього

природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Стаття 4. Мета екологічної експертизи

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Стаття 5. Основні завдання екологічної експертизи

Основними завданнями екологічної експертизи є:

- 1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- 3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, будівельних норм і правил;
- 4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, і якість природних ресурсів;
- 5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- 6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

Стаття 6. Основні принципи екологічної експертизи

Основними принципами екологічної експертизи є:

- 1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;
- 2) збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;
- 3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;
- 4) екологічна безпека, територіально-галузєва і економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 5) державне регулювання;
- 6) законність.

Стаття 7. Об'єкти екологічної експертизи

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до

порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища. Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища. Військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю, підлягають екологічній експертизі відповідно до цього Закону та інших спеціальних законодавчих актів України.

Стаття 8. Загальні вимоги щодо проведення екологічної експертизи

До документації на об'єкти екологічної експертизи додаються обґрунтування щодо забезпечення екологічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища, оцінкою екологічного ризику та з альтернативними прогностичними варіантами зменшення цього впливу. Особи, які передають документацію на об'єкти екологічної експертизи, в разі необхідності організують і фінансують проведення додаткових досліджень, пошукових і експертних робіт, забезпечують гласність і враховують громадську думку щодо запланованої чи здійснюваної діяльності, гарантують достовірність попередньої оцінки впливу на навколишнє природне середовище, що відображається в Заяві про екологічні наслідки діяльності.

Стаття 9. Суб'єкти екологічної експертизи

Суб'єктами екологічної експертизи є:

- 1) спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;
- 2) інші державні органи, місцеві Ради і органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства;
- 3) громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування;
- 4) інші установи, організації та підприємства, в тому числі іноземні юридичні і фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи;
- 5) окремі громадяни в порядку, передбаченому цим Законом та іншими актами законодавства.

Стаття 10. Гласність екологічної експертизи

Замовники екологічної експертизи об'єктів, що в процесі реалізації (будівництва, експлуатації тощо) можуть негативно

впливати на стан навколишнього природного середовища, зобов'язані оголосити через засоби масової інформації про проведення екологічної експертизи у спеціальній Заяві про екологічні наслідки діяльності. Еколого-експертні органи чи формування після завершення екологічної експертизи повідомляють про її висновки через засоби масової інформації.

Стаття 11. Участь громадськості в процесі екологічної експертизи

З метою врахування громадської думки суб'єкти екологічної експертизи проводять публічні слухання або відкриті засідання. Участь громадськості в процесі екологічної експертизи може здійснюватись шляхом виступів у засобах масової інформації, подання письмових зауважень, пропозицій і рекомендацій, включення представників громадськості до складу експертних комісій, груп по проведенню громадської екологічної експертизи. Підготовка висновків екологічної експертизи і прийняття рішень щодо подальшої реалізації (використання, застосування, експлуатації тощо) об'єкта екологічної експертизи здійснюються з урахуванням громадської думки.

РОЗДІЛ II

ФОРМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 12. Форми екологічної експертизи

В Україні здійснюються державна, громадська та інші екологічні експертизи. Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Приймаючи рішення щодо подальшої реалізації об'єктів екологічної експертизи, висновки державної екологічної експертизи враховуються нарівні з іншими видами державних експертиз. Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 13. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза організується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органів на місцях із залученням інших органів державної виконавчої влади. До проведення державної екологічної експертизи можуть

у встановленому порядку залучатися фахівці інших установ, організацій і підприємств, а також експерти міжнародних організацій. Здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я. Проведення додаткових державних екологічних експертиз здійснюється за ініціативою заінтересованих осіб на підставі договору про надання еколого-експертних послуг або за рішенням Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів.

Стаття 14. Об'єкти державної екологічної експертизи

Державній екологічній експертизі підлягають:

1) державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей народного господарства;

2) проекти генеральних планів населених пунктів, схем районного планування, схем генеральних планів промислових вузлів, схем розміщення підприємств у промислових вузлах і районах, схем упорядкування промислової забудови, інша передпланова і передпроектна документація;

3) інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти і робочі проекти на будівництво нових та розширення, реконструкцію, технічне переозброєння діючих підприємств; документація по перепрофілюванню, консервації та ліквідації діючих підприємств, окремих цехів, виробництв та інших промислових і господарських об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, в тому числі військового та оборонного призначення;

4) проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної (в тому числі радіаційної) безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища;

5) документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів і речовин (у тому числі тих, що закуповуються за кордоном), які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу.

Відповідно до рішень Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів державній екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, в тому числі військового та оборонного призначення, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища.

Стаття 15. Спеціальні вимоги до документації на об'єкти державної екологічної експертизи

В документації на об'єкти державної екологічної експертизи повинні передбачатися:

1) комплексна еколого-економічна оцінка впливу запланованої чи здійснюваної діяльності на стан навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, оформлена у вигляді окремого тому (книги, розділу) документації і Заяви про екологічні наслідки діяльності;

2) обґрунтування впровадження сучасних, досконалих нематеріало- і неенергоємних, мало- і безвідхідних технологічних процесів;

3) забезпечення комплексної переробки, утилізації і ефективного використання відходів виробництва;

4) заходи щодо економії водних ресурсів, забезпечення ефективної очистки всіх видів стічних вод, а також їх використання для технічних потреб без скидання цих вод у природні водотоки і водойми;

5) дієвість і досконалість передбачуваних заходів щодо охорони атмосферного повітря від забруднення;

6) забезпечення збереження, охорони і відтворення об'єктів рослинного і тваринного світу та природно-заповідного фонду;

7) забезпечення захисту населення і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу антропогенних фізичних, хімічних та біологічних факторів. Документація, що подається на об'єкти державної екологічної експертизи, повинна бути у встановленому порядку погоджена з заінтересованими органами та містити оцінку можливих соціальних наслідків. Замовники державної екологічної експертизи зобов'язані підготувати Заяву про екологічні наслідки діяльності та матеріали, на яких вона ґрунтується.

Стаття 16. Громадська екологічна експертиза

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських

формувань. Громадська екологічна експертиза може здійснюватися одночасно з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань.

Стаття 17. Інші екологічні експертизи

Інші екологічні експертизи можуть здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі із спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями. Примірний договір про надання еколого-експертних послуг затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ III

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 18. Компетенція Верховної Ради України в галузі екологічної експертизи

До відання Верховної Ради України в галузі екологічної експертизи належить:

- 1) законодавче регулювання відносин у галузі екологічної експертизи;
- 2) визначення основних принципів і порядку здійснення державної, громадської та інших екологічних експертиз;
- 3) вирішення інших питань у галузі екологічної експертизи.

Стаття 19. Компетенція Верховної Ради Автономної Республіки Крим у галузі екологічної експертизи

До відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства, належить:

- 1) координація діяльності суб'єктів екологічної експертизи;
- 2) здійснення контролю за дотриманням законодавства про екологічну експертизу;
- 3) вирішення інших питань у галузі екологічної експертизи у межах своєї компетенції.

Стаття 20. Органи державного управління в галузі екологічної експертизи

Державне управління в галузі екологічної експертизи здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки

Крим, місцеві Ради, органи виконавчої влади на місцях, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів як спеціально уповноважений орган у цій галузі і його органи на місцях та інші органи державної виконавчої влади відповідно до законодавства України.

Стаття 21. Компетенція Кабінету Міністрів України в галузі екологічної експертизи

Кабінет Міністрів України в галузі екологічної експертизи:

1) призначає проведення державної екологічної експертизи екологічних ситуацій та діючих об'єктів і комплексів, негативний вплив яких на стан навколишнього природного середовища поширюється або може поширюватися за межі однієї області чи за межі Автономної Республіки Крим;

2) призначає проведення додаткової державної екологічної експертизи зазначених у пункті 1 цієї статті об'єктів екологічної експертизи;

3) визначає порядок передачі документації на державну екологічну експертизу;

4) затверджує перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;

5) здійснює й інші функції в галузі екологічної експертизи в межах своєї компетенції.

Стаття 22. Компетенція Уряду Автономної Республіки Крим у галузі екологічної експертизи

Уряд Автономної Республіки Крим у порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами:

1) приймає рішення про проведення державної екологічної експертизи екологічних ситуацій та діючих об'єктів і комплексів, негативний вплив яких на стан навколишнього природного середовища поширюється за межі одного району;

2) призначає проведення додаткової державної екологічної експертизи зазначених у пункті 1 цієї статті об'єктів екологічної експертизи;

3) вирішує інші питання у галузі екологічної експертизи в межах своєї компетенції.

Стаття 23. Компетенція місцевих Рад у галузі екологічної експертизи

Місцеві Ради в межах відповідної території у порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами:

1) приймають рішення і організують у разі необхідності проведення екологічної експертизи;

2) визначають граничні розміри відрахувань на проведення екологічних експертиз з відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;

3) координують діяльність суб'єктів екологічної експертизи;

4) сприяють інформуванню населення про результати екологічних експертиз;

5) здійснюють контроль за дотриманням вимог законодавства про екологічну експертизу;

6) вирішують інші питання у галузі екологічної експертизи в межах своєї компетенції. Окремі повноваження щодо регулювання відносин у галузі екологічної експертизи місцеві Ради можуть делегувати своїм виконавчим комітетам.

Стаття 24. Компетенція спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів в галузі екологічної експертизи

До відання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів і його органів на місцях належить:

1) здійснення державної екологічної експертизи, в тому числі додаткової;

2) затвердження у встановленому порядку нормативно-технічних та інструктивно-методичних документів у галузі екологічної експертизи;

3) формування системи і структури експертних підрозділів у складі Міністерства та його органів на місцях;

4) створення у встановленому порядку спеціалізованих установ і організацій, необхідних для науково-технічного забезпечення державної екологічної експертизи;

5) залучення спеціалістів і науковців до проведення державної екологічної експертизи;

6) здійснення заходів щодо забезпечення еколого-експертних підрозділів, установ і організацій висококваліфікованими фахівцями, вдосконалення експертної діяльності, форм і методів еколого-експертного аналізу та оцінки об'єктів екологічної експертизи;

7) координація еколого-експертної діяльності, здійснення методичного керівництва з питань проведення екологічної експертизи незалежно від її форм;

8) узагальнення практики проведення екологічної експертизи, застосування новітніх форм і методів еколого-експертного аналізу та оцінки;

9) здійснення інших функцій у галузі екологічної експертизи відповідно до законодавства України.

Стаття 25. Компетенція статутних органів об'єднань громадян та інших громадських формувань у галузі екологічної експертизи

Компетенція статутних органів об'єднань громадян та інших громадських формувань у галузі екологічної експертизи визначається їх статутними документами відповідно до законодавства України.

Стаття 26. Експертні та консультативні ради екологічної експертизи

Експертні та консультативні ради екологічної експертизи можуть утворюватися на добровільних засадах при державних еколого-експертних органах, об'єднаннях громадян та інших формуваннях з працівників науково-дослідних установ, вузів, висококваліфікованих спеціалістів – практиків народного господарства, представників громадськості та засобів масової інформації. Типове положення про експертні та консультативні ради екологічної експертизи затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

РОЗДІЛ IV

СТАТУС ЕКСПЕРТА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 27. Експерт екологічної експертизи

Експертом екологічної експертизи може бути спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну спеціальність, кваліфікацію і професійні знання, володіє навичками аналізу експертної інформації і методикою еколого-експертної оцінки, а також має практичний досвід у відповідній галузі не менше трьох років.

Стаття 28. Права експерта державної екологічної експертизи

Експерт державної екологічної експертизи має право:

- 1) одержувати на свою вимогу відомості та матеріали, необхідні для проведення екологічної експертизи;
- 2) ставити питання про відхилення поданих на екологічну експертизу матеріалів, які не відповідають вимогам природоохоронного законодавства, екологічним стандартам і нормативам та врахування яких потребує додаткових досліджень, пошукових робіт чи виділення додаткових капіталовкладень;
- 3) вносити пропозиції про залучення до проведення екологічної експертизи висококваліфікованих спеціалістів, науковців, створення належної матеріально-технічної та інформаційної бази;

4) на викладення особистої думки щодо висновків проведеної екологічної експертизи.

Стаття 29. Обов'язки експерта екологічної експертизи

Експерт екологічної експертизи зобов'язаний:

1) дотримувати встановлених строків та порядку здійснення екологічної експертизи, норм і вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

2) забезпечувати всебічне, комплексне, об'єктивне, якісне і ефективне проведення екологічної експертизи;

3) своєчасно готувати обґрунтовані та об'єктивні висновки;

4) обґрунтовувати пропозиції про повернення документації на об'єкти екологічної експертизи на доопрацювання;

5) вносити відповідні пропозиції щодо вдосконалення форм і методів проведення екологічної експертизи;

6) заявляти самовідвід за наявності особистої заінтересованості щодо конкретного об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 30. Гарантії незалежності експерта екологічної експертизи

Незалежність експерта екологічної експертизи забезпечується:

1) проведенням екологічної експертизи у встановленому законодавством порядку;

2) виконанням еколога-експертних функцій відповідно до вимог законодавства незалежно від розпоряджень посадових осіб державних органів, об'єднань громадян та інших формувань;

3) свободою вибору форм і методів еколога-експертного аналізу і оцінки та викладення особистої думки з питань проведеного аналізу;

4) заборонаю втручатися будь-кому в проведення екологічної експертизи, за винятком випадків порушення експертом вимог законодавства;

5) захистом порушених прав експерта у встановленому законодавством порядку.

РОЗДІЛ V

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЗАМОВНИКІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 31. Права замовників екологічної експертизи

Замовники екологічної експертизи мають право:

1) порушувати відповідні клопотання та одержувати консультації;

2) надавати суб'єктам екологічної експертизи письмові чи усні пояснення, зауваження, пропозиції щодо об'єктів екологічної експертизи чи з окремих їх рішень та обґрунтувань;

3) знайомитися з висновками екологічної експертизи;

4) клопотати про проведення додаткової екологічної експертизи;

5) одержувати інформацію про хід проведення екологічної експертизи;

6) здійснювати й інші функції в галузі екологічної експертизи в порядку, встановленому законодавством.

Стаття 32. Обов'язки замовників екологічної експертизи

Замовники екологічної експертизи зобов'язані:

1) подавати на екологічну експертизу необхідні матеріали на об'єкти екологічної експертизи і висновки щодо попередньої оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище;

2) сприяти суб'єктам екологічної експертизи в об'єктивному і комплексному розгляді об'єктів екологічної експертизи та їх науково обґрунтованій оцінці;

3) надавати суб'єктам екологічної експертизи необхідні додаткові відомості та матеріали;

4) своєчасно вносити до документації на об'єкти екологічної експертизи необхідні корективи і зміни, що не потребують конструктивних досліджень і розрахунків, оплачувати виконані еколого-експертні роботи згідно з договорами;

5) виконувати вимоги висновків екологічної експертизи;

6) вирішувати інші питання відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ VI

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 33. Процедура проведення екологічної експертизи

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає вирішення еколого-експертними органами чи формуваннями завдань експертного дослідження і оцінку об'єктів екологічної експертизи, підготовку обґрунтованого об'єктивного еколого-експертного висновку. Процедура проведення екологічної експертизи передбачає:

1) перевірку наявності та повноти необхідних матеріалів і реквізитів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколого-експертних комісій (груп) відповідно до вимог законодавства (підготовча стадія);

2) аналітичне опрацювання матеріалів екологічної експертизи, в разі необхідності натурні обстеження і проведення на їх основі порівняльного аналізу і часткових оцінок ступеня екологічної безпеки, достатності та ефективності екологічних обґрунтувань діяльності об'єктів екологічної експертизи (основна стадія);

3) узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації та наслідків діяльності об'єктів експертизи, підготовки висновку екологічної експертизи та подання його заінтересованим органам і особам (заклучна стадія).

Стаття 34. Умови і підстави проведення державної екологічної експертизи

Державна екологічна експертиза проводиться у разі:

1) наявної або можливої потенційної небезпеки об'єктів екологічної експертизи для навколишнього природного середовища;

2) прийняття відповідного рішення Кабінетом Міністрів України, Урядом Автономної Республіки Крим, місцевими Радами чи їх виконавчими комітетами, судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства;

3) обумовленості загальнодержавними екологічними інтересами. Державна екологічна експертиза видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, проводиться після оголошення замовником через засоби масової інформації Заяви про екологічні наслідки діяльності і подання еколого-експертним органам комплекту документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище. Порядок передачі документації на державну екологічну експертизу визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 35. Заява про екологічні наслідки діяльності

Заява про екологічні наслідки діяльності повинна містити відомості про:

а) заплановану діяльність, мету і шляхи її здійснення;

б) суттєві фактори, що впливають чи можуть впливати на стан навколишнього природного середовища з урахуванням можливості виникнення надзвичайних екологічних ситуацій;

в) кількісні та якісні показники оцінки рівнів екологічного ризику запланованої діяльності, а також заходи, що гарантують впровадження діяльності відповідно до екологічних стандартів і нормативів;

г) інформування громадськості щодо запланованої діяльності, її мету і шляхи її здійснення.

Стаття 36. Вимоги до матеріалів оцінки впливу на навколишнє природне середовище

У матеріалах оцінки впливу на навколишнє природне середовище запланованої чи здійснюваної діяльності обґрунтовуються її доцільність та способи реалізації, можливі альтернативні варіанти рішень, характеристика стану навколишнього природного середовища території, види та рівні впливу на нього в нормальних і екстремальних умовах, можливі зміни його якісного стану, еколого-економічні наслідки діяльності, заходи щодо зменшення рівня екологічного ризику і забезпечення вимог екологічної безпеки.

Стаття 37. Шляхи проведення державної екологічної експертизи

Державна екологічна експертиза проводиться шляхом:

1) аналізу і оцінки об'єктів екологічної експертизи – групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів чи спеціалізованих установ і організацій органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів;

2) еколого-експертних досліджень і оцінки об'єктів екологічної експертизи – спеціально створюваними комісіями із залученням фахівців – практиків та науковців інших підприємств, установ і організацій;

3) створення спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів спільно з іншими органами державної виконавчої влади міжгалузевих експертних комісій;

4) залучення на договірних засадах інших спеціалізованих організацій для попереднього експертного розгляду та підготовки відповідних пропозицій.

Стаття 38. Строки проведення державної екологічної експертизи

Граничні строки проведення державної екологічної експертизи об'єктів:

1) групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів, установ чи організацій спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів – до 45 календарних днів з продовженням у разі потреби до 60 днів, а у виняткових випадках, залежно від складності проблеми, – до 120 днів;

2) спеціально створеними міжгалузевими еколого-експертними комісіями чи іншими спеціалізованими організаціями – до 90 календарних днів;

3) за доопрацьованими матеріалами відповідно до висновків попередньої екологічної експертизи – до 30 календарних днів. Початком державної екологічної експертизи вважається день подання еколого-експертному органу комплекту необхідних матеріалів і документів, а у разі необхідності – і додаткової науково-дослідної інформації з тих питань, що виникли під час проведення експертизи.

Стаття 39. Висновки державної екологічної експертизи

Висновки державної екологічної експертизи повинні містити оцінку екологічної допустимості і можливості прийняття рішень щодо об'єкта екологічної експертизи та враховувати соціально-економічні наслідки. Позитивні висновки державної екологічної експертизи після затвердження їх спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів чи його органами на місцях є підставою для відкриття фінансування проектів і програм чи діяльності. Реалізація проектів і програм чи діяльності без позитивних висновків державної екологічної експертизи забороняється. В разі негативної оцінки об'єктів державної екологічної експертизи замовник зобов'язаний забезпечити їх доопрацювання відповідно до вимог еколого-експертного висновку і своєчасну передачу матеріалів на додаткову державну екологічну експертизу.

Стаття 40. Строк дії висновків державної екологічної експертизи

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є дійсним протягом трьох років від дня його видачі. Якщо за цей час не розпочато реалізацію рішення щодо об'єкта державної екологічної експертизи, то він підлягає новій державній екологічній експертизі.

Стаття 41. Оголошення Заяви про проведення громадської екологічної експертизи

З метою інформування населення та погодження дій з іншими об'єднаннями громадян суб'єкти громадської екологічної експертизи оголошують через засоби масової інформації Заяву про проведення громадської екологічної експертизи, в якій зазначаються відомості про склад громадського еколого-експертного формування, перелік спеціалістів, залучених до участі в експертизі, об'єкт екологічної експертизи, строки її проведення. Заява про проведення громадської екологічної експертизи подається до відповідних місцевих Рад, органів державної виконавчої влади та державної екологічної експертизи.

Стаття 42. Висновки громадської екологічної експертизи

Висновки громадської екологічної експертизи можуть бути висвітлені у засобах масової інформації і надіслані відповідним Радам, органам виконавчої влади на місцях, органам державної екологічної експертизи, іншим заінтересованим органам і особам та замовникам об'єктів екологічної експертизи, стосовно яких вона проводилася. Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися при проведенні державної екологічної експертизи, а також органами, що приймають рішення про реалізацію об'єкта експертизи.

Стаття 43. Зміст висновків екологічної експертизи

Висновки екологічної експертизи складаються з вступної (протокольної), констатуючої (описової) та заключної (оціночно-узагальнюючої) частин. У вступній частині містяться дані про орган, що проводив екологічну експертизу, склад експертів, час проведення, найменування об'єкта екологічної експертизи, його кількісні та якісні показники, відомості про виконавців і замовників екологічної експертизи та про орган, який приймає рішення щодо реалізації об'єкта екологічної експертизи. У констатуючій частині подається коротка характеристика видів запланованої чи здійснюваної діяльності, її впливу на стан навколишнього природного середовища, ступеня екологічного ризику відповідних заходів, спрямованих на нейтралізацію і запобігання цьому впливові, забезпечення вимог екологічної безпеки, охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. У заключній частині містяться узагальнена оцінка об'єкта екологічної експертизи, зауваження і пропозиції щодо вдосконалення обґрунтування його екологічного впливу, висновки щодо схвалення, повернення на доопрацювання чи відхилення його від подальшого еколого-експертного розгляду з посиланням на відповідні нормативні документи та щодо можливості прийняття рішення про подальшу реалізацію об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 44. Оскарження висновків державної екологічної експертизи

Юридичні особи, заінтересовані в спростуванні висновків державної екологічної експертизи або їх окремих положень, подають обґрунтовану заяву до відповідних Рад, органів державної виконавчої влади, державної екологічної експертизи та інших органів, які приймали рішення про проведення такої експертизи. В разі відмови у розгляді заяви вони мають право звернутися до суду. Відповідні Ради, органи державної екологічної експертизи,

інші органи, які приймали рішення про проведення державної екологічної експертизи, зобов'язані в місячний строк розглянути подану заяву і за наявності підстав призначити проведення додаткової державної екологічної експертизи із залученням незалежних експертів. Оскарження висновків державної екологічної експертизи не припиняє їх дії. Висновки додаткової державної екологічної експертизи є остаточними для прийняття відповідним органом рішення щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Стаття 45. Визнання висновків державної екологічної експертизи недійсними

Висновки державної екологічної експертизи можуть бути визнані недійсними в судовому порядку в разі:

1) порушення вимог законодавства про проведення державної екологічної експертизи;

2) недотримання державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів, будівельних норм і правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

3) неврахування важливих достовірних відомостей про стан екологічної ситуації, що склалася в районі (місці) реалізації об'єкта екологічної експертизи, який може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, природних ресурсів, здоров'я людей;

4) порушення прав учасників еколого-експертного процесу, якщо це призвело до неправдивого висновку екологічної експертизи.

Стаття 46. Оскарження рішень, прийнятих на підставі висновків державної екологічної експертизи

Рішення, прийняті відповідними органами на підставі висновків державної екологічної експертизи, можуть бути оскаржені заінтересованими юридичними та фізичними особами до відповідних вищих органів протягом місяця від дня їх прийняття, а в разі незгоди з рішеннями цих органів – в судовому порядку відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ VII

ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 47. Фінансування державної екологічної експертизи

Фінансування державної екологічної експертизи здійснюється її замовником. Державні екологічні експертизи об'єктів, що реалізуються за рахунок державних капіталовкладень,

фінансуються за рахунок державного бюджету. Фінансування державної екологічної експертизи екологічних ситуацій та екологічно небезпечних діючих об'єктів і комплексів, що проводиться за рішенням Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів, здійснюється відповідно за рахунок коштів державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища. Кошти на проведення державної екологічної експертизи об'єктів, які фінансуються за рахунок її замовників чи державних капіталовкладень, виділяються в межах лімітів проектно-кошторисної документації згідно з нормативами, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 48. Фінансування інших екологічних експертиз

Замовники інших екологічних експертиз, особи, заінтересовані в проведенні додаткових експертиз, а також підприємства, установи та організації, що експлуатують екологічно небезпечні об'єкти, які негативно впливають на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей, проводять екологічні експертизи за свій рахунок згідно з договорами.

Стаття 49. Фінансування громадської екологічної експертизи

Фінансування громадської екологічної експертизи здійснюється за рахунок коштів об'єднань громадян, громадських природоохоронних та інших фондів, а також цільових добровільних грошових внесків громадян, підприємств, установ і організацій.

РОЗДІЛ VIII

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ

ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЕКОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ

Стаття 50. Правопорушення в галузі екологічної експертизи

Правопорушеннями в галузі екологічної експертизи є:

- 1) порушення встановленого законодавством порядку проведення екологічної експертизи;
- 2) надання свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи;
- 3) надання дозволів на спеціальне природокористування; фінансування та реалізація проектів і програм чи діяльності, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища без позитивного висновку екологічної експертизи;

4) здійснення екологічної експертизи неправоздатними підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями;

5) недотримання під час реалізації об'єкта експертизи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки відповідно до висновку державної екологічної експертизи;

6) незаконне втручання будь-кого у проведення екологічної експертизи;

7) ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;

8) підготовка свідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи. Особи, винні в порушенні законодавства в галузі екологічної експертизи, притягаються відповідно до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності. Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення в галузі екологічної експертизи.

РОЗДІЛ ІХ

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 51. Міжнародне співробітництво в галузі екологічної експертизи

Міжнародне співробітництво в галузі екологічної експертизи здійснюється відповідно до міжнародних договорів. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору України. Міжнародні екологічні експертизи регламентуються міжнародними договорами.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 9 лютого 1995 року

№ 45/95-ВР

Кодекс України
«Про надра»
(із скороченнями)

*Вводиться в дію Постановою ВР № 133/94-ВР
від 27.07.94 // ВВР. – 1994. – № 36. – Ст. 341*

Із змінами, внесеними згідно із законами:

- № 2120-III від 07.12.2000 // ВВР. – 2001. – № 2–3. – Ст. 10;
№ 2665-III від 12.07.2001 // ВВР. – 2001. – № 50. – Ст. 262;
№ 2905-III від 20.12.2001 // ВВР. – 2002. – № 12–13. – Ст. 92;
№ 380-IV від 26.12.2002 // ВВР. – 2003. – № 10–11. – Ст. 86;
№ 762-IV від 15.05.2003 // ВВР. – 2003. – № 30. – Ст. 247;
№ 1025-IV від 09.07.2003 // ВВР. – 2004. – № 5. – Ст. 22;
№ 1344-IV від 27.11.2003 // ВВР. – 2004. – № 17–18. – Ст. 250;
№ 1578-IV від 04.03.2004 // ВВР. – 2004. – № 23. – Ст. 324;
№ 2285-IV від 23.12.2004 // ВВР. – 2005. – № 7–8. – Ст. 162;
№ 2505-IV від 25.03.2005 // ВВР. – 2005. – № 17. – № 18–19. –
Ст. 267;
№ 3235-IV від 20.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 9. – № 10–11. –
Ст. 96;
№ 3370-IV від 19.01.2006 // ВВР. – 2006. – № 22. – Ст. 184.*

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

ГЛАВА 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття про надра

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Стаття 2. Завдання Кодексу України про надра

Завданням Кодексу України про надра є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей,

майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Стаття 3. Законодавство про надра

Прийчі відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», цим Кодексом та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до них.

Земельні, лісові та водні відносини регулюються відповідним законодавством України.

Стаття 3-1. Особливості застосування норм цього Кодексу

Якщо законом з питань користування нафтогазоносними надрами встановлені інші норми, ніж ті, що встановлені у цьому Кодексі, то застосовуються норми такого закону.

Стаття 4. Власність на надра

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві Ради народних депутатів.

Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Стаття 5. Державний фонд надр та державний фонд родовищ корисних копалин

Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, з запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд

родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду.

Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр.

Державний фонд родовищ корисних копалин формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

Державний фонд надр формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр разом з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Стаття 6. Види корисних копалин

Корисні копалини за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

Стаття 7. Компетенція Верховної Ради України у сфері регулювання гірничих відносин

До відання Верховної Ради України у сфері регулювання гірничих відносин належить:

- 1) законодавче регулювання гірничих відносин;
- 2) визначення основних напрямів державної політики у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр;
- 3) визначення повноважень органів державної виконавчої влади, місцевих Рад народних депутатів щодо використання та охорони надр;
- 4) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин.

Стаття 8. Компетенція Кабінету Міністрів України у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр

До відання Кабінету Міністрів України у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр належить:

- 1) реалізація державної політики у сфері регулювання гірничих відносин;
- 2) здійснення державного контролю за геологічним вивченням, використанням та охороною надр, а також за утворенням та використанням техногенних родовищ і переробкою мінеральної сировини;

3) визначення порядку діяльності органів державної виконавчої влади в галузі використання і охорони надр, координація їх діяльності;

4) забезпечення розробки загальнодержавних та регіональних програм у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр;

5) визначення темпів використання, подальшого розширення та якісного поліпшення мінерально-сировинної бази;

6) визначення порядку використання надр та їх охорони, розробки і затвердження відповідних стандартів, норм і правил;

7) визначення нормативів плати за користування надрами та порядку її справляння;

8) створення єдиної системи Державного інформаційного геологічного фонду та визначення порядку розпорядження геологічною інформацією;

9) організація державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин;

10) вирішення питань використання надр для складування і захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин;

11) вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням та охороною надр.

Стаття 9. Компетенція Верховної Ради Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів у сфері регулювання гірничих відносин

До відання Верховної Ради Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів на їх території у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законодавчими актами, належить:

1) надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;

2) погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, а також для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

3) розподіл між відповідними місцевими бюджетами платежів за користування надрами, визначених цим Кодексом;

4) розробка, затвердження та реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання і охорони надр;

5) оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення;

6) припинення права користування ділянкою надр у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом;

7) здійснення контролю за використанням та охороною надр;

8) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 10. Компетенція сільських, селищних, міських і районних Рад народних депутатів у сфері регулювання гірничих відносин

До відання сільських, селищних, міських та районних Рад народних депутатів на їх території у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законодавчими актами, належить:

1) погодження клопотань про надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;

2) реалізація місцевих програм розвитку мінерально-сировинної бази, раціонального використання та охорони надр;

3) обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом;

4) здійснення контролю за використанням та охороною надр;

5) вирішення інших питань у сфері регулювання гірничих відносин у межах своєї компетенції.

Стаття 11. Органи, що здійснюють державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр

Державне управління у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр, Державний комітет України по нагляду за охороною праці, Рада Міністрів Республіки Крим, інші державні органи, місцеві Ради народних депутатів і органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства України.

Стаття 12. Участь громадян та їх об'єднань у здійсненні заходів щодо раціонального використання та охорони надр

Громадяни та їх об'єднання сприяють місцевим Радам народних депутатів і спеціально уповноваженим органам державної виконавчої влади у здійсненні заходів щодо раціонального використання та охорони надр.

Глава 2. НАДАННЯ НАДР У КОРИСТУВАННЯ

Стаття 13. Користувачі надр

Користувачами надр можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

Стаття 14. Види користування надрами

Надра надаються у користування для:

- геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;
- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- задоволення інших потреб.

Стаття 15. Строки користування надрами

Надра надаються у постійне або тимчасове користування.

Постійним визнається користування надрами без заздалегідь встановленого строку.

Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до п'яти років) і довгостроковим (до двадцяти років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами може бути продовжено.

Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше.

Стаття 16. Спеціальні дозволи на користування надрами

Спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами.

Надання спеціальних дозволів на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною Радою народних депутатів питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

У разі виконання окремих видів робіт, пов'язаних з користуванням надрами, особами, не зазначеними у спеціальному дозволі, відповідальність за виконання умов, передбачених спеціальними дозволами, несе суб'єкт, що отримав спеціальний дозвіл.

Щодо окремих видів користування надрами чи окремих користувачів надр можуть встановлюватись певні обмеження, передбачені законодавством України.

Спеціальні дозволи на користування надрами надаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр за погодженням з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України, як правило, на конкурсних засадах в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 17. Гірничий відвід

Гірничим відводом є частина надр, надана користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин та цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва і експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, надаються Державним комітетом України по нагляду за охороною праці, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами народних депутатів і підлягають реєстрації в органах державного гірничого нагляду.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та не придатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підривних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Порядок надання гірничих відводів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 18. Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами

Надання земельних ділянок для потреб, пов'язаних з користуванням надрами, провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством України.

Земельні ділянки для користування надрами, крім випадків, передбачених статтею 23 цього Кодексу, надаються користувачам надр після одержання ними спеціальних дозволів на користування надрами чи гірничих відводів.

Місцеві Ради народних депутатів при наданні земельної ділянки для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення одночасно надають у користування і надра.

Стаття 19. Надання надр у користування

Надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу.

Користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу чи спеціального дозволу у випадках, передбачених цим Кодексом.

Стаття 20. Надання надр для геологічного вивчення

Для геологічного вивчення, в тому числі для дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, надра надаються у користування без надання гірничого відводу після одержання спеціального дозволу на геологічне вивчення надр.

Дослідно-промислова розробка родовищ корисних копалин загальнодержавного значення здійснюється з метою уточнення їх окремих гірничо-геологічних та інших параметрів, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з Державним комітетом України по нагляду за охороною праці. Видобуті під час дослідно-промислової розробки корисні копалини підлягають реалізації у загальному порядку.

Стаття 21. Надання надр у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу

Надра у користування для видобування прісних підземних вод і розробки родовищ торфу надаються без надання гірничого відводу на підставі спеціальних дозволів, що видаються після попереднього погодження з органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Державного

комітету України по нагляду за охороною праці та Міністерства охорони здоров'я України на місцях.

Стаття 22. Надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод

Надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України.

Надра для вказаних цілей надаються відповідно до статті 19 цього Кодексу за результатами спеціальних досліджень та на підставі проєктів, виконаних на замовлення заінтересованих підприємств, установ і організацій.

Стаття 23. Право землевласників і землекористувачів на видобування корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод та користування надрами для інших цілей

Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів і прісні підземні води до 20 метрів та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Видобування корисних копалин місцевого значення і торфу з застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до небажаних змін навколишнього природного середовища, погоджується з місцевими Радами народних депутатів та органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України на місцях.

ГЛАВА 3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ КОРИСТУВАЧІВ НАДР

Стаття 24. Права та обов'язки користувачів надр

Користувачі надр мають право:

- 1) здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами спеціального дозволу;
- 2) розпоряджатися видобутими корисними копалинами, якщо інше не передбачено законодавством або умовами спеціального дозволу;
- 3) здійснювати на умовах спеціального дозволу консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини;

4) на першочергове продовження строку тимчасового користування надрами.

Користувачі надр зобов'язані:

1) використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано;

2) забезпечувати повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;

3) забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища;

4) приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві;

5) виконувати інші вимоги щодо користування надрами, встановлені законодавством України.

Стаття 25. Захист прав користувачів надр

Права користувачів надр охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених законодавством України.

Збитки, завдані порушенням прав користувачів надр, підлягають відшкодуванню в повному обсязі відповідно до законодавчих актів України.

Стаття 26. Припинення права користування надрами

Право користування надрами припиняється у разі:

1) якщо відпала потреба у користуванні надрами;

2) закінчення встановленого строку користування надрами;

3) припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування;

4) користування надрами з застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;

5) використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр;

6) якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу – 180 календарних днів не приступив до користування надрами;

7) вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, а у випадках, передбачених пунктами 4,5,6 цієї статті, у разі незгоди користувачів, – у судовому

порядку. При цьому питання про припинення права користування земельною ділянкою вирішується у встановленому земельним законодавством порядку.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами.

Стаття 27. Позбавлення землевласників і землекористувачів права користування надрами

Землевласники і землекористувачі можуть бути позбавлені права видобування корисних копалин місцевого значення, торфу і прісних підземних вод та права користування надрами для господарських і побутових потреб у разі порушення ними порядку і умов користування надрами на наданих їм у власність або користування земельних ділянках місцевими Радами народних депутатів або іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, передбаченому законодавством України.

ГЛАВА 4. ПЛАТА ЗА КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

Стаття 28. Плата за користування надрами

Користування надрами є платним, крім випадків, передбачених статтею 29 цього Кодексу. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді:

- 1) платежів за користування надрами;
- 2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 3) збору за видачу спеціальних дозволів;
- 4) акцизного збору.

Плата за користування надрами не звільняє користувачів від сплати інших обов'язкових платежів, передбачених законодавчими актами України.

Стаття 29. Звільнення від плати за користування надрами

Від плати за користування надрами звільняються:

1) землевласники і землекористувачі, які здійснюють у встановленому порядку видобування корисних копалин місцевого значення для власних потреб або користуються надрами для господарських і побутових потреб на наданих їм у власність чи користування земельних ділянках;

2) користувачі надр – за проведення регіональних геолого-геофізичних робіт, геологічних зйомок, інших геологічних робіт, в тому числі розвідувального буріння з відбором зразків, проб, спрямованих на загальне вивчення надр, пошуки і розвідку

родовищ корисних копалин, та робіт по прогнозуванню землетрусів і дослідженню вулканічної діяльності, інженерно-геологічних, еколого-геологічних та палеонтологічних досліджень, контролю за режимом підземних вод, а також за виконання інших робіт, що проводяться без порушень цілісності надр, якщо вони виконуються за рахунок державного бюджету, бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

3) користувачі надр – при організації геологічних об'єктів природно-заповідного фонду;

4) користувачі надр – за здійснення розвідки корисних копалин у межах гірничого відводу, наданого їм для видобування корисних копалин;

5) користувачі надр – державні дитячі спеціалізовані санаторно-курортні заклади за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

Користувачам надр можуть надаватися й інші пільги щодо плати за користування надрами відповідно до законодавства України.

Стаття 30. Порядок справляння платежів за користування надрами

Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків.

Розміри платежів за проведення пошукових і розвідувальних робіт визначаються залежно від економіко-географічних умов і розміру ділянки надр, виду корисних копалин, тривалості робіт, стану геологічного вивчення території та ступеня ризику.

Платежі за видобування корисних копалин визначаються з урахуванням геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Розміри платежів за користування надрами континентально-го шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони визначаються залежно від площі ділянки, що надається у користування, глибини моря та мети користування надрами.

Платежі за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі для будівництва і експлуатації підземних споруд, визначаються залежно від розмірів ділянки надр, що надається у користування, корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки при їх використанні.

Нормативи плати за користування надрами та порядок її справляння встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 31. Розподіл платежів за користування надрами

Платежі за користування надрами спрямовуються у державний бюджет, бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у такому співвідношенні:

1) за видобування корисних копалин загальнодержавного значення: у державний бюджет – 100 відсотків;

2) за видобування корисних копалин місцевого значення та за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 100 відсотків;

3) за пошук та розвідку родовищ корисних копалин: у державний бюджет – 80 відсотків, у бюджети Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя – 20 відсотків;

4) за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони: у державний бюджет – 100 відсотків.

Платежі за користування надрами, що надходять до бюджетів Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, розподіляються між місцевими бюджетами різних рівнів відповідно Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів.

Стаття 32. Форми внесення плати за користування надрами

Плата за користування надрами може вноситись як у вигляді грошових платежів, так і у натуральному вигляді (частина видобутої мінеральної сировини або іншої виробленої користувачем надр продукції, виконання робіт чи надання інших послуг), крім матеріалів, продуктів та послуг, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 33. Відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету

Відрахування за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, справляються з користувачів надр, які здійснюють видобуток корисних копалин на раніше розвіданих родовищах і повністю надходять до державного бюджету та спрямовуються на розвиток мінерально-сировинної бази.

Порядок встановлення нормативів відрахувань за виконані геологорозвідувальні роботи та їх справляння визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 34. Збір за видачу спеціальних дозволів

Розмір збору за видачу спеціальних дозволів на користування окремими ділянками надр визначається Кабінетом Міністрів України виходячи з витрат на експертизу заявок, матеріалів

та обґрунтувань на користування надрами, організаційних та інших витрат, пов'язаних з видачею спеціальних дозволів.

Не справляється збір за видачу спеціальних дозволів державним дитячим спеціалізованим санаторно-курортним закладам за здійснення видобутку мінеральних вод у частині, що використовується для лікування на їх території.

Стаття 35. Акцизний збір

По окремих видах мінеральної сировини, що видобувається з родовищ з відносно кращими гірничо-геологічними і економіко-географічними характеристиками, при одержанні користувачем надр наднормативного прибутку може встановлюватись акцизний збір відповідно до законодавчих актів України.

Стаття 36. Знижка за вичерпання надр

Знижка за вичерпання надр застосовується до платежів за користування надрами і може надаватись користувачу надр, який здійснює видобування:

- дефіцитних корисних копалин при низькій економічній ефективності розробки родовищ, об'єктивно обумовленої і не пов'язаної з порушенням умов раціонального використання розвіданих запасів;
- корисних копалин із залишкових запасів зниженої якості, крім випадків погіршення якості запасів корисних копалин в результаті вибіркового відпрацювання родовища.

РОЗДІЛ II

ГЕОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ НАДР

Стаття 37. Проведення робіт по геологічному вивченню надр

Геологічне вивчення надр здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення і оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничо-технічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Проведення робіт по геологічному вивченню надр організується та координується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр на основі державних комплексних або цільових програм, міжгалузевих і галузевих планів, проектів, відповідних норм і правил.

Геологічне вивчення надр, передбачене державними програмами, здійснюється, як правило, за рахунок коштів, що відраховуються видобувними підприємствами до державного бюджету за раніше виконані геологорозвідувальні роботи. В окремих випадках геологічне вивчення надр може виконуватись за рахунок прямих видатків державного та місцевих бюджетів.

Місцеві Ради народних депутатів і органи виконавчої влади на місцях сприяють проведенню робіт по геологічному вивченню надр, що виконуються згідно з державними програмами, розробляють та реалізують відповідні територіальні програми.

РОЗДІЛ III

ДЕРЖАВНИЙ ОБЛІК РОДОВИЩ, ЗАПАСІВ І ПРОЯВІВ КОРИСНИХ КОПАЛИН, А ТАКОЖ ДІЛЯНОК НАДР, НАДАНИХ У КОРИСТУВАННЯ, НЕ ПОВ'ЯЗАНЕ З ВИДОБУВАННЯМ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Стаття 42. Державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин

Родовища, в тому числі техногенні, запаси і прояви корисних копалин підлягають обліку у державному кадастрі родовищ і проявів корисних копалин та державному балансі запасів корисних копалин.

Державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин здійснюється у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 43. Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин містить відомості про кожне родовище, включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища та його геолого-економічну оцінку, а також відомості про кожний прояв корисних копалин.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин ведеться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

РОЗДІЛ V
КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ ДЛЯ РОЗРОБКИ
РОДОВИЩ КОРИСНИХ КОПАЛИН І ДЛЯ ЦІЛЕЙ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИДОБУВАННЯМ КОРИСНИХ
КОПАЛИН

Стаття 51. Порядок розробки родовищ корисних копалин та переробки мінеральної сировини

Розробка родовищ твердих, рідких і газоподібних корисних копалин та переробка мінеральної сировини провадяться згідно з затвердженими проектами та планами робіт, правилами технічної експлуатації та охорони надр.

Правила технічної експлуатації, проекти і плани розробки родовищ корисних копалин та переробки мінеральної сировини погоджуються користувачами надр з Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Державним комітетом України по нагляду за охороною праці в частині додержання вимог законодавства про надра.

Стаття 52. Квоти на видобуток корисних копалин

З метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин установлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин.

Порядок установлення квот на видобуток корисних копалин затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 53. Основні вимоги при розробці родовищ корисних копалин та переробці мінеральної сировини

При розробці родовищ корисних копалин повинні забезпечуватися:

1) застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин;

2) здійснення дорозвідки родовищ корисних копалин та інших геологічних робіт, проведення маркшейдерських робіт, ведення технічної документації;

3) облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин, а також подання до статистичних та інших державних органів встановленої законодавством звітності;

4) недопущення псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин в результаті проведення гірничих

робіт, а також збереження запасів корисних копалин родовищ, що консервуються;

5) складування, збереження та облік корисних копалин, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються;

6) раціональне використання розкривних порід і відходів виробництва;

7) безпечне для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт.

При переробці мінеральної сировини повинні забезпечуватися:

1) додержання технологічних схем переробки мінеральної сировини, що забезпечують раціональне і комплексне вилучення корисних компонентів;

2) облік і контроль за розподілом корисних компонентів на різних стадіях переробки та ступенем їх вилучення з мінеральної сировини;

3) вивчення технологічних властивостей і складу мінеральної сировини, проведення дослідно-технологічних випробувань з метою удосконалення технології переробки мінеральної сировини;

4) раціональне використання відходів переробки (шламу, пилу, стічних вод тощо);

5) складування, облік і зберігання відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються.

При розробці родовищ корисних копалин та переробці мінеральної сировини має забезпечуватися також додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

РОЗДІЛ VI **ОХОРОНА НАДР**

Стаття 56. Основні вимоги в галузі охорони надр

Основними вимогами в галузі охорони надр є:

- забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;

- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;

- раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин,

гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд;

- охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку;

- запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;

- запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод;

- додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

Стаття 57. Обмеження, тимчасова заборона (зупинення) або припинення користування надрами

У разі порушення статті 56 та інших вимог цього Кодексу користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, державного гірничого нагляду, державного геологічного контролю або іншими спеціально уповноваженими на те державними органами в порядку, встановленому законодавством України.

Стаття 58. Забудова площ залягання корисних копалин

Забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин.

Порядок забудови площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Забудова площ залягання корисних копалин місцевого значення, а також розміщення на ділянках їх залягання підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються за погодженням з відповідними місцевими Радами народних депутатів.

Стаття 59. Охорона ділянок надр, що становлять особливу наукову або культурну цінність

Рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду.

У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це заінтересовані державні органи.

РОЗДІЛ VII

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА ВЕДЕННЯМ РОБІТ ПО ГЕОЛОГІЧНОМУ ВИВЧЕННЮ НАДР, ЇХ ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ

Стаття 60. Завдання державного контролю і нагляду за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною

Державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною спрямовані на забезпечення додержання всіма державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановленого порядку користування надрами, виконання інших обов'язків щодо охорони надр, встановлених законодавством України.

Стаття 61. Органи, які здійснюють державний контроль і нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною

Державний контроль за геологічним вивченням надр (державний геологічний контроль) здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр та його органами на місцях.

Державний нагляд за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною, а також використанням і переробкою мінеральної сировини (державний гірничий нагляд) здійснюється Державним комітетом України по нагляду за охороною праці та його органами на місцях.

Державний контроль за використанням і охороною надр у межах своєї компетенції здійснюють місцеві Ради народних депутатів, органи виконавчої влади на місцях, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та його органи на місцях.

Стаття 62. Повноваження органів державного геологічного контролю щодо здійснення контролю за геологічним вивченням надр

Органи державного геологічного контролю перевіряють:

1) виконання державних програм геологорозвідувальних робіт;
2) виконання рішень з питань методичного забезпечення робіт по геологічному вивченню надр;

3) обґрунтованість застосування методик і технологій, якість, комплексність, ефективність робіт по геологічному вивченню надр;

4) повноту вихідних даних про кількість та якість запасів основних і спільно залягаючих корисних копалин;

5) своєчасність і правильність державної реєстрації робіт по геологічному вивченню надр, наявність спеціальних дозволів на використання надр та виконання передбачених ними умов;

6) виконання рішень Державної комісії України по запасах корисних копалин;

7) дотримання під час дослідної експлуатації родовищ корисних копалин технологій, які б забезпечували необхідне їх вивчення;

8) збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин для розробки родовищ корисних копалин, а також геологічної документації, зразків порід, дублікатів проб, що можуть бути використані при подальшому вивченні надр.

Органи державного геологічного контролю в межах своєї компетенції забезпечують вирішення інших питань щодо геологічного вивчення надр.

Органи державного геологічного контролю мають право:

1) припиняти всі види робіт по геологічному вивченню надр, що проводяться з порушенням стандартів та правил і можуть спричинити псування родовищ, суттєве зниження ефективності робіт або призвести до значних збитків;

2) зупиняти діяльність підприємств і організацій, що займаються геологічним вивченням надр без спеціальних дозволів або з порушенням умов, передбачених цими дозволами;

3) давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення недоліків і порушень під час геологічного вивчення надр.

Органам державного геологічного контролю відповідно до законодавства України може бути надано й інші права щодо запобігання і припинення порушень правил і норм геологічного вивчення надр.

Порядок здійснення державного геологічного контролю визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 63. Повноваження органів державного гірничого нагляду щодо здійснення нагляду за веденням робіт по геологічному вивченню надр, їх використанням та охороною

Органи державного гірничого нагляду перевіряють:

1) повноту вивчення родовищ корисних копалин, гірничо-технічних, інженерно-геологічних, гідрогеологічних та інших умов їх розробки, будівництва та експлуатації підземних споруд, захоплення шкідливих речовин і відходів виробництва;

2) своєчасність та правильність введення в експлуатацію розвіданих родовищ корисних копалин;

3) виконання вимог щодо охорони надр при веденні робіт по їх вивченню, встановленні кондицій на мінеральну сировину та експлуатації родовищ корисних копалин;

4) правильність розробки родовищ корисних копалин;

5) повноту видобування оцінених запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

6) додержання встановленого порядку обліку запасів корисних копалин, обґрунтованість і своєчасність їх списання;

7) додержання правил проведення геологічних і маркшейдерських робіт під час розробки родовищ корисних копалин;

8) додержання правил та технологій переробки мінеральної сировини з метою забезпечення більш повного вилучення корисних компонентів та поліпшення якості кінцевої продукції;

9) правильність і своєчасність проведення заходів, що гарантують безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, гірничих виробок і свердловин від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;

10) вирішення інших питань щодо нагляду за використанням та охороною надр в межах своєї компетенції.

Органи державного гірничого нагляду мають право:

1) давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) про усунення порушень норм і правил ведення робіт під час геологічного вивчення надр, їх використання та охорони;

2) в порядку, встановленому законодавством України, припинити роботи, пов'язані з користуванням надрами, у разі порушень відповідних норм і правил;

3) вимагати від користувачів надр обґрунтування списання запасів корисних копалин;

4) давати рекомендації щодо впровадження нових прогресивних технологій переробки мінеральної сировини.

Органам державного гірничого нагляду законодавством України може бути надано й інші права з метою запобігання порушенням законодавства про надра та їх припинення.

Порядок здійснення державного гірничого нагляду визначається Кабінетом Міністрів України.

РОЗДІЛ VIII

СПОРИ З ПИТАНЬ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ

ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА

Глава 5. ВИРІШЕННЯ СПОРІВ З ПИТАНЬ

КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

Стаття 64. Порядок розгляду спорів з питань користування

надрами

Спори з питань користування надрами розглядаються органами державного геологічного контролю, державного гірничого нагляду, охорони навколишнього природного середовища, місцевими Радами народних депутатів, судом або третейським судом у порядку, встановленому законодавством України.

Місцеві Ради народних депутатів вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод.

Позивачі – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр, Державний комітет України по нагляду за охороною праці, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та їх органи на місцях – звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів та відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушень законодавства про надра.

Спори з питань користування надрами, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником надр розглядаються відповідно до законодавства України.

Глава 6. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДРА

Стаття 65. Відповідальність за порушення законодавства про надра

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у:

- самовільному користуванні надрами;
- порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;
- вибірковому виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;
- наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;
- пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;
- порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;
- невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;
- незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;
- невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Законодавчими актами України може бути встановлено відповідальність й за інші порушення законодавства про надра.

Стаття 66. Припинення самовільного користування надрами та забудови площ залягання корисних копалин

Самовільне користування надрами та забудова площ залягання корисних копалин з порушенням встановленого порядку припиняються без відшкодування понесених витрат.

Стаття 67. Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень законодавства про надра

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень законодавства про надра, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

РОЗДІЛ ІХ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Стаття 68. Надання надр у користування іноземним юридичним особам і громадянам

Іноземним юридичним особам і громадянам надра у користування та право на переробку мінеральної сировини надаються на конкурсній основі на підставі угод (контрактів), що укладаються відповідно до вимог цього Кодексу та інших законодавчих актів України.

Порядок укладання контрактів на користування надрами та переробку мінеральної сировини за участю іноземних юридичних осіб та громадян визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 69. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про надра, то застосовуються правила міжнародного договору.

Президент України

Л. КУЧМА

Диференційовані нормативи плати за видобуток деяких корисних копалин

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 28 лютого 2002 р. № 222

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ НОРМАТИВИ ПЛАТИ за користування надрами для видобування бурштинової, титанової та титано-цирконієвої руди

1. Диференційовані нормативи плати за користування надрами для видобування бурштинової руди (розсипні родовища, відкритий спосіб розробки, всі класи бурштину)

Середній вміст бурштину, г/куб. метр видобування бурштинової руди*	Нормативи плати, грн./куб. метр видобування бурштинової руди
До 10,0 включно	0,01
Від 10,0 до 20,0 включно	0,04
Від 20,0 до 30,0 включно	0,09
Від 30,0 до 40,0 включно	0,16
Від 40,0 до 50,0 включно	0,32
Понад 50,0	0,64

2. Диференційовані нормативи плати за користування надрами для видобування титанової та титано-цирконієвої руди (розсипні родовища, відкритий спосіб розробки)

Тип руди	Одиниця виміру	Плата за одиницю видобутих корисних копалин, грн./куб. метр видобування руди
Титанова руда родовищ іршанської групи	куб. метрів	0,16
Титано-цирконієва руда	"-	0,31

* За даними статистичної звітності добувних підприємств.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ НОРМАТИВИ ПЛАТИ
за користування надрами для
видобування золоторудної
(золото-поліметалічної) сировини

1. Корінні родовища золоторудної (золото-поліметалічної) сировини

Середній вміст золота, грамів на тонну руди*	Нормативи плати, гривень на тонну руди		
	відкритий спосіб видобутку	підземний спосіб видобутку	
	усі типи золоторудної сировини	золоторудна сировина	золото-поліметалічна сировина
До 6 включно	1	0,50	0,25
Від 6 до 7 включно	1,43	0,72	0,36
Від 7 до 8 включно	1,93	0,96	0,48
Від 8 до 9 включно	2,49	1,24	0,62
Від 9 до 10 включно	3,13	1,56	0,78
Понад 10	3,84	1,92	0,96

2. Розсіпні родовища з відкритим способом розробки для всіх типів золоторудної сировини

Середній вміст золота, грамів на тонну руди*	Нормативи плати, гривень на тонну золоторудної сировини
До 3 включно	1
Від 3 до 4 включно	1,43
Від 4 до 5 включно	1,93
від 5 до 6 включно	2,49
Від 6 до 7 включно	3,13
Понад 7	3,84

* За даними протоколів засідань Державної комісії по запасах корисних копалин та паспортів металевих родовищ корисних копалин.

**ДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ НОРМАТИВИ
плати за користування надрами
для видобування уранової руди**

Граничний вміст урану в родовищах, що експлуатуються, в умовних одиницях бортового вмісту урану*	Норматив плати за 1 тону видобутої уранової руди, гривень
Від 1,0 до 2,0 включно	0,2
Понад 2,0 до 3,0 включно	0,31
Понад 3,0 до 4,0 включно	0,49
Понад 4,0 до 5,0 включно	0,75
Понад 5,0	1,05

* За даними протоколів засідань Державної комісії по запасах корисних копалин.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Державного комітету
статистики України
30.04.2004 № 252

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
1 червня 2004 р. за № 682/9281

ІНСТРУКЦІЯ
щодо заповнення типової форми
первинної облікової документації
№ ПОД-2 «Журнал обліку виконання заходів з метою
охорони атмосферного повітря»

Форма № ПОД-2 «Журнал обліку виконання заходів з метою охорони атмосферного повітря» (далі – журнал) застосовується для обліку виконання заходів, які розробляються з метою скорочення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря на підприємствах. У журналі наводяться дані щодо виконання заходів як передбачених до вводу у звітному році, так і заходів, виконання яких тільки розпочато або вже здійснюється протягом декількох років.

У графах 1 та 2 журналу вказуються відповідно код та найменування виробничого та технологічного процесу, технологічного устаткування (установки), на яких здійснюються природоохоронні заходи відповідно до Переліку виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок) (додаток 1 до Інструкції).

У графі 3 зазначається найменування заходу, який проводиться на підприємстві з метою охорони атмосферного повітря відповідно до Переліку повітроохоронних заходів (додаток 2 до Інструкції).

У графі 4 зазначається термін виконання (введення) заходу.

У графах 5, 6 відображаються відповідно обсяги витрат на проведення заходу за кошторисною вартістю та джерело фінансування,

у графі 7 зазначаються кошти, витрачені на фінансування повітроохоронного заходу з початку його виконання, включаючи всі джерела фінансування. У графах 8–11 відображається інформація про фактичні обсяги виконання робіт окремо за кожним кварталом поточного року.

У графі 12 відмічається результат виконання заходу (не виконано – «0», виконано – «1», перенесено – «2», анульовано – «3»), завершення якого передбачалось у звітному році.

У графі 13 вказуються дата і номер акта приймання виконаного заходу в експлуатацію чи іншого документа, на підставі якого його виконання було перенесено або анульовано.

У графах 14–17 журналу відображається фактичне зменшення викидів в атмосферу внаслідок впровадження заходу (відмітка про виконання у гр. 12 «1»).

Журнал заповнюється щоквартально по мірі виконання заходів і підписується працівником відповідної служби.

*Начальник
управління статистики
сільського господарства
та навколишнього середовища
Держкомстату України*

О.М. Прокопенко

Додаток 1
до Інструкції

ПЕРЕЛІК виробничих та технологічних процесів,

Код	Найменування виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок)
1	2
	Усі виробничі та технологічні процеси, технологічні устаткування (установки)
	Енергетика
	Процеси спалювання в енергетиці та переробній промисловості (стаціонарні джерела)
	Електростанції загального використання
010101	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
010102	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)

1	2
010103	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
010104	газові турбіни
010105	стаціонарні двигуни
	Системи централізованого теплозабезпечення
010201	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
010202	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
010203	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
010204	газові турбіни
010205	стаціонарні двигуни
	Нафтопереробні підприємства
010301	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
010302	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
010303	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
010304	газові турбіни
010305	стаціонарні двигуни
010306	процесові печі без контакту
	Установки для перетворення твердого палива
010401	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
010402	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
010403	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
010404	газові турбіни
010405	стаціонарні двигуни
010406	коксіві печі
010407	інше (газифікація вугілля, зріджування)
	Видобуток вугілля, нафти/газу, компресори трубопроводів
010501	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
010502	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
010503	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
010504	газові турбіни
010505	стаціонарні двигуни
010506	компресори трубопроводів
	Непромислові установки для спалювання
	Установки для спалювання на комерційних підприємствах та в установках
020102	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
020103	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
020104	стаціонарні газові турбіни
020105	стаціонарні двигуни
020106	інше стаціонарне обладнання

1	2
	Установки для спалювання в побутовому секторі
020201	установки для спалювання > = 50 МВт (котлоагрегати)
020202	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
020203	стаціонарні газові турбіни
020204	стаціонарні двигуни
020205	інше стаціонарне обладнання (печі, каміни, приготування їжі)
	Установки для спалювання в сільському та лісовому господарствах I в секторі культивування водяних організмів
020301	установки для спалювання > = 50 МВт (котлоагрегати)
020302	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
020303	стаціонарні газові турбіни
020304	стаціонарні двигуни
020305	інше стаціонарне обладнання
	Спалювання в промисловості
	Процеси спалювання в котлоагрегатах, газових турбінах і стаціонарних двигунах
030101	установки для спалювання > = 300 МВт (котлоагрегати)
030102	установки для спалювання > = 50 та < 300 МВт (котлоагрегати)
030103	установки для спалювання < 50 МВт (котлоагрегати)
030104	газові турбіни
030105	стаціонарні двигуни
030106	інше стаціонарне обладнання
	Безконтактні технологічні печі
030203	доменні печі
030204	печі для одержання гіпсової штукатурки, гіпсу
030205	інші печі
	Контактні технологічні процеси
030301	агломераційні заводи
030302	печі вторинного нагрівання для виробництва чавуну та сталі
030303	плавильні цехи для виробництва сірого чавуну
030304	первинне виробництво свинцю
030305	первинне виробництво цинку
030306	первинне виробництво міді
030307	вторинне виробництво свинцю
030308	вторинне виробництво цинку
030309	вторинне виробництво міді
030310	вторинне виробництво алюмінію
030311	виробництво цементу
030312	виробництво вапна

1	2
030313	виробництво асфальтобетону
030314	листове скло
030315	виробництво контейнерного скла
030316	виробництво скляної вати
030317	інше скло (уключаючи спеціальне скло)
030318	виробництво мінеральної вати
030319	виробництво цегли та кахлю
030320	тонкі керамічні матеріали
030321	виробництво паперу (процес сушки)
030322	виробництво глинозему
030323	виробництво магнію (обробка доломіту)
030324	виробництво нікелю (термальний процес)
030325	виробництво емалі
030343	зварювання металів
030326	інше
	Виробничі процеси (стаціонарні джерела)
	Технологічні процеси в нафтовій промисловості
040101	переробка нафтопродуктів
040102	каталітичний крекінг
040103	підприємства з відновлення сірки
040104	сховища й транспортування нафти на нафтопереробних заводах
040105	інше
	Технологічні процеси в чорній металургії та вугільній промисловості
040201	коксів батареї (витікання та гасіння в приміщенні)
040202	завантаження доменної печі
040203	плавлення чавуну і відливання чушок
040204	тверде бездимне паливо
040205	мартенівська піч
040206	кисневий конвертер на заводі для виробництва сталі
040207	виробництво сталі в електричній печі
040208	прокатні стани
040209	агломераційна установка (за винятком коду 030301)
040210	інше
	Технологічні процеси в кольоровій металургії
040301	виробництво алюмінію (електроліз)
040302	феросплави
040303	виробництво кремнію
040304	виробництво магнію (за винятком коду 030323)

1	2
040304	виробництво магнію (за винятком коду 030323)
040305	виробництво нікелю (за винятком коду 030324)
040306	виробництво легованих металів
040307	гальванізація
040308	електрогальванізація
040309	інше
Технологічні процеси в промисловості з виробництва неорганічних хімічних речовин	
040401	виробництво сірчаної кислоти
040402	виробництво азотної кислоти
040403	аміак
040404	сульфат амонію
040405	нітрат амонію
040406	фосфат амонію
040407	добрива NPK
040408	сечовина
040409	сажа (кіптява)
040410	двоокис титану
040411	графіт
040412	виробництво карбїду кальцію
040413	виробництво хлору
040414	фосфатні добрива
040415	зберігання неорганічних хімічних продуктів
040416	інше
Технологічні процеси в промисловості з виробництва органічних хімічних речовин (крупнотоннажне виробництво)	
040501	етилен
040502	пропілен
040503	1,2 дихлоретан (за винятком коду 040505)
040504	вінілхлорид (за винятком коду 040505)
040505	1,2 дихлоретан і вінілхлорид (збалансований процес)
040506	поліетилен низької щільності
040507	поліетилен високої щільності
040508	полівінілхлорид
040509	поліпропілен
040510	стирол
040511	полістирол
040512	стирол бутадієн
040513	стирол-бутадієновий патекс

1	2
040514	стирол-бутадієновий каучук (SBR)
040515	акрилонітрил бутадієн стирол (АБС)
040516	окис бутілену
040517	формальдегід
040518	етилбензол
040519	фталевий ангідрид
040520	акрилонітрил
040521	адипінова кислота
040522	зберігання органічних хімічних речовин
040523	глюкозилова кислота
040524	виробництво галогенованих вуглеводнів
040525	виробництво лестицидів
040526	виробництво стійких органічних сполук
040527	інше (фітосанітарія ...)
	Технологічні процеси в деревообробній, целюлозно-паперовій та харчовій промисловостях, промисловості з виробництва напоїв та в інших секторах
040601	деревостружкова плита (ДСП)
040602	виробництво целюлози та паперу (крафт-целюлоза)
040603	виробництво целюлози та паперу (сульфітна варка)
040604	виробництво целюлози (нейтральний сульфітний поліхімічний процес)
040605	хлібопромисловість
040606	вино
040607	пиво
040608	міцні спиртні напої
040609	інші галузі харчової промисловості
040610	бітумні покрівельні матеріали
040611	шляхове асфальтне покриття
040612	цемент
040613	скло
040614	вапно
040615	виробництво батарей
040616	видобуток мінеральних руд
040617	інше (включаючи виробництво волокнистого азбесту)
040618	використання вапняку і доломіту
040619	виробництво та використання содових відходів
040700	Холодильні установки
040800	Виробництво галокарбонів та сірчистого гексафториду

1	2
	Видобуток і розподіл викопного палива та геотермальної енергії
	Видобуток та первинна обробка твердого викопного палива
050101	відкрита розробка родовищ, відкрита розробка
050102	підземна розробка родовищ
050103	зберігання твердого палива
050104	інше
	Видобуток, первинна обробка та завантаження рідкого викопного палива
050201	робота на материку
050202	робота у відкритому морі
050203	інше
	Видобуток, первинна обробка та завантаження газоподібного викопного палива
050301	робота на материку (десульфуризація)
050302	робота на материку (за винятком десульфуризації)
050303	робота у відкритому морі
050304	інше
	Розподіл рідкого палива (за винятком розподілу бензину)
050401	морські термінали (танкери, транспортування та зберігання)
050402	інші види транспортування та зберігання (включаючи трубопроводи)
	Розподіл бензину
050501	станції відправлення з нафтопереробних заводів
050502	транспортування та зберігання (за винятком коду 050503)
050503	станції обслуговування (включаючи заправку автомобілів)
050504	інше
	Мережі розподілу газу
050601	трубопроводи
050602	трубопровідні компресорні станції
050603	мережі розподілення
050700	Видобуток геотермальної енергії
	Використання розчинників й інших продуктів
	Нанесення лакофарбового покриття
060101	виробництво автомобілів
060102	ремонт автомобілів (нове визначення діяльності)
060103	будівництво та оздоблення будівель (за винятком коду 060107)
060104	побутове використання (за винятком коду 060107)
060105	фарбування рулонної продукції
060106	суднобудування
060107	деревина

1	2
060108	інші види промислового використання фарб (за винятком коду 060102)
060109	інші види непромислового використання фарб Знежирення, хімічне чищення та електронне обладнання
060201	знежирення металів
060202	хімічна чистка
060203	виробництво електронних деталей
060204	інша промислова чистка Виробництво або обробка хімічних продуктів
060301	обробка поліестеру
060302	обробка полівінілхлориду
060303	обробка пінополіуретану
060304	обробка пінополістиролу
060305	обробка каучуку
060306	виробництво фармацевтичних продуктів
060307	виробництво фарб
060308	виробництво чорнила
060309	виробництво клеїв
060310	продування бітуму
060311	виробництво клейких, магнітних стрічок, фотоплівок та фотографій
060312	оздоба текстилю
060313	дублення шкіри
060314	інше
	Інші види використання розчинників та супутні види діяльності
060401	виробництво скловати
060402	виробництво шлакової вати
060403	поліграфічна промисловість
060404	екстракція жирів, харчових та нехарчових масел
060405	застосування клеїв та клейких стрічок
060406	збереження деревини
060407	антикорозійна обробка та консервація транспортних засобів
060408	побутове використання розчинників (за винятком використання фарб)
060409	депарафінізація транспортних засобів
060410	виробництво фармацевтичної продукції
060411	інше (збереження насіння, ...)
	Використання ГФУ, N₂O, NH₃, ПФУ і SF₆
060501	використання N ₂ O для анестезії

1	2
060502	обладнання для заморожування і кондиціювання повітря при використанні галокарбонів
060503	обладнання для заморожування і кондиціювання повітря при використанні інших продуктів, відмінних від галокарбонів
060504	витікання піни (за винятком коду 060304)
060505	вогнегасники
060506	аерозолі
060507	електричне обладнання (за винятком коду 060203)
060508	інше
	Обробка та видалення відходів
	Спалювання відходів
090201	спалювання побутових або муніципальних відходів
090202	спалювання промислових відходів (за виключенням відкритого спалювання)
090203	спалювання у факелі на нафтопереробних заводах
090204	спалювання у факелі в хімічній промисловості
090205	спалювання відстою стічних вод
090206	спалювання у факелі при видобутку нафти та газу
090207	спалювання відходів від лікарень
090208	спалювання відпрацьованого масла
	Видалення твердих відходів на землі
090401	ліквідація контрольованих відходів на землі
090402	ліквідація неконтрольованих відходів на землі
090403	інше
	Спалювання сільськогосподарських відходів на відкритому повітрі (за винятком коду 100300)
	Кремація
090901	спалювання трупів
090902	спалювання туш тварин
	Обробка інших відходів
091001	очистка стічних вод у промисловості
091002	очистка стічних вод у житловому і комерційному секторах
091003	розміщення осаду стічних вод
091004	розміщення відходів у землі
091005	виробництво компосту від відходів
091006	виробництво біогазу
091008	інше виробництво палива (залишки відпрацьованого палива)

1	2
	Сільське і лісове господарство, землекористування та зміна лісової біомаси
	Вирощування сільськогосподарських культур з використанням добрив (за винятком гною)
100101	постійні (незмінні) культури
100102	сільськогосподарські культури
100103	рисові поля
100104	садівництво
100105	пасовища
100106	земля під паром
	Вирощування сільськогосподарських культур без використання добрив
100201	постійні (незмінні) культури
100202	сільськогосподарські культури
100203	рисові поля
100204	садівництво
100205	пасовища
100206	земля під паром
	Спалювання пожнивних залишків, соломи й т. ін. на сільськогосподарських полях
	Ентеральна (кишкова) ферментація
100401	молочні корови
100402	інша рогата худоба
100403	вівці
100404	свині для відгодування
	Прибирання, збереження та використання гною, а також органічних сполук
100405	коні
100407	кози
100408	кури-несучки
100409	бройлери
100410	інша домашня птиця (качки, гуси і т. п.)
100411	хутрові звірі
100412	свиноматки
100414	буйволи
100415	інші
100501	молочні корови
100502	інша рогата худоба
100503	свині для відгодування
100504	свиноматки
100505	вівці

1	2
100506	коні
100507	кури несучки
100508	бройлери
100509	інша домашня птиця (качки, гуси і т. ін.)
100510	хутрові звірі
100511	кози
100514	буйволи
100515	інші
100600	Використання пестицидів та вапняку
100900	Прибирання, збереження та використання гною, а також азотних сполук

Додаток 2
до Інструкції

ПЕРЕЛІК повітроохоронних заходів

Код заходу	Найменування заходу
1	Удосконалення технологічних процесів (включаючи перехід на інші види палива, сировини і т.ін.)
2	Будівництво і введення в дію нових газоочисних установок і споруд
3	Підвищення ефективності існуючих очисних установок (включаючи їх модернізацію, реконструкцію і ремонт)
4	Ліквідація джерел забруднення
5	Перепрофілювання підприємства (цеху, дільниці) на випуск іншої продукції
6	Інші заходи

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства екології
та природних ресурсів України
10.05.02 № 177

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
22 травня 2002 р. за № 445/6733

ІНСТРУКЦІЯ

**про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів,
які справляють або можуть справити шкідливий вплив
на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів
та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються
в атмосферне повітря**

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Цю Інструкцію розроблено відповідно до статті 31 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2001 р. № 1655 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря».

1.2. Інструкція встановлює критерії взяття на державний облік об'єктів у залежності від видів і обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, та обов'язкові вимоги щодо єдиного на території України порядку подання матеріалів для взяття на державний облік підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря із стаціонарних джерел (далі – об'єкти).

1.3. Дані про види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, готуються на підставі матеріалів інвентаризації викидів забруднюючих речовин.

1.4. Узяття на державний облік об'єктів, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, здійснюють територіальні органи Мінекоресурсів.

2. Критерії взяття на державний облік об'єктів, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря.

Узяття на державний облік здійснюється за такими критеріями:

- об'єктів, – якщо в їх викидах присутня хоча б одна забруднююча речовина (або група речовин), потенційний викид¹ якої рівний або перевищує величину, зазначену в Переліку забруднюючих речовин та порогових значень потенційних викидів, за якими здійснюється державний облік (додаток 1);
- видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, – за умови, що обсяг потенційних викидів рівний або перевищує порогові значення за окремою речовиною або групою речовин, наведених у додатку 1 до цієї Інструкції.

3. Документи, які надають об'єкти для взяття їх на державний облік (зняття з обліку)

Для взяття об'єкта на державний облік (зняття з обліку) необхідно надати до територіальних органів Мінекоресурсів:

- клопотання про взяття об'єкта на державний облік (зняття з обліку) за довільною формою на бланку заявника;
- загальні відомості про об'єкт (додаток 2);
- інформацію про види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, за формою, яка наведена в табл. 2.1 додатка 2 до цієї Інструкції.

Матеріали надаються у письмовій та електронній формі.

4. Порядок узяття об'єктів на державний облік.

4.1. Територіальні органи Мінекоресурсів до 1 липня 2002 року вміщують повідомлення у місцевих друкованих засобах масової інформації щодо проведення робіт, пов'язаних із взяттям об'єктів на державний облік. Для об'єктів, які мають дозвіл на викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря, вони направляють повідомлення про проведення цих робіт.

4.2. Об'єкти проводять інвентаризацію видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря:

---

¹ Потенційний викид – це максимальний загальний обсяг викидів забруднюючої речовини із стаціонарних джерел при роботі підприємства в режимі номінального навантаження технологічного обладнання, що передбачається проектно-кошторисною документацією.

- за результатами інвентаризації встановлюють необхідність взяття їх на державний облік за критеріями, наведеними в розділі 2 цієї Інструкції;
- готують документи згідно з розділом 3 цієї Інструкції та подають їх до 1 жовтня 2002 року до територіальних органів Мінекоресурсів.

4.3. Якщо об'єкт має структурні підрозділи у різних населених пунктах, то кожний підрозділ може самостійно подати документи територіальному органу Мінекоресурсів за своїм місцезнаходженням, про що обов'язково повідомляє об'єкт.

У випадку, коли структурний підрозділ здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, обсяг яких за критеріями не дозволяє взяти його окремо на державний облік, підрозділ повідомляє про це об'єкт, який повинен відобразити викиди цього підрозділу у своїй інформації при взятті його на облік.

4.4. Якщо об'єкт не перебуває на державному обліку, в той же час потенційний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря збільшився і потребує взяття його на облік, він подає документи до територіальних органів Мінекоресурсів згідно з розділом 3 цієї Інструкції.

4.5. Об'єкт, який перебуває на державному обліку і в якого потенційний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зменшився до рівня, нижчого порогових значень, вказаних у додатку 1 до цієї Інструкції, надає територіальним органам Мінекоресурсів для зняття його з обліку документи згідно з розділом 3 цієї Інструкції та пояснювальну записку із зазначенням причин зменшення викидів.

4.6. Територіальні органи Мінекоресурсів:

- розглядають надані об'єктами документи щодо взяття їх на державний облік (зняття з обліку);
- направляють об'єкту у місячний термін з дня надходження матеріалів повідомлення про взяття його на державний облік (зняття з обліку). У разі подання недостовірної документації вона повертається на доопрацювання із зазначенням терміну повторного її подання;
- складають перелік об'єктів, які перебувають на державному обліку;
- здійснюють накопичення, обробку та аналіз даних про об'єкти, узяті на державний облік, види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, за програмою, погодженою Мінекоресурсів;
- щороку до 1 грудня надають до територіальних органів Держкомстату Перелік об'єктів, які перебувають на державному обліку (додаток 3);

- ведуть журнал реєстрації об'єктів, узятих на державний облік (додаток 4);
- направляють до 1 лютого наступного за звітним року до Мінекоресурсів у письмовій та електронній формі перелік об'єктів, які взяті на державний облік, зняті з обліку, а також узагальнену інформацію про об'єкти, види та обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, які перебувають на державному обліку.

4.7. Дані щодо обліку об'єктів, які перебувають на державному обліку, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, зберігаються в територіальних органах Мінекоресурсів протягом 5 років з моменту зняття їх з обліку.

*Начальник Управління
атмосферного повітря*

В. Горбунов

Додаток 1
до розділу 2 Інструкції

**Перелік
забруднюючих речовин та порогові значення потенційних викидів,
за якими здійснюється державний облік**

№ з/п	Род	Забруднююча речовина (найменування)	Порогові значення викидів (тонн/рік)
1	2	3	4
1.	01001	Арсен та його сполуки (у перерахунку на арсен)	0,001
2.	01002	Ванадій та його сполуки (у перерахунку на п'ятиоксид ванадію)	0,02
3.	01003	Залізо та його сполуки (у перерахунку на залізо)	0,1
4.	01004	Кадмій та його сполуки (у перерахунку на кадмій)	0,001
5.	01005	Мідь та її сполуки (у перерахунку на мідь)	0,01
6.	01006	Нікель та його сполуки (у перерахунку на нікель)	0,001
7.	01007	Ртуть та її сполуки (у перерахунку на ртуть)	0,0003
8.	01008	Селен та його сполуки (у перерахунку на селен)	0,007
9.	01009	Свинець та його сполуки (у перерахунку на свинець)	0,003
10.	01010	Хром та його сполуки (у перерахунку на триоксид хрому)	0,02
11.	01011	Цинк та його сполуки (у перерахунку на цинк)	0,1
12.	02001	Алюмінію оксид	0,1

1	2	3	4
13.	02002	Берилій та його сполуки (у перерахунку на берилій)	0,001
14.	02003	Кобальт та його сполуки (у перерахунку на кобальт)	0,002
15.	02004	Манган та його сполуки (у перерахунку на діоксид мангану)	0,005
16.	02005	Олово та його сполуки (у перерахунку на олово)	0,007
17.	02006	Стибій та його сполуки (у перерахунку на стибій)	0,002
18.	03000	Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (мікрочастинки та волокна)	3,0
19.	03001	Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок менше 10 мкм	1,0
20.	03002	Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок менше 2,5 мкм	0,5
21.	03003	Азбест	0,001
22.	03004	Сажа	0,3
23.	04000	Оксиди азоту (у перерахунку на діоксид азоту) (NO ₂)	1,0
24.	04001	Азоту (I) оксид (N ₂ O)	0,1
25.	05000	Сіркоорганічні сполуки	2,0
26.	05001	Сірки діоксид	1,5
27.	05002	Сірководень (H ₂ S)	0,03
28.	05003	Сірководень (H ₂ S)	0,05
29.	06001	Аміак	1,5
30.	07001	Оксид вуглецю	1,5
31.	07002	Вуглецю діоксид	500
32.	08001	Озон	0,1
33.	09001	Фосфористий водень (фосфін)	0,01
34.	10000	Органічні аміни	0,3
35.	10001	Анілін	0,03
36.	10002	Диметиламін	0,01
37.	10003	Діетиламін	0,1
38.	10004	α-Нафтиламін	0,001
39.	10005	м,п-Хлоранілін	0,1
40.	11000	Неметанові леткі органічні сполуки (НМЛОС)	1,5
41.	11001	Акрилонітрил	0,003
42.	11002	Ангідрид малеїновий	0,03
43.	11003	Ангідрид фталевий	0,2
44.	11004	Акролеїн	0,004
45.	11005	Альдегід масляний	0,01
46.	11006	Ацетальдегід	0,03
47.	11007	Ацетон	0,5
48.	11008	Бензол	0,05
49.	11009	Бутиловий ефір оцтової кислоти (бутилацетат)	0,3
50.	11010	1,3-Бутадиєн (дивініл)	0,9
51.	11011	Вінілацетат	0,3
52.	11012	Гідразин пдрат	0,01
53.	11013	Диметилформамід	0,5
54.	11014	Дихлоретан	0,005

1	2	3	4
55.	11015	Дихлорфенол	0,03
56.	11016	Дибенз(а,п)антрацен	0,005
57.	11017	Діетиловий ефір (1,4-діоксан)	0,05
58.	11018	Діетилбензол	0,05
59.	11019	Етилбензол	0,06
60.	11020	Етилцелозоль	1,0
61.	11021	Етилацетат	1,0
62.	11022	Етилену оксид	0,005
63.	11023	Кислота акрилова	0,5
64.	11024	Кислота азотна	0,2
65.	11025	Кислота масляна	0,1
66.	11026	Кислота мурашина	0,5
67.	11027	Кислота пропіонова	0,1
68.	11028	Кислота оцтова	0,8
69.	11029	Кислота терефталева	0,01
70.	11030	Ксилол	0,9
71.	11031	Метилізобутилкетон	0,9
72.	11032	Метилетилкетон	0,9
73.	11033	Метилацетат	0,9
74.	11034	Нафталін	0,01
75.	11035	Піридин	0,5
76.	11036	Спирт метиловий	0,9
77.	11937	Стирол	0,05
78.	11038	Сульфатна кислота (H ₂ SO ₄) (сірчана кислота)	0,5
79.	11039	Тетрагідрофуран	0,9
80.	11040	Трикрезол	0,05
81.	11041	Толуол	0,9
82.	11042	Толуїлендізоціанат	0,2
83.	11043	о,м,п-Толуїдини	0,3
84.	11044	Трихлоретилен	1,0
85.	11045	Трихлорбензол	0,01
86.	11046	Трихлорметан (хлороформ)	0,01
87.	11047	Тетрахлоретилен (перхлоретилен)	0,5
88.	11048	Фенол	0,1
89.	11049	Формальдегід	0,1
90.	11050	Фурфурол	0,2
91.	11051	1-хлор-2,3-епіксипропан (епіхлоргідрин)	0,05
92.	11052	Хлоропрен	0,05
93.	11053	Циклогексанон	0,2
94.	12001	Метан	10,0
95.	13000	Стійкі органічні забруднювачі (СОЗ)	0,1
96.	13001	Гексабромдифеніл	0,01
97.	13002	Гексахлорбензол	0,001
98.	13003	Мірекс	0,01

1	2	3	4
99.	13004	Нітробензол	0,1
100.	13005	м,о,п-Нітротолуоли	0,1
101.	13006	м,о,п-Нітрофеноли	0,1
102.	13007	Пентахлорфенол	0,02
103.	13008	Пентахлорбензол	0,01
104.	13009	Поліхлоровані дибензо-N-діоксини	$5,0 \times 10^{-7}$
105.	13010	Поліхлоровані дибензофурани	$5,0 \times 10^{-7}$
106.	13011	Поліхлоровані дифеніли	0,01
107.	13012	2,3,7,8 – Тетрахлордибензопарадиоксин (ТХДД)	0,01
108.	13013	Токсафен	0,01
109.	13014	Хлордекон	0,01
110.	13015	Хлоровані парафіни з коротким ланцюгом	0,01
111.	13100	Поліароматичні вуглеводні (ПАВ)	$5,0 \times 10^{-7}$
112.	13101	Бенз(а)пірен	$5,0 \times 10^{-7}$
113.	13102	Бенз(б)флуорантен	$5,0 \times 10^{-7}$
114.	13103	Бенз(к)флуорантен	$5,0 \times 10^{-7}$
115.	13104	Індено (1,2,3-сd) пірен	$5,0 \times 10^{-7}$
116.	14000	Бром та його сполуки (у перерахунку на бром)	0,02
117.	15000	Хлор та сполуки хлору (у перерахунку на хлор)	0,1
118.	15001	Алліл хлористий	0,1
119.	15002	Вініл хлористий	0,01
120.	15003	Водню хлорид (соляна кислота у перерахунку на HCl)	0,1
121.	15004	Хлорбензол	0,5
122.	16000	Фтор та його сполуки (у перерахунку на фтор)	0,05
123.	16001	Фтористий водень	0,05
124.	17000	Ціаніди	0,2
125.	17001	Водню ціанід (синільна кислота)	0,1
126.	18000	Фреони	0,1
127.	18001	Гідрохлорфторвуглеці (ГХВ)	0,1
128.	18002	Хлорфторвуглеці (ХФВ)	0,1
129.	18003	Трихлоретан	0,1
130.	18004	Галони	0,1
131.	18005	Вуглецю чотирихлорид (тетрахлорметан)	0,005

ε - знак ступеня

Примітки:

1. *Леткі органічні сполуки (НМЛОС)* – органічні сполуки антропогенного походження, до яких належать вуглеводні, в т.ч., в яких атоми водню частково або повністю заміщені атомами інших речовин (крім метану).

2. *Стійкі органічні забруднювачі (СОЗ)* – органічні сполуки природного або антропогенного походження, що мають токсичні властивості, біологічно акумулюються, здатні до транскордонного атмосферного перенесення на великі відстані й осадження.

Загальні відомості

(повна назва об'єкта / код за ЄДРПОУ)
(місцезнаходження, телефон)
(назва області / код за КОАТУУ)
(назва району / код за КОАТУУ)
(назва населеного пункту / код за КОАТУУ)
(відомча підпорядкованість / код за СПОДУ)
(назва виду економічної діяльності / код за КВЕД)
(форма власності / код за КФВ)

Географічні координати об'єкта

Широта	Довгота				
градуси	мінути	секунди	градуси	мінути	секунди
(°)	(')	(")	(°)	(')	(")
1	2	3	4	5	6

Інформація про види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, додається на _____ арк.

_____ (керівник об'єкта)

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ім'я та по батькові керівника)

М.П.

Примітки:

1. Коди області, району та населеного пункту надаються згідно з класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ).
2. Коди міністерств або органу управління надаються згідно із системою позначень об'єктів Державного управління (СПОДУ).
3. Коди видів економічної діяльності (КВЕД) надаються згідно із загальним класифікатором видів економічної діяльності.

4. Коди об'єктів встановлюються відповідно до Єдиного державного реєстру підприємств, організацій України (ЄДРПОУ).

5. Коди форм власності надаються згідно з класифікатором форм власності (КФВ).

6. Кодова та адресна частини бланка звіту заповнюються об'єктом на підставі довідки, виданої територіальним органом Держкомстату підприємству під час реєстрації в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України.

7. Географічні координати визначаються об'єктом відповідно до Інструкції щодо порядку визначення геодезичних координат джерел викидів забруднюючих речовин при проведенні державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря, яка затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього середовища від 22.05.2001 № 190.

Інформація про види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря

на _____
(повна назва об'єкта)

Таблиця 2.1

№ з/п	Забруднююча речовина	Потенційний обсяг викидів		Викиди за 200__ рік (факт)	Порогові значення потенційних викидів
		код	найменування	тонн/рік	тонн/рік
1	2	3	4	5	6

«__» _____ 200__ р.

(керівник об'єкта)

(місце)

(прізвище, ім'я та по батькові керівника)

М.П.

Примітки:

1. У графі 2 «Код забруднюючої речовини» зазначається відповідно до додатка 1 до цієї Інструкції.

2. У графах 4, 5 показники зазначаються з трьома десятковими знаками після коми.

3. У графі 5 вказується обсяг викидів за звітний період. Для новостворених об'єктів графа 5 не заповнюється.

4. У графі 6 зазначається обсяг викидів, відповідно до додатка 1 Інструкції.

**Перелік
об'єктів, які перебувають на державному обліку
в _____ області (місті)**

№ з/п	Код за ЄДРПОУ	Найменування об'єкта	Місцезнаходження, телефон	Потенційний викид, тонн/рік
1	2	3	4	5

« ____ » _____ 200_ р.

Уповноважена особа
територіального
органу Мінекоресурсів

_____

(посада)

_____

(підпис)

_____

(прізвище, ім'я та по батькові особи)

М.П.

**Журнал реєстрації
об'єктів, узятих на державний облік (знятих з обліку)**

№ з/п	Дата взяття об'єкта на держоблік	Код за ЄДРПОУ	Найменування об'єкта, телефон	Дата зняття об'єкта з держобліку	Примітка
1	2	3	4	5	6

Додаток 14

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Державного комітету
статистики України
30.12.2004 № 674

Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
25 січня 2005 р. за № 98/10378

ІНСТРУКЦІЯ

**щодо заповнення форм державних статистичних
спостережень за станом атмосферного повітря
№ 2-ТП (повітря) (річна) та № 2-ТП (повітря) (квартальна)
«Звіт про охорону атмосферного повітря»**

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Ця Інструкція встановлює порядок складання державних статистичних спостережень про охорону атмосферного повітря за формами № 2-ТП (повітря) (річна) та № 2-ТП (повітря) (квартальна) «Звіт про охорону атмосферного повітря» (далі – форма).

Форми № 2-ТП (повітря) (річна) та № 2-ТП (повітря) (квартальна) подають підприємства, установи, організації та їх структурні підрозділи, громадяни – підприємці (далі – об'єкти статистичного спостереження), які взяті на державний облік територіальними органами з питань екології та природних ресурсів за місцезнаходженням за обсягами потенційних викидів забруднювальних речовин в атмосферу. Відповідно до наказу Мінекоресурсів України від 10.05.2002 № 177 «Про затвердження Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 травня 2002 року за № 445/6733, перелік

об'єктів, які перебувають на державному обліку (далі – Перелік), територіальні органи з питань екології та природних ресурсів щороку до 1 грудня надають територіальним органам державної статистики. За кожним з об'єктів, уключених до Переліку, повинні відобразитись код за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України (далі – ЄДРПОУ), найменування, місцезнаходження, телефон. Територіальні органи державної статистики можуть уносити зміни до кола об'єктів статистичного спостереження у зв'язку зі зняттям об'єктів з державного обліку, узяттям на державний облік. Структурні підрозділи підприємства, які взяті територіальними органами з питань екології та природних ресурсів на облік, подають звітність за формами № 2-ТП (повітря) (квартальна) та № 2-ТП (повітря) (річна) самостійно від головного підприємства. У такому разі головне підприємство надає форми № 2-ТП (повітря) (квартальна) та № 2-ТП (повітря) (річна) без урахування даних за такими структурними підрозділами.

Перелік виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок) визначений у додатку 1 до цієї Інструкції.

У звітності за формами № 2-ТП (повітря) (річна) та № 2-ТП (повітря) (квартальна) не відображаються дані про пересувні джерела забруднення, включаючи автотранспорт та промислову техніку.

У звітності за формою № 2-ТП (повітря) (квартальна) інформація відображається за кожний квартал окремо без урахування даних про викиди в попередньому кварталі.

Квартальна звітність подається до 20 числа місяця після звітного періоду, річна – до 25 січня наступного за звітним року територіальним органам державної статистики та територіальним органам з питань екології та природних ресурсів за місцезнаходженням.

Коди та адреса об'єкта статистичного спостереження заповнюються на підставі довідки, виданої йому під час унесення до ЄДРПОУ.

Географічні координати об'єкта статистичного спостереження визначаються та заповнюються відповідно до наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 22.05.2001 № 190 ДСК, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 13.06.2001 за № 506/5697. Географічні координати органами статистики не оброблюються.

РОЗДІЛ I

СУМАРНІ ВИКИДИ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН ТА ГРУП РЕЧОВИН ВІД ПІДПРИЄМСТВА

У розділі I державного статистичного спостереження вказуються сумарні викиди забруднювальних речовин на підприємстві відповідно до Переліку забруднювальних речовин та груп речовин (додаток 2 до цієї Інструкції), включаючи підсумкові коди. Визначення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря проводиться для виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок), наведено у додатку 1 «Перелік виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок)» до цієї Інструкції. Якщо на об'єкті є виробничі чи технологічні процеси, які не вказуються у додатку 1 окремим рядком, наприклад виробництво деревини, вибухові роботи в кар'єрах, пиління з поверхні хвостосховищ та ін., то їх необхідно відносити до рядка «інше» відповідного виробничого чи технологічного процесу.

Обсяги викидів забруднювальних речовин (графа 1) за підсумковими кодами повинні бути більшими або дорівнювати сумі складових, тобто кодів, у яких перші два знаки однакові. До підсумкових кодів належать усі коди додатка 2 до Інструкції, які виділені жирним шрифтом. Окремі з них, як, наприклад, 06001 (аміак), 08000 (озон), 09000 (фосфін) тощо, не містять складових і відображаються лише за підсумковим кодом. Сума даних (графа 1) за всіма підсумковими кодами забруднювальних речовин повинна дорівнювати показнику бланка звіту з кодом забруднювальної речовини «00000» та найменуванням «Усього». У державному статистичному спостереженні за формою № 2-ТП (повітря) (річна) обсяги викидів забруднювальних речовин за розділом I повинні дорівнювати сумі відповідних забруднювальних речовин, які потрапили в повітря від виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок), відображених у розділі II. Сума даних (графа 1) за кодами забруднювальних речовин «00000» на всіх відображених у державному статистичному спостереженні виробництвах, технологічних процесах та устаткуванні (установках) розділу II також повинна дорівнювати показнику бланка звіту з кодом забруднювальної речовини «00000» розділу I. Діоксид вуглецю (код 07000) у підсумкові рядки «Усього на підприємстві» за розділами I та II не включається.

У графах А та Б указуються відповідно код та найменування забруднювальної речовини та груп речовин згідно з додатком 2 до цієї Інструкції.

У графі 1 вказується кількість забруднювальних речовин, які викинуто в атмосферне повітря, окремо за речовинами та групами речовин.

РОЗДІЛ II

ВИКИДИ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН ВІД ВИРОБНИЦТВ, ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ, ТЕХНОЛОГІЧНОГО УСТАТКУВАННЯ (УСТАНОВОК)

Розділ II державного статистичного спостереження включає в себе декілька таблиць, кожна з яких відображає дані про окреме виробництво, технологічний процес та устаткування (установку) згідно з додатком 1 «Перелік виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок)», для яких проводиться визначення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря. Сума даних викидів усіх забруднювальних речовин, указаних у розділі II, повинна дорівнювати сумі даних викидів забруднювальних речовин розділу I.

У розділі II вказуються найменування та код виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок) (додаток 1 до цієї Інструкції). Викиди обліковуються сумарно за всіма виробничими та технологічними процесами, устаткуванням (установках) з однаковим найменуванням. Викиди забруднювальних речовин від виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок) включають викиди забруднювальних речовин та груп речовин від інших виробничих та технологічних процесів, устаткування (установок), які можуть застосовуватись у виробничому та технологічному процесі, включеному до додатка 1, наприклад від вибухових робіт, розпилювання тощо, і відображаються у рядку «інше».

У графах А та Б указуються відповідно код та найменування забруднювальної речовини та групи речовин згідно з додатком 2 до цієї Інструкції.

У графі 1 відображаються обсяги окремих забруднювальних речовин, які викинуто в атмосферне повітря, груп речовин за окремими підсумковими кодами (виділяються жирним шрифтом) додатка 2 та в рядку з кодом забруднювальної речовини «00000» форми державного статистичного спостереження.

Якщо значність бланка розділу I дає змогу відобразити суму обсягів викидів окремих забруднювальних речовин загалом на підприємстві, але за окремими виробничими та технологічними процесами, технологічним устаткуванням (установками) (розділ II) вони не можуть бути відображеними у зв'язку з недостатньою кількістю десяткових знаків, передбачених бланком, то в такому разі необхідно обсяги викидів цієї забруднювальної речовини відобразити в розділі I бланка і це саме значення показати за одним з виробничих, технологічних процесів, технологічним устаткуванням (установками) розділу II, віддавши перевагу при цьому тому з них, за яким обсяги викидів цієї забруднювальної речовини були максимальними.

Для виробничого та технологічного устаткування (установок), що виробляють електричну енергію, обсяги виробництва вказуються в кВт · год/рік. Для об'єктів, що виробляють теплову енергію, – Гкал/рік. Для решти виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок) додатка 1 обсяги виробництва зазначаються в одиницях виробленої продукції за рік. Виробничі та технологічні процеси, які відповідно до абзацу 2 розділу II Інструкції можуть застосовуватись у виробничому, технологічному процесі, уключеному до додатка 1, у довідці не відображаються.

У другому розділі звіту відображаються процеси, які у вищезазначеному переліку надруковані звичайним (нежирним) шрифтом. Процеси, виділені в переліку жирним шрифтом (підсумковий код), за винятком нижчезазначених, у державному статистичному спостереженні не відображаються. До них належать: 210700 – холодильні установки, 210800 – виробництво галокарбонів та сірчистого гексафториду, 310700 – видобуток геотермальної енергії, 510700 – спалювання сільськогосподарських відходів на відкритому повітрі (за винятком коду 610300), 610300 – спалювання поживних залишків, соломи та ін. на сільськогосподарських полях, 610600 – використання пестицидів та вапняку, 610900 – прибирання, збереження та використання гною, а також азотних сполук.

Довідка: У довідці вказується фактична потужність виробничих та технологічних процесів, технологічного устаткування (установок). Для установок спалювання потужність вказується в МВт (теплова потужність). Визначення номінальної теплової потужності котельної установки наведено в додатку 3 до цієї Інструкції.

Довідкові дані органами державної статистики не обробляються.

РОЗДІЛ III
ВИКОНАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ
ВИКИДІВ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН
ВАТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ

Розділ заповнюється на основі даних з типової форми первинної облікової документації № ПОД-2 «Журнал обліку виконання заходів з метою охорони атмосферного повітря», інструкція щодо заповнення якої затверджена наказом Держкомстату України від 30.04.2004 за № 252 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 01.06.2004 за № 682/9281.

У графі А зазначаються коди виробництв, технологічних процесів та устаткування (установок), на яких здійснюються природоохоронні заходи і які повинні збігатися з відповідними кодами розділу II форми звітності.

У графах Б та В зазначаються відповідно найменування та код заходу (згідно з додатком 3 до Інструкції), виконання якого передбачено у звітному році.

У графі 1 дається оцінка виконання заходу: не виконано – 0, виконано – 1, перенесено – 2, анульовано – 3. Захід вважається анульованим, якщо доцільність виконання його відпала.

У графі 2 вказується загальний обсяг витрат на виконання заходу (їх груп) за кошторисною вартістю.

У графі 3 відображаються кошти, фактично витрачені на виконання заходу з початку його виконання за рахунок усіх джерел фінансування.

У графах 4 та 5 тільки за виконаними заходами (оцінка «1») відображається відповідно очікуване та фактичне зменшення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря після впровадження заходу.

Показники розділів I та II відображаються в тоннах з трьома десятковими знаками, довідки – цілим числом, розділу III у графах 2 та 3 – з одним десятковим знаком; у графах 4 та 5 – з трьома десятковими знаками.

Звітність підписує керівник підприємства, який несе відповідальність відповідно до статті 20 Закону України «Про державну статистику».

*Директор департаменту
статистики сільського
господарства та навколишнього
середовища Держкомстату
України*

О.М. ПРОКОПЕНКО

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 29 березня 2002 р. № 432

ПОРЯДОК

**видачі дозволів на експлуатацію устаткування
з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних
факторів на стан атмосферного повітря, проведення
оплати цих робіт та обліку підприємств, установ,
організацій та громадян-підприємців,
які отримали такі дозволи**

(У назві і тексті Порядку слова «громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності» в усіх відмінках замінено словами «громадяни-підприємці» у відповідному відмінку; у тексті слово «Мінекоресурсів» замінено словом «Мінприроди» згідно з Постановою КМ № 769 від 16.06.2004.)

1. Цей Порядок встановлює єдині вимоги до видачі дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, проведення оплати цих робіт та обліку підприємств, установ, організацій і громадян – підприємців (далі – суб'єкт господарювання), які отримали такі дозволи.

2. Дозвіл на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря (далі – дозвіл) – це офіційний документ, який дає право суб'єктам господарювання експлуатувати існуюче та новостворене устаткування за умови дотримання встановлених нормативів гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів протягом визначеного в дозволі терміну.

Дозвіл видається суб'єкту господарювання – власнику джерела, що здійснює вплив на стан атмосферного повітря.

3. Дозвіл видається безоплатно територіальними органами Мінприроди за погодженням з установами державної санітарно-епідеміологічної служби терміном не менш як на п'ять років.

4. Для отримання дозволу суб'єкт господарювання:

- оформляє заявку;
- розробляє нормативи гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів, які затверджуються територіальним органом Мінприроди в установленому порядку;
- розробляє план заходів щодо здійснення контролю за дотриманням встановлених нормативів граничнодопустимих рівнів впливу та/або умов дозволу;
- готує інформацію про отримання дозволу для ознайомлення з нею громадськості відповідно до законодавства.

5. До розроблення документів, у яких обґрунтовуються рівні впливу фізичних та біологічних факторів, суб'єкт господарювання може залучати установи, організації та заклади, яким Мінприроди надає право на розроблення таких документів.

6. Для отримання дозволу суб'єкт господарювання подає до територіального органу Мінприроди та установи державної санітарно-епідеміологічної служби у письмовій та електронній формі документи, підготовлені відповідно до Інструкції про загальні вимоги до оформлення документів, для отримання підприємствами, установами, організаціями і громадянами-підприємцями дозволів на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, а також вміщує в місцевих друкованих засобах масової інформації повідомлення про намір отримати дозвіл із зазначенням адреси місцевої держадміністрації, до якої можуть надсилатися зауваження громадських організацій та окремих громадян.

7. Установа державної санітарно-епідеміологічної служби розглядає заяву та документи на отримання дозволу протягом 30 календарних днів з дати їх надходження і у разі відсутності зауважень готує висновок щодо видачі дозволу, який надається суб'єкту господарювання.

У разі наявності зауважень документи повертаються суб'єкту господарювання з викладом їх змісту та зазначенням терміну повторного подання.

8. Місцева держадміністрація розглядає зауваження громадських організацій, у разі потреби організовує проведення їх публічного обговорення і не пізніше ніж протягом 30 календарних днів з дати опублікування повідомлення про намір суб'єкта господарювання отримати дозвіл інформує з цього питання територіальний орган Мінприроди.

Територіальний орган Мінприроди аналізує зауваження та у разі необхідності пропонує суб'єкту господарювання врахувати їх під час підготовки дозволу до видачі.

9. Територіальний орган Мінприроди протягом 30 календарних днів розглядає заяву і документи на отримання дозволу та у разі відсутності зауважень видає дозвіл.

У разі наявності зауважень документи повертаються суб'єкту господарювання з викладом їх змісту та зазначенням терміну повторного подання.

Рішення про видачу дозволу надсилається територіальним органом Мінприроди суб'єкту господарювання та установі державної санітарно-епідеміологічної служби.

10. Термін дії дозволу переглядається територіальним органом Мінприроди, який його видав, якщо:

- рівні впливу на атмосферне повітря фізичних та біологічних факторів зумовлюють необхідність перегляду їх граничних значень;

- використання досягнень у сфері розроблення найдосконаліших доступних технологій дає змогу значно зменшити вплив без додаткових витрат;

- вимоги безпеки експлуатації під час виробничого процесу чи провадження діяльності зумовлюють необхідність застосування інших технологій;

- має місце зміна напряму виробничої діяльності, що може призвести до істотних негативних наслідків для здоров'я людей та стану довкілля.

Підставою для перегляду терміну дії дозволу є письмові звернення установ державної санітарно-епідеміологічної служби, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадськості.

11. Дозвіл анулюється територіальним органом Мінприроди, який його видав, у разі:

- подання суб'єктом господарювання заяви про анулювання дозволу;

- зміни власника джерела, що здійснює вплив на стан атмосферного повітря;

- прийняття в установленому порядку рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання.

Територіальний орган Мінприроди у триденний термін з дня прийняття рішення в письмовій формі інформує суб'єкта господарювання про анулювання дозволу.

12. Для продовження терміну дії дозволу суб'єкт господарювання завчасно, не пізніше ніж за 30 календарних днів до його закінчення, подає заяву до територіального органу Мінприроди, який видав дозвіл, та установи державної санітарно-епідеміологічної служби.

13. Суб'єкти господарювання, які отримали дозволи, підлягають обліку у порядку, встановленому Мінприроди.

14. Виконання робіт, пов'язаних з підготовкою документів, у яких обґрунтовуються рівні впливу фізичних та біологічних факторів, здійснюється на договірних засадах.

Вартість цих робіт встановлюється Мінприроди за погодженням з Мінекономіки.

15. Рішення територіального органу Мінприроди про відмову у видачі дозволу, перегляд або продовження терміну його дії чи анулювання може бути оскаржене у судовому порядку.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 1 березня 1999 р. № 303

**ПОРЯДОК
встановлення нормативів збору за забруднення
навколишнього природного середовища
і стягнення цього збору**

1. Цей Порядок визначає єдині на території України правила встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища, а також його стягнення.

2. Збір за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збір) справляється за:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі – викиди) стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди);
- розміщення відходів.

Територіальні органи Мінприроди подають до органів державної податкової служби перелік підприємств, установ, організацій, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів.

(Абзац п'ятий пункту 2
в редакції Постанови КМ № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

3. Нормативи збору за викиди стаціонарними джерелами забруднення та скиди, а також нормативи збору за розміщення відходів встановлюються відповідно до виду забруднюючих речовин та класу небезпеки відходів, наведених у таблицях 1.1, 1.7 і 1.9 додатка 1.

Враховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за поданням територіальних органів Мінприроди можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється

збір за викиди і скиди. Нормативи збору за викиди і скиди цих забруднюючих речовин встановлюються за критеріями та відповідно до ставок, наведених у таблицях 1.2, 1.3, 1.8 додатка 1.

4. Суми збору, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення, скиди і розміщення відходів, обчислюються платниками збору самостійно на підставі затверджених лімітів (щодо скидів і розміщення відходів) виходячи з фактичних обсягів викидів, скидів і розміщення відходів, нормативів збору та визначених за місцем знаходження цих джерел коригуючих коефіцієнтів, наведених відповідно в таблицях додатків 1 і 2.

(Абзац перший пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001, № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

Суми збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення, обчислюються платниками збору самостійно на підставі нормативів збору за ці викиди виходячи з кількості фактично використаного пального та його виду відповідно до таблиць 1.4–1.6 додатка 1 і визначених за місцем реєстрації платників коригуючих коефіцієнтів, наведених у таблицях 2.1, 2.2 додатка 2.

(Абзац другий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з Постановою № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

(Пункт 5 виключено на підставі Постанови КМ № 1779 від 28.12.2001.)

6. (Абзац перший пункту 6 виключено на підставі Постанови КМ № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001.)

Ліміти скидів у водні об'єкти державного значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видають територіальні органи Мінприроди.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти місцевого значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видаються місцевими державними адміністраціями, а в містах обласного значення – виконавчими органами рад за поданням територіальних органів Мінприроди.

Ліміти розміщення відходів визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

7. Обсяги скидів, пов'язаних з проведенням планового ремонту каналізаційних мереж і споруд, включаються до загального ліміту скидів. Обсяги та умови проведення таких скидів погоджуються з територіальними органами Мінприроди. Збір, який

справляється за ці скиди, нараховується як за скиди, що проводяться в межах установлених лімітів.

У разі перевищення погодженого обсягу скидів та порушення умов їх проведення, пов'язаних з плановим ремонтом каналізаційних мереж і споруд, плата обчислюється як за понадлімітні скиди, а збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, відшкодовуються в установленому законодавством порядку.

8. За понадлімітні обсяги скидів і розміщення відходів збір обчислюється в установленому порядку в п'ятикратному розмірі. У разі відсутності у платників збору затверджених в установленому порядку лімітів скидів і розміщення відходів збір справляється як за понадлімітні скиди та розміщення відходів відповідно до їх обсягів.

(Пункт 8 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001.)

9. Розрахунки збору, базовий податковий (звітний) період для якого дорівнює календарному кварталу, подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, за місцем податкової реєстрації.

Остаточний річний розрахунок збору подається платниками до органів державної податкової служби за місцем податкової реєстрації платника протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного року.

(Абзац другий пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

(Пункт 9 в редакції Постанов КМ № 1261 від 11.08.2000, № 1426 від 26.10.2001.)

10. Збір сплачується платниками протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного терміну подання розрахунку збору, за місцем податкової реєстрації.

(Пункт 10 в редакції Постанов КМ № 1261 (1261-2000-п) від 11.08.2000, № 1426 (1426-2001-п) від 26.10.2001.)

11. Платники перераховують суми збору одним платіжним дорученням на рахунки, відкриті в територіальних органах Державного казначейства, які здійснюють розподіл цих коштів у співвідношенні, визначеному законом.

(Пункт 11 в редакції Постанов КМ № 1261 (1261-2000-п) від 11.08.2000, № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

12. Збір, який справляється за скиди та розміщення відходів у межах лімітів, відноситься на валові витрати виробництва та обігу, а за перевищення цих лімітів – справляється за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні юридичних осіб. Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності включають збір до складу витрат виробництва (обігу).

(Абзац перший пункту 12 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1261 (1261-2000-п) від 11.08.2000, № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001.)

Збір, який справляється за викиди стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, відноситься на валові витрати виробництва та обігу.

(Абзац другий пункту 12 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001.)

Для бюджетних організацій збір за забруднення навколишнього природного середовища відноситься на видатки і передбачається в кошторисі доходів і видатків.

13. Платники несуть відповідальність за правильність обчислення та своєчасну сплату збору згідно із законодавством.

Не внесені своєчасно кошти збору стягуються з платників у встановленому законодавством порядку.

Сплата збору не звільняє юридичних і фізичних осіб від відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства.

14. Контроль за дотриманням лімітів скидів та розміщення відходів здійснюється територіальними органами Мінприроди.

(Пункт 14 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1779 (1779-2001-п) від 28.12.2001, № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

15. Контроль за своєчасністю та повнотою сплати збору здійснюється органами державної податкової служби.

Органи державної податкової служби залучають за попереднім узгодженням територіальні органи Мінприроди для перевірки правильності визначення платниками фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів.

(Пункт 15 доповнено абзацом згідно з Постановою КМ № 905 (905-2002-п) від 01.07.2002.)

(Пункт 15 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1984 (1984-99-п) від 27.10.99.)

**Нормативи збору
за забруднення навколишнього природного середовища**

Таблиця 1.1. Нормативи збору, який справляється за викиди основних забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення

Назва забруднюючої речовини	Норматив збору, грн/тонну
Азоту оксиди	80
Аміак	15
Ангідрид сірчистий	80
Ацетон	30
Бенз(о)пірен	101807
Бутилацетат	18
Ванадію п'ятиокис	300
Водень хлористий	3
Вуглецю окис	3
Вуглеводні	4,5
Газоподібні фтористі сполуки	198
Тверді речовини	3
Кадмію сполуки	633
Марганець та його сполуки	633
Нікель та його сполуки	3225
Озон	80
Ртуть та її сполуки	3390
Свинець та його сполуки	3390
Сірководень	257
Сірковуглець	167
Спирт n-бутиловий	80
Стирол	584
Фенол	363
Формальдегід	198
Хром та його сполуки	2147

Таблиця 1.2. Нормативи збору, який справляється за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення залежно від класу небезпечності

Клас небезпечності	Норматив збору, грн/тонну
I	572
II	131
III	19,5
IV	4,5

Таблиця 1.3. Нормативи збору, який справляється за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення залежно від установлених орієнтовно-безпечних рівнів впливу

Орієнтовно-безпечний рівень впливу сполук (мг/куб.м)	Норматив збору, грн/тонну
Менше 0,0001	24078
0,0001–0,001 (включно)	2063
0,001–0,01 (включно)	80
0,1 – більше 10	3

Для забруднюючих речовин, що не ввійшли до таблиці 1.1, нормативи збору слід застосовувати залежно від встановленого класу небезпечності забруднюючої речовини згідно з таблицею 1.2.

Для забруднюючих речовин, які не ввійшли до таблиці 1.1 та на які не встановлено клас небезпечності, нормативи збору застосовуються залежно від установлених орієнтовно-безпечних рівнів впливу згідно з таблицею 1.3.

Для забруднюючих речовин, на які не встановлено клас небезпечності та орієнтовно-безпечний рівень впливу, нормативи збору встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності.

Нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення

Таблиця 1.4. Нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення

Вид пального	Норматив збору, грн/тонну
Дизельне пальне	4,5
Бензин:	
- етиловий	6
- неетиловий	4,5
Зріджений нафтовий газ	6
Стиснений природний газ	3

Таблиця 1.5. Нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин морськими та річковими суднами

Вид пального	Нормативи збору, грн/тонну
Бензин	9
Дизельне пальне	6
Мазут	4,5

Таблиця 1.6. Нормативи збору, який справляється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин залізничним транспортом

Вид пального	Норматив збору, грн/тонну
Дизельне пальне	4,5

Таблиця 1.7. Нормативи збору, який справляється за скиди основних забруднюючих речовин у водні об'єкти, в тому числі у морські води

Назва забруднюючої речовини	Норматив збору, грн/тонну
Азот амонійний	52,5
Органічні речовини (за показниками БСК 5)	21
Завислі речовини	1,5
Нафтопродукти	309
Нітрати	4,5
Нітрити	258
Сульфати	1,5
Фосфати	42
Хлориди	1,5

Таблиця 1.8. Нормативи збору, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти залежно від концентрації забруднюючих речовин

Концентрація забруднюючих речовин	Норматив збору, грн/тонну
Забруднюючі речовини з гранично допустимою концентрацією у воді рибогосподарських водойм (мг/л):	
- до 0,001	4 128
- 0,001-0,09	2993
- 0,1-1 (включно)	516
- 1-10	52,5
- вище 10	10,5

Для забруднюючих речовин, що не ввійшли до таблиці 1.7, за нормативи збору беруться нормативи, наведені у таблиці 1.8.

За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно-безпечний рівень впливу, за гранично допустиму концентрацію береться найменша величина гранично допустимої концентрації, наведена у таблиці 1.8.

Таблиця 1.9. Норматив збору, який справляється за розміщення відходів

Клас небезпеки відходів	Рівень небезпечності відходів	Норматив збору, грн/тонну
I	надзвичайно небезпечні*	82,5
II	високонебезпечні	3
III	помірно небезпечні	0,75
IV	малонебезпечні	0,3
	малонебезпечні нетоксичні відходи гірничодобувної промисловості	0,03

* Норматив збору для: обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням, – 83 грн/1 одиницю; люмінесцентних ламп – 1,6 грн/1 одиницю.

У разі скидання забруднюючих речовин в озера, ставки норматив збору, який справляється за скид забруднюючих речовин у ці водні об'єкти, збільшується у 1,5 раза.

Норматив збору, який справляється за захоронення забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, береться відповідно до таблиці 1.7 чи 1.8 з коефіцієнтом 10.

За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, за норматив збору береться норматив, встановлений за розміщення відходів I класу небезпеки.

Норматив збору за розміщення малонебезпечних нетоксичних відходів гірничодобувної промисловості у розмірі 0,03 грн/тонну застосовується з 1 квітня 2003 року.

(Вивоску до таблиці 1.9 доповнено абзацом згідно з Постановою КМ № 2053 (2053-2003-п) від 26.12.2003)

Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища у 2006 році розраховуються з коефіцієнтом 2,373.

(Додаток 1 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1984 (1984-99-п) від 27.10.99, в редакції Постанови КМ № 402 (402-2003-п) від 28.03.2003, із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1115 (1115-2003-п) від 17.07.2003, № 2053 (2053-2003-п) від 26.12.2003, № 1790 (1790-2004-п) від 31.12.2004, № 626 (626-2005-п) від 21.07.2005.)

Коригуючі коефіцієнти

Таблиця 2.1. Коефіцієнт, який встановлюється залежно від чисельності жителів населеного пункту

Чисельність населення, тис. чоловік	Коефіцієнт
До 100	1
100,1–250	1,2
250,1–500	1,35
500,1–1000	1,55
Понад 1000	1,8

Таблиця 2.2. Коефіцієнт, який встановлюється залежно від народно-господарського значення населеного пункту

Тип населеного пункту	Коефіцієнт
Організаційно-господарські та культурно-побутові центри місцевого значення з перевагою аграрно-промислових функцій (районні центри, міста районного значення, селища та села)	1
Багатофункціональні центри, центри з перевагою промислових і транспортних функцій (республіканський* та обласні центри, міста державного, республіканського*, обласного значення)**	1,25
Населені пункти, віднесені до курортних	1,65

* Автономної Республіки Крим

** Якщо населений пункт одночасно має промислове значення та віднесений до курортних, застосовується коефіцієнт 1,65

Таблиця 2.3. Регіональні (басейнові) коефіцієнти

Басейни морів і річок	Коефіцієнт
1	2
Азовське море	2
Чорне море	2
Дунай	2,2
Тиса	3
Прут	3
Дністер	2,8
Дніпро (кордон України – до м. Києва)	2,5
Дніпро (м. Київ включно – до Каховського гідровузла)	2,2
Дніпро (Каховський гідровузл включно – до Чорного моря)	1,8

Продовження таблиці 2.3

1	2
Прип'ять	2,5
Західний Буг та ріки басейну Вісли	2,5
Десна	2,5
Південний Буг та Інгул	2,2
Ріки Кримського півострова	2,8
Сіверський Донець	2,2
Міус	2,2
Кальміус	2,2

Таблиця 2.4. Коефіцієнт, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі

Місце (зона) розміщення відходів	Коефіцієнт
В адміністративних межах населених пунктів або на відстані менше 3 км від них	3
За межами населених пунктів (на відстані більше 3 км від їх меж)	1

Таблиця 2.5. Коефіцієнт, який встановлюється залежно від місця розміщення відходів

Характер місця розміщення відходів	Коефіцієнт
Спеціально створені місця складування (полігони), що забезпечують захист атмосферного повітря та водних об'єктів від забруднення	1
Звалища, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів	3

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 6 квітня 1998 р. № 449

ПОРЯДОК справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів

1. Цей Порядок визначає єдині правила справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів, що є державною власністю.
2. До спеціального використання належать усі види користування водними живими ресурсами (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням тощо) з природного середовища.
3. Спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами (далі – користувачами) за наявності дозволів та за відповідну плату.
4. Плата за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів не справляється з: користувачів, які використовують рибні та інші водні живі ресурси для подальшого відтворення, в тому числі штучного, інтродукції, акліматизації та реакліматизації, а також тих, що здійснюють вилучення рибних та інших водних живих ресурсів під час проведення науково-дослідних, контрольних, меліоративних та інших ловів, пов'язаних з природоохоронною діяльністю та поліпшенням довкілля, а також ловів, пов'язаних з проведенням дослідно-конструкторських робіт із створення нових конструкцій знарядь лову; спеціальних господарств, що займаються розведенням та вирощуванням рибних та інших водних живих ресурсів у переданих їм у користування водних об'єктах.
5. Розмір плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів обчислюється з урахуванням виду ресурсів, нормативів плати, визначених Кабінетом Міністрів України, і квоти вилову. Плата за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів – це сума авансового платежу за одержання користувачами квот вилову в розмірі 5 відсотків вартості квоти, щоквартальна плата за фактичний вилов рибних та інших водних живих ресурсів із зменшенням на суму авансового платежу і витрат на

здійснення в попередні періоди рибоводно-меліоративні роботи та роботи з відтворення рибних та інших водних живих ресурсів. У разі спеціального використання рибних та інших водних живих ресурсів, для яких не встановлено ліміти (квоти) на їх спеціальне використання, а також коли вилов зазначених ресурсів здійснюється без квотування в межах загального ліміту, розмір плати обчислюється на основі нормативів плати та фактичних обсягів вилову у звітному періоді. В таких випадках плата справляється щоквартально.

6. Справляння плати здійснюється після отримання в установленому порядку користувачами квот на спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів. Квоти визначаються Держкомрибгоспом шляхом поділу ліміту на частки між користувачами.

7. У разі неповного використання квоти вилову рибних та інших водних живих ресурсів внесена за них авансова плата не повертається. Якщо неповне використання квоти пов'язано із стихійним лихом та іншими обставинами, що виникли не з вини користувачів, плата за невикористану із зазначених причин частку квоти не справляється.

8. Внесення плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів не звільняє користувачів від сплати штрафів та відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення вимог законодавства. За перевищення квоти вилову користувачі несуть відповідальність згідно з правилами рибальства.

9. Плата за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів у межах установлених лімітів (квот) відноситься на витрати виробництва.

10. Плата за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів зараховується до Державного бюджету України. Порядок справляння цієї плати визначається інструкцією про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів.

11. Платники несуть відповідальність за повноту обчислення і своєчасне внесення до бюджету плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів.

12. Контроль за достовірністю звітних даних про обсяги використання рибних та інших водних живих ресурсів здійснюють органи рибоохорони Держкомрибгоспу.

13. Контроль за обчисленням і внесенням плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів здійснюють органи державної податкової служби та органи рибоохорони Держкомрибгоспу.

(Пункт 13 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ
№ 1336 від 25.08.98.)

Додаток 18

Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин (скорочено)

*Постанова Кабінету Міністрів України
від 12 вересня 1997 р. № 1014.*

Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ:

*№ 42 від 19.01.98; № 1440 від 09.08.99;
№ 456 від 07.03.2000; № 1481 від 28.09.2000;
№ 822 від 11.07.2001; № 957 від 08.08.2001;
№ 1426 від 26.10.2001; № 222 від 28.02.2002;
№ 427 від 31.03.2003; № 1847 від 26.11.2003;
№ 792 від 21.06.2004; № 754 від 25.05.2006.*

Відповідно до статті 30 Кодексу України про надра Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Затвердити базові нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин згідно з додатком та Порядок справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин (додається).

Запровадити базові нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядок справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин з 1 січня 1998 року.

5. Визнати таким, що втратив чинність з 1 січня 1998 р., Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. № 85 (ЗП України, 1994 р., № 6, ст. 143).

6. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на Відділ з питань техногенної та екологічної безпеки, цивільного захисту населення Кабінету Міністрів України.

Прем'єр-міністр України

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Корисні копалини	Одиниця виміру	Плата за одиницю погашених запасів, грн/т, грн/м ³	Плата за одиницю видобутих корисних копалин, грн/т, грн/м ³	Плата у відсотках до вартості видобутих корисних копалин
1	2	3	4	5
Горючі корисні копалини				
Нафта, конденсат	тонн	—	1,64	
Газ природний	тис. м ³	—	0,67	
Вугілля кам'яне	тонн	0,27	—	
Вугілля буре	— " —	0,16	—	
Торф	— " —		не встановлюється	
Металеві корисні копалини				
Залізна руда для збагачення	тонн	0,07		
Залізна руда багата*	— " —	0,10		
Марганцева руда	— " —	0,17		
Нікелева руда (силікатна)	— " —	0,35		
Сировина нерудна для металургії				
Бентонітова глина	— " —	0,08		
Глина волнетривка	— " —	0,06		
Каолін вторинний	— " —	0,06		
Доломіт	— " —	0,05		
Флюсовий вапняк	— " —	0,03		
Кварцит та пісок кварцевий для металургії	— " —	0,05		
Пісок формувальний	— " —	0,04		
Кварцит для виробництва кремнію	— " —	0,07		
Гірничо-хімічна сировина				
Сірчана руда	— " —	0,48		
Калійно-магнієва сіль	— " —	0,29		
Кухонна сіль (кам'яна)	— " —	0,22		
Крейда для содової промисловості	— " —	0,16		

1	2	3	4	5
Вапняки для цукрової промисловості	– " –	0,16		
Сировина для виробництва мінеральних пігментів	– " –	0,26		
Гірничо-рудна сировина				
Графітова руда	тонн	0,22		
Сировина для виготовлення оптичної та л'єзооптичної продукції	кг		не встановлюється	
Сировина для виробництва адсорбційних матеріалів (бентоніт, палигор-скіт, сапоніт, цеоліти)	тонн	0,26		
Сировина для виробництва абразивних матеріалів	– " –	0,16		
Пірофіліт	– " –	2,8		
Озокерит	– " –	3,5		
Сировина ювелірна (дорогоцінне каміння) (бурштин, топаз, моріон тощо)	кг, г, каратів			5***
Сировина ювелірно-виробна (напівдорогоцінне каміння)	кг			4***
Сировина виробна (виробне каміння)	тонн м ³			4***
Сировина для облицьовувальних матеріалів				
Високодекоративне каміння (лабрадорит, граніти типу "капустинський")	м ³			5****
Інші види декоративного каміння	– " –			3****
Сировина будівельна (у тому числі місцевого значення)				
Сировина для виготовлення цементу	тонн	0,19		
Крейда і вапняк на вапно	– " –	0,13		
Гіпс	– " –	0,16		
Керамзитова сировина	м ³	0,25		

1	2	3	4	5
Цегельно-черепична сировина	– " –	0,18		
Камінь будівельний	– " –	0,34		
Камінь пиляний	– " –	0,34		
Глина тугоплавка	тонн	0,13		
Пісок для виробництва скла	– " –	0,19		
Польовошпатовая сировина	– " –	0,32		
Каолін первинний	– " –	0,26		
Перліт	– " –	0,35		
Сировина для виробництва мінеральної вати	– " –	0,26		
Піщано-гравійна сировина	м ³	0,11		
Бітуми	тонн	0,5		
Води				
Термальні підземні води	– " –		0,1	
Промислові підземні води (розсіл)	– " –		0,05	
Ропи	– " –		0,1	
Мінеральні грязі та мул	– " –		1,2	

^{*} Для руд підземного видобутку в Кривбасі не встановлюється.

^{**} Для розсіпних родовищ іршанської групи.

^{***} До вартості необробленої мінеральної продукції.

^{****} До вартості блочної продукції в розрахунку на обсяг погашених запасів.

(Додаток в редакції Постанови КМ № 42 від 19.01.98, із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 456 від 07.03.2000, № 957 від 08.08.2001 – набуває чинності з 01.01.2002, № 222 від 28.02.2002, № 1847 від 26.11.2003)

*Міністр
Кабінету Міністрів України*

А. ТОЛСТОУХОВ

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом Міністерства охорони
навколишнього природного середовища
та ядерної безпеки України, Державної
податкової адміністрації України
19.07.99 № 162/379

ІНСТРУКЦІЯ

про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища

1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Ця Інструкція розроблена на основі Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про підприємство», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про систему оподаткування», «Про державну податкову службу в Україні», «Про відходи», «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору».

1.2. Інструкція визначає єдиний на території України порядок обчислення і сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища (далі – збір), а також відповідальність платників за достовірність даних про обсяги викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, склади забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщені відходи та за правильність обчислення, повноту і своєчасність сплати збору.

1.3. Сплата збору не звільняє його платників від сплати інших обов'язкових платежів, якщо інше не встановлено законодавчими актами України та міжнародними угодами.

1.4. За цією Інструкцією обчислюються суми збору, який справляється за:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин (далі – викиди) стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;

- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (далі – скиди)¹;
- розміщення відходів.

2. ПЛАТНИКИ ЗБОРУ

2.1. Платниками збору є суб'єкти господарювання, незалежно від форм власності, включаючи їх об'єднання, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої територіальної громади; бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації; постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи в Україні; громадяни, які здійснюють на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів.

2.2. Якщо до складу підприємств (установ, організацій) – платників збору входять філії, відділення та інші відокремлені підрозділи (далі – філії), які не мають банківських рахунків, не ведуть окремого бухгалтерського обліку своєї діяльності, не складають окремого балансу, то збір за здійснені цими філіями викиди, скиди і розміщені відходи сплачується цими підприємствами (установами, організаціями).

2.3. Якщо платник перестає функціонувати як самостійна юридична особа, то платником збору стає його правонаступник.

2.4. Територіальні органи Мінприроди України до 1 грудня року, що передує звітному, подають до органів державної податкової служби перелік підприємств, установ, організацій, громадян – суб'єктів господарювання, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також направляють зміни до переліку до 30 числа місяця, наступного за кварталом, у якому вони виникли, за формою, наведеною в додатку 1 до Інструкції.

Невключення підприємства, установи, організації, громадянина – суб'єкта господарювання до переліку не звільняє їх від сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища.

---

¹ Устаповлення та стягнення плати, яка справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації, регулюється нормативно-правовими актами Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України.

3. ОБ'ЄКТИ ОБЧИСЛЕННЯ ЗБОРУ

3.2. Об'єктами обчислення збору є:

- для стаціонарних джерел забруднення – обсяги забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах;
- для пересувних джерел забруднення – обсяги фактично використаних видів пального, в результаті спалення яких утворюються забруднюючі речовини.

4. НОРМАТИВИ ЗБОРУ

4.1. Нормативи збору за забруднення навколишнього природного середовища встановлюються як фіксовані суми в гривнях за одиницю основних забруднюючих речовин та розміщених відходів і наведені в таблицях 1.1, 1.7 і 1.9 додатка 1 до Порядку Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» (далі – додаток 1 до Порядку).

4.2. Ураховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за поданням органів Мінприроди України можуть збільшувати перелік видів забруднюючих речовин, на які встановлюється збір за викиди і скиди.

За викиди забруднюючих речовин, які не ввійшли до таблиці 1.1 додатка 1 до Порядку, слід застосовувати нормативи збору залежно від встановленого класу небезпечності даної забруднюючої речовини, згідно з таблицею 1.2 додатка 1 до Порядку; за викиди, на які не встановлено класів небезпечності (таблиця 1.2 додатка 1 до Порядку), слід застосовувати нормативи збору залежно від встановлених орієнтовно безпечних рівнів впливу, згідно з таблицею 1.3 додатка 1 до Порядку; за викиди, на які не встановлено класів небезпечності (таблиця 1.2 додатка 1 до Порядку) та орієнтовно безпечних рівнів впливу (таблиця 1.3 додатка 1 до Порядку), слід застосовувати нормативи збору як за викид забруднюючої речовини I класу небезпечності згідно з таблицею 1.2 додатка 1 до Порядку.

За скиди забруднюючих речовин, які не ввійшли до таблиці 1.7 додатка 1 до Порядку, слід застосовувати нормативи збору, які наведені в таблиці 1.8 додатка 1 до Порядку; за скиди, на які не встановлено гранично допустимих концентрацій (таблиця

1.8) або орієнтовно безпечних рівнів впливу, за гранично допустимі концентрації береться найменша величина гранично допустимих концентрацій, наведена в таблиці 1.8.

У разі скидання забруднюючих речовин в озера, ставки та інші непроточні водні об'єкти норматив збору, який справляється за скид забруднюючих речовин у ці водні об'єкти, збільшується у 1,5 рази.

У разі захоронення забруднюючих рідинних речовин, відходів виробництва та стічних вод у глибокі підземні водоносні горизонти, що не містять прісних вод, слід застосовувати норматив збору як за скид забруднюючих речовин відповідно до таблиці 1.7 чи 1.8 додатка 1 до Порядку з коефіцієнтом 10.

4.3. За розміщення відходів, на які не встановлено класів небезпечності, застосовується норматив збору як за розміщення відходів першого класу небезпечності в розмірі 55 гривень за тонну.

4.4. Нормативи збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення, встановлюються в залежності від виду пального та транспорту (автомобільного, залізничного, морського та річкового) відповідно до таблиць 1.4–1.6 додатка 1 до Порядку.

5. ЛІМІТИ СКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ТА РОЗМІЩЕННЯ ВІДХОДІВ

5.1. Щорічні ліміти скидів у водні об'єкти загальнодержавного значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видають органи Мінприроди України.

Щорічні ліміти скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти місцевого значення для первинних водокористувачів визначаються у дозволах на спеціальне водокористування, які видаються місцевими державними адміністраціями, а в містах обласного значення – виконавчими органами рад за погодженням з органами Мінприроди України.

Обсяги скидів, пов'язаних з проведенням планового ремонту каналізаційних мереж і споруд, включаються до загального ліміту скидів. Обсяги та умови проведення таких скидів погоджуються з органами Мінприроди України. Збір, який справляється за ці скиди, нараховується як за скиди, що проводяться в межах установлених лімітів.

У разі перевищення погодженого обсягу скидів та порушення умов їх проведення, пов'язаних з плановим ремонтом каналізаційних мереж і споруд, плата обчислюється як за понадлімітні скиди, а збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, відшкодовуються в установленому законодавством порядку.

5.2. Установлення та стягнення плати, яка справляється за скиди промислових та інших стічних вод у системи каналізації, регулюється нормативно-правовими актами Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики.

5.3. Ліміти на розміщення відходів установлюються терміном на один рік і після затвердження місцевою державною адміністрацією доводяться до власників відходів до першого жовтня поточного року. Ліміти на утворення та розміщення відходів розробляються, затверджуються і переглядаються в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року № 1218.

5.4. За понадлімітні обсяги скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір обчислюється і сплачується в п'ятикратному розмірі.

5.5. У разі відсутності в платника затверджених у встановленому порядку лімітів скидів і розміщення відходів збір обчислюється і сплачується в п'ятикратному розмірі.

6. ПОРЯДОК ОБЧИСЛЕННЯ ЗБОРУ

6.1. Суми збору, який справляється за викиди стаціонарними джерелами забруднення (Π_{oc}), обчислюються платниками збору самостійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року, виходячи з фактичних обсягів викидів, нормативів збору та визначених за місцезнаходженням цих джерел коригуючих коефіцієнтів, наведених у таблицях 2.1, 2.2 додатка 2 до Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303 (далі – додаток 2 до Порядку), і визначаються за формулою:

$$\Pi_{oc} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot H_{oi} \cdot K_{нас} \cdot K_{\phi}),$$

де M_i – фактичний обсяг викиду i -тої забруднюючої речовини в тоннах (т); H_{oi} – норматив збору за тонну i -тої забруднюючої речовини, у гривнях (грн/т); $K_{нас}$ – коригуючий коефіцієнт, який встановлюється залежно від чисельності жителів населеного пункту (наведено в табл. 2.1 додатка 2 до Порядку); K_{ϕ} – коригуючий коефіцієнт, який встановлюється залежно від народно-господарського значення населеного пункту (наведено в табл. 2.2 додатка 2 до Порядку).

6.2. Суми збору, який справляється за викиди пересувними джерелами забруднення ($\Pi_{ан}$), обчислюються платниками самостійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року, виходячи з

кількості фактично використаного пального та його виду, на підставі нормативів збору за ці викиди і визначених за місцем податкової реєстрації платників коригуючих коефіцієнтів, наведених у таблицях 2.1, 2.2 додатка 2 до Порядку, і визначаються за формулою:

$$\Pi_{сп} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot H_{\sigma i} \cdot K_{нас} \cdot K_{\phi}),$$

де M_i – кількість використаного пального i -того виду, у тоннах (т); $H_{\sigma i}$ – норматив збору за тону i -того виду пального, у гривнях (грн/т); $K_{нас}$ – коригуючий коефіцієнт, який враховує чисельність жителів населеного пункту, наведено в таблиці 2.1 додатка 2 до Порядку; K_{ϕ} – коригуючий коефіцієнт, який враховує народногосподарське значення населеного пункту, наведено в таблиці 2.2 додатка 2 до Порядку.

6.3. Суми збору, який справляється за скиди (Π_c), обчислюються платниками самостійно щоквартально наростаючим підсумком з початку року на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів скидів, нормативів збору та визначеного за місцезнаходженням джерела забруднення коригуючого коефіцієнта, наведеного в таблиці 2.3 додатка 2 до Порядку, і визначаються за формулою:

$$\Pi_c = \sum_{i=1}^n (M_{ли} \cdot H_{\sigma i} \cdot K_{рб}) + \sum_{i=1}^n (M_{ні} \cdot H_{\sigma i} \cdot K_{рб} \cdot K_n),$$

де $M_{ли}$ – обсяг скиду i -тої забруднюючої речовини в межах ліміту в тоннах (т); $M_{ні}$ – обсяг понадлімітного скиду (різниця між обсягом фактичного скиду і ліміту) i -тої забруднюючої речовини, у тоннах (т); $H_{\sigma i}$ – норматив збору за тону i -тої забруднюючої речовини, у гривнях (грн/т); $K_{рб}$ – регіональний (басейновий) коригуючий коефіцієнт, який враховує територіальні екологічні особливості, а також еколого-економічні умови функціонування водного господарства, наведено в таблиці 2.3 додатка 2 до Порядку; K_n – коефіцієнт кратності збору за понадлімітні скиди забруднюючих речовин – 5.

6.4. Суми збору, який справляється за розміщення відходів ($\Pi_{рв}$), обчислюються платниками самостійно щокварталу наростаючим підсумком з початку року на підставі затверджених лімітів, виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, нормативів збору та коригуючих коефіцієнтів, наведених у таблицях 2.4, 2.5 додатка 2 до Порядку, і визначаються за формулою:

$$\Pi_{рв} = \sum_{i=1}^n (M_{ли} \cdot H_{\sigma i} \cdot K_T \cdot K_o) + \sum_{i=1}^n (K_n \cdot M_{ні} \cdot H_{\sigma i} \cdot K_T \cdot K_o),$$

де M_{ni} – обсяг відходів i -того виду в межах ліміту (згідно з дозволами на розміщення), у тоннах (т); M_{ni} – обсяг понадлімітного розміщення відходів (різниця між обсягом фактичного розміщення відходів і лімітом) i -того виду, у тоннах (т); H_{oi} – норматив збору за тону відходів i -того виду в межах ліміту, у гривнях за тону (грн/т); K_m – коригуючий коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів, наведено в таблиці 2.4 додатка 2 до Порядку; K_o – коригуючий коефіцієнт, який враховує характер обладнання місця розміщення відходів, наведено в таблиці 2.5. додатка 2 до Порядку; K_n – коефіцієнт кратності збору за понадлімітне розміщення відходів – 5.

7. ПОРЯДОК СПЛАТИ ЗБОРУ

7.1. Платники збору складають податковий розрахунок збору за забруднення навколишнього природного середовища і подають його до органу державної податкової служби за місцем податкової реєстрації (місцеперебуванням на податковому обліку в органах державної податкової служби).

7.2. Базовий податковий (звітний) період збору за забруднення навколишнього природного середовища дорівнює календарно-му кварталу.

Податкові розрахунки збору подаються платниками органам державної податкової служби протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу, за місцем податкової реєстрації платника (місцем перебування на податковому обліку в органах державної податкової служби). Якщо останній день строку подання податкового розрахунку збору припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем строку вважається наступний за вихідним або святковим робочий день.

У разі коли у майбутніх податкових періодах платник збору самостійно виявляє помилки, що містяться у раніше поданому ним податкового розрахунку збору, такий платник зобов'язаний подати уточнювальний податковий розрахунок збору, що містить виправлені показники.

Підприємства (установи, організації), які сплачують збір за включені до їх складу філії, визначені в пункті 2.2 Інструкції, подають податковий розрахунок збору за здійснені такими філіями викиди, скиди і розміщені відходи за своїм місцем податкової реєстрації (місцем перебування на податковому обліку в органах державної податкової служби).

Форма податкового податкового розрахунку збору за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється

центральною податковою органом відповідно до законодавства. Платники збору за забруднення навколишнього природного середовища до затвердження Державною податковою адміністрацією України форми податкового розрахунку збору за забруднення навколишнього природного середовища подають податкові розрахунки за формою, наведеною у додатку 2 до цього пункту Інструкції.

7.3. Збір сплачується платниками за місцем податкової реєстрації (місцем перебування на податковому обліку в органах державної податкової служби) протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку подання податкового розрахунку збору, тобто протягом 50 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу.

7.4. Підприємства (установи, організації), до складу яких входять філії, визначені в пункті 2.2 Інструкції, сплачують збір за здійснені такими філіями викиди, скиди і розміщені відходи за своїм місцем податкової реєстрації (місцем перебування на податковому обліку в органах державної податкової служби).

7.5. Платники перераховують суми збору одним платіжним дорученням на рахунки, відкриті в територіальних органах Державного казначейства, які здійснюють розподіл цих коштів у співвідношенні, визначеному Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Сплата розстрочених та відстрочених податкових зобов'язань платників за збором за забруднення навколишнього природного середовища здійснюється одним платіжним дорученням згідно з Порядком розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань платників податків, затвердженим наказом Державної податкової адміністрації України від 18 вересня 2001 № 378 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 29 жовтня 2001 року за № 912/6103.

7.6. Збір, який справляється за скиди та розміщені відходи в межах лімітів, відноситься на валові витрати виробництва та обігу, а за перевищення цих лімітів – не включається до складу валових витрат платників збору.

Фізичні особи – суб'єкти господарювання включають збір до складу витрат виробництва (обігу).

Збір, який справляється за викиди стаціонарними та пересувними джерелами забруднення, відноситься на валові витрати виробництва та обігу відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств».

Для платників – бюджетних організацій збір за забруднення відноситься на видатки і передбачається в кошторисі доходів і видатків.

8. КОНТРОЛЬ ЗА ОБЧИСЛЕННЯМ, СВОЄЧАСНІСТЮ ТА ПОВНОТОЮ СПЛАТИ ЗБОРУ, ДОТРИМАННЯМ ЛІМІТІВ СКИДІВ І РОЗМІЩЕННЯ ВІДХОДІВ

8.1. Контроль за дотриманням лімітів скидів та розміщення відходів здійснюється органами Мінприроди України.

8.2. Контроль за правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища до бюджету, а також своєчасністю подання податкових розрахунків цього збору здійснюється органами державної податкової служби.

8.3. Органи державної податкової служби залучають за попереднім узгодженням територіальні органи Мінприроди України для перевірки правильності визначення платниками фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів.

8.4. Повернення платникам помилково та/або надміру сплачених сум збору здійснюється відповідно до законодавства.

8.5. Органи державної податкової служби ведуть облік платників збору відповідно до Інструкції, затвердженої наказом Державної податкової адміністрації України від 17.11.98 № 552 і зареєстрованої в Мін'юсті України 14.12.98 за № 791/3231, та з урахуванням положень, визначених цією Інструкцією.

8.6. Органи державної податкової служби ведуть облік нарахованих і сплачених сум збору відповідно до Інструкції, затвердженої наказом Державної податкової адміністрації України від 03.09.01 № 342 і зареєстрованої в Мін'юсті України 18.10.01 за № 887/6078.

9. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ПРАВА ПЛАТНИКІВ

9.1. Сплата збору не звільняє платників від відшкодування збитків, заподіяних через порушення природоохоронного законодавства.

9.2. Платники несуть відповідальність за правильність обчислення, повноту та своєчасність сплати, а також за правильність складання і своєчасність подання розрахунків органам державної податкової служби та органам Мінприроди України згідно з законодавством. Штрафні санкції та пеня застосовуються в порядку, встановленому чинним законодавством України.

9.3. Платники мають право оскаржити дії посадових осіб органів державної податкової служби в порядку, встановленому законодавством України.

Начальник управління економіки

М. ПИЛИПЧУК

Про проведення індексації нормативів плати (збору) за використання природних ресурсів*

*Постанова Кабінету Міністрів України
від 6 листопада 2003 р. № 1735*

Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Установити, що з 1 січня 2004 р. щороку наростаючим підсумком проводиться індексація нормативів збору за спеціальне використання водних ресурсів, збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, нормативів плати за користування надрами, крім затверджених у відсотках до вартості корисних копалин та нормативів плати за видобування вугілля, за формулою:

$$H(i) = H(n) \times I(c) / 100,$$

де $H(i)$ – проіндексований норматив плати (збору) у поточному році, гривень за 1 куб. метр (1 тону; 1 кілограм; 1 грам); $H(n)$ – норматив плати (збору) у попередньому році, гривень за 1 куб. метр (1 тону; 1 кілограм; 1 грам); $I(c)$ – індекс цін виробників промислової продукції у попередньому році, відсотків.

Якщо значення $I(c)$ не перевищує 100 відсотків, індексація в поточному році не проводиться.

2. Під час проведення індексації базовими вважаються значення нормативів станом на 31 грудня 2003 р., а для нововведених нормативів – на 31 грудня року їх введення.

3. Індекс цін виробників промислової продукції розраховується Державним комітетом статистики, а інформація щодо його розміру за попередній рік щороку до 1 лютого офіційно надається Державній податковій адміністрації.

4. Міністерству охорони навколишнього природного середовища, Державній податковій адміністрації, Міністерству фінансів привести власні нормативно-правові акти у відповідність із цією постановою.

Прем'єр-міністр України

В. ЯНУКОВИЧ

* Публікації документа: Урядовий кур'єр. – 13.11.2003. – № 214; Офіційний вісник України. – 21.11.2003. – № 45. – С. 36. – Ст. 2365.

Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України

*Постанова від 19 квітня 1993 р. № 287
(із змінами, внесеними згідно з Постановою
КМ № 239 від 03.04.95)*

З метою посилення охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення їх природних комплексів Кабінет Міністрів України постановляє:

1. (Пункт 1 втратив чинність на підставі Постанови КМ № 239 від 03.04.95.) Затвердити такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду підприємствами, установами, організаціями і громадянами внаслідок:

- незаконної рубки або пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту (додаток № 1);
- пошкодження дерев і чагарників не до ступеня припинення росту (додаток № 2);
- знищення або пошкодження молодняку природного походження, самосіву, лісових культур на площах, що призначені для ліс-відновлення (додаток № 3);
- сінокосіння та випасання худоби без спеціального на те дозволу (додаток № 4);
- знищення або пошкодження трав'яного покриву (додаток № 5);
- знищення або пошкодження мурашників (додаток № 6);
- заготівлі (збору) дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, лікарських рослин, технічної сировини без спеціального на те дозволу (додаток № 7);
- проїзду транспорту там, де це забороняється чинними нормативними актами (додаток № 8);
- влаштування без спеціального дозволу неорганізованих місць відпочинку (додаток № 9);
- незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження (додаток № 10).

2. (Пункт 2 втратив чинність на підставі Постанови КМ № 239 від 03.04.95.) Розмір шкоди обчислюється за зазначеними

таксами службовими особами Міністерства охорони навколишнього природного середовища, його органів та інших спеціально уповноважених органів державної виконавчої влади, яким надано право накладення адміністративних стягнень.

3. У додатках № 1, 2, 7 і 10 до постанови Ради Міністрів УРСР від 25 травня 1982 р. № 301 «Про відповідальність за порушення лісового законодавства» (ЗП УРСР, 1982 р., № 6, ст. 56) вилучити слова «ліси заповідників, національних і природних парків, заповідні лісові ділянки», «природні пам'ятки», «лісах заповідників, національних і природних парків, заповідних лісових ділянок», «природних пам'ятках».

4. Ця постанова набуває чинності з 1 травня 1993 року.

Прем'єр-міністр України

Л. КУЧМА

*Міністр
Кабінету Міністрів України*

В. ПУСТОВОЙТЕНКО

Інд.19

Додаток № 1

до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА

для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконної
рубки або пошкодження дерев і чагарників
до ступеня припинення росту

Діаметр пенька (у сантиметрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне дерево:	0,5
до 12	
від 12,1 до 16	1
- 16,1 до 20	2
- 20,1 до 24	3
- 24,1 до 28	4
- 28,1 до 32	5,5
- 32,1 до 36	7
- 36,1 до 40	9

Діаметр пенька (у сантиметрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
-"- 40,1 до 44	11
-"- 44,1 до 48	13,5
Понад 48 за кожний сантиметр	0,7
За кожний куц чагарнику	0,6

Примітка. Під незаконною рубкою слід розуміти рубку дерев і чагарників без спеціального на те дозволу або при наявності дозволу, але не тих дерев (чагарників), не на тих площах, що передбачені дозволом.

Додаток № 2

до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА

для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок пошкодження дерев і чагарників не до ступеня припинення росту

	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне дерево віком понад 10 років	2
За кожний куц чагарнику	1,5

Додаток № 3

до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА

для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення або пошкодження молодяку природного походження, самосіву, лісових культур на площах, що призначені для лісовідновлення

	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
Віком до 5 років (за кожний гектар)	55
Віком від 6 до 10 років (за кожний гектар)	70

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок сінокошіння
та випасання худоби без спеціального на те дозволу

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
При сінокошінні (за кожний гектар)	
Сіножаті, пасовища:	
- сіяні трави	15
- природні трави	6
Площі поза межами сіножатей і пасовищ	5
При випасанні худоби (за кожену голову)	
Сіножаті, пасовища:	
- велика рогата худоба і коні	0,5
- молодняк великої рогатої худоби, коней і дрібна худоба	0,3
Площі поза межами сіножатей і пасовищ:	
- велика рогата худоба і коні	1
- молодняк великої рогатої худоби, коней і дрібна худоба	0,3
- кози	0,5

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення
або пошкодження трав'яного покриву

Місце порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
Сіножаті, пасовища (за кожний квадратний метр):	
- сіяні трави	0,02
- природні трави	0,01
Території поза межами сіножатей і пасовищ (за кожний квадратний метр)	0,02

Додаток № 6
до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок знищення
або пошкодження мурашників

Діаметр мурашника (у метрах)	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
до 1	0,75
від 1,1 до 1,5	1,5
"- 1,6 – 2	2
"- 2,1 і більше	3,5

Додаток № 7
до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок заготівлі (збору)
дикорослих плодів, ягід, горіхів, грибів, лікарських рослин, технічної
сировини без спеціального на те дозволу

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За збирання (заготівлю) лікарської сировини (за 1 кг):	
- кореневищ та коріння	8
- квіток, бруньок	6
- кори	3
- трави	4
- листя	4
- пагонів	3,5
- плодів	2,5
- наростів	2
За збирання (заготівлю) грибів, мохів, лишайників	3

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За збирання (заготівлю) ягід у напівчагарниках і трав'янистих ягідниках	2,5
За збирання (заготівлю) плодів, у тому числі горіхів у природних чагарниках	2

Примітка. Розмір шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення рослин, занесених до Червоної книги України, пошкодження або знищення їх місцезростань, визначається за відповідними таксами за пошкодження чи знищення видів рослин, занесених до Червоної книги України, збільшеними втричі.

Додаток № 8
до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок проїзду транспорту там, де це заборонено чинними нормативними актами

Вид транспорту	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожен одиницю транспорту:	
- мопеди, мотоцикли і моторолери	0,05
- легкові автомобілі, мікроавтобуси, пікапи	0,1
- автобуси, вантажні автомобілі і спеціальна важка транспортна техніка	0,2

Додаток № 9
до Постанови Кабінету Міністрів України
від 19 квітня 1993 р. № 287

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок влаштування без спеціального дозволу неорганізованих місць відпочинку

Вид відпочинку	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
За кожне місце для:	
- короткочасного відпочинку	1
- відпочинку з ночівлею	2

ТАКСА
для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям
та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного
добування чи знищення тварин, пошкодження
або знищення їх жител, місць перебування і розмноження

Вид порушення	Оцінка заподіяної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати
1	2
Незаконне добування або знищення (за одну тварину)	
<i>Звірі</i>	
Бурий ведмідь	170
Лось, олень благородний	110
Олень лляmistий, лань	70
Кабан, муфлон, козуля, бобер	40
Байбак, куниця лісова і кам'яна, норка американська, енотовидний собака, лисиця, ондатра, а також нутрія, добута в мисливських угіддях	20
Заєць-русак, тхір лісовий, ласка, білка, дикий кролик, вовчки	4,5
Інші корисні види	2,5
<i>Птахи</i>	
Лебідь шипун і кликун, делека білий, велика і мала білі чаплі	29
Тетерук, сіра і руда чапля	22
Рябчик, сова, денні пернаті хижаки	15
Шилодзьобка, галагаз	9
Гуси, фазан, сіра куріпка, хеклик	4
Качка, лиска, голуб, кулик, перепілка, інші мисливські та немисливські птахи (крім сірої ворони, грака і сороки)	2
Незаконне знищення (розорення) гнізда, нори, інших жител тварин, броврової загати	за такою на відповідний вид тварин, збільшеною вдвічі
Незаконне вилучення яєць із гнізда	20 відсотків такси на відповідний вид птаха (за кожне яйце)
<i>Риби (за один екземпляр)</i>	
Осетрові риби та їх гібриди (крім білуги чорноморської, шипа, стерляді, осетра атлантичного*)	6,5
Лососеві (крім лосося чорноморського та лосося дунайського*), таймень	3
Форель, сом, камбала-калкан	2,5

1	2
Вугор, марена (крім марени дніпровської і марени кримської*)	1,5
Товстолоб, білий амур, чорний амур, окунь смугастий, сазан, лин, судак, щука, буфало, луфар, камбала (крім камбали-калкана)	1
Короп, лящ, жерех, кефаль, минь, в'язь, каналний сомик, оселедець, акула-катран, морський язик, скумбрія	0,8
Головень, шемая, скат, морський лин, морський півень	0,7
Тараня, плітка, синець, білозірка (кліпець), підуст, чехоня, карась	0,5
Бички всіх видів (крім бичка-рижика звичайного та бичка золотистого*)	0,3
Сарган	0,2
Барабуля, ставрида	0,2
Водні безхребетні	
Раки (крім рака широкопалого*), краби (крім краба трав'яного, краба волохатого, краба кам'яного, краба мармурового та краба прісноводного*), устриця (крім устриці їстівної*), рапана	0,1
Морський їжак, морська зірка, змієхвости, голотурії та інші голкошкірі "сидячих" видів, кишковопорожнинні "сидячих" видів	0,05
Мідії, модіоли, мії, кардіуми, солени, венуси, донакси, інші двостулкові молюски "сидячих" видів	0,03
Креветки	0,01
Восьминіг	0,03
Кальмар, каракатиця	0,02
Губки "сидячих" видів	0,02 (за 1 кг)
<i>Водні рослини</i>	
Морські водорості "сидячих" видів	0,04 (за 1 кг)
Морські тварини, річкові та болотні водорості, ряска	0,02 (за 1 кг)

* Види тварин, занесені до Червоної книги України.

Примітки:

1. Розмір шкоди, заподіяної незаконною заготівлею ікри осетрових і лососевих риб, зазначених у цій Табелі, обчислюється з розрахунку 50 мінімальних розмірів заробітної плати за 1 кг заготовленої продукції.

2. Розмір шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування і знищення тварин, занесених до Червоної книги України, та видів тварин, позначених зірочкою у цій Табелі, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження, визначається за таксами за пошкодження або знищення тварин, занесених до Червоної книги України, збільшеними втричі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агрохимия / Под ред Б.А. Ягодина. – М.: Агропромиздат, 1989.
2. Актуальные проблемы охраны окружающей среды: экономические аспекты / Н.Г. Чумаченко, Л.Н. Беланов и др.; Под ред. Н.Г. Чумаченко, Л.А. Белашова. – К.: Наукова думка, 1979.
3. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000.
5. Бейм А.М. Эколого-токсикологические критерии регламентирования метилсернистых соединений в сточных водах сульфатцеллюлозного производства. – М.,1984. – Вып. 8.
6. Беляев М.П. Справочник предельно допустимых концентраций вредных веществ в пищевых продуктах и среде обитания. – М.: Госсанэпиднадзор, 1993.
7. Берне Ф., Кордонье Ж. Водоочистка. Очистка сточных вод нефтепереработки. Подготовка водных систем охлаждения. – М.: Химия, 1997.
8. Беспамятнов Г.П., Кротов Ю.А. Предельно допустимые концентрации химических веществ в окружающей среде: Справочник. – Л.: Химия, 1985.
9. Бобков А.С., Блинов А.А., Роздин И.А., Хабарова Е.И. Охрана труда и экологическая безопасность в химической промышленности. – М.: Химия, 1997.
10. Буйташ П., Кузьмин Н.М., Лейстер Л. Обеспечение качества результатов химического анализа. – М.: Наука, 1993.
11. Водний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
12. Вредные вещества в промышленности: Органические вещества: Новые данные с 1974 по 1984 г.: Справочник / Под общей ред. З.Н. Левиной и И.Д. Гадаскиной. – Л.: Химия, 1985.
13. Вредные химические вещества. Азотсодержащие органические соединения: Справ. изд. / Под ред. Б.А. Курляндского и др. – Л.: Химия, 1992.
14. Вредные химические вещества. Галоген- и кислородсодержащие органические соединения: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – СПб.: Химия, 1994.
15. Вредные химические вещества. Неорганические соединения V–VIII групп: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1989.
16. Вредные химические вещества. Неорганические соединения I–IV групп: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1988.

17. Вредные химические вещества. Углеводороды. Галогенпроизводные углеводородов: Справ. изд. / Под ред. В.А. Филова и др. – Л.: Химия, 1990.
18. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды. – М.: Экономика, 1986.
19. Врублевська О.В. Екологічні витрати лісозаготівельного виробництва (на прикладі комплексних лісових підприємств Львівської області): Автореф. дис... канд. екон. наук. – Львів: УкрДЛТУ, 1995.
20. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998.
21. Гончарук Е.И. Санитарная охрана почвы от загрязнения химическими веществами. – К., 1977.
22. Гордон А., Форд Р. Спутник химика: Справочник. – М.: Мир. 1976.
23. ГОСТ 17.1.1.01-77 (СТСЗВ 3544-82). Охрана природы. Гидросфера. Использование и охрана вод. Основные термины и определения.
24. ГОСТ 17.1.3.07-82. Охрана природы. Гидросфера. Правила контроля качества воды, водоемов и водотоков.
25. ГОСТ 17.2.1.03-84. Охрана природы. Атмосфера. Термины и определения контроля загрязнения.
26. ГОСТ 17.2.3.07-86. Правила контроля воздуха населенных пунктов.
27. ГОСТ 17.4.1.03-84. Охрана природы. Почвы. Термины и определения химического загрязнения.
28. ГОСТ 17.4.4.02-84. Охрана природы. Почвы. Методы отбора и подготовки проб для химического, бактериологического, гельминтологического анализа.
29. Государственный доклад «О состоянии окружающей природной среды Российской Федерации в 1995 г.». – М.: Центр международных проектов, 1996.
30. Гофман Д. Чернобыльская авария: Радиационные последствия для настоящего и будущих поколений / Пер. с англ. Э.И. Волмянского, О.А. Волмянской. – Минск: Высшая школа, 1994.
31. Гофман Д. Рак, вызываемый облучением в малых дозах: независимый анализ проблемы: Пер. с англ. / Под ред. Е.Б. Бурлаковой, В.Н. Лысова. – М.: Социально-экологический союз, 1994. – Т. 1, 2.
32. Гусев А.Г. Охрана рыбохозяйственных водоемов от загрязнения. – М.: Пищевая промышленность, 1975.
33. Дерфель К. Статистика в аналитической химии. – М.: Мир, 1994.
34. Дмитриев М.Т. и др. Санитарно-химический анализ загрязняющих веществ в окружающей среде. – М.: Химия, 1989.
35. Дмитренко І.А. Екологічне право України: Підручник. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
36. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області за 1997–1999 роки (Державне управління екологічної безпеки в Сумській області).

37. Дуриков А.П. Радиоактивное загрязнение и его оценка. – М.: Энергоатомиздат, 1993.
38. Енгелфрид Ю. и др. Как защитить себя от опасных веществ в быту. – МГУ, 1994.
39. Закон РСФСР «О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения» от 19 апреля 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР. – 1991. – № 20. – Ст. 641.
40. Закон РСФСР «Об охране окружающей природной среды» от 19 декабря 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992. – № 10. – Ст. 457.
41. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 45.
42. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
43. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 219.
44. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.
45. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
46. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
47. Закон України «Про плату за землю» від 19 вересня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 45. – Ст. 238.
48. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 34.
49. Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 18. – Ст. 191.
50. Зверев В.П. Гидрогеохимия осадочного процесса. – М.: Наука, 1993.
51. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 10. – Ст. 98.
52. Зенин А.А., Белоусова Н.В. Гидрохимический словарь. – Л.: Гидрометеоиздат, 1988.
53. Измалков В.И. Экологическая безопасность: методология прогнозирования антропогенных загрязнений и основы построения химического мониторинга. – СПб., 1994.
54. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды. – М.: Гидрометеоиздат, 1984.
55. Інструкція про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин, затверджена наказом Міністерства охорони природи № 37/68 від 9 квітня 1996 р.

56. Калинин Н.М. Эколого-токсикологическая оценка опасности сульфатного лигнина для гидробионтов: Автореф. дис... канд. биол. наук. – СПб., 1993.
57. Калоянова-Симеонова Ф. Пестициды. Токсическое действие и профилактика. – М.: Медицина, 1980.
58. Касьяненко А.А. Контроль качества окружающей среды. – М.: Российский университет дружбы народов, 1992.
59. Кодекс України про надра // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36.
60. Косов В.И., Иванов В.Н. Охрана и рациональное использование водных ресурсов. Ч. 1: Охрана поверхностных вод; Учеб. пособ. – Тверь: Гос. техн. ун-т, 1995.
61. Куликов С.М. Приоритетные токсиканты в питьевой воде: стандарты на содержание, анализ, удаление // Сибирский химический журнал. – 1992. – Вып. 6.
62. Купенко А.М., Писаренко В.Н. Охрана окружающей среды в сельском хозяйстве. – К.: Урожай, 1991.
63. Лапенко Л.А., Виленский М.Г. Метод атомно-абсорбционной спектрофотометрии в фоновом мониторинге тяжелых металлов // Мониторинг фонового загрязнения природной среды / Под ред. Ю.А. Израэля, Ф.Я. Ровинского. – Л.: Гидрометеоздат, 1986. – Вып. 3.
64. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
65. Лужников Е.А. Клиническая токсикология. – М.: Медицина, 1994.
66. Лурье Ю.Ю. Аналитическая химия промышленных сточных вод. – М.: Химия, 1984.
67. Майстренко В.Н., Хамитов Р.З., Будников Г.К. Эколого-аналитический мониторинг суперэкоотоксикантов. – М.: Химия, 1996.
68. Макара С.В. Основы экономики природопользования. – М.: Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 1998.
69. Максимов М.Т., Оджагов Г.О. Радиоактивные загрязнения и их измерение. – М.: Энергоатомиздат, 1989.
70. Малишко М.І. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2001.
71. Манята М.Д. и др. Современные методы определения атмосферных загрязнений населенных мест. – М.: Медицина, 1980.
72. Мельник Л.Г. Экологическая экономика: Учебник. – Сумы: Издательство «Университетская книга», 2001.
73. Мельников Н.Н. и др. Пестициды и регуляторы роста растений: Справочник. – М.: Химия, 1995.
74. Мельников Н.Н. Пестициды: химия, технология и применение. – М.: Химия, 1987.
75. Метаболизм плутония и других актиноидов. – М.: Энергоатомиздат, 1993.

76. Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України. Затверджено наказом Мінекобезпеки від 19.07.99 № 162.
77. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 36 від 18.05.95.
78. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 38 від 18.05.95.
79. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Затверджена наказом Мінекобезпеки № 37 від 18.05.95.
80. Мур Дж.В., Рамамурти С. Тяжелые металлы в природных водах. – М.: Мир, 1987.
81. Мухина Е.А. Физико-химические методы анализа: Учебник для техникумов. – М.: Химия, 1995.
82. Наказ Мінекобезпеки «Про затвердження базових нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища» № 157 від 29 грудня 1996.
83. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні // Мінекономбезпеки України. – К.: Видавництво Раєвського, 1994.
84. Неверов А.В. Экономика природопользования. – М.: Высшая школа, 1990.
85. Нестеренко В.Б. Радиационный мониторинг продуктов питания сельских жителей: Новые концепции реконструкции полной дозы и каталога измеренных доз облучения жителей Чернобыльской зоны Беларуси // Информационный бюллетень. – № 3. Сер. «Чернобыльская катастрофа». – Минск: Право и экономика, 1996.
86. Нестеров П.М., Нестеров А.П. Экономика природопользования и рынок: Учебник для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997.
87. Нецинеску К. Общая химия. – М.: Мир, 1968.
88. Никаноров А.М. Гидрохимия: Учеб. пособие. – Л.: Гидрометеоздат, 1989.
89. Новиков Ю.И. Методы исследования качества воды водоемов. – М.: Медицина, 1990.
90. Новиков Ю.Ю., Ласточкина К.С., Болдина З.Н. Методы исследования качества воды водоемов. – М.: Медицина, 1990.
91. Нормы радиационной безопасности (НРБ-96). – М.: Госкомсанэпиднадзор России, 1996.
92. Нормы радиационной безопасности (НРБ-76/87) и Основные санитарные правила работы с радиоактивными веществами и другими источниками ионизирующих излучений ОСП-72/87 // Министерство здравоохранения СССР. – 3-е изд. – М.: Энергоатомиздат, 1988.

93. Основные свойства нормируемых в водах органических соединений / М.Я. Белоусова, Г.В. Авгуль, Н.С. Сафронова и др. – М.: Наука, 1987.
90. Основы общей промышленной токсикологии: Руководство / Под ред. Н.А. Толоконцева и В.А. Филова. – Л.: Медицина, 1976. – Т. 1, 2, 3.
94. Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів України / Міністерство статистики України. – К., 1991.
95. Охрана водоемов от химического загрязнения. – М.: ЦНИИСП, 1986.
96. Оценка и регулирование качества окружающей природной среды: Учеб. пособ. для инженера-эколога / Под ред. А.Ф. Порядина и А.Д. Хованского. – М.: НУМЦ Мипшприроды России; Издательский Дом «Прибой», 1996.
97. Перегуд Е.А. Санитарно-химический контроль воздушной среды. – Л.: Химия, 1978.
98. Перегуд Е.А., Горелик Д.О. Инструментальные методы контроля загрязнения атмосферы. – Л.: Химия, 1981.
99. Пилипенко А.Т., Пятницкий И.В. Аналитическая химия. – М.: Химия, 1990. – Т. 1, 2.
100. Питьевая вода. Гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества: Санитарные правила и нормы (СанПиН 2.1.4.559-96). – М.: Информационно-издательский центр Госкомсанэпиднадзора России, 1996.
101. Политехнический словарь / Под ред. А.Ю. Ишлинского. – М.: Советская энциклопедия, 1989.
102. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання. Затверджене Постановою КМУ № 780 від 20 липня 1996.
103. Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 // Урядовий кур'єр. – 28 серпня 1992. – № 35.
104. Положення про порядок обчислення розміру відшкодувань та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. Затверджене наказом Мінекобезпеки № 116 від 26 жовтня 1995 р.
105. Популярная медицинская энциклопедия / Под ред. Б.В. Петровского. – М.: Советская энциклопедия, 1988.
106. Предельно допустимые концентрации вредных веществ в воде водоемов санитарно-бытового водопользования. – М., 1971.
107. Природоохранные нормы и правила проектирования: Справочник / Сост.: Ю.Л. Максименко, В.А. Глухарев. – М.: Стройиздат, 1990.

108. Про встановлення нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів. Постанова КМУ № 164 від 8 лютого 1997 р.
109. Про затвердження Порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища та Положення про республіканський позабюджетний фонд охорони навколишнього природного середовища. Постанова КМУ № 18 від 13 січня 1992 р.
110. Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору. Постанова Кабінету Міністрів України № 303 від 1 березня 1999 р.
111. Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання прісних водних ресурсів і тимчасових нормативів плати за їх спеціальне використання. Постанова КМУ № 75 від 8 лютого 1994 р.
112. Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів і тимчасових нормативів плати за їх спеціальне використання. Постанова КМУ № 1073 від 5 вересня 1996 р.
113. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. Постанова КМУ № 484 від 3 липня 1995 р.
114. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу. Постанова КМУ № 41 від 28 січня 1994 р.
115. Про затвердження такс на деревину лісових порід, що відпускається на пні, і на живицю. Постанова КМУ № 44 від 20 січня 1997 р.
116. Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин. Постанова КМУ № 85 від 8 лютого 1994 р.
117. Про затвердження тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин. Постанова КМУ № 123 від 25 січня 1996 р.
118. Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України. Постанова КМУ № 399 від 1 червня 1993 р.
119. Про розміри майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні. Постанова КМУ № 188 від 16 березня 1993 р.
120. Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню. Постанова КМУ № 238 від 3 жовтня 1991 р.
121. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням та іншим об'єктам озеленення загального використання в межах населених пунктів. Постанова КМУ № 676 від 26 червня 1996 р.

122. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству. Постанова КМУ № 1464 від 5 грудня 1996 р.
123. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України. Постанова КМУ № 621 від 8 червня 1996 р.
124. Радиационный контроль, оборудование и услуги: Каталог. – НПП «Доза», Московская обл., 1997.
125. Радиация: Дозы, эффекты, риск / Пер. с англ. Ю.А. Банникова. – М.: Мир, 1990.
126. РД 52.04.186-89. – Л.: Гидрометеоздат, 1991.
127. Ревель П., Ревель Ч. Среда нашего обитания. Загрязнение воды и воздуха. – М.: Мир, 1995. – Кн. 2.
128. Реймерс Н.Ф. Азбука природы. Микроэнциклопедия биосферы. – М.: Знание, 1980.
129. Рекомендации Международной комиссии по радиологической защите 1990 года. Пределы годового поступления радионуклидов в организм работающих, основанные на рекомендациях 1990 года. – М.: Энергоатомиздат, 1994.
130. Рекомендации Международной комиссии по радиологической защите 1990 г. – М.: Энергоатомиздат, 1993.
131. Реми Г. Курс неорганической химии. – М.: Мир, 1966. – Т. 2.
132. Руководство по химическому анализу поверхностных вод суши / Под ред. А.Д. Семенова. – Л.: Гидрометеоздат, 1977.
133. Руснак П.П. Економіка природокористування. – К.: Вища школа, 1992.
134. Самонова О.А., Кулешова Н.А., Асеева Е.Н., Кудерина Т.М. Формы соединений тяжелых металлов в почвах Среднего Поволжья. – Казань, 1988.
135. Сахаев В.Г., Щербицкий Б.В. Экономика природопользования и охрана окружающей среды. – К.: Вища школа, 1987.
136. Сахаев В.Г., Шевчук В.Я. Економіка і організація навколишнього середовища: Підручник. – К.: Вища школа, 1995.
137. Сборник санитарно-гигиенических нормативов и методов контроля вредных веществ в объектах окружающей природной среды. – М.: Искусство, 1991.
138. Семененко Б.А., Царенко А.М. Экология Сумской области глазами эколога // Экономика природопользования на современном этапе: Сб. науч. труд. – Сумы, 1996. – С. 63–67.
139. Синякевич И.М. Классификация лесных ресурсов // Лесной журнал. – 1990. – С. 116–119.
140. Синякевич І.М. Економіка природокористування. – Львів, 1993.
141. Скурлатов Ю.И., Дука Г.Г., Мизити А. Введение в экологическую химию. – М.: Высшая школа, 1994.
142. Славов В.П., Високоє М.П. Зооекологія. – К.: Аграрна наука, 1977.

143. Справочник по гидрохимии / Под ред. А.М. Никанорова. – Л.: Гидрометеиздат, 1988.
144. Справочник помощника санитарного врача и помощника эпидемиолога / Никитин Д.П., Новиков Ю.В., Рошан А.В. и др.; Под ред. Д.П. Никитина, А.И. Заиченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Медицина, 1990.
145. Стругацкий М.К., Надеинский Б.П. Общая химия. – М.: Высшая школа, 1965.
146. Толковый словарь по охране природы / Под ред. д-ра биол. наук В.В. Снакина. – М.: Экология, 1995.
147. Требования к качеству воды нецентрализованного водоснабжения. Санитарная охрана источников: Санитарные правила (СанПиН 2.1.4.544-96). – М.: Информационно-издательский центр Госкомсанэпиднадзора России, 1996.
148. Туница Ю.Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования. – М.: Наука, 1980.
149. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99.
150. Унифицированные методы исследования качества вод. – М.: СЗВ, 1987. – Ч. 1. – Т. 1, 2, 3.
151. Федеральный Закон «О радиационной безопасности населения» от 9 января 1996 г. // Российская газета. – № 9. – 17.01.96; Собрание законодательства РФ. – № 3. – 15.01.96.
152. Федеральный Закон «Об обеспечении единства измерений» от 1 июня 1993 г. // Ведомости съезда народных депутатов РФ и Верховного Совета РФ. – 1993. – № 23. – Ст. 811, 812.
153. Физико-химические методы анализа / Под ред. В.Б. Алесковско-го. – Л.: Химия, 1988.
154. Фомин Г.С. Вода. Контроль химической, бактериальной и радиационной безопасности по международным стандартам: Энциклопедический справочник. – М.: Протектор, 1995.
155. Химическая технология стекла и ситаллов / Под ред. П.С. Павлушкина. – М.: Стройиздат, 1983.
156. Химическая энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – Т. 4.
157. Химия окружающей среды / Под ред. Дж.О.М. Бокриса. / Пер с англ. под ред. А.П. Цыганкова. – М.: Химия, 1982.
158. Химия тяжелых металлов, мышьяка и молибдена в почвах / Под ред. Н.Г. Зыряна и Л.К. Садовниковой. – М.: Изд. МГУ, 1985.
159. Царенко О.М. Екологічний механізм забезпечення якості продукції АПК. – Суми: Вид-во «Університетська книга», 1999.
160. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции: теория и практика. – К.: Аграрна наука, 1998.

161. Черевко Г.В., Яцків М.І. Економіка природокористування. – Львів: Світ, 1996.
162. Чехов О.С., Назаров В.И., Калыгин В.Г. Вопросы экологии в стекольном производстве. – М.: Легпромстройиздат, 1990.
163. Чететкин В.А., Хотулева М.В., Берзина И.Г. Реконгноспировочное обследование Томского (сельского) района Томской области. – М.: Красноярск: Социально-экологический союз, 1993.
164. Что делать со сточными водами? / Сост. С.П. Погудина. – М.: Стройиздат, 1995.
165. Шамшуриц А.А., Кример М.З. Физико-химические свойства пестицидов: Справочник. – М.: Химия, 1976.
166. Щелетова Г.А. Гигиеническое значение и биологическое действие пропионовой кислоты и ее натриевой соли при загрязнении ими водоемов: Автореф. дис. канд... мед. наук. – Саратов, 1970.
167. Эйхлер В. Яды в нашей пище. – М.: Мир, 1993.
168. Эколого-экономические проблемы сельскохозяйственного производства / Под ред. О.Ф. Балацкого. – К.: Урожай, 1992.
169. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. – М.: Изд-во МГУ, 1991.
170. Экономика природопользования / Под ред. Т.С. Хачатурова. – М.: Экономика, 1982.
171. Экономическое регулирование охраны природы / П.И. Лапечук, А.В. Чупис, О.Л. Кашенко. – К.: Урожай, 1994.
172. Электроаналитические методы в контроле окружающей среды / Под ред. Р. Кальводы. – М.: Химия, 1990.
173. Электроэнергетика и природа (экологические проблемы развития энергетики) / Под ред. Г.Н. Ляляка, А.Ш. Резниковского. – М.: Энергоатомиздат, 1995.
174. Air Quality Guidelines for Europe. WHO Regional Publications, European Series No.23. – Copenhagen: WHO, Regional Office for Europe, 1987. – 425 p.
175. Alloway B.J., Ayres D.C. Chemical Principles of Environmental Pollution. – Glasgow: Blackie Academic & Professional, 1994. – 291 p.
176. Elsom D.M. Atmospheric Pollution. A Global Problem. – 2nd edition. – Oxford: Blackwell Publishers, 1995. – 422 p.
177. Manahan S.E. Environmental Chemistry. – NY: Lewis Publishers, 1994. – 789 p.
178. Meadows, Donella H. et all. The Limits to Growth. – NY: Universe Books, 1972. – 320 p.
179. Standard Methods for the Examination of Water and Wastewater. – USA, 1976. – 460 p.
180. Tietenberg T. Environmental and Natural Resource Economics. – AWL, 2000. – 630 p.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Адаптивна система землеробства 29
Антропогенне і техногенне навантаження 15
Атмосфера 27
- Біогеоценоз 13
- едафотоп 13
- зооценоз 13
- мікробіоценоз 13
- фітоценоз 13
Біогеоценологія 15
Біологізація виробництва 13
Біологічне різноманіття 28
Біологічні ресурси 28
- рослинні ресурси 28
Біоресурсний потенціал території 129
Біосфера 13
Бюджет природоохоронний
- державний 104
- місцевий 104
- Виробництво екологічно чистої продукції 172
Виробнича сфера 26
Водні живі ресурси 112
Водні ресурси 26, 27
- гідросфера 26
Вторинна інформація 73
- Гранично допустимі концентрації 63, 64
- вода 63
- ґрунт 63
Ґрунт (родючий шар) 29
- деградація 29
- Декларація про державний суверенітет України 140
Дефіціяція 30
Дозвіл на спеціальне використання водних живих ресурсів 112
Дохід додатковий 80
- Екологізація матеріального виробництва 172
Екологізація сільськогосподарського виробництва 29, 172
Екологічна безпека 71, 128
Екологічна експертиза 72, 130
- висновки 132
- громадська 131
- державна 131
- завдання 130
- об'єкти 131
- принципи 131
Екологічне законодавство 137
Екологічне право 137, 138
Екологічний аудит 75
Екологічний менеджмент 68-71
Екологічний паспорт 125, 126
Екологічний податок 107
Екологічний результат 77
Екологічний ризик 120, 121
Екологічні витрати виробника 86
Екологічні катастрофи 18
Екологічні норми 135
Екологічні фактори 14, 50
- абіотичні 14, 50
- антропогенні 50
- біотичні 14, 50
Екологічно чиста продукція 71
Екологічно чисте виробництво 72
Екологічно чисті ґрунти 72
Екологія 12
Екопоміка 12
Економіка природокористування 12, 15, 34
- завдання 34
- методи 35
- об'єкт дослідження 15
- предмет 34
Економічна ефективність 81
Економічна оцінка землі 99
Економічна оцінка природних ресурсів 98
- відтворювальний підхід 99
- енергетична 99
- затратний підхід 98
- затратно-збитковий підхід 99
- результатний підхід 98
- реєтний підхід 99

- Економічний ефект
  - очікуваний 81
  - фактичний 81
  - чистий 80
- Економічний механізм 96
- Економічний результат 51, 97
- Ерозія 30
  - вітрова 30
  - водна 30
  - дефіяція 30
- Ефективність 81, 82
  - екологічна 82
  - економічна 83
  - природоохоронних заходів 80, 81
  - соціальна 82
- Забруднення 35
  - атмосфери 16
- Збитки 87
  - еколого-економічні 88
  - емпірична оцінка 88
  - прямих розрахунки 88
  - статистичні методи розрахунку 88
- Зовнішні ефекти 52
- Зона екологічної катастрофи 129
- Зона підвищеної екологічної небезпеки 129
- Індекс забрудненості 62
- Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності 73
- Інформація
  - первинна 73
  - вторинна 73
- Кадастри природних ресурсів 75
- Квота 112
- Кислотні дощі 20
- Конституція України 140
- Критерій сталого розвитку 129
- Ліміт 61, 112
- Ліміт водовідведення 66
- Ліміт водоспоживання 66
- Літосфера 13
- Ліцензія 111
- Ліцензування 111, 113
- Міжнародні організації системи ООН 163
- Методи економічного стимулювання 161
- Міжгалузевий баланс 54
- Модель 53
  - витрати – випуск 54
  - світової динаміки 53
- Моніторинг 13
- Навколишнє середовище 12
  - порушення глобальні 85
  - порушення локальні 85
  - порушення регіональні 85
- Невиробнича сфера 26
- Необхідність міжнародного співробітництва 168
- Норма водовідведення 66
- Норма водоспоживання 66
- Нормативи 60, 62
- Нормативи плати 100
- Норми процесуального характеру 138
- Нормування водоспоживання 66
- Нормування якості навколишнього природного середовища 60
- Орієнтовно безпечні рівні впливу 60
- Основні напрями державної політики 141
- Первинна інформація 73
- Питна вода 62
- Планування 68
- Плата за право використання 95
- Плата за ресурси 96
- Платежі
  - за забруднення 95
  - компенсаційні 96
  - на відтворення 99, 102
- Популяційна екологія 14
- Поріг шкідливої дії 61
- Порушення
  - джерела 85
  - причини 85
- Потепління клімату 19
- Право використання
  - загальне 111
  - спеціальне 111
- Принцип Ле-Шательє 49
- Природа 12
- Природне середовище 12
- Природні ресурси 24, 33
  - використання 111
  - відновлювані 25
  - земельні 28
  - класифікація 24
  - невичерпні 24
  - невідновлювані 25
  - потенційні 25

- реальні 25
- рекреаційні 26,31
- рослинні 28
- Природокористування 14
  - загальне 14, 111
  - непряме 14
  - спеціальне 14, 111
  - пряме 14
- Природоохоронні заходи 77
- Пріоритети охорони навколишнього середовища 71
- Програмування природоохоронної діяльності 68

- Рациональне землекористування 91
- Рибогосподарські водні об'єкти 112

- Сертифікат 124
  - обов'язкова сертифікація 125
  - добровільна сертифікація 125
- Система 52
  - склад 52
  - структура 52
- Система державних гарантій по кредитах 161
- Система екологічного менеджменту 68
- Система екологічної сертифікації 126
- Соціальна ефективність 82
- Соціально-економічний результат 77
- Спеціальне використання
  - водних живих ресурсів 113
  - надр 11
- Спеціальний дозвіл 112
- Співробітництво
  - багатостороннє 170
  - на двосторонній основі 168
- Спустелювання 19
- Сталий розвиток 129
- Стан навколишнього природного середовища 97
  - критерії соціально-економічної оцінки 97
- Статистична звітність 74
- Стимулювання сільськогосподарських товаровиробників 177
- Страхове відшкодування 117
- Страховик 116
- Страховальник 116
- Страшування екологічне 113
  - договір 118
  - мета 118
- обов'язкове 122
- порядок 122
- Суцільні блага 28

- Тарифи 95
- Тваринний і рослинний світ 28
- Техногенний вплив 15, 84
- Тимчасово допустимі концентрації 61
- Тимчасово погоджені викиди і скиди 60
- Токсична доза 61
- Токсичність 61
- Трансферти 99

- Управління в галузі охорони навколишнього середовища 56
  - функції 57

- Факторіальна екологія 14
- Фінанси 109
- Фінанси природокористування 109
- Фінансові методи стимулювання 108
  - застава 108
  - кредити 108
  - підвищені норми амортизації 108
  - пільги 108
  - стимулювання працівників 109
- Фонди охорони навколишнього природного середовища 104
  - державні 104
  - місцеві 104
  - розподіл коштів 104
- Функції управління 57
  - Верховна Рада України 57
  - Кабінет Міністрів України 58
  - Міністерство екології та природних ресурсів України 59
  - органи місцевої влади 57, 58

- Штраф 95

- Якість атмосферного повітря 62
- Якість води 62
- Якість водних ресурсів 62, 63
- Якість продуктів харчування 64

Навчальне видання

Серія «Бібліотека економічних наук»

Царенко Олександр Михайлович
Несветов Олександр Олександрович
Кадацький Микола Олексійович

Основи екології
та економіка природокористування

Курс лекцій. Практикум.
Навчальний посібник

Художнє оформлення В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка В.Б. Гайдабрус
Технічний редактор Н.Ю. Курносова

Підписано до друку 05.11.2018.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. ар. 37,0. Обл.-вид. ар. 35,4.
Додрук. Замовлення № Д18-11/20

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 65-75-85
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001